

Semantički opis nesamostalnih (kosih) padeža u hrvatskom jeziku i njegove sintaktičke implikacije

Tanacković Faletar, Goran

Doctoral thesis / Disertacija

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:536622>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-16**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

SVEUČILIŠTE J. J. STROSSMAYERA U OSIJEKU
FILOZOFSKI FAKULTET
Lorenza Jägera 9

Goran Tanacković Faletar

**SEMANTIČKI OPIS NESAMOSTALNIH (KOSIH) PADEŽA U HRVATSKOM
JEZIKU I NJEGOVE SINTAKTIČKE IMPLIKACIJE**

doktorska radnja

Osijek, 2010.

SVEUČILIŠTE J. J. STROSSMAYERA U OSIJEKU
FILOZOFSKI FAKULTET
Lorenza Jägera 9

Goran Tanacković Faletar

**SEMANTIČKI OPIS NESAMOSTALNIH (KOSIH) PADEŽA U HRVATSKOM
JEZIKU I NJEGOVE SINTAKTIČKE IMPLIKACIJE**

doktorska radnja

Mentor: izv. prof. dr. sc. Branimir Belaj

Osijek, 2010.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1 Što je padež?.....	1
1.2 Struktura rada	4
1.3 Gramatička tradicija antičke Grčke i Rima i njezini tragovi u današnjem poimanju padeža.....	5
1.4 Indijska gramatička tradicija i njezini tragovi u današnjem poimanju padeža.....	9
1.5 Srednjovjekovni korijeni ideje općega padežnoga značenja i njegova definiranja u lokalističkim okvirima.....	24
1.6 Psihološki i neurološki dokazi utemeljenosti kognitivne kritike dekomponiranja značenja	43
1.7 Prostorna utemeljenost padežnih značenja i njihovo jedinstvo na shematičnoj razini ..	53
2. SEMANTIČKA ANALIZA KOSIH PADEŽA U HRVATSKOM JEZIKU	67
2.1 Genitiv	67
2.1.1 Besprijedložni genitiv	68
2.1.2 Genitiv s prijedlozima	98
2.2 Dativ	152
2.2.1 Besprijedložni dativ.....	158
2.2.2 Dativ s prijedlozima	175
2.3 Akuzativ	183
2.3.1 Besprijedložni akuzativ	186
2.3.2 Akuzativ s prijedlozima	193
2.4 Lokativ	212
2.5 Instrumental.....	224
2.5.1. Besprijedložni instrumental.....	224
2.5.2. Instrumental s prijedlozima	242
3. UMJESTO ZAKLJUČKA: KOGNITIVNI MEHANIZMI PADEŽNOGA KODIRANJA I PITANJE AUTONOMIJE SINTAKSE	260
3.1 Teorija konceptualne integracije i padežno kodiranje.....	265
3.2 Autonomija sintakse?	278

1. UVOD

1.1 Što je padež?

Iako korijeni promišljanja kategorije padeža u indoeuropskim jezicima sežu do radova prvih nama poznatih jezikoslovaca, te tako još od djela indijskih (Pānini), antičkih (Dionizije Tračanin, Varon, Remije Palemon) i srednjovjekovnih gramatičara (Maksim Planud, Simon i Martin od Danske) sve do današnjega vremena možemo pratiti dugu nit bavljenja padežnom problematikom, a u prošlom stoljeću pak gotovo da i nije bilo lingvističke teorije koja tom problemu nije posvetila određenu pozornost, neka temeljna pitanja o navedenoj kategoriji još su uvijek podložna raspravi u kojoj, čini se, na obzoru nema jednoznačnih odgovora.

U jezikoslovnoj kroatistici sve do danas (naravno, ukoliko se izuzme općeuporabna razina opisa padeža u pojedinim gramatičkim priručnicima¹) nije provedeno sustavno istraživanje niti je objavljeno jedinstveno djelo koje bi ponudilo cjelovitu tipologiju značenja i gramatičkih funkcija kosih padeža u hrvatskom jeziku, iako različite lingvističke teorije nastale tijekom 20. stoljeća pružaju više nego dobre temelje za pokušaj provedbe toga zahtjevnog zadatka. S obzirom na različita razmišljanja i stavove istraživača, jedno od temeljnih, a danas još uvijek nerasvjetljenih pitanja koja se tiču kategorije padeža, moglo bi se postaviti na sljedeći način: je li padež koherentna semantičko-gramatička kategorija obilježena nekim vidom općega značenja (a onda i njegovim konkretnim ostvarajima u specifičnim uporabnim kontekstima) ili je to isključivo gramatička kategorija vezana uz određenu sintaktičku funkciju i, eventualno (u sustavima flektivnih jezika), uz poseban morfološki oblik? Odgovoriti na navedeno pitanje zapravo znači opredijeliti se za jedan od dvaju prevladavajućih teorijskih pristupa: onaj koji padež shvaća prije svega kao semantičku, a onda i gramatičku kategoriju, ili onaj koji u padežu vidi samo gramatičku kategoriju.²

¹ Tako u *Hrvatskoj gramatici* (E. Barić i dr. 1995) možemo uočiti tek naznake tipologije padežnih funkcija u poglavlju koje se bavi gramatičkim ustrojem rečenice, tj. u potpoglavljima o izravnom i neizravnom objektu, imeničkom atributu itd., a slično postupi i R. Katičić u *Sintaksi hrvatskoga književnog jezika* (1986). Cjelovitu i sustavnu tipologiju značenja i funkcija kosih padeža u zasebnom poglavlju na četrdesetak stranica donosi samo *Gramatika hrvatskoga jezika* J. Silića i I. Pranjkovića (2005: 200-239), pa će upravo to poglavlje autoru poslužiti kao strukturni okvir u pisanju središnjega dijela ove disertacije. U tom će se dijelu iscrpnom analizom različitih značenja i funkcija kosih padeža koje navodi spomenuta gramatika pokušati dokazati semantička motiviranost samog padežnog kodiranja, tj. postojanje pet predodžbenih obrazaca koji su utemeljeni na jednostavnim prostornim odnosima **ishodišta**, **usmjerenosti**, **cilja**, **smještenosti** i **paralelizma** te kao takvi na shematičnoj razini objedinjuju specifična značenja **genitiva**, **dativa**, **akuzativa**, **lokativa** i **instrumentala**, iz čega proizlazi i zaključna teza da konceptualnosemantičkim odnosima u fazi uspostave rečeničnoga ustrojstva uistinu pripada formativna funkcija.

² Usp. o tome i uvodno poglavlje u Palić (2006).

Još su L. Hjelmslev (1935, 1937) i R. Jakobson (1936), u skladu s čvrstim strukturalističkim vjerovanjem u stalnu korelaciju između forme i značenja (izraza i sadržaja), pretpostavili da su padeži nositelji određenih fundamentalnih značenja odnosno da svaki konkretan ostvaraj oblika određenoga padeža podrazumijeva isti opći, invarijantni „semantički doprinos“ najrazličitijim kontekstima u kojima se taj oblik pojavljuje. U skladu sa strukturalističkom metodom komponencijalne analize, R. Jakobson smatrao je da je opće značenje (njem. *Gesamtbedeutung*)³ svakoga padeža⁴ moguće definirati uz pomoć ograničenoga broja distinktivnih semantičkih obilježja (+/- *direktivnost*, +/- *opseg*, +/- *status*, +/- *oblikovanje*), a padeže je tom metodologijom podijelio u dvije skupine: *pune* ili *središnje*, koji su apstraktniji i gramatički značajniji, a semantički manje istaknuti (nominativ, genitiv i akuzativ), i *sporedne* ili *periferne*, koji su konkretniji i gramatički manje značajni, ali su semantički istaknutiji (dativ, lokativ i instrumental).

Takav pristup padežnoj problematici imao je vrlo snažan utjecaj i ostao je aktualan više od četiri desetljeća, pa su tek u teorijskim okvirima *transformacijsko-generativne gramatike* ponuđeni bitno drukčiji odgovori na ista pitanja. U svojim prvim razvojnim fazama spomenuta teorija pokazivala je vrlo malo zanimanje za semantiku, a tako je bilo i s kategorijom padeža.⁵ Tek je kasnije N. Chomsky (1981, 1982) zauzeo o tom pitanju nešto jasnije stavove, koji se uglavnom svode na to da su padeži unaprijed određeni sintaktičkom strukturom, a ako je tako, onda ne može biti nikakvoga govora o bilo kakvoj vrsti njihovoga doprinosa semantičkoj interpretaciji rečenice, čime se implicira ili da su oni bez ikakva značenja ili da ponavljaju značenje koje je već ostvareno u njihovome neposrednom kontekstu.

³ „The *Gesamtbedeutung* of a case is independent of the environment and cannot be determined from the individual meanings (*Sonderbedeutungen*) nor from the principal meaning (*Hauptbedeutung*).“ (Blake 1994: 40)

⁴ „Opće značenje svakoga padeža „određeno je cijelim padežnim sustavom danoga jezika“ i može se utvrditi samo istraživanjem strukture toga sustava; a hipoteze od opće važnosti mogu se utvrditi samo komparativnom analizom i tipološkim proučavanjima pojedinačnih jezičnih struktura. **Ne mogu se ustanoviti padežna značenja koja bi bila univerzalno valjana za sva vremena i neovisna o kakvu posebnu sustavu (ili vrsti sustava) padežnih opreka** [istaknuo G. T. F.].“ (Jakobson 2008 [1936]: 398)

⁵ Ovdje se prije svega misli na *ranu teoriju* (Chomsky 1957), u kojoj je semantika isključena iz gramatike u užem smislu (iako ne i iz lingvistike). Gramatika je u toj fazi bila ustrojena kao zatvoren sustav pravila koji je potpuno neovisan o značenju i u čije temelje nije uključen nijedan semantički pojam. U fazi *standardne teorije* semantička je sastavnica uključena u gramatiku, i to kao uređaj koji pridružuje semantička „čitanja“ rečenicama koje je proizvela sintaktička sastavnica. Do spomenutoga združivanja semantike i gramatike došlo je u knjizi *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions* Jerrolda J. Katza i Paula M. Postal (1964), u kojoj se predlaže uklanjanje poopćenih transformacija iz faze *rane teorije* budući da se svaka poopćena transformacija može zamijeniti poopćenim fraznim obilježivačem i obveznom jediničnom transformacijom. Središnja Katzova i Postalova tvrdnja, prema kojoj projekcijska pravila semantičke sastavnice djeluju na sve dubinske strukture i isključivo na dubinske strukture rečenica, a transformacije ne utječu na značenje, bila je ujedno i povod nastanku dviju škola u dotad jedinstvenim okvirima generativne gramatike – interpretativne i generativne semantike (usp. Mihaljević 1998).

Paralelno s razvojem transformacijsko-generativne gramatike (a često i kao manje ili više izravna reakcija na neke od njezinih temeljnih postavki) pojavljivali su se tijekom druge polovice 20. stoljeća brojni drugi i drukčiji pristupi koji su u fokus lingvističkih istraživanja (svaki na svoj način) ponovno postavljali padežnu problematiku, a svima njima zajednički je nazivnik, unatoč različitim polazištima, bilo ponovno uključivanje semantike u proučavanje i opis padeža. To vrijedi i za Fillmoreovu (1968) *teoriju dubinskih padeža* odnosno *padežnu teoriju*, koja je ostvarila izuzetno velik utjecaj na smjer kasnijega razvoja svjetske lingvistike, i za Andersonovu (1971, 1977) *lokalističku teoriju*, i za *teoriju semantičkih primitiva* A. Wierzbicke (1972, 1980, 1988) i za kognitivnosemantički pristup R. Langackera (1987, 1991, 1999, 2008), L. Jande (1993), E. Dąbrowske (1997) i dr. S obzirom na takvu brojnost i raznolikost teorijskih pristupa, uvodni dio ovoga rada donijet će sustavan povijesni pregled bavljenja padežnom problematikom koji omogućuje kritičku usporedbu različitih relevantnih teorijskih pogleda na tu gramatičku kategoriju, ukazujući pritom na korijene neslaganja između različitih teorija, ali i na neke njihove dodirne točke koje se tu, usprkos manjim ili većim „površinskim“ proturječjima, pažljivim promatranjem nesumnjivo mogu uočiti.

Tako već ovom prilikom možemo, primjerice, ukazati na svojevrsnu ontološku suglasnost koja je uočljiva između padežnih teorija koje karakterizira lokalistički pristup i temeljnih postavki kognitivnosemantičkoga pristupa. Naime u okvirima toga pristupa kategorija prostora promatra se kao jedna od temeljnih domena ljudskoga iskustva⁶, a sam jezik (kao sustav simboličkih jedinica u kojemu gramatika i leksik nisu odijeljeni, već tvore kontinuum) predstavlja tek jednu od međusobno višestruko uvjetovanih ljudskih kognitivnih sposobnosti. U skladu s tim, poimanje prostornih odnosa može se shvatiti i kao svojevrsan temelj cjelokupnomu ljudskom poimanju izvanjezične stvarnosti, pa je proučavanje tih odnosa nezaobilazan dio semantičkoga, a samim time i gramatičkoga opisa jezičnih jedinica. Teorija koju danas poznajemo kao kognitivnu gramatiku pojavila se, uostalom, u samim svojim začecima pod nazivom *prostorna gramatika* (Langacker 1982), a u skladu s upravo iznesenim stavovima možemo ju (u najširem smislu) smatrati jednim od lokalističkih pristupa gramatičkom opisu. Također već ovdje možemo ukazati i na srodnost kognitivnoga i strukturalističkog pogleda na kategoriju padeža, budući da oba u svoj opis uključuju semantičku komponentu, a teza o *invarijantnom značenju*, koja predstavlja težište strukturalističkoga opisa, nailazi na svoju aktualizaciju u okviru kognitivnosemantičkoga pristupa, i to kroz pojmove *shematičnoga* i *specifičnoga* u značenjskome opisu. Ključna pak

⁶ Uz trodimenzionalni prostor, temeljne su domene i vrijeme i različite skalarne veličine, poput npr. temperature, boje i sl. (usp. Langacker 1987: 147-150).

razlika između tih dvaju pristupa leži u činjenici da je za strukturalistički pristup karakteristično dekomponiranje značenja na sastavne dijelove metodom komponencijalne analize, dok je težnja kognitivnosemantičkoga pristupa opisati na koji način padežna značenja funkcioniraju kao **koherentne cjeline**, a ne kao puki **snopovi individualnih razlikovnih obilježja**.

Upravo u težnji da se opća padežna značenja, u skladu s neoborivim dokazima o perceptivnoj primarnosti cjeline u odnosu na njezine sastavne dijelove do kojih je došla geštalt-psihologija i na kojima je zasnovana kognitivna kritika strukturalističkoga pristupa, opišu kao cjelovita konceptualna ustrojstva, a ne kao skupovi semantičkih obilježja, provedena je i kognitivno utemeljena analiza značenja kosih padeža u središnjem dijelu ovoga rada.

1.2 Struktura rada

Nakon kratkoga uvodnoga pregleda i kritičkoga osvrta na bavljenje padežnom problematikom od poznatih početaka jezikoslovlja do danas, a s obzirom na već spomenutu zapostavljenost cjelovitoga i sustavnoga proučavanja padežnih značenja u jezikoslovnoj kroatistici, u središnjem dijelu rada provest će se koherentan semantički opis nesamostalnih (kosih) padeža u hrvatskome jeziku, a na samom kraju dat će se, u skladu s provedenom analizom, i jedno moguće obrazloženje načina na koji funkcioniraju kognitivni mehanizmi uključeni u proces padežnoga kodiranja. U zaključku rada ukazat će se pak i na ključne sintaktičke implikacije takvih postavki.

Pri opisu padežnih značenja težište će biti stavljeno na kompleksne odnose jezika i prostora, tj. pokušat će se utvrditi na koje se sve načine i u kojoj mjeri prostorni odnosi kao temelj cjelokupne ljudske konceptualizacije reflektiraju na gramatičke odnose. Poimanje prostornih odnosa pokušat će se pak dodatno rasvijetliti iz perspektive relevantnih spoznaja o naravi ljudske vizualne percepcije do kojih je došla geštalt-psihologija (Köhler 1972, Strickland 2000) i na kojima ustvari počiva kognitivna kritika strukturalističkoga opisa invarijantnih padežnih značenja, ali i iz perspektive suvremene neuroznanosti (Binder, Hirokawa, Windhorst 2009), kako bi se utemeljenost kognitivnoga opisa padežnih značenja u ovome radu dokazala i s gledišta drugih znanstvenih disciplina, koje s pitanjima gramatičkoga značenja tek naoko nemaju nikakve veze.

Metoda značenjskoga opisa nesamostalnih padeža u hrvatskom jeziku bit će u ovom radu analitičko-deskriptivna, a autor će se u opisu padežnih značenja koristiti metodološkim aparatom kognitivne gramatike (Langacker 1987, 1991, 1999, 2008), teorija konceptualne metafore i metonimije (Lakoff, Johnson 1980) i konceptualne integracije (Fauconnier, Turner 1996, 1998, 1999, 2002; Turner, Fauconnier 1995, 2000).

1.3 Gramatička tradicija antičke Grčke i Rima i njezini tragovi u današnjem poimanju padeža

Počeci proučavanja padeža u gramatičkoj tradiciji Zapada vezani su uz antičku Grčku i filozofsku školu Aristarha iz Samotrake (217.-145. godine prije Krista), koji je živio u Aleksandriji i bavio se pitanjima gramatike i gramatičke terminologije. Jedan od njegovih učenika bio je i Dionizije Tračanin (oko 170.-90. godine prije Krista), pisac gramatike grčkoga jezika. Njegov je rad sačuvan u fragmentima i poznat je pod nazivom *Tékhnē*, a uz njega vezujemo i nastanak naziva za pet morfološki označenih padeža u grčkome jeziku. Kada su u pitanju padežni nazivi, i u suvremenim gramatikama flektivnih jezika zamjetni su tragovi grčke tradicije. Naime latinizmi kojima se današnje gramatike služe u imenovanju morfoloških padeža zapravo su najvećim dijelom nastali kao izravni prijevodi grčkih naziva Dionizija Tračanina, a ovdje valja dodati i kako su sami hrvatski pojmovi *padež* i *sklonidba* u posrednoj, ali vrlo čvrstoj vezi sa svojim grčkim ekvivalentima, budući da su nastali prevođenjem latinskih termina koji su tek preslika svojih grčkih uzora.⁷

U lijevome stupcu tablice 1. navedeni su izvorni Dionizijevi nazivi za pet morfološki ostvarenih padeža u grčkom jeziku, a u središnjem se stupcu nalaze njihovi latinski ekvivalenti u oblicima koji su poznati hrvatskoj gramatičkoj tradiciji. U desnomo stupcu pojašnjena je pak semantička motivacija kojom se pri imenovanju padeža vodio Dionizije Tračanin. Latinski nazivi za morfološki ostvarene padeže (od kojih su nastali i prilagođeni hrvatski termini u središnjem stupcu tablice 1.) poznati su nam pak iz djela *Ars Grammatica*

⁷ The term case is from Latin *cāsus*, which is in turn a translation of the Greek *ptōsis* 'fall'. The term originally referred to verbs as well as nouns and the idea seems to have been of falling away from an assumed standard form, a notion also reflected in the term 'declension' used with reference to inflectional classes. It is from *dēclīnātiō*, literally a 'bending down or aside'. With nouns the nominative was taken to be basic, with verbs the first person singular of the present indicative. For Aristotle the notion of *ptōsis* extended to adverbial derivations as well as inflections, e.g. *dikaiōs* 'justly' from the adjective *dikaios* 'just'. With the Stoics (third century, BC) the term became confined to nominal inflection (Blake 1994: 19).

rimskoga gramatičara Remija Palemona (1. st. poslije Krista)⁸, koje se nastavlja na rad Dionizija Tračanina, ali je u njemu zamjetan i snažan utjecaj Varonova (116.-27. godine prije Krista) djela *De Lingua Latina*. Tako se, primjerice, upravo Varonu pripisuje latinski naziv za akuzativ, kao i davni „nesporazum“ u prevođenju s grčkoga koji je Palemon naknadno propustio ispraviti, pa je stoga ostao aktualan sve do danas. Naime grčka riječ *aitiatikē* ima nekoliko značenja, a jedno od njih, koje je najvjerojatnije u vidu imao Dionizije Tračanin, jest i značenje *trpnosti* u procesu koji je *uzrokovao* neki drugi aktant. Varon je pak prepoznao njezino drugo značenje, značenje *optuživanja*, pa ju je stoga preveo kao *akuzativ*⁹, a taj su njegov prijevod nakon Palemona nastavili preuzimati i drugi gramatičari.¹⁰

GRČKI NAZIVI DIONIZIJA TRAČANINA	HRVATSKI OBLICI LATINSKIH PREVEDENICA	DIONIZIJEVA SEMANTIČKA MOTIVACIJA
<i>Orthē</i>	<i>nominativ</i>	„ispravni padež“
<i>Genikē</i>	<i>genitiv</i>	„padež porijekla“, „padež oca“
<i>Dotikē</i>	<i>dativ</i>	„davanje“, „upućivanje“
<i>Aitiatikē</i>	<i>akuzativ</i>	„trpnost u izvanjski uzrokovanom procesu“
<i>Kletikē</i>	<i>vokativ</i>	„zvanje“

Tablica 1. Grčki i latinski nazivi za padeže i njihova semantička motivacija¹¹

Govoreći o toj Varonovoj prevoditeljskoj pogrešci, Miriam Butt dolazi do važnog zaključka o antičkom poimanju veze između deklinacijske paradigme i značenjskih odnosa:

⁸ Palemonovo djelo nije sačuvano u izvornom obliku, ali su se tijekom narednih desetljeća brojni gramatičari često referirali i nadovezivali na njegov rad, preuzimajući ili preoblikujući njegove zaključke, pa se stoga *Ars Grammatica* velikim dijelom ipak može rekonstruirati.

⁹ Prema lat. *accuso* 1. – *tužiti*, *pozvati na sud* odn. *accusatio*, -onis, f. – *optužba*, *sudska tužba*.

¹⁰ The label accusative is a mistranslation of the Greek *aitiatikē ptōsis* which refers to the patient of an action caused to happen (*aitia* 'cause'). Varro (116 BC-27?BC) is responsible for the term and he appears to have been influenced by the other meaning of *aitia*, namely 'accusation' (Blake 1994: 20). O tom pitanju usp. i Robins (1967: 35) i Calboli (1972: 100).

¹¹ The nominative was referred to as the *orthē* 'straight, 'upright' or *eutheia* 'straight, 'direct' form and then as the *ptōsis orthē*, *ptōsis eutheia* or later *ptōsis onomastikē* 'nominative case'. Here *ptōsis* takes on the meaning of case as we know it, not just a falling away from a standard. In other words it came to cover all cases not just the non-nominative cases, which in ancient greek were called collectively *ptōseis plagiai* 'slanting' or 'oblique' cases and for the early Greek grammarians comprised *genikē* 'genitive', *dotikē* 'dative' and *aitiatikē* 'accusative'. The vocative, which also occurred in Ancient Greek, was not recognized until Dionysius Thrax (c. 100 BC) admitted it, which is understandable in light of the fact that it does not mark the relation of a nominal dependent to a head (. . .). The received case labels are the Latin translations of the Greek ones with the addition of ablative, a case found in Latin but not Greek. The naming of this case has been attributed to Julius Caesar (Blake 1994: 20). Usp. i Sittig (1931: 1).

This mistake in translation illustrates an important point about the assumptions underlying the perception of case. In both Greek and Latin, case was marked via differing sets of morphological affixes and nouns. The appearance of these morphological affixes **was tied to particular semantic functions** [istaknuo G. T. F.]. These perceived semantic functions were in turn encoded directly via case names which were deemed representative. The term dative is related to Latin *dare* 'to give' and is meant to reflect a participant who is a recipient, either of an object or of a more abstract entity. The *vocative* case denotes the form a person is addressed by. This case name is related to Latin *vocare* 'to call, summon' (Butt 2006: 14).

Već na ovome mjestu možemo, dakle, uočiti čvrstu poveznicu između naziva za padeže i njihovih „reprezentativnih“ funkcija u antičkoj tradiciji čiji su autori, kao što se iz navedenoga vrlo dobro vidi, tu gramatičku kategoriju intuitivno smještali u semantičke okvire.¹² Čini se stoga da s dobrim razlozima možemo tvrditi kako su morfološki padeži u gramatičkoj tradiciji Zapada od samih početaka smatrani i semantičkim kategorijama.¹³

Antičko je razdoblje izvršilo presudan utjecaj na europsku gramatičku tradiciju. No uporaba latinske padežne terminologije u novim kontekstima često je, kao što primjećuje i Miriam Butt, za nuspojavu imala određena očekivanja i apriorističke pretpostavke o „ponašanju“ padeža u jezicima koji su naknadno opisivani po uzoru na klasična djela antičkih gramatičara, tj. o broju i opsegu funkcija koje bi određeni padež u tim jezicima trebao vršiti.

This is particularly true for fieldwork done on previously undescribed languages. If a given morphological form corresponds to what we think of as a dative or an instrumental in language X, then researchers become uncomfortable if this form is also used for various other 'non-dative' or 'non-instrumental' purposes (Butt 2006: 14).

¹² Uska veza između morfoloških padeža i njihovih reprezentativnih značenja može se primijetiti i kod stoika (3. st. pr. Kr.), filozofske škole koja se razvijala neovisno o školi mišljenja koja je iznjedrila gramatičarske ideje Dionizija Tračanina. U tim je dvjema antičkim školama mišljenja padež kao morfološka kategorija, dakle, od samih početaka bio vrlo čvrsto usidren u semantičkim okvirima.

¹³ Takav se stav, primjerice, ni u kojem slučaju ne može iščitati iz numeričkih oznaka za morfološke padeže u indijskoj gramatičarskoj tradiciji koja između padežnih oblika i semantičkih odnosa uspostavlja daleko posredniju vezu, o čemu će biti više riječi u nastavku uvodnoga izlaganja.

No ako malo bolje razmislimo, u navedenoj činjenici možda ipak s pravom možemo, umjesto pukoga nasljedovanja klasičnih uzora, prepoznati prve naznake gramatičarskoga traganja (doduše neosviještenoga) za pojavnim oblicima „jezičnih univerzalija“, i to stoljećima prije nego što je taj pojam (naravno, u potpuno drukčijim metodološkim okvirima i uz jasne definicije) u svjetsku lingvistiku „na velika vrata“ uvela transformacijsko-generativna gramatika Noama Chomskoga, razradivši ga osobito u okvirima teorije načela i parametara te minimalističkoga programa kao njezina logičnoga slijeda (Chomsky 1981, 1986, 1995).

Oduševljenje idejom jezičnih univerzalija manifestiralo se na različite načine kroz povijest lingvističke misli, s različitim motivima i na različitim razinama. Devetnaesto stoljeće obilježeno je u tom smislu traganjem za zajedničkim jezičnim osobinama koje su, na temelju pisanih ostataka pomno analizirajući strukturu sanskrta i uspoređujući ju sa strukturom drugih indoeuropskih jezika, pokušavali apstrahirati pobornici poredbeno-povijesne metode (William Jones, Rasmus Rask, Karl Verner, Jacob Grimm, Franz Bopp, August Schleicher i dr.), a jedan od njihovih ciljeva pritom je bilo i rekonstruiranje hipotetskoga indoeuropskoga prajezika.¹⁴ S druge strane, kao što napominje M. Butt, istraživači i pisci gramatika manje poznatih i prethodno neopisivanih jezika često su tijekom različitih razdoblja europske gramatičke tradicije u novim sustavima zapravo tragali za ostvarajima gramatičkih kategorija koje su već opisali njihovi antički uzori. Takav postupak, naravno, nije bio besmislen kada se radilo o genetski srodnim, pa samim time i strukturno bliskim jezicima indoeuropske porodice (kao što smo vidjeli, i sami nazivi za padeže u latinskom jeziku nastali su doslovnim prevođenjem grčkih naziva i dodavanjem ablativa kojega nije bilo u grčkom jeziku), no opisani „protouniverzalistički koncept“ ozbiljno je uzdrman krajem 19. i početkom 20. stoljeća, kada su se antropološki istraživači jezika američkih starosjedilaca (Franz Boas, Edward Sapir, Benjamin Lee Whorf i dr.) susreli s tipološki potpuno drukčijim gramatičkim sustavima.¹⁵ Bilo im je, naime, na samome početku jasno da klasične gramatičke kategorije kojima se koriste njihove kolege s druge strane Atlantika pri opisivanju indoeuropskih jezika zapravo u njihovom poslu nemaju nikakvu praktičnu vrijednost. Iz te spoznaje proizašla je i znamenita kritika „teoretiziranja iz fotelje“ njihovih europskih kolega, čiji se rad često temeljio na analizi postojećih pisanih tekstova, a analitičke metode na također već napisanim gramatičkim djelima. Specifična situacija u kojoj su se našli američki etnolingvisti (budući da su opisivali jezike usmenih kultura, bez ikakvih

¹⁴ Usp. Bopp (1836) i Harris (1999).

¹⁵ Usp. Boas (1911) i Whorf (1956).

pisanih tragova) iznjedrila je i autentične metode terenskoga rada, kao i spoznaju o potrebi potpuno drukčije utemeljene kategorizacije jezičnih podataka. U ovom je kontekstu važno napomenuti da to njihovo okretanje specifičnostima konkretnih jezika nauštrb traganja za jezičnim univerzalijama i prepoznavanja otprije poznatih kategorija u novim gramatičkim sustavima zapravo predstavlja vrlo čvrstu poveznicu između američke tradicijske lingvistike i metodološkoga aparata na kojemu se zasniva analiza padežnih značenja u središnjem dijelu ove disertacije – kognitivne gramatike, tj. cjelokupne kognitivne lingvistike koja, budući da jezik smatra samo jednom od čovjekovih međusobno uvjetovanih kognitivnih funkcija, jezični opis smješta u najširi kulturološki i iskustveni kontekst koji je klasičnoj europskoj filologiji često ostajao izvan vidokruga zbog izoliranosti pisanih tekstova koje su proučavali od bilo kakvoga kulturološkoga konteksta odnosno komunikacijske situacije u kojoj su nastali.

1.4 Indijska gramatička tradicija i njezini tragovi u današnjem poimanju padeža

Za razliku od uspostavljanja vrlo izravne veze između padežnoga označavanja i semantičkih odnosa u grčkoj i rimskoj gramatičkoj tradiciji, odnos padeža i semantike u djelima indijske gramatičke tradicije znatno je kompleksniji i posredniji. Najpoznatija gramatika u indijskoj tradiciji, na kojoj je utemeljena glavnina kasnijih radova indijskih gramatičara sve do našega vremena, jest Pāninijeva gramatika sanskrta (oko 6. stoljeća prije Krista). Smatra se da je Pānini živio na području sjeverne Indije (danas je to područje Pakistana), ali nije jasno je li gramatika njegovo autorsko djelo ili se pak radi o zajedničkom djelu čitave jedne škole mišljenja. Također, to djelo nije izniknulo na prethodno neplodnom tlu, već imena desetak gramatičara koji su mu prethodili svjedoče o bogatoj i snažnoj tradiciji proučavanja sanskrta. Pāninijeva gramatika poznata je pod imenom *Astādhyāyī* („osam knjiga“) i sastoji se od 4000 usustavljenih i međusobno uvjetovanih pravila koja su raspodijeljena tematski, ali i prema stupnju općenitosti. Općenitija pravila postavljena su tako ispred specifičnijih pravila i popisa iznimaka. Sama pravila zauzimaju tridesetak ispisanih stranica, no budući da su pisana vrlo zgusnutim metajezikom, potrebni su im vrlo opširni komentari i pojašnjenja.

Kao što je u prethodnom potpoglavlju već naznačeno, padeži su u Pāninijevoj gramatici označeni numerički (1-8), a ta činjenica, za razliku od antičkih padežnih naziva, onemogućuje izravno povezivanje morfoloških oblika s bilo kakvim odnosima na značenjskom planu. Kako bi se bolje pojasnili odnosi u sanskrtskom padežnom sustavu,

tablica 2. donosi padežne oblike imenice *devas* (bog) pridružujući navedenoj paradigmi s lijeve strane Pāninijeve numeričke oznake, a s desne strane hrvatske padežne nazive.

NUMERIČKA OZNAKA U INDIJSKOJ TRADICIJI	DEKLINACIJSKA PARADIGMA	HRVATSKI PADEŽNI NAZIV
1	<i>devas</i>	nominativ
2	<i>devam</i>	akuzativ
3	<i>devena</i>	instrumental
4	<i>devāya</i>	dativ
5	<i>devāt</i>	ablativ
6	<i>devasya</i>	genitiv
7	<i>deve</i>	lokativ
8	<i>deva</i>	vokativ

Tablica 2. Sanskrtska deklinacijska paradigma i njezin odnos prema hrvatskoj padežnoj terminologiji ¹⁶

No Pānini je, nesumnjivo, bio svjestan brojnih semantičkih čimbenika koji su igrali važnu ulogu u površinskom padežnom kodiranju. Semantičke pravilnosti koje je uočavao imale su veze sa značenjem glagola i, vrlo zanimljivo, jednim vidom teorije *semantičkih uloga*, danas poznate kao *kāraka*-teorija. U sanskrtu glagol *kr* znači „činiti štogod“, a *kāraka* je zapravo odglagolska imenica koja se u skladu s tim može prevesti kao *činitelj* – naravno, u smislu aktanta, tj. sudionika u glagolskome procesu, što znači da je to teorija koja sustavno proučava prirodu sudjelovanja nominalnih referenata u glagolskim procesima i u tom smislu predstavlja davnu anticipaciju Fillmoreova (1968) pojma *dubinskoga padeža*, kao i pojmova *tematskih* ili *semantičkih uloga* kao njegovih izravnih derivata, o čemu će biti više riječi nešto kasnije.

Pāninijeva gramatika donosi vrlo eksplicitne definicije *kāraka*-uloga, a dolje navedena pravila govore o dvjema središnjim ulogama. One su označene kao *kartr* i *karman*, a navedeni termini predstavljaju približne ekvivalente *agensu* i *pacijensu*, pojmovima kojima se u suvremenoj literaturi označavaju uloge prototipnoga vršitelja i trpitelja .

a. Rule 1,4,49: kartur ipsitatamam karma

'*karman* is the thing most desired by the agent.'

¹⁶ Usp. i Blake (1994: 66).

b. Rule 1,4,54: svatantrah karta

'the agent (*kartr*) is the independently acting one.' (Butt 2006: 16)

Dvije navedene uloge nalaze se na kraju tablice 3., koja sadrži cjelovit popis i pojašnjenje *kāraka*-uloga u skladu s Pāninijevim definicijama. Tom je popisu M. Butt (2006: 18) radi pojašnjenja u zagradi uz definiciju pridružila i suvremene ekvivalente, tj. engleske nazive za pojedine semantičke uloge.

<i>Apādāna</i>	the fixed point from which something recedes (ablative)
<i>sampradāna</i>	the item in view through the karman (goal)
<i>Karana</i>	the most effective means (instrument)
<i>adhikarana</i>	locus, location (locative)
<i>Karman</i>	the thing desired by the agent (patient)
<i>Kartr</i>	the independent one (agent)

Tablica 3. Popis *kāraka*-uloga prema Pāniniju i njihovi suvremeni terminološki ekvivalenti

Definicije *kāraka*-uloga u gornjoj tablici odnose se i ovdje, naravno, samo na „reprezentativne“ situacije, dok se same uloge ostvaruju u spektru odnosa koji je znatno širi od navedenoga. Zato Pāninijeva gramatika navodi i popis pravila u kojima su definirani glagolski skupovi ili su pak popisani pojedinačni glagoli uz koje se obavezno pojavljuju određene *kāraka*-uloge, što predstavlja očitu anticipaciju Fillmoreova pojma *padežnih okvira* o kojemu će također biti riječi nešto kasnije.

Rule 1,4,33: rucyarthanam priyamanah

'With verbs of pleasing the one who is pleased is the sampradana (goal). Example: Devadatta likes sweetmeats.'

Rule 1,4,46: adhisinsthasam karma

'The locus is karman (patient) with the verbs siN (lie), stha (stand), as (sit), when preceded by adhi (preverb meaning roughly 'above', 'over', 'on', 'on to').' Butt (2006: 18)

S druge pak strane, pravila poput upravo navedenih, koja definiraju skupove glagola povezane s određenim *kāraka*-ulogama, povezana su s drugim skupom pravila – onima koja govore o površinskoj, tj. morfološkoj realizaciji padeža.

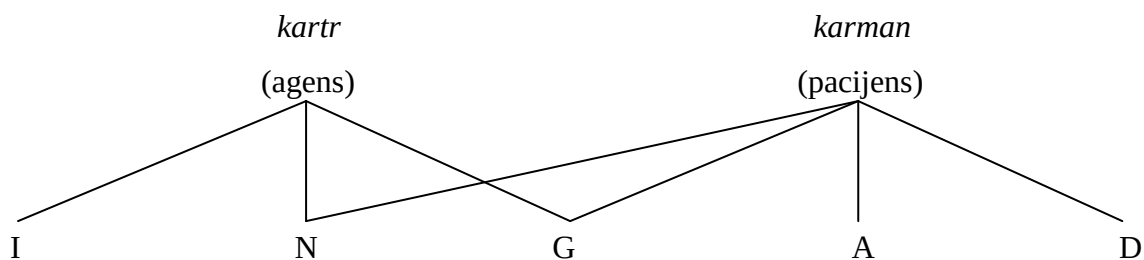
Rule 2,3,2: karmani dvitiya

'Case 2 (accusative) is used when a karman (patient) is expressed.'

Rule 2,3,3: tritiya ca hos chandasi

'Case 3 (instrumental) is also used for the karman (patient) of hu (sacrifice) in the Chandas (Vedic Verse).' Butt (2006: 19)

Generalni učinak ovako uspostavljenoga sustava međuovisnih pravila jest činjenica da u Pāninijevoj gramatici ne možemo uočiti jednoznačnu vezu između morfološki označenih padeža i pojedinačnih *kāraka*-uloga. Situacija je znatno kompleksnija i može se, primjerice, za uloge *agensa* i *pacijensa* predložiti shematskim prikazom na slici 1.

Slika 1. Odnos morfoloških padeža i dviju *kāraka*-uloga izveden iz sustava pravila u Pāninijevoj gramatici

U suprotnosti prema gramatičkoj tradiciji antičke Grčke i Rima, u čijim djelima vrlo lako možemo iščitati odnos između morfoloških padeža i njihovih „reprezentativnih“ značenja prema principu „jedan za jedan“, Pāninijev sustav ne pruža mogućnosti za terminološke klasifikacije kao što su, primjerice, *vremenski instrumental* ili *dijelni genitiv*, koje bi služile za

definiranje obrazaca koji predstavljaju odklon od kakvoga „reprezentativnoga“ padežnoga značenja. Umjesto toga Pānini nudi daleko posredniju i fleksibilniju „definiciju“ odnosa padeža i značenja, koja nigdje nije eksplicitna i jednoznačna, već ju treba pažljivo iščitavati „između redaka“, tj. iz kompleksnoga sustava općih i specifičnih gramatičkih pravila koja donosi njegova gramatika.

Kao što je već naznačeno, Pāninijevo viđenje semantičkih odnosa vrlo je zanimljivo iz suvremene perspektive. Naime ako u svjetlu svega što smo upravo naveli promotrimo jednu od temeljnih teza na kojoj počiva *padežna teorija* Charlesa Fillmorea usustavljena u studiji *The case for case* (1968), koja je svojim pojavljivanjem izazvala veliku pozornost, otvorila brojna pitanja i ostvarila značajan utjecaj na smjer kojim će se kretati buduće rasprave o padežnoj problematici, shvatit ćemo da se prava „idejna revolucija“ na ovom planu zbila prije više od dva i pol tisućljeća, dok se u okvirima Fillmoreove teorije dogodila samo „metodološka evolucija“ koja je omogućila elegantnije i jasnije prikazivanje činjenica koje je iz svog kuta gledanja na gramatičke odnose davno uočio Pānini.¹⁷ Promotrimo stoga još jednom njegova pravila kojima se definira veza između glagolskih značenja i *kāraka*-uloga:

Rule 1,4,33: rucyarthanam priyamanah

'With verbs of pleasing the one who is pleased is the sampradana (goal). Example: Devadatta likes sweetmeats.'

Rule 1,4,46: adhisinsthasam karma

'The locus is karman (patient) with the verbs sin (lie), stha (stand), as (sit), when preceded by adhi (preverb meaning roughly 'above', 'over', 'on', 'on to').' Butt (2006: 18)

¹⁷ Kako bi se što jasnije prikazala navedena sličnost između Pāninijeva i Fillmoreova koncepta univerzalnih semantičkih relacija, tj. *kāraka*-uloga i dubinskih padeža, ovdje ćemo u izlaganju svjesno odstupiti od kronološkoga načela. Umjesto toga, poštujući načelo tematskoga slijeda, napraviti ćemo vremenski skok od dva i pol tisućljeća te u nastavku izložiti osnovne postavke Fillmoreove *padežne teorije*, kao i metodologija koje su iz nje manje ili više posredno izvođene tijekom druge polovice 20. stoljeća. Nit koja se proteže od Pāninija do Fillmorea i njegovih sljedbenika predstavlja, naime, jednu od **dviju globalnih tendencija** kojima je rezultiralo bavljenje padežnom problematikom kroz dugu povijest jezikoslovne misli. Za drugu tendenciju karakteristično je pak izravno povezivanje morfološki ostvarenih padeža s nekim vidom invarijantnih značenjskih obilježja. Takvo je povezivanje vrlo često bivalo utemeljeno na lokalističkim premisama, a navedena se tendencija također proteže poput neprekinute niti kroz dugu povijest jezikoslovne misli od srednjega vijeka sve do današnjih dana i o njoj će biti više riječi u sljedećem poglavlju.

Ako malo bolje razmislimo, nemoguće je ne primijetiti njihovu kompatibilnost s formulom na kojoj je svoju *padežnu teoriju* utemeljio Charles Fillmore. Prema njegovu viđenju, naime, temeljni dio rečenice sadrži propoziciju (P) koja se sastoji od vremenski neodređenog skupa veza koje uključuju glagole (V) i imenice. Te se veze nazivaju padežnim vezama (C), a realiziraju se prema principu $P + V + C_1 + \dots + C_n$. Pojmom padežnih veza (C) zapravo je označen koncept koji je idejno gotovo identičan Pāninijevim *kāraka*-ulogama. I njihov je izbor, naime, unaprijed određen semantikom glagola, pa veza između Pāninijeva sustava pravila kojima se određuje uporaba *kāraka*-uloga u različitim kontekstima (tj. uz različite glagole) i temeljne Fillmoreove formule, čini se, ne može biti očitija.¹⁸

Iako je Fillmore djelovao u tadašnjim okvirima transformacijsko-generativne gramatike i svoj je model zapravo smatrao jednom varijantom navedene teorije, danas je sasvim jasno da studija *The case for case* predstavlja jednu od prijelomnih točaka u razvoju lingvističke misli 20. stoljeća budući da je, iako izrasla iz formalnih okvira transformacijsko-generativne gramatike, naknadno odigrala ulogu kotača zamašnjaka u brzom i višesmjernom razvoju funkcionalnih pristupa jeziku tijekom narednih desetljeća. Studija *The case for case* izazvala je toliko plodnu i intenzivnu raspravu da je Fillmore u svrhu dodatnoga pojašnjavanja svojih temeljnih teza objavio i rad *The case for case reopened* (1977).

U okvirima transformacijsko-generativne gramatike operira se pojmom *dubinske strukture*¹⁹ kao razine kodiranja sintaktičkih relacija koje su bitno drukčije od onoga što razumijevamo pod terminima „subjekt“ i „objekt“, a ujedno se ne mogu poistovjetiti ni s površinskom realizacijom padeža.²⁰ Fillmore, dakle, ne govori o morfološki ostvarenim

¹⁸ U kontekstu Pāninijeva utjecaja na lingvistiku 20. stoljeća zanimljivo je napomenuti i kako je L. Bloomfield pisao o njegovoj gramatici kao o „jednom od najsajnijih spomenika ljudske inteligencije“ (1933: 11), a sam koncept gramatike kao uređenoga sustava međusobno uvjetovanih općih i specifičnih pravila karakterističan je upravo za transformacijsko-generativni pristup.

¹⁹ Preciznije, pojam *dubinske strukture* karakterističan je za fazu *standardne teorije*, dok je u okviru *teorije načela i parametara* on zamijenjen pojmom *D-strukture*, a u okvirima *minimalističkoga programa* ta prikazna razina (kao, uostalom, i razina *S-strukture* iz faze *teorije načela i parametara* odnosno *površinske strukture* iz faze *standardne teorije*) ne postoji (usp. Mihaljević 1998).

²⁰ U tom je smislu zanimljiv odnos Fillmoreovih ideja, kao i cjelokupne transformacijsko-generativne gramatike, prema arapskoj gramatičarskoj tradiciji kao trećoj (uz indijsku i antičku) klasičnoj gramatičkoj tradiciji čiji su nam tragovi poznati i danas, a koja je u kontekstu širenja islama u 8. stoljeću poslije Krista izrasla iz proučavanja teksta *Kur'ana*. Smatra se da je Sibawahi u tim okvirima bio prvi autor koji je sustavno opisao arapski jezik (na kojemu je napisan *Kur'an*) u svome djelu *Al-Kitab* (arap. *knjiga*). To je djelo obilježilo arapsku gramatičku tradiciju posluživši kao standard za daljnje bavljenje gramatičkim pitanjima, baš kao što je bio slučaj i s prvim gramatičkim djelima u antičkoj i indijskoj tradiciji.

Since, as any revealed text, the Qur'an is not always open to immediate understanding, be it only because it was revealed in a Bedouin society no longer extant in the first centuries of Islam, professional help was needed to explain its meaning (Bekkum, Houben, Sluiter, Versteegh 1997: 233-234).

„površinskim“ padežima u sustavima flektivnih jezika, već o „dubinskim padežima“, tj. o skupini univerzalnih semantičkih odnosa koji se mogu uočiti u tipološki najrazličitijim jezicima svijeta. On tako razlikuje sljedeće dubinske padeže: Agens, Instrumental, Dativ, Objekt, Faktitiv, Mjesto, Benefaktiv i Vrijeme²¹, a neki od njih definirani su na sljedeći način:

Agentive (A)	The case of the typically animate perceived instigator of the action identified by the verb.
Dative (D)	The case of the animate being affected by the state or action identified by the verb.
Objective (O)	The semantically most neutral case, the case of anything representable by a noun whose role in the action or state identified by the verb is identified by the semantic representation of the verb itself; conceivably the concept should be limited to things which are affected by the action or state identified by the verb. The term is not to be confused with the notion of direct object, nor with the name of the surface case synonymous with accusative. ²² (Fillmore 1968: 24-25)

No iako je nastala iz posve pragmatičnih pobuda, Sibawahijeva gramatika zorno svjedoči o autorovoj želji da sustavno i točno opiše strukturu jezika koji je proučavao.

The structure of his grammar differs quite markedly from those of the Greek/Indian traditions: syntactic questions are followed by derivational morphology and finally, phonology and phonetics. The grammatical tradition includes a discussion of case marking, the formulation of a theory of government, and a concomitant notion of reconstruction which is somewhat reminiscent of ideas in modern linguistic theory (...). (Butt 2006: 19)

Arapski je jezik tipa VSO (tj. u njemu glagolski oblik u rečenici prethodi subjektu i objektu), a u to je vrijeme imao tri morfološka oblika za nominalne izraze koje možemo smatrati padežnim oblicima iako u *Al-Kitabu* nisu tako definirani: akuzativ (*nasb*), genitiv (*jarr*) i nominativ (*raff*). Veza između upravljača i upravljana elementa opisivala se u Sibawahijevoj gramatici na vrlo striktan i uzak način. Element ne može biti upravljan od strane dvaju ili više, već samo od jednoga upravljajućega elementa, a nijedan drugi element ne može se ispriječiti između njih. Upravo takvo gledanje na odnos upravljanja, koje nije bilo u skladu s dijelom jezičnih činjenica, dovelo je arapske gramatičare do razlikovanja „**dubinske i površinske razine govora**“ pa su u skladu s tim, primjerice, i pasivnu rečenicu izvodili iz „dubinske“ aktivne rečenice.

²¹ Dubinski se padeži ovdje bilježe velikim slovom kako se neki od njih (npr. Objekt, Dativ ili Instrumental) ne bi krivo interpretirali kao površinske morfosintaktičke kategorije.

²² Pojam *tematskih* odnosno *semantičkih uloga* naknadno je zaživio u lingvističkoj literaturi nauštrb Fillmoreova pojma *dubinskih padeža*, a popise takvih univerzalnih uloga, koji su idejno srodni navedenom Fillmoreovom popisu, ali su od njega često, posebice u okvirima funkcionalnih pristupa, i znatno širi, usustavljivali su naknadno i brojni drugi autori (Halliday 1967-8, Chafe 1970, Longacre 1976, Dik 1978, Cook 1979, Van Valin, LaPolla 1997). S druge strane, kao što je već spomenuto, Jackendoff (1990) uz tematske uloge u svoju teoriju uvodi i skup *većih konceptualnih kategorija* kako bi se u njih uklopili i specifični primjeri za koje ne postoje adekvatne oznake u različitim inventarima tematskih uloga.

U skladu s formulom $P + V + C_1 + \dots + C_n$ i navedenim popisom dubinskih padeža, Fillmore nadalje pretpostavlja da različiti jezici sadrže skup temeljnih formula poput sljedećega:

$V + A$	(intransitivnost, aktivni subjekt)
$V + O$	(intransitivnost, neaktivni subjekt)
$V + O + A$	(tranzitivnost)
$V + O + D + A$	(ditranzitivnost).

Navedene formule odgovaraju osnovnim tipovima rečenica. Intransitivna rečenica može se tako sastojati od glagola i Agensa ili glagola i Objekta, što ovisi o aktivnosti rečeničnoga subjekta. Tranzitivna rečenica sastoji se od glagola, Agensa i Objekta. Ditransitivna formula prethodnoj tranzitivnoj formuli pridružuje i dativnu relaciju, kao npr. u rečenici *Mary (A) gave (V) the keys (O) to my father (D)*. Važno je primijetiti da se redoslijed padežnih relacija u dubinskoj ditranzitivnoj formuli ne poklapa s redoslijedom elemenata u površinskoj realizaciji navedene rečenice. Prema Fillmoreu se, naime, od dubinske strukture tipa $V + O + D + A$ do navedene površinske strukture *Mary (A) gave (V) the keys (O) to my father (D)* dolazi serijom transformacija prema obrascima koji su uspostavljeni u okvirima transformacijsko-generativne gramatike.

No Fillmoreovo označavanje univerzalnih dubinskih semantičkih relacija terminom *padež* naišlo je i na vrlo oštru kritiku:

I don't think the term „deep case“ itself is entirely felicitous; to me, it is rather a misnomer, and if linguists are to use it, they should use it cautiously.
(Mel'čuk 1986: 78)

Ipak, čini se da su kritičari toga termina u navedenom kontekstu Fillmorea ipak krivo shvatili. U već spomenutom radu *The case for case reopened* Fillmore je uočio uzrok toga nesporazuma i ponudio naknadno pojašnjenje prema kojemu „an account of the uses of surface-structure cases requires more than a theory of deep cases“ (1977: 67).

In other words, his framework is not appropriate for examining the semantic structure of specific surface cases, although surface cases are used to express the relations which he calls „cases“. (Janda 1993: 31)

Bachman (1980: 18) pak smatra Fillmoreove ideje vrlo zanimljivima i heuristički značajnima, ali u praktičnom smislu preapstraktnima. Najozbiljnija kritika tiče se ipak činjenice da ni Fillmore ni njegovi sljedbenici nisu stvorili konačan popis dubinskih padeža odnosno semantičkih uloga, „a budući da je upravo stvaranje univerzalnoga i definitivnoga popisa bilo jedan od ključnih ciljeva novouspostavljenoga modela, teško je previdjeti taj propust“ (Janda 1993: 31). U kontekstu navedene kritike zanimljivo je istaknuti rješenje R. Jackendoffa (1990), koji uz specifičnije tematske uloge u svoju teoriju uvodi i skup *većih konceptualnih kategorija* kako bi se u njih uklopili primjeri za koje ne postoje adekvatne oznake u različitim inventarima tematskih uloga, a na čemu se i temelji kritika takvoga pristupa.

Fillmoreovo okretanje *dubinskim padežima* kao univerzalnim i morfosintaktički indiferentnim relacijama u kontekstu gramatičkoga opisa uvelike je odredilo smjer budućih lingvističkih rasprava, pa njegove ideje i njihovi „derivati“ danas predstavljaju nezaobilaznu podtemu u svakoj ozbiljnijoj raspravi o padežnoj problematici. Tako i Miriam Butt (2006: 13) u samom uvodu svoje iscrpne monografije *Theories of Case*, u poglavlju koje govori o padežima u kontekstu antičke, indijske i arapske gramatičke tradicije, kao jedno od triju temeljnih pitanja vezanih uz morfološki padež ističe pitanje odnosa padeža i semantičkih uloga:

The three ancient traditions introduced in this chapter provide the starting point for a discussion of three basic elements which will wend their way throughout this book: 1) the role of overt case marking; **2) the idea that semantic roles play an important part in the determination of case marking** [istaknuo G. T. F.]; 3) the realization that a more abstract level of analysis is needed – some notion of grammatical relations.

U kontekstu izlaganja o pojmu *dubinskih padeža* nezaobilazno je i ime Johna Andersona, koji je svojom lokalističkom teorijom (1970, 1977) uspostavio i definirao skup padežnih odnosa koji se sastoji od samo četiri člana: Apsolutiva, Lokativa, Ergativa i Ablativa. No navedeni pojmovi nisu postali općeprihvaćeni u označavanju dubinskih semantičkih relacija, a postavlja se i pitanje na koji način ta četiri univerzalna odnosa mogu obuhvatiti velik broj semantičkih uloga koje su definirali autori poput Fillmorea, Chafea, Cooka i dr. Na to pitanje odgovor je pokušao dati B. Blake (1994: 82):

There are three characteristics of Localist Case Grammar that account for this:

- (a) localism
- (b) case relations interpreted according to syntagmatic contrast
- (c) multiple assignment of case relations.

Autorova argumentacija pritom se može sažeti na sljedeći način:

Lokalizam – Prema lokalističkoj interpretaciji padeži kao gramatička kategorija zapravo nastaju širenjem prostornih značenja, tj. odnosa na apstraktnije domene. Tako će primjerice prema lokalističkoj interpretaciji subjekt u rečenici *Ivan ima knjigu* dobiti padežnu oznaku [lokativ], što će slijedom lokalističke interpretacije biti pojašnjeno s obzirom na činjenicu da je objekt (knjiga) smješten, tj. lociran u domenu posvojnosti subjekta. Ovakva interpretacija prilično je fleksibilna i postaje jasno da se njezinom primjenom broj padežnih relacija može znatno smanjiti.

Sintagmatski kontrast – Apsolutiv i lokativ u lokalističkoj se teoriji interpretiraju kao cilj (odredište) u ergativnim i ablativnim kontekstima.

For instance, the noun phrase *the stick* will be [abs] in both *The stick broke* and in *The teacher broke the stick*, but will be interpreted as a 'goal of action' (patient) only in the transitive clause. (Blake 1994: 82)

Na sličan će način [lokativ] biti interpretiran kao prostorni cilj (odredište) u rečenici (1a), ali ne i u rečenici (1b).

- (1)
a.	They	rode	from	Ghent	to	Aix
				[abl]		[loc]
b.	They	remained	in	Aix		
				[loc]		

(primjer preuzet iz Anderson 1977: 115)

Višestruko pripisivanje padežnih uloga – U Andersonovoj lokalističkoj teoriji argumentu može biti pridruženo više od jedne padežne uloge. Njihovo kombiniranje pruža mogućnost modificiranja temeljnoga inventara, a same kombinacije postaju na taj način slične snopovima razlikovnih obilježja. Širi sustavi semantičkih uloga razlikovat će agentivni subjekt u primjeru (2a) od doživljavača u primjeru (2b), a Anderson (1977: 45, 87, 145) ih razlikuje na sljedeći način:

- (2) a. She bit it
[erg] [abs]
- b. She knew it
[erg] [abs]
[loc]

Pridruživanje padežne oznake [loc] u primjeru (2b) motivirano je usporedbom s rečenicama poput one u primjeru (3). U toj je rečenici naime oznaka [loc] također pridružena spoznavatelju s obzirom na činjenicu da je spoznaja smještena odnosno locirana u njegovu umu.

- (3) He taught english to migrants
[erg] [abs] [loc]
[abl]

Clearly Anderson is motivated by a desire to maintain a fixed mapping of extralinguistic roles to case relations. The localist nature of his interpretations also comes out in his interpretation of the teacher as [abl] since the teacher is the abstract source of the knowledge. Note that it is this [abl] that forces the spatial goal interpretation of the [loc] case relation in the same clause. Anderson uses multiple case assignment to handle pairs of sentences as the following:

- a. He sprayed the paint on the wall.
[erg] [abs] [loc]

b. He	sprayed	the	wall	with	paint
	[erg]		[loc]		[abs]
			[abs]		

(Blake 1994: 83)

Charles Fillmore (1971) kritizirao je Andersonov pristup s obzirom na činjenicu da unutar lokalističke teorije padežne relacije koje se pridružuju argumentima ostaju neizmijenjene prilikom parafraziranja. Radi se naime o tome da Anderson pokušava istovremeno obilježiti stalna odnosno „objektivna“ svojstva argumenata i istovremeno prikazati „subjektivne“ razlike u mogućim perspektivama. U rečenici *He sprayed the paint on the wall* tako nailazimo na prijelazni glagol i tipične uloge subjekta, direktnoga objekta i lokalne fraze, dok je u rečenici *He sprayed the wall with paint* pak obilježena veza između semantičke uloge i gramatičke relacije. Naime zid je u njoj označen etiketama [abs] i [loc], a boja zadržava oznaku [abs] iz prethodne rečenice. Dva navedena primjera razlikuju se s obzirom na činjenicu da druga rečenica podrazumijeva holističku interpretaciju, tj. bit će upotrijebljena samo ukoliko je cijeli zid (ili barem njegov najveći dio) prekriven bojom, a Anderson upravo to ima u vidu kada s padežnom oznakom [abs] povezuje holističku interpretaciju.

Every clause contains at least one exponent of [abs] and S and P will always be [abs], no matter what other relation either may hold. Note that Anderson effectively treats the preposition *with* as marking a demoted [abs] rather than an instrument. This is essentially the same treatment that would be found in Relational Grammar where *with* would be interpreted as marking a direct object *chômeur* (...). (Blake 1994: 84)

Jedan od najzanimljivijih aspekata Andersonova pristupa zasigurno je i njegovo uvjerenje da je gramatika svih jezika na dubinskoj razini organizirana prema apsolutivno-ergativnom principu.²³ Slijedom te pretpostavke, pogledajmo na koji su način argumentima pridružene padežne uloge u primjerima (4a), (4b) i (4c):

²³U tom je smislu i *lexicase*, gramatički model koji je razvio M. Starosta (1988), sličan Andersonovu lokalističkomu modelu po tome što smatra da je gramatika svih jezika utemeljena na apsolutivno-ergativnom principu. Metodologija kojom se služi ova teorija razlikuje pet temeljnih padežnih relacija: *Patient*, *Agent*, *Correspondent*, *Locus* i *Means*.

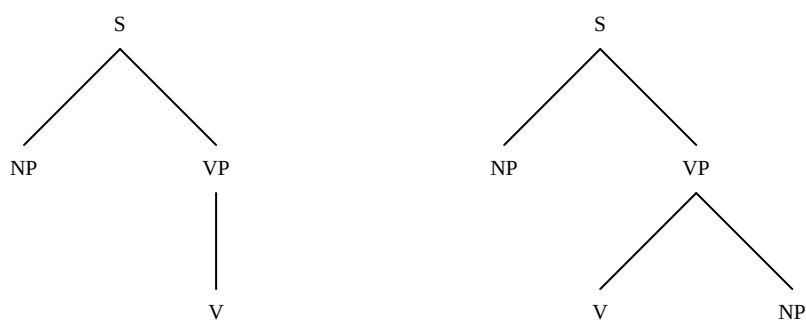
- (4) a. The stone moved
[abs]
- b. John moved
[abs]
[erg]
- c. John moved the stone
[erg] [abs]

(preuzeto iz Anderson 1977: 82)

Motivacija je za ovakvo pridruživanje padežnih oznaka sljedeća: vršitelju se pridružuje oznaka [erg], a trpitelju oznaka [abs]. Prema takvome čitanju rečenice (4b) *John* je i vršitelj (on se svjesno i svojevolumno kreće) i (opći) trpitelj (njegova lokacija biva izmijenjena). Anderson vjeruje da se padežne uloge na dubinskoj razini u svim jezicima pridružuju argumentima na prikazani način, ali da u mnogima od njih fenomen formiranja rečeničnoga subjekta „površinski“ prikriva tu apsolutivno-ergativnu relaciju. U jezicima koje Klimov (1973) naziva *aktivnima* takvi odnosi padežnih relacija reflektiraju se potom na morfološkoj razini.

Padežna teorija integrirana je i u *teoriju upravljanja i vezanja* (Chomsky 1981, 1982), koja se u velikoj mjeri bavi upravo apstraktnim Padežom, pa kao takva predstavlja vrlo važnu gramatičku sastavnicu. U okvirima te teorije razlikuju se, bitno je napomenuti, i pojmovi *strukturnoga* i *inherentnoga* padeža. Strukturni padež pripisuje se NP-u s obzirom na njegov položaj u rečeničnom ustrojstvu, a Chomsky drži da se temeljna struktura rečenice (S) sastoji od imenske fraze (NP) u funkciji subjekta i glagolske fraze (VP) koja ima funkciju predikata. VP se sastoji najmanje od glagola (V), a ukoliko je glagol prijelazan, VP-čvor sadržavat će i imensku frazu u funkciji objekta.²⁴ Te se dvije temeljne rečenične strukture mogu u vidu derivacijskih stabala prikazati na sljedeći način:

²⁴ The verb assigns accusative case to the NP it governs, namely the object NP. Simplifying we can say that the finite verb assigns nominative case to the subject NP. The assignment is actually by an abstract element INFL (from INFLection), which is realised within the verb, but that is a complication we can avoid here. Where there are case assignments peculiar to particular verbs or sets of verbs, these assignments are held to be inherent. In German, for instance, most two-place verbs take an accusative complement, but a few take a dative complement. The default assignment is dative and this can be handled structurally, but the assignment

Kontrast između strukturnoga i inherentnoga padeža postaje vrlo jasan kod pasivizacije, pa ga tako B. Blake (1994: 60) objašnjava na sljedećim primjerima iz njemačkoga jezika:

(5) a.	<i>Sie</i>	<i>sieht</i>	<i>ihn</i>	b.	<i>Er</i>	<i>wird</i>	<i>gesehen</i>
	she.NOM	sees	him.ACC		he.NOM	is	seen
	'She sees him.'				'He is seen.'		

(6) a.	<i>Sie</i>	<i>hilft</i>	<i>ihm</i>	b.	<i>Ihm</i>	<i>wird</i>	<i>geholfen</i>
	she.NOM	helps	him.DAT		him.DAT	is	helped
	'She helps him.'				'He is helped.'		

If a verb with a structurally assigned accusative (...) is passivised, the direct object is held to move from the VP to the subject position where it is assigned nominative case by the finite verb (...). However, when a verb with a dative complement (...) is passivised, the dative marking remains.²⁵

S obzirom na pojave toga tipa, Henk Van Riemsdijk (1983: 249) uspostavio je sljedeću hijerarhiju padežnih pridruživača:

verbs > prepositions > adjectives > nouns.

of dative needs to be specified in the lexicon for particular verbs and therefore is taken to be inherent. (Blake 1994: 60)

²⁵ Usp. i analizu istih primjera u Haegeman (1991: 174).

Autor pritom naznačuje da pridruživači padeža s nižih razina navedene ljestvice češće pridružuju padeže koji su bliži *oblique*-točci²⁶ padežne hijerarhije. Kada je, primjerice, padežni pridruživač pridjev ili imenica, pridruženi padež obično je genitiv ili dativ, a ne akuzativ, budući da za pridjeve i imenice nije karakteristično pridruživanje strukturnih padeža.

Teorija upravljanja i vezanja također razlikuje više projekcijskih razina, a od njih su u ovome kontekstu važne dvije: razina D-strukture i S-strukture. Navedeni pojmovi zapravo predstavljaju apstraktnije oznake za dubinsku i površinsku strukturu iz faze *standardne teorije* (Chomsky 1965). S-struktura odgovara aktualnoj strukturi rečenice, dok je D-struktura zapravo hipotetska razina na kojoj se projiciraju semantički odnosi. Strukturni padeži stoga bivaju pridruženi na razini S-strukture, dok se inherentni padeži pridružuju na razini D-strukture. Ovdje svakako treba napomenuti da o pridruživanju određenih padeža nominalnim frazama (preciznije, nominativa i akuzativa) prema strukturnome načelu, tj. na temelju položaja tih fraza u rečeničnoj strukturi, govori i *leksička funkcionalna sintaksa* (Bresnan 1982, 2001) koja se, u skladu s tim, također služi pojmovima strukturnoga i inherentnoga padeža. U ovom kontekstu zanimljivo je uočiti kako uvođenje terminološke opreke *strukturni/inherentni padež*, iako je metodološki čvršće „usidreno“ i popraćeno znatno formalnijim definicijama, zapravo kao da reflektira na samom početku navedenu Jakobsonovu (1936) podjelu padeža na *pune* ili *središnje* i *rubne padeže*, od kojih su prvi definirani kao gramatički značajniji, a semantički slabije definirani, dok su drugi semantički koherentniji, a gramatički manje značajni. Razlikovanje strukturnih i inherentnih padeža proizašlo je, čini se, iz iste težnje koja je i Jakobsona navela na uspostavu razlike između središnjih i rubnih padeža: **težnje da se morfološki padeži što jednoznačnije povežu s konkretnim sintaktičkim funkcijama ili pak sa specifičnijim semantičkim relacijama.**

S druge strane, umjesto da se analiziraju tendencije povezivanja pojedinih kosih padeža s karakterističnim sintaktičkim funkcijama ili pak korelacije između kosih padeža i specifičnih „dubinskih“ semantičkih uloga (kao što je putem ranije navedenih pravila činio Pānini), u središnjem dijelu ove disertacije naglasak će biti stavljen na koherentnost njihovoga semantičkoga opisa, tj. svakome kosom padežu pridružiti će se po jedan shematični koncept utemeljen na prostorno determiniranim zakonitostima vizualne percepcije, a potom će se

²⁶ Originally the term 'oblique' referred to all the non-nominative cases. It may be used for a single multifunctional case opposed to the nominative and it is sometimes used for a multifunctional case in a system of three or four cases. (...) In Relational Grammar a distinction is made between the 'term relations' (subject, direct object and indirect object) and the 'oblique relations' (semantic relations such as locative and instrumental). (Blake 1994: 203-204)

analizirati načini na koje se različita značenja i funkcije istoga kosog padeža uklapaju u to objedinjujuće konceptualnosemantičko ustrojstvo. No prije toga pozabavit ćemo se i drugom temeljnom tendencijom koja se lako može uočiti, izdvojiti i zasebno opisati u svakom iole sustavnom pregledu povijesti bavljenja padežnom problematikom. Naime za gramatičare i teoretičare koji su povezani tom niti karakteristično je proučavanje padeža kao morfološki ostvarene kategorije u težnji da se, vrlo često upravo u **lokalističkim** okvirima, uspostavi korelacija između izraza i sadržaja, tj. da se pojedinačnim morfološkim padežima pripišu svojevrsna nepromjenjiva, opća značenja.

1.5 Srednjovjekovni korijeni ideje općega padežnoga značenja i njegova definiranja u lokalističkim okvirima

Nakon kratkoga pregleda povijesti proučavanja padeža u antičkoj i indijskoj gramatičkoj tradiciji i povezivanja Pāninijeva koncepta *kāraka*-uloge sa suvremenim pojmom univerzalnih i morfosintaktički indiferentnih semantičkih uloga koje su prvotno i nazivane *dubinskim padežima*, u nastavku uvodnoga dijela govorit će se, dakle, o drugoj temeljnoj tendenciji koja je proizašla iz proučavanja padeža kroz povijest, a u koju se uklapa i analiza u središnjem dijelu ove disertacije. Za razliku od povezivanja univerzalnih dubinskih semantičkih odnosa s morfosintaktičkim sredstvima kojima se oni u prirodnim jezicima površinski realiziraju, a koje se nikada ne ostvaruje po principu „jedan za jedan“, za drugi je temeljni pristup karakteristično upravo bavljenje morfološkim padežima flektivnih jezika u pokušaju njihovoga jednoznačnoga definiranja na značenjskome planu. U tom je smislu ključan pojam *općega padežnoga značenja* koje se ostvaruje u vidu semantičkih invarijanti, karakterističnih za uporabu istoga padeža u najrazličitijim kontekstima. Tijekom povijesti te su invarijante (a samim time i opća padežna značenja) definirane na različite načine i s različitih gledišta, no često je upravo lokalizam, tj. definiranje značenja na temelju prostornih odnosa, bio zajednički nazivnik brojnim kronološki udaljenim i metodološki raznorodnim pristupima za koje je karakteristična ta temeljna tendencija. Njezini korijeni mogu se uočiti već u srednjem vijeku, gdje, s jedne strane, u radovima bizantskoga gramatičara Maksima Planuda i, s druge strane, u radovima njegovih suvremenika Simona i Martina od Danske²⁷, možemo uočiti prve

²⁷ Maksim Planud živio je između 1260. i 1310. godine, a Simon i Martin bili su njegovi suvremenici koji su do sličnih rješenja došli djelujući u okvirima modističke škole mišljenja (1250.-1320.) na pariškom sveučilištu.

pokušaje lokalističkoga definiranja padežnih značenja, kao i ranu anticipaciju strukturalističkoga pojma *općeg značenja*.

The origin of the generalized meaning goes back to the classical period, but it becomes prominent in the thirteenth century, both in the work of the Byzantine grammarian Maximus Planudes (1260-c.-1310) and in the work of the scholastic grammarians (...), where generalised characterisations were exploited in presenting case inventories as systems. Simon of Dacia (=Denmark), for instance, characterized the Latin genitive and ablative as expressing origin as opposed to the dative and accusative which express what I will call destination. A cross-cutting distinction is made between relations of substance to substance, i.e. adnominal relations, and relations of substance to action, i.e. adverbial relations (...). (Blake 1994: 36)

Lokalističke opozicije u latinskom padežnom sustavu o kojima govori Simon od Danske mogu se i formalno uobličiti u tablični prikaz koji predstavlja značenja padeža kao snopove razlikovnih obilježja. Pritom simboli (+) i (–) označavaju obilježenost odnosno neobilježenost padeža s obzirom na obilježja navedena u prvom stupcu tablice.²⁸

	Nom	Acc	Gen	Dat	Abl
Origin	-	-	+	-	+
Destination	-	+	-	+	-
Substance-to-substance	-	-	+	+	-
Substance-to-action	-	+	-	-	+

Tablica 4. Latinski padežni sustav u opisu Simona od Danske (prema Blake 1994: 37)

²⁸ Pojam razlikovnih obilježja i njihovo označavanje znakovima +/- nisu, naravno, bili poznati srednjovjekovnim gramatičarima, ali se ipak, s obzirom na tendenciju usustavljivanja i definiranja jedinstvenih padežnih značenja u djelima tih autora, iz svega što su napisali daju pomnim čitanjem i uz pomoć strukturalističkoga metodološkoga aparata izvesti formalni prikazi u tablicama 4., 5. i 6.

Na sličan je način značenja padeža u latinskom jeziku promatrao i Simonov suvremenik Martin, čiji je značenjski opis također utemeljen na lokalističkim pojmovima, kao što je vidljivo iz tablice 5.²⁹

	Nom	Acc	Gen	Dat	Abl	Voc
Origin	+	-	+	-	-	-
Terminus	-	+	-	+	+	-
Substance-to-substance	-	-	+	+	+	-
Substance-to-action	+	+	-	+	+	-
To		-		+	-	-
From		-		-	+	-
Towards		+		-	-	+

Tablica 5. Latinski padežni sustav u opisu Martina od Danske (prema Blake 1994: 38)

Na lokalističkim su temeljima prikazani i odnosi u grčkom padežnom sustavu koje je opisao Maksim Planud, a njegovu interpretaciju grčkoga padežnoga sustava izložio je L. Hjelmslev (1935: 13-15) na način prikazan u tablici 6. Opisani sustav sastoji se od pet morfoloških padeža: nominativa, genitiva, dativa, akuzativa i vokativa, ali Planud vokativ kao samostalni padež s funkcijom koja se bitno razlikuje od rečeničnih funkcija preostalih četiriju padeža nije

²⁹ A contemporary, Martin of Dacia, produced a system which recognized that the dative and ablative cases had both adnominal and adverbial functions, though he seems to have overlooked the fact that the genitive in Latin has some limited adverbial functions. (...) His system has the virtue of picking out the cases that can be adnominal (genitive, dative, ablative) from those that cannot (...). A notable feature of Martin's system is that it is localist. In a localist theory not only are the local cases characterised by local notions such as source or destination, but the other cases are also interpreted as more abstract instantiations of these notions. In Martin's system the nominative is seen as a case of origin since the action typically proceeds from the subject, and the vocative is characterised in terms of the feature „towards“ since communication is directed towards an addressee (...). A point about this system that may seem curious is that Martin characterises the dative as a 'to' case and the accusative as a 'towards' case. Even those unsympathetic to abstract characterisations of cases would probably be happy to see a common feature such as 'to' used to capture the notion of destination common to the accusative and dative. Martin may have been motivated to find a way of distinguishing the [+terminus] cases without resorting to the adnominal/adverbial distinction (Blake 1994: 37).

niti uključio u svoj lokalistički opis. Što se pak tiče nominativa, genitiva, dativa i akuzativa, sustavnost njihova odnosa vidljiva je iz donje tablice.³⁰

(to)	+	0	-	(from)
Dependent	Acc	Dat	Gen	
Independent		Nom		

Tablica 6. Planudov padežni sustav klasičnoga grčkoga (prema Hjelmslev 1935: 13-15)

Lokalistički pristupi trojice srednjovjekovnih gramatičara padežnim sustavima latinskoga i grčkoga jezika predstavljaju korijen pojma općega značenja odnosno semantičkih invarijanti, pa stoga ne čudi već spomenuti podatak da se Louis Hjelmslev (1935), kojeg se zajedno s Romanom Jakobsonom smatra začetnikom komponencijalne analize padežnih značenja, poziva i u svojim postavkama nadovezuje upravo na Maksima Planuda.

Naime za Hjelmsleva padeži, kao i gramatički oblici uopće, nisu označavali više različitih i međusobno nepovezanih odnosa, već su posjedovali koherentna i apstraktna značenja iz kojih su se mogle izvesti (i s kojima su se uvijek mogle povezati) različite konkretne uporabe. Njegov opis usto, s obzirom na samu terminologiju kojom se koristio u definiranju invarijantnih padežnih značenja, možemo smatrati lokalistički motiviranim opisom padežnoga sustava i aktualizacijom tradicije čije korijene uočavamo u 13. stoljeću, u potpunom skladu s utjecajem koji je na njega imao Maksim Planud. Stoga je i za Hjelmsleva temeljna dimenzija padežnoga značenja usmjerenost (direktivnost) s približavanjem (franc. *rapprochement*) i udaljavanjem (franc. *éloignement*) kao pozitivnim i negativnim vrijednostima, tj. krajnjim točkama značenjskoga kontinuuma. Specifičnu konstelaciju odnosa unutar tako postavljenoga kontinuuma predstavlja i Hjelmslevljev (1937) lokalistički opis padežnoga sustava eskimskoga jezika.

To see how this works, let us look at Hjelmslev's interpretation of Greenlandic Eskimo. In this language there are the following cases: nominative, ergative-

³⁰ The genitive covers the notion of from as well as possessor and the dative includes locative and instrumental functions. According to Hjelmslev, Planudes was the first to see the cases from the point of view of the object rather than the subject. Note that the dative holds the central, neutral, pivotal position on a scale running *rapprochement* (bringing near) to *éloignement* (taking away). The nominative is also neutral with respect to those two poles, but it is independent rather than dependent. (Blake 1994: 38)

genitive, equative (or predicative), instrumental, ablative, allative, locative and a 'through' case which is called perlative elsewhere in this text (Hjelmslev calls it prosecutive). The last four of these cases are clearly local, and Hjelmslev captures them in terms of *rapprochement* 'to' and *éloignement* 'from' as follows:

ablative	from
allative	to
locative	neither 'from' nor 'to'
perlative	both 'from' and 'to' (Blake 1994: 39)

Drugu semantičku dimenziju toga padežnoga sustava predstavlja stupanj blizine s dvjema krajnjim točkama: koherentnošću i nekoherentnošću. I navedena je dimenzija, poput prethodno opisane dimenzije usmjerenosti, očito lokalistički motivirana, a opoziciju koherentno/nekoherentno Hjelmslev objašnjava na primjerima prijedložno-padežnih izraza, pa tako koherentnost označava fizički kontakt dvaju entiteta ili prodiranje jednoga u drugi, dok nekoherentnost označava tek njihovu blizinu. Ti odnosi prikazani su, u skladu s rasporedom navedenih razlikovnih obilježja, u tablici 7.

	[- coherent]	[+ coherent]
[+ from, - to]	Ergative	Ablative
[- from, + to]	Equative	Allative
[+ from, + to]	Instrumental	Perlative
[- from, - to]	Nominative	Locative

Tablica 7. Padežni sustav grenlandskoga eskimskoga (prema Hjelmslev 1937: 34)

Kada govorimo o pojmu općega padežnoga značenja, treba istaknuti da je po tom pitanju uz Louisa Hjelmsleva ključan, a vjerojatno i znatno širi utjecaj ostvario Roman Jakobson, koji je svojom studijom *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre: Gesamtbedeutungen der russischen Kasus* (1936) stvorio teorijski okvir unutar kojega je tijekom nekoliko narednih desetljeća djelovala većina lingvista koji su se bavili padežnom problematikom.

Jakobson je u razmaku od dvadesetak godina (1936, 1958) zapravo ponudio dva opisa ruskoga padežnoga sustava, ali su se obje studije zadržale na istim temeljnim premisama o općem značenju padeža, tj. značenjskim invarijantama do kojih se dolazi savjesnim istraživanjem podataka uz pomoć metode komponencijalne analize. Na osnovi četveročlanoga skupa binarnih opozicija Jakobson (1936) dekomponira opća (invarijantna) značenja padeža u ruskom jeziku opisujući ih kao snopove razlikovnih obilježja prikazane u tablici 8.

PADEŽ	USMJERENOST	OPSEG	STATUS	OBLIKOVANJE
nominativ				
akuzativ	+			
genitiv 1		+		
instrumental			+	
dativ	+		+	
lokativ 1		+	+	
genitiv 2		+		+
lokativ 2		+	+	+

Tablica 8. Opća značenja ruskih padeža prema R. Jakobsonu (1936)

Opće značenje svakog pojedinog ruskog padeža za Jakobsona, kao što se vidi iz tablice 8., zapravo podrazumijeva specifičnu kombinaciju pozitivnih i negativnih vrijednosti četiriju razlikovnih semantičkih obilježja. Ta su razlikovna obilježja +/- *usmjerenost*, +/- *opseg*, +/- *status* i +/- *oblikovanje*. Obilježje usmjerenosti pritom je definirano kao direktivnost prema referentu, opseg se definira kao ograničenje protegnutosti referenta, obilježje statusa odnosi se na periferan status referenta, a obilježje oblikovanja na ograničavanje funkcije referenta na sadržavanje ili sadržanost.

Iako je Jakobsonov rad iz 1936., kao što je već rečeno, imao snažan utjecaj na daljnje bavljenje padežnom problematikom, treba napomenuti kako su tijekom šezdesetih godina u sklopu opisa instrumentala u ruskome jeziku nastali i vrlo opsežni radovi koji se bave definiranjem i naglašavanjem različitih značenja toga padeža, aktualizirajući pritom neke

otprije poznate stavove ruskih jezikoslovaca koji su oštro poricali postojanje bilo kakvih invarijanti na planu gramatičkoga značenja (Potebnja 1888). Jedan od glasnijih pobornika takve tradicije bio je i R. Mrázek (1964), koji je semantički opis instrumentala u ruskom jeziku u svome radu sveo na puko popisivanje i opisivanje različitih uporabnih konteksta u kojima se navedeni padež pojavljuje, pa se teško može smatrati da je metoda kojom se autor koristi u tom radu nešto više od kompiliranja jezičnih podataka, što rezultira vrlo iscrpnim, ali u biti pojednostavljenim „inventarom uporaba“ određenoga padeža. Takvu „atomističku“ tradiciju u značenjskom opisu vrlo je oštro (a po mišljenju autora ove disertacije i nadasve opravdano) kritizirao sam Roman Jakobson.

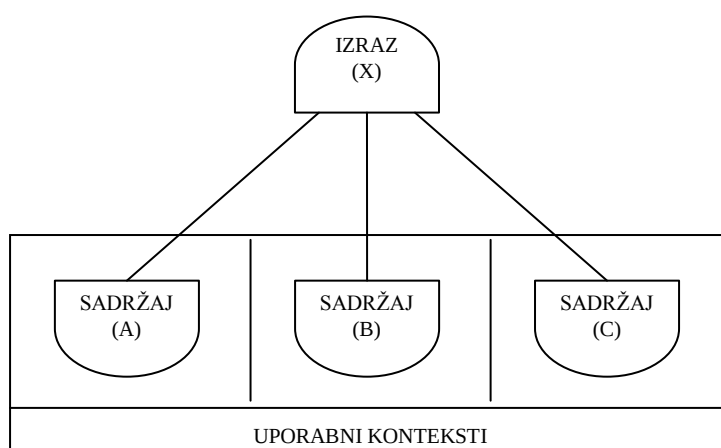
Ključna kritika koja se sa strukturalističkoga gledišta može uputiti na adresu zagovornika spomenutoga „atomističkoga“ pristupa tiče se činjenice da iscrpnu analizu nikada ne slijedi sinteza pa se na taj način jedinstvena gramatička kategorija raščlanjuje na odvojene skupine, opsežno i do najsitnijih detalja opisuju se njihove razlike, a pritom se gubi iz vida ono što im je svima zajedničko i što padežnu kategoriju čini koherentnom.³¹ U skladu s tim temeljnim načelom, i R. Jakobson zamjera opisanome pristupu upravo spomenutu neosjetljivost, tj. potpuno previđanje elemenata koji padeže čine koherentnim semantičkim kategorijama.³² Već u uvodu studije iz 1936. on se oštro kritički osvrće na temeljne teze od kojih polazi „atomističko“ proučavanje padežnih značenja u ruskom jeziku, a prije svega kritizira već spomenute stavove A. Potebnje (1888) koji „odbacuje nauk o gramatičkome općem značenju kao o nečemu iz čega posebna značenja (*Sonderbedeutungen*) proizlaze kao akcidencija, tvrdeći umjesto toga da je „opće značenje“ puka apstrakcija, umjetan konstrukt, „samo proizvod pojedinačnoga mišljenja, potpuno lišen stvarnoga postojanja u jeziku“ (Jakobson 2008 [1936]: 395). Prema takvim stavovima opća su značenja u lingvističkom opisu suvišna, budući da se u jeziku ostvaruju samo pojedinačne instancije kakvoga oblika, a svaka od njih u konkretnom komunikacijskom kontekstu posjeduje samo jedno neraščlanjivo značenje, iz čega proizlazi krajnji zaključak da svaka instancija zapravo predstavlja zaseban oblik.

³¹ The method consists, in fact, of splitting up into several parts what is a complex linguistic unit. (Burston 1977: 30)

³² Takvu kritiku zasigurno bi potpisao i svaki zastupnik kognitivne semantike u proučavanju padeža budući da se u okvirima te metode, kao što ćemo vidjeti nešto kasnije, velika važnost pridaje uočavanju različitosti na specifičnim i konkretnijim razinama padežnoga značenja, ali i uspostavi jedinstva na njegovoj shematičnoj razini, a sve to s ciljem da se osvijetli „zajedničko ishodište“ onoga što Potebnja (1888) i Mrázek (1964) nazivaju različitim uporabama padeža.

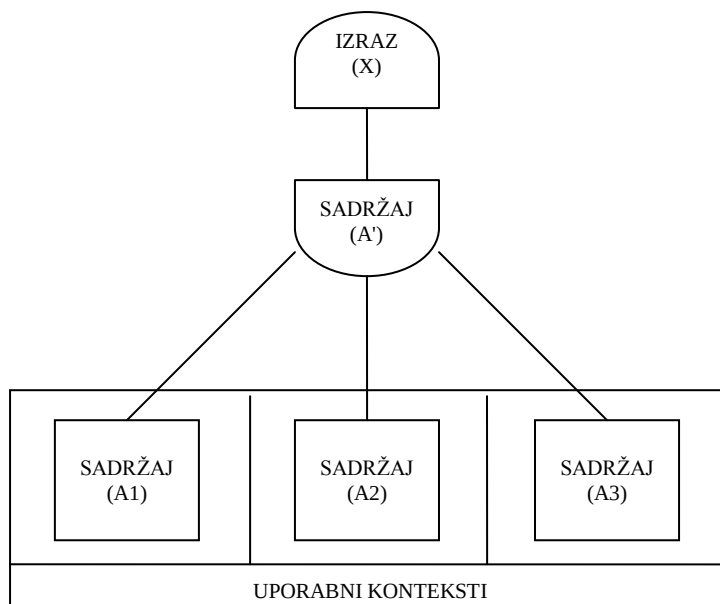
Razne pojedinačne upotrebe riječi za Potebnju su jednostavno „riječi jedne te iste porodice koje zvuče slično“, a sva su njihova značenja „jednako djelomična i jednako bitna“ (...). Poricanje općih značenja tako je dovedeno do krajnosti – dapače, do točke potpune i nimalo prosvjetljujuće **atomizacije** jezičnih pojava. (Jakobson 2008 [1936]: 396)

Promotrimo li ih malo pažljivije, temeljna polazišta tradicijskoga pristupa A. Potebnje i njihova kritika u radu R. Jakobsona zapravo se mogu svesti na opreku *homonimije* i *polisemije*, budući da Potebnja govori o različitim značenjima istoga oblika koja međusobno ni na koji način nisu povezana, što predstavlja bit definicije homonimnoga odnosa, dok Jakobson smatra kako su različita konkretna značenja istoga izraza međusobno povezana jedinstvenim općim značenjem koje kategoriju na planu sadržaja čini koherentnom, predstavljajući ju kao skup polisemnih odnosa. Samo razlikovanje homonimnih i polisemnih kategorija predstavlja ujedno i jednu od najvažnijih uporišnih točaka ove disertacije, a ključna opreka između tih dvaju tipova odnosa predložena je shematskim prikazima na slici 2. i 3. Na slici 2. prikazan je odnos izraza i sadržaja u skupini homonimnih odnosa, gdje su različita značenja (A, B, C) međusobno potpuno nepovezana, a to što se ostvaruju putem istoga izraza (X) može se objasniti samo koincidencijom odnosno, ako tvrdnju dovedemo do njezinih krajnjih implikacija, ovdje se ne radi samo o različitim značenjima već i o različitim izrazima koji se tek, sasvim slučajno, jednako glasovno ostvaruju, pa bismo na planu izraza umjesto jednoga polja sa simbolom (X) zapravo mogli imati tri odvojena polja s istim simbolom.

Slika 2. Skup homonimnih odnosa

Kao što je već rečeno, kritika Romana Jakobsona usmjerena je upravo prema takvom načinu opisivanja padežnih značenja. Za razliku od skupova homonimnih odnosa koje u padežnim kategorijama vide Potebnja i Mrazék, on padeže putem općih značenja odnosno semantičkih invarijanti prikazuje kao polisemne kategorije.³³

Slika 3. Skup polisemnih odnosa

Prikaz padežnih kategorija kao skupova polisemnih odnosa na slici 3. u skladu je sa strukturalističkim vjerovanjem u stalnu korelaciju izraza i sadržaja. Prema tom prikazu svakom izrazu X odgovara jedinstveno opće (invarijantno) značenje označeno simbolom A', dok konkretna (pod)značenja A1, A2, A3 itd. proizlaze iz različitih uporabnih konteksta kao pojedinačne elaboracije istoga općeg značenja. Na taj je način u Jakobsonovom pristupu cjelokupna padežna kategorija objedinjena na planu sadržaja, tj. različita su padežna (pod)značenja međusobno čvrsto povezana, pa slijedom toga i pojavni oblici istoga padeža u različitim kontekstima, iz kojih proizlaze ta različita (pod)značenja, tvore skup polisemnih, a ne homonimnih odnosa.

U svojoj studiji iz 1958. godine Jakobson dodatno pojednostavljuje svoj opis ruskoga padežnoga sustava svodeći četiri ranije navedena suodnosa na tri obilježja, i to spajanjem

³³ Upravo je takvo gledište karakteristično i za odnos pojmova shematičnoga i specifičnoga u kognitivnoj semantici, koja predstavlja metodološki okvir za analizu padežnoga sustava hrvatskoga jezika u središnjem dijelu ove disertacije. U skladu s tim, bitno je napomenuti kako ni navedeni kognitivnosemantički pojmovi zapravo ne predstavljaju idejnu, već samo metodološku novinu, dok im korijene zapravo uočavamo u radovima L. Hjelmsleva (1935) i R. Jakobsona (1936).

usmjerenosti (engl. *directedness*) i oblikovanja u obilježje direktivnosti (engl. *directionality*). U istoj je studiji suodnos opsega zamijenjen kvantifikacijom, a statusna perifernost preimenovana je u marginalnost, no opća značenja ruskih padeža i dalje se definiraju prema istoj metodologiji kao snopovi razlikovnih obilježja.

PADEŽ	DIREKTIVNOST	KVANTIFIKACIJA	MARGINALNOST
nominativ			
akuzativ	+		
genitiv 1		+	
instrumental			+
dativ	+		+
lokativ 1		+	+
genitiv 2	+	+	
lokativ 2	+	+	+

Tablica 9. Opća značenja ruskih padeža prema R. Jakobsonu (1958)

Vratimo li se sada osnovnoj tezi ovoga rada koja je već naznačena u uvodu, a prema kojoj padeži predstavljaju koherentne semantičke kategorije čija su pojedinačna značenja objedinjena zajedničkim shematičnim značenjem, tj. jedinstvenom značenjskom supershemom, primijetiti ćemo njezinu veliku sličnost s upravo opisanim Jakobsonovim tezama. Stoga je na ovom mjestu vrlo utemeljeno zapitati se po čemu se to ključna teza ovoga rada bitno razlikuje od navedenih teza o semantičkim invarijantama i donosi li ona uopće ikakvu novinu. U skladu s kognitivnim poimanjem gramatičkih odnosa kao odraza zakonitosti koje se mogu uočiti na semantičkome planu, autor ovoga rada ni u kojem slučaju ne dovodi u pitanje postojanje općih značenja o kojima govori R. Jakobson. Temeljna kritika njegova opisa tiče se prije svega same prirode općih značenja, tj. temeljnih premisa iz kojih su ona izvedena i uspostavljena unutar opisanoga strukturalističkoga modela. No prije nego što se posvetimo toj temi, treba reći još ponešto o recepciji i kritici komponencijalnoga opisa ruskih padeža tijekom druge polovice 20. stoljeća.

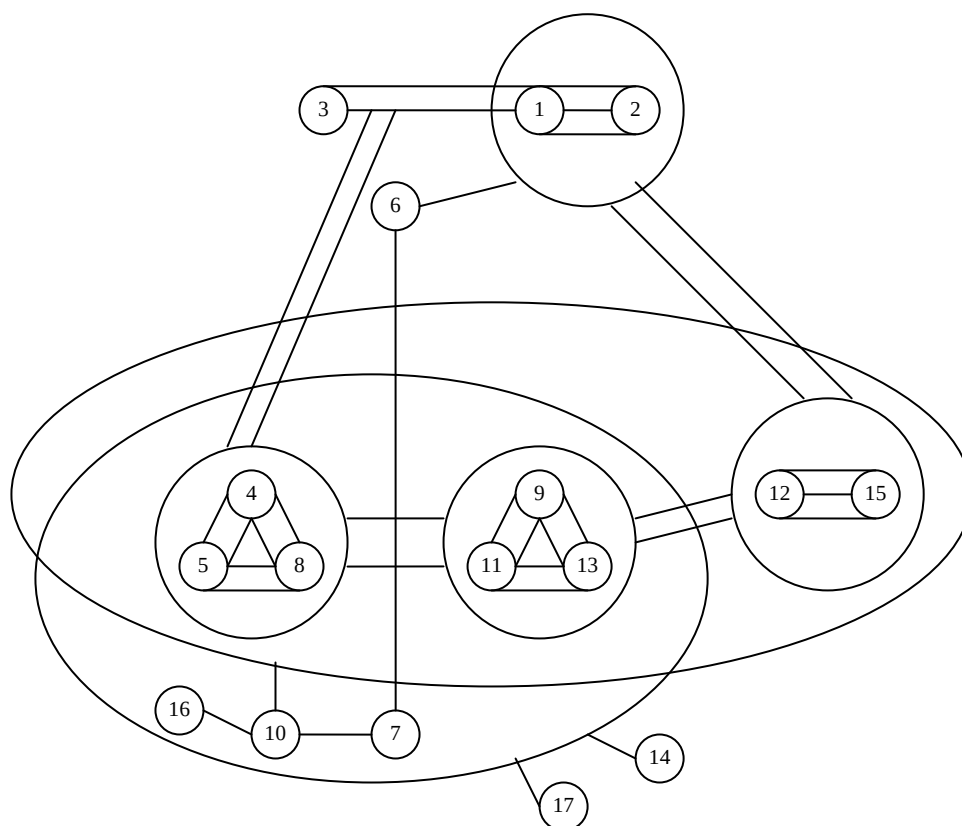
Jakobsonov pristup često je kritiziran zbog visokoga stupnja apstraktnosti i prevelike opisne moći (budući da je njegova univerzalna primjenjivost često zastirala pogled na specifičnosti padežnih sustava u genetski nesrodnim ili tipološki različitim jezicima), ali i zbog nemogućnosti pronalaženja empirijskih dokaza koji bi mogli potkrijepiti navedene teze.³⁴ Isačenko (1965: 95) tako komponencijalnu analizu padežnih značenja smatra vrlo elegantnim rješenjem, ali istovremeno drži i kako je ona suviše apstraktna da bi imala značajniju praktičnu vrijednost. Podsjetimo, komponencijalna analiza dala je, također na vrlo elegantan način, konkretne i značajne rezultate u rasvjetljavanju odnosa koji određuju fonološku razinu jezičnoga opisa, a praktična vrijednost tih rezultata i danas je neupitna. No u metodološki srodnom opisu padežnih značenja Jakobsonovi kritičari nisu vidjeli nikakvu praktičnu vrijednost, već samo pretjerano uopćavanje činjenica kojim je omogućeno opisivanje potpuno različitih sustava na gotovo identičan način. U prilog takvim stavovima išla je, naprimjer, i činjenica da je C. H. van Schooneveld (1978), jedan od najambicioznijih i najdosljednijih pobornika Jakobsonova pristupa opisu gramatičkoga značenja, na metodi komponencijalne analize uspostavio obrazac koji omogućuje značenjski opis svih morfema koji u ruskom jeziku služe za strukturiranje rečenice, dok je M. A. Burston (1977) uspješno primijenila istu mrežu semantičkih odnosa u opisu jezika pali, koji ima potpuno drukčiji padežni sustav. Takvo preraspoređivanje univerzalnih semantičkih obilježja i njihovo usklađivanje s genetski raznorodnim i tipološkim raznovrsnim jezičnim podacima mnogima se, ukratko, činilo suviše lakim poslom čiji krajnji cilj postaje nejasan, a takav pristup ujedno gubi iz vida vrlo konkretne i značajne jezične specifičnosti. S druge strane, Jakobsonovim je kritičarima ujedno, iz sasvim opravdanih razloga, bio neprihvatljiv i ranije opisani atomistički pristup, tj. svođenje semantičke strukture određenoga padeža na puki popis njegovih pojedinačnih uporaba.

Anna Wierzbicka (1980) prepoznala je vrlo rano problem obaju pristupa u knjizi znakovitoga naslova *The case for surface case*. Potebnjini i Mrazékovi popisi padežnih uporaba bili su joj suviše nekoherentni, dok su se Jakobsonova razlikovna obilježja u isto vrijeme doimala previše apstraktnima. Stoga su njezini naporu u proučavanju semantike padeža od samoga početka bili usmjereni prema uspostavljanju drukčijega modela opisa i primjeni semantičkoga metajezika koji je nastao upravo za tu svrhu. Autorica je pritom željela postići dvije stvari: zadržati mogućnost opisivanja padeža kao značenjski jedinstvene

³⁴ Naime za razliku od unutarnjih razlikovnih obilježja u fonologiji, koja predstavljaju mjerljive fizikalne odnosno akustičke veličine i čije se postojanje može dokazati radom u fonetskim laboratorijima, semantički suodnosi o kojima govori Jakobson za njegove su kritičare bili „čisti“ teorijski konstrukti čije se postojanje nikako nije moglo empirijski dokazati.

kategorije, ali i postaviti pojedinačna padežna značenja u pregledne, jasno strukturirane i precizno definirane odnose te tako jasno ukazati na njihove međusobne različitosti. Upravo precizne definicije pojedinačnih padežnih značenja utemeljene na specifičnom semantičkom metajeziku trebale su ispuniti oba navedena cilja. Naime istovjetnošću elemenata (*semantičkih primitiva*) koji se pojavljuju u različitim definicijama istovremeno bi se ukazivalo i na značenjsku različitost i na jedinstvo, tj. stalnu povezanost različitih padežnih podznačenja. A. Wierzbicka poslužila se upravo takvim pristupom kako bi opisala instrumental u ruskome jeziku, nudeći pritom sedamnaest definicija instrumentalnih podznačenja. Taj je rad, može se reći, ispunio ključne ciljeve koje je sama autorica postavila pred cjelovit semantički opis. U njemu su jasno definirana različita padežna značenja, ali su ona ujedno prikazana u svojoj međusobnoj povezanosti, tj. odnos konkretnih semantičkih podskupina unutar cjelovite kategorije ruskoga instrumentala prikazan je kao svojevrsno semantičko „jedinstvo u različitosti“. Na taj je način izbjegnuto generaliziranje nauštrb specifičnih razlika koje je karakteristično za Jakobsonovu komponencijalnu analizu, ali i atomističko cijepanje jedinstvene kategorije na skup nepovezanih činjenica koje je uočljivo kod Mrazeka i Potebnje.

Način na koji je Wierzbicka prikazala povezanost sedamnaest različitih značenja instrumentala može se vidjeti na slici 4. Na njoj su različita podznačenja toga padeža povezana u jedinstvenu mrežu, a same poveznice između pojedinih semantičkih potkategorija više su ili manje čvrste, već s obzirom na to koliko se zajedničkih elemenata (*semantičkih primitiva*) nalazi u njihovim definicijama. Tako značenja povezana jednom linijom (odnosno njihove definicije) posjeduju samo jedan zajednički element, dok se kod definicija značenja koja su povezana dvjema ili trima linijama mogu uočiti dva odnosno tri zajednička semantička primitiva. S obzirom na navedeno, A. Wierzbicku možemo smatrati i pretečom analize padežnih značenja kroz uspostavu semantičkih mreža. O takvom će pristupu biti više riječi u nastavku, a ovdje je važno napomenuti kako upravo taj opisni model prevladava u većini analiza koje su utemeljene na kognitivnoj metodologiji.

1. Instrument
2. Object in action sentences
3. Body part
4. Object in reflexive action sentences
5. Emotions
6. Inexplicable force
7. Agent in passive sentences
8. Matter in action sentences
9. Matter in process sentences
10. Comparison
11. Manner
12. Space
13. Time
14. Duration
15. Transport
16. Personal characteristics
17. Predicate

Slika 4: Mreža instrumentalnih značenja prema Wierzbicka (1980)

O pristupu A. Wierzbicke u uvodu svoje monografije posvećene instrumentalu u ruskom i dativu u češkom jeziku s određenom je pak dozom kritičnosti govorila L. Janda.

Hints to the structure of the category of the instrumental, however, remain diffusely scattered through the metalinguistic definitions. Relationships among

submeanings are implied, but not made explicit. Still, Wierzbicka's monograph is quite significant, for it presents a very clear statement of the problems involved and provides a useful tool for the semantic description of case categories. (Janda 1993: 27)

Ista autorica osvrće se i na raniji Jakobsonov pristup, također posebno kritizirajući apstraktnost njegovih razlikovnih obilježja.

Jakobson's feature specification of +peripheral for the instrumental embraces all of the roles outlined above. In no case is the instrumental a full participant in the event chain; it serves merely as an adjunct to the action or to one of the participants (...), or as an accompaniment for a participant (...), or as the setting (...). The instrumental is indeed the peripheral case *par excellence*, as Jakobson suggested, for it assumes every conceivable kind of nonessential function. The fact that all of these peripheral functions can be shown in a unified network supports Jakobson's thesis. It also lays to rest claims that the feature +peripheral is actually meaningless and was invented by Jakobson as a default device to deal with what is in reality an incoherent jumble. (Janda 1993: 141)

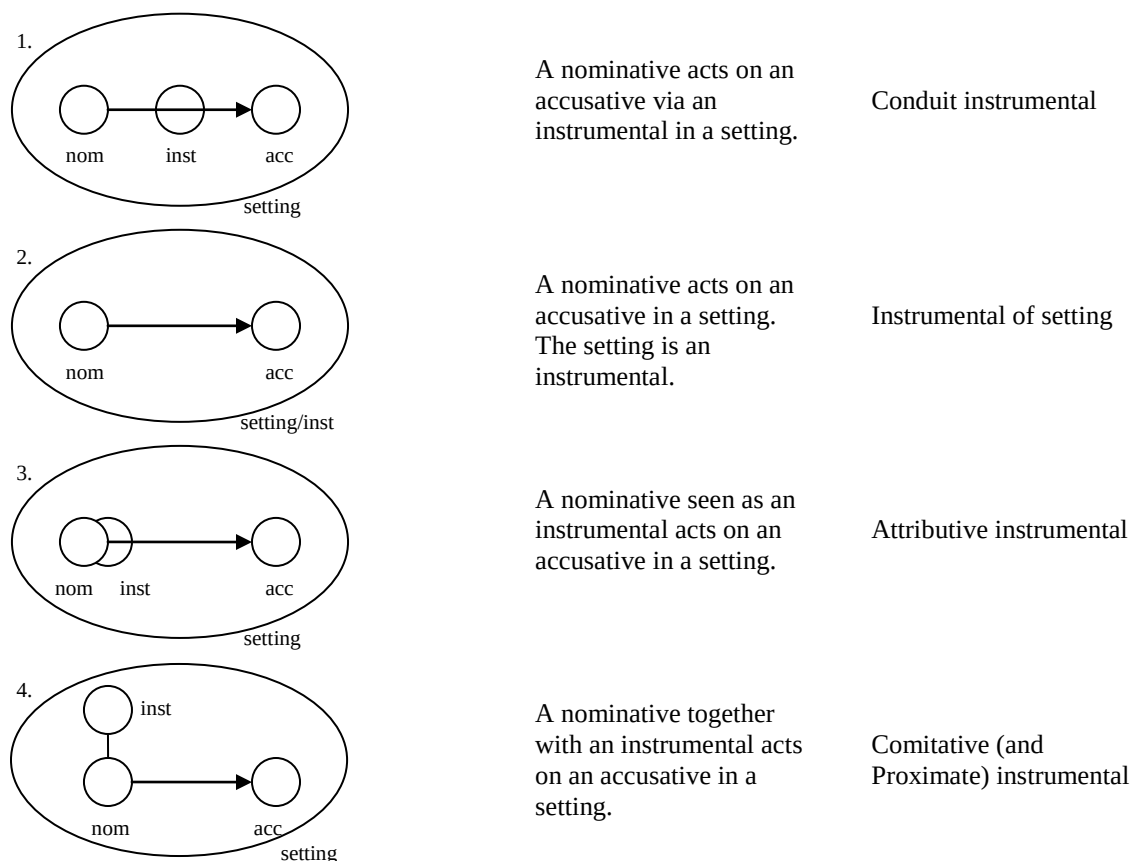
U skladu s takvom kritikom, L. Janda ponudila je i vlastito viđenje istoga problema prikazujući različita značenja ruskoga instrumentala, pomoću metodološkoga aparata kognitivne semantike, kao elaboracije četiriju temeljnih i međusobno povezanih konceptualnih shema odnosno općih značenja na način koji je prikazan na slici 5.

Schemas

Pictorial

Prose

Usage

Slika 5. Četiri temeljne instrumentalne značenjske sheme prema Janda (1993: 140)

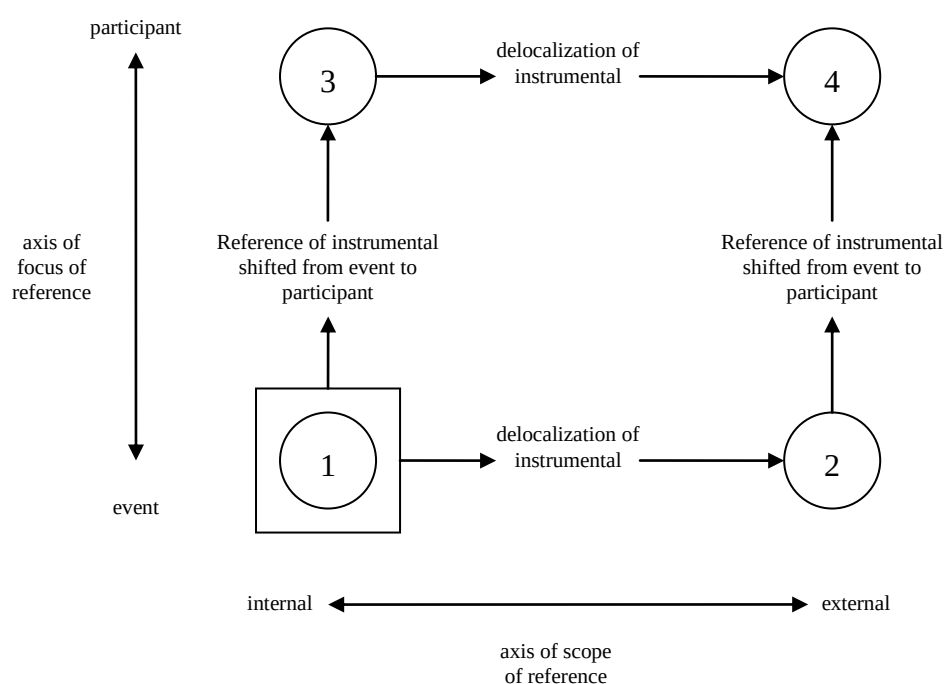
Četiri prikazane sheme naknadno se elaboriraju na pripadajuće podsheme većega stupnja specifičnosti, ali L. Janda usto pokušava eksplicitnije od A. Wierzbicke opisati narav njihove povezanosti, tj. međusobne uvjetovanosti.

Indeed the entire network can be conceived of as a paradigm of peripherality defined by two variables: reference point of peripherality, expressible as either the event itself or a participant thereof, and 2. relative integration of peripheral element, which may be conceived of as internal or external to the reference point. This disjunctive definition produces all of the instrumental schemas:

- Internally peripheral to event: conduit instrumental, schema 1
- Externally peripheral to event: instrumental of setting, schema 2
- Internally peripheral to participant: attributive instrumental, schema 3
- Externally peripheral to participant: proximate instrumental, schema 4.

(Janda 1993: 142)

Taj odnos četiriju temeljnih shema u mreži značenja ruskoga instrumentalala prikazan je pak na slici 6.

Slika 6. Semantička mreža ruskoga instrumentalala prema Janda (1993: 141)

U skladu s dosad navedenim činjenicama, možemo problem sažeti i reći da su pobornici „atomističkoga“ pristupa padežnom značenju pretjerano naglašavali različitost specifičnih padežnih značenja, dok su pobornici komponencijalne analize, s druge strane, pretjerano inzistirali na naglašavanju njihovoga semantičkoga jedinstva. Kritičari tih dvaju pristupa (Wierzbicka 1980, Janda 1993, Dąbrowska 1997 i dr.) pokušavali su naknadno pronaći „solomonsko rješenje“ kojim bi bila zadovoljena oba, u svojoj biti točna, ali istovremeno i jednostrana stajališta, tj. uz pomoć drukčije metodologije opisati značenjsko „jedinstvo u različitosti“ morfoloških padeža.

Uz već navedene autorice koje su se u okviru opisa ruskoga instrumentala kritički osvrnule na komponencijalnu analizu padežnih značenja i za čiji je rad karakteristično povezivanje različitih instrumentalnih značenja u semantičke mreže, vjerojatnu najuspjeliju i najjezgrovitiju metodološku kritiku same komponencijalne analize, tj. opisivanja jezičnih jedinica (kako na planu izraza tako i na planu sadržaja) u vidu snopova razlikovnih obilježja, ponudio je R. Langacker u knjizi *Foundations of Cognitive Grammar* (1987). Prema toj kritici, a u potpunom skladu s temeljnim postavkama geštalt-psihologije o kojima će biti više riječi u nastavku, jezičnu jedinicu kao cjelinu, bilo fonološku, semantičku ili simboličnu³⁵, čini nešto više od pukoga zbroja sastavnih dijelova. Stoga za cjelovit opis kompleksne jedinice nije dovoljno tek popisati njezine komponente, tj. pojedinačna obilježja od kojih se ona sastoji, već je potrebno i pojasniti na koji način svi navedeni dijelovi tvore cjelinu.

Budući da se na spomenutoj Langackerovoj kritici temelji cjelokupna analiza u središnjem dijelu ove disertacije, a upravo iz nje proizlaze i bitne novine u opisu padežne semantike, i to kako u odnosu na strukturalističku metodu dekomponiranja značenja tako i u odnosu na kognitivnu metodu uspostave semantičkih mreža, ona se ovdje navodi u cijelosti.

Most linguistic units are highly integrated structural complexes, or systems, which are more than just a sum of their recognizable parts. It is nevertheless common for linguists to impose a componential analysis on these systems, representing them as unordered bundles of discrete features. The vowel sound [i], for instance, is a phonological structure resolvable into the features: [-CONSONANTAL, +VOCALIC, +HIGH, +FRONT, -ROUNDED], and the concept [UNCLE] is resolvable into the semantic components [MALE, COLLATERAL, ASCENDING GENERATION]. We are not concerned here with the choice of features, nor with the nature of their values (binary or multivalued, discrete or continuous, etc.); we will consider instead the implication of the feature conception per se. I suggest that a feature

³⁵ U okvirima kognitivnoga pristupa gramatika se ne razdvaja od leksika, već oni tvore kontinuum i ustrojeni su na jednak način. U skladu s tim, R. Langacker razlikuje samo tri tipa jezičnih jedinica: *fonološke*, *semantičke* i *simbolične jedinice*. Pritom su prva dva tipa jezičnih jedinica, barem približno, analogna strukturalističkim pojmovima *izraza* i *sadržaja*, dok *simbolične jedinice* predstavljaju njihovu konvencionaliziranu kombinaciju. No prilikom uspostave takve analogije vrlo je važno istaknuti da se Langackerov pojam *simboličnih jedinica* primjenjuje, tj. odnosi na sve razine jezičnoga opisa, a ne samo na leksičke jedinice kao u strukturalizmu. Sama *jezična jedinica*, bez obzira kojemu od navedenih triju tipova pripadala, definira se pak kao „cognitive structure mastered by a speaker to the point that it can be employed in largely automatic fashion, without requiring attention to its individual parts or their arrangement. A unit is sufficiently well entrenched to be easily evoked as an **integrated whole** [istaknuo G. T. F.], that is, carried more or less automatically once initiated.“ (Langacker 1987: 494)

representation is perfectly legitimate (if properly interpreted), but does not in itself fully reconstruct the systemic nature of the actual phenomenon. For a description to be complete, the feature representation of a structural complex must be supplemented by a more holistic account that accommodates its integrated nature. Such an account is in fact essential to a substantive characterization of the features themselves.

What do I have in mind saying that a sound such as [i] constitutes an integrated system not reducible to its parts? After all, we can decompose its articulation into a number of components, as reflected in a typical feature analysis: vibration of the vocal cords, raising of the tongue towards the palate (without contact or constriction sufficient to cause turbulence), advancement of the tongue towards the front of the palate, spreading and retraction of the lips, and so on. If [i] were merely the sum of those components, I could pronounce it by carrying out these articulatory gestures sequentially: first vibrating my vocal cords, then fronting my tongue, and so on. But of course I cannot. The sound is not the mere sum of these components, but rather a matter of blending them into a smooth, coordinated articulatory routine. A complete description of the sound therefore requires more than a separate account of each individual component. It must additionally – and crucially – specify such matters as their relative timing and how they influence and accommodate one another. These are the specifications of the sound's essential systemic character.

Similar remarks hold for concepts. In its narrowest genealogical construal, UNCLE makes internal reference to three conceived persons: ego, a linking relative, and the person referred to by the notion. It also invokes (among others) the sibling and offspring relationships. But if the notion were only the sum of these persons and relationships, there would be no difference between, say, UNCLE and NEPHEW. We must further specify how these entities are connected to form a coherent, integrated structure. More precisely, particular persons are assigned to particular roles in the relationships: the person identified as the uncle is joined through the sibling relationship to the linking relative, and the latter is joined to ego as the parent in a parent/offspring

relationship. Normally, of course, we do not focus our attention on these separate specifications; when employing the concept UNCLE we generally manipulate the configuration holistically, as a kind of **gestalt** [istaknuo G. T. F.]. (Langacker 1987: 19-20)

Na ovom se mjestu, u skladu s navedenom kritikom, može postaviti i pomalo obeshrabrujuće pitanje: je li, s obzirom na dosad viđene pristupe i njihove krajnje dosege, uopće moguće široki spektar značenja bilo kojega kosog padeža u određenom jeziku prikazati holistički, u vidu **cjelovitoga konceptualnoga ustrojstva**, koje bi k tomu još bilo postavljeno u nedvosmislen **odnos s drugim ljudskim kognitivnim sposobnostima**, te pritom ostati dosljedan temeljnim postavkama kognitivne gramatike prikazujući ujedno i **formativnu funkciju značenjskih odnosa u procesu strukturiranja rečenice**. Budući da su upravo navedene teze R. Langackera, kao što je već naznačeno, u potpunom suglasju s osnovnim postavkama geštalt-psihologije, a na njima je utemeljena i analiza padežnih značenja u središnjem dijelu ovoga rada, prije davanja odgovora na to pitanje ovdje je nužno pozabaviti se, barem u kratkim crtama, samim nastankom i značajem **geštalt-psihologije** u pojašnjavanju zakonitosti vizualne percepcije kao ishodišta cjelokupne ljudske konceptualizacije, koja, među ostalim, determinira i padežno kodiranje kao svoj formalni odraz. Navedene teze pokušat će se zatim potkrijepiti i sa stajališta **suvremene neuroznanosti**, gdje su u okvirima *teorije kognitivnih mapa* pruženi važni dokazi prostorne utemeljenosti ljudske predodžbe, koji izravno opravdavaju i holistički pristup ove disertacije u opisu značenja kosih padeža kroz jedinstvene shematične koncepte *ishodišta, usmjerenosti, cilja, smještenosti i paralelizma*.

1.6 Psihološki i neurološki dokazi utemeljenosti kognitivne kritike dekomponiranja značenja

1.6.1 Geštaltistička psihologija i zakonitosti vizualne percepcije

Geštaltistička psihologija ili *geštaltizam*³⁶ psihološka je teorija uma prema kojoj operativni principi ljudskoga mozga tvore cjelinu, paralelni su, tj. analogni i teže samostalnoj organizaciji. Pojam *geštalt-učinak* odnosi se na ljudski kapacitet davanja konkretnoga oblika osjetilnim podražajima, posebice u smislu vizualnoga prepoznavanja likova odnosno **cjelovitih formi** umjesto jednostavnoga uočavanja međusobno nepovezanih linija. U psihologiji se geštaltizam kao teorija obično suprotstavlja strukturalizmu, čiji je ključni predstavnik bio Wilhelm Wundt (1832 – 1920)³⁷, a tvrdnja prema kojoj je „cjelina znatno više od pukoga zbroja dijelova“ obično se navodi kada se želi pojasniti temeljna postavka odnosno srž te teorije.³⁸

Najistaknutiji teoretičari geštaltizma poput Kurta Koffke (1886-1941), Maxa Wertheimera (1880-1943) i Wolfganga Köhlera (1887-1967) bili su složni u mišljenju da prilikom vizualnog percipiranja objekta **cjelina ima prednost u odnosu na svoje sastavne dijelove**, tj. da se predodžba lika u odnosu na pozadinu ne uspostavlja na temelju prethodnoga uočavanja njegovih sastavnica i njihovoga naknadnoga dovođenja u odnos. Taj geštaltistički ili holistički pristup poslužio je kao temelj za definiranje mentalnih obrazaca koji određuju način na koji percipiramo vanjski svijet. Ti zakoni mogu se uočiti u različitim pojavnim oblicima, poput, primjerice, zajedničkoga grupiranja sličnih ili bliskih objekata i sl. Iako je geštaltizam u psihologiji često kritiziran jer obično uočava, ali ne objašnjava zakonitosti ljudske percepcije, pružio je temelje za buduće istraživanje percepcije, ponašanja, mišljenja, rješavanja problema i psihopatologije. Univerzalni obrasci ljudske percepcije mogu se prema teoriji geštaltizma sažeti na dva temeljna principa:

³⁶ Dio izlaganja koji slijedi nastao je na temelju knjige W. Köhlera *The task of gestalt psychology* (1972), a dopunjen je podacima pronađenim u enciklopedijskom priručniku iz psihologije (Strickland 2000).

³⁷ Baš kao što se i na geštaltističkim principima zasnovana kognitivna kritika suprotstavlja strukturalističkoj metodi komponencijalne analize gramatičkoga značenja.

³⁸ The Gestaltists were at odds with the popular school of psychology of the day, known as structuralism, whose proponents believed that the mind consists of units or elements and could be understood by mapping and studying them in combination. The Gestalt psychologists believed that mental experience was dependent not on a simple combination of elements but on the organization and patterning of experience and of one's perceptions. Thus, they held that behavior must be studied in all its complexity rather than separated into discrete components, and that **perception** [istaknuo G. T. F.], learning, and other cognitive functions should be seen as structured wholes. (Strickland 2000: 278-279)

- *Princip cjelovitosti* – Svjesno iskustvo mora se promatrati kao cjelina (uzimajući u obzir sve fizičke i misaone aspekte pojedinca istovremeno, tj. u njihovoj međusobnoj uvjetovanosti) jer priroda ljudskoga uma nalaže da se svaki element promatra kao dio većega i kompleksnijega sustava dinamičnih odnosa.
- *Princip psihofizičkoga izomorfizma* – Postoji stalna korelacija između svjesnoga iskustva i moždanih aktivnosti.

Na temelju dviju navedenih postavki definirana su i dva temeljna metodološka načela:

- *Eksperimentalna analiza fenomena* – U skladu s principom cjelovitosti svako psihološko istraživanje treba krenuti od cjelovitih fenomena, a ne smije biti usredotočeno samo na njihove osjetilne kvalitete.
- *Biotički eksperiment* – Geštaltistička teorija ukazala je na potrebu provođenja „stvarnosnih eksperimenata“ koji su u suprotnosti s klasičnim laboratorijskim provođenjem eksperimenata u kontroliranim uvjetima. To bi zapravo značilo eksperimentiranje u prirodnim situacijama, provođeno u stvarnim uvjetima, u kojima bi s većim stupnjem vjernosti bilo moguće reproducirati ono što je karakteristično za promatrani objekt.

Geštaltističko proučavanje **odnosa konkretnih osjetilnih podražaja i iskustveno utemeljenih perceptivnih obrazaca** rezultiralo je uočavanjem stalne tendencije mentalnoga „dovršavanja“ i „popravljanja“ viđenoga u skladu s prethodnim iskustvom i znanjem. Ta tendencija označava se terminom *zakon pregnantnosti* ili *zakon dobrog geštalta*. Zakon pregnantnosti jedan je od središnjih pojmova geštaltizma i označava stalno prisutnu tendenciju da se nova osjetilna iskustva usklade s otprije poznatim obrascima te da se na taj način postigne što veća jednostavnost, sklad, simetričnost i pravilnost predodžbe. S njim se u vezu dovode različite zakonitosti koje postaju vidljive prilikom proučavanja ljudske percepcije. Ako se, naprimjer, tijekom eksperimenta ispitanicima nakratko pokažu nepotpuni jednostavni likovi, oni neće primijetiti praznine. Tako i mjesta na kojima su crte prekinute oni vide zatvorenima, a dijelove koji nedostaju prilikom opažanja „mentalno nadopunjavaju“. Tendencija da se nesavršena tvorevina poboljša javlja se prije svega kada je vrijeme podražaja kratko ili kada oblik vidimo nejasno. To se mentalno poboljšavanje može sastojati u ispunjavanju međuprostora, u stvaranju simetrije, u svođenju novih oblika na već poznate i sl. U većini slučajeva zapravo je riječ o tendenciji postizanja veće pravilnosti. No tendencija za „poboljšavanjem“ gledanoga lika postoji i pri duljem i jasnijem promatranju, a to bi se moglo

objasniti napetošću koja nastupa zbog toga što neki predložak odstupa od dobrog i uređenog lika te željom da se poboljšanjem vrste podražaja, ako je ikako moguće, napetost ublaži.

Budući da je prilikom opažanja promatrač izložen daleko većoj količini informacija nego što ih može neposredno memorirati, opažanje mora biti organizirano odnosno strukturirano kako bi se mnoštvo informacija ograničilo i učinilo „podnošljivijim“. To ograničavanje rezultira „dobrim geštaltom“, a **što je manja količina informacija potrebna za strukturiranje neposredne situacije (tj. aktualnoga osjetilnoga podražaja) pomoću već poznatoga strukturnoga okvira (u usporedbi s drugim alternativama), to je veća mogućnost da ćemo lik takvim i opaziti.** Uslijed tendencije pregnantnosti, koja vodi prema mentalnom „ispravljanju“ oblika u vidu njihovoga geometrijskoga „poboljšanja“ (postizanja „dobroga geštalta“) kako bi se postigla veća jednostavnost i pravilnost (budući da se jednostavniji i pravilniji oblik lakše pohranjuje u pamćenju), sustav opažanja izravnavava kutove i lagane zavoje, „dovršava“ nesavršene likove i popunjava praznine, pokazujući sposobnost prevladavanja poremećaja, nejednakosti u jačini ili ošttrini pojedinih dijelova slike itd. „Dobar geštalt“ ostvaruje se, dakle, kao rezultat tendencije pregnantnosti, kroz otprije postojeće perceptivne obrasce, odnosno zakone perceptivne organizacije koji promatrača vode prema određenoj vrsti interpretacije vizualnoga poticaja. Same zakonitosti perceptivne organizacije uključuju pak sljedeće pojmove:

1) *Odnos lik-pozadina* – Nešto opažamo kao lik ako se izdvaja iz svoje okoline. Promatrač razlaže vidno polje u lik i pozadinu i tek se mali dio prizora koji privlači pozornost promatrača ističe oštro i strukturirano, dok ostatak prizora ostaje u nejasno strukturiranoj pozadini.

2) *Zakon sličnosti* – Slični se elementi vide kao da pripadaju zajedno i spajaju se u lik. Svaki aspekt podražaja, kao npr. svjetlost, boja, oblik, orijentacija u prostoru, pokret i kontinuitet, može izazvati nastajanje grupa prema sličnosti, tj. formiranje cjelovitih likova.

3) *Zakon blizine* – Točke ili linije koje su blizu jedna drugoj spajaju se u jedan lik. Susjedni elementi prije se doživljavaju kao da pripadaju zajedno nego slični elementi koji su više udaljeni.

4) *Zakon zaokruženosti* – Obrubljene površine (dakle one čije su vanjske granice jasne i oštre) lakše se doživljavaju kao lik.

5) *Zakon nesmetanog protjecanja* – Postoji tendencija da se crte i rubovi doživljavaju kao neprekinuti.

6) *Zakon iskustva* – Zbog iskustva povezujemo opaženo s već poznatim (kao kada se, primjerice, iz apstraktnih slika nesvjesno pokušava strukturirati kakav lik koji bi nalikovao nekoj poznatoj, tj. konvencionalnoj predodžbi).

Sama priroda ljudskoga opažanja uvjetovana je, dakle, različitim organizacijskim procesima. Procesi opažanja omogućavaju organizmu djelotvornu prilagodbu okolini, a pritom vid ima ključnu ulogu. No slika koju dobivamo iz naše okoline nije raster površina različite svjetlosti, boje i orijentacije, već uvijek opažamo cjelovite likove. Proces vidnoga opažanja nije samo aktivan nego i selektivan. Mi se ne fokusiramo na svaku točku vidnoga polja, već pokušavamo nizom kratkih pogleda obuhvatiti bitno – strukturu slike. Samo ono što pogodi foveu³⁹ vidimo jasno, a periferija vidnog polja ostaje nejasna. Slijedom pokreta oka (otprilike 4 pokreta u sekundi) nastojimo obuhvatiti okolicu, a ti su pokreti skokoviti i usmjereni.

Unaprijed određujemo kamo ćemo gledati, a pri normalnu gledanju svijeta subjekt ima dva izvora očekivanja: 1) naučio je nešto o tome s kojim će se oblicima u svijetu susresti, 2) velika periferija mrežnice, kod koje je oština vida mala, upućuje na to što će dospjeti u vidno polje promatrača kad usmjeri pogled na njegov određeni dio. Pozornost i usmjerenost prema cilju nužne su pretpostavke stizanja najinformativnijih dijelova slike do fovee. Neposredno (bez memoriranja, tj. pohranjivanja u pamćenju) u svijesti možemo zadržati tek pet do sedam nepovezanih podataka, ali za vrijeme promatranja samo jednog prizora u slijedu pokreta očiju dolazi do nas više vizualnih podataka no što ih je moguće zapamtiti. Da bismo vremenski slijed pogleda spojili u jedinstven vidni doživljaj, moramo posegnuti za poznatim, tj. za onim što je već ostalo pohranjeno u pamćenju kao cjelovita struktura. Što je veće naše **znanje i iskustvo**, to će nam trebati manje fiksiranja (oštrog fokusiranja u fovei) da bismo pogledom obuhvatili i interpretirali neki prizor i **to se brže snalazimo u svijetu**. Uočavamo dakle da se najveći dio slike, kako je opažamo u svakom trenutku, ne nalazi ni na retini oka ni na razini

³⁹ Površina u blizini središta *retine* (mrežnice) u kojoj se nalaze samo čunjići, zbog čega je na tom mjestu vid najoštiji.

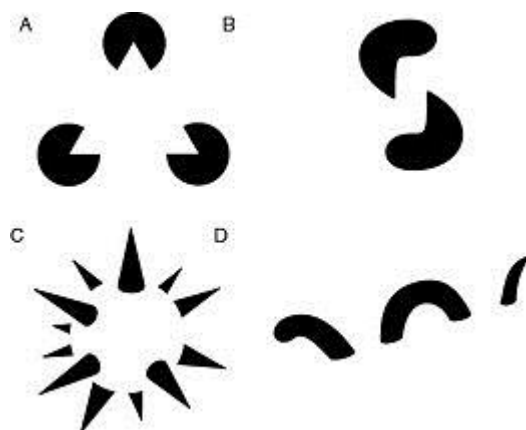
same slike, već je prije rezultat prethodnoga iskustva, tj. proizlazi **iz integracije osjetilnoga podražaja s prethodnim iskustvom i znanjem**, kao i s očekivanjima koja iz njih proizlaze.

Brojni su primjeri pomoću kojih postajemo svjesni takve aktivne organizacijske naravi ljudskoga opažanja. Da bismo se snašli u okolici, uvijek usmjeravamo pažnju na ograničeni dio vidnog polja. Likovi na koje usredotočujemo pogled ističu se na pozadini koja nije strukturirana te tako prepoznavamo predmete i snalazimo se. Teže je prepoznati likove na jako strukturiranoj pozadini, prije svega kada oni oblikom i bojom nalikuju pozadini. Promotrimo za početak sliku 7.

Slika 7. Primarnost percepcije cjeline u odnosu na njezine dijelove

Na slici 7. prikazan je dalmatiner koji njuši zemlju u sjeni krošnje. Perceptivna primarnost cjeline u odnosu na dijelove koji ju čine dokazuje se na ovom primjeru činjenicom da se pas kao integrirana cjelina odnosno lik u svijesti promatrača pojavljuje odmah, a ne nakon prethodnoga uočavanja dijelova kao što su uši, nos, udovi i sl. S druge strane, sklonost prepoznavanju poznatih i jednostavnih vizualnih obrazaca koja je utemeljena na prethodnom iskustvu promatrača postaje vidljiva ukoliko promotrimo sliku 8.

Slika 8. Generativna komponenta ljudske percepcije – prepoznavanje jednostavnih vizualnih obrazaca usprkos njihovom nepostojanju na podražajnoj razini

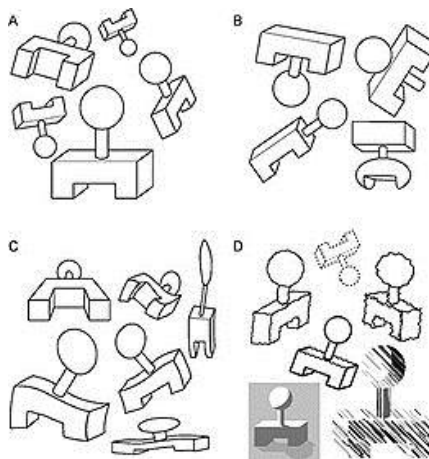
Konstruktivna ili generativna komponenta percepcije omogućuje da percipirani objekt sadrži eksplicitnije i sustavnije, tj. pravilnije i jednostavnije prostorne informacije od osjetilnoga podražaja na kojemu je utemeljen. Tako ćemo, primjerice, na slici A prepoznati trokut iako se na njoj takav geometrijski lik uopće ne nalazi. Na slikama B i D prepoznat ćemo međusobno nepovezane oblike kao dijelove jedinstvene cjeline koja je mjestimice vizualno nedostupna, dok ćemo na slici C „vidjeti“ cjelovito trodimenzionalno tijelo, odnosno kuglu, iako ništa slično na njoj zapravo ne postoji. Također, na temelju izmjene odnosa lika i pozadine moguća je višestruka interpretacija istoga vizualnoga podražaja, kao što je, primjerice, slučaj i na slici 9.

Slika 9. Rubinov vrč – mogućnost dvostruke interpretacije istoga vizualnoga podražaja na temelju izmjene odnosa lika i pozadine

Ostvarivanje različitih interpretacija istoga osjetilnoga podražaja u svijesti promatrača omogućeno je izmjenom odnosa lika i pozadine. Tako na gornjoj slici možemo uočiti bijelu vaz, ali i dva crna ljudska profila koji su okrenuti jedan prema drugomu. S druge strane,

postojanje **konceptualnih obrazaca** prema kojima različite vizualne podražaje kategoriziramo kao ostvaraje iste kategorije postaje očito ukoliko promotrimo sliku 10.

Slika 10. Odnos apstraktne sheme i njezinih konkretnih ostvaraja – kategoriziranje različitih vizualnih podražaja prema jedinstvenom mentalnom obrascu

Invarijantnost je, dakle, bitno perceptivno načelo prema kojemu **cjelovite** geometrijske oblike prepoznavamo kao identične neovisno o kutu pod kojim ih promatramo, njihovome rotiranju, relativnom položaju u odnosu na okolne objekte, svjetlosnim lomovima, zakrivljenosti njihovih osnovnih kontura, različitom osvjetljenju ili drukčijim osobinama njihovih sastavnih elemenata. Tako će, naprimjer, oblici na slici A biti odmah prepoznati kao identični bez obzira na stupnjeve i smjer rotacije, kao što će odmah biti jasna i njihova razlika u odnosu na oblike na slici B. S objektima na slici A također ćemo lako poistovjetiti i one na slici C, bez obzira na njihove elastične deformacije (jer ti objekti, bez obzira na zakrivljenja, zadržavaju stabilnost osnovnih kontura) i različitu perspektivu, ali i one na slici D, bez obzira na različite grafičke tehnike njihova prikazivanja.

1.6.2 Neurološka teorija mentalnih mapa i prostorni temelji ljudske konceptualizacije

Nakon kratkoga uvida u najvažnije geštaltističke dokaze koji idu u prilog tvrdnjama o perceptivnoj primarnosti cjeline u odnosu na njezine dijelove, vratimo se Langackerovoj kritici strukturalističkoga pristupa koja se, kao i geštaltistička kritika strukturalizma u

psihologiji, može u kontekstu opisa padežnoga značenja sažeti u tvrdnju da **opisati bilo koju semantičku jedinicu kao koherentnu cjelinu ni u kojem slučaju ne znači samo popisati njezine sastavne dijelove**. Stoga je, dakle, temeljni cilj ove disertacije opisati značenja kosih padeža kao cjeline, a ne kao snopove izoliranih obilježja koja se međusobno na različite načine kombiniraju. Budući da se samo značenje ostvaruje tek kroz konceptualizaciju, tj. vizualno utemeljenu predodžbu, a vizualizacija u pravilu nije ništa drugo nego uspostava nekoga vida konstelacije prostornih odnosa, na temelju shematičnih koncepata zasnovanih na prostornim odnosima ishodišta, usmjerenosti, cilja, smještenosti i paralelizma, koji se kao takvi niti ne mogu dekomponirati na sastavne dijelove jer bi pritom izgubili svoj smisao, pokušat ćemo u središnjem dijelu konceptualno objediniti različita konkretna značenja pojedinačnih kosih padeža.

Stoga je na ovome mjestu nužno i s gledišta drugih znanstvenih disciplina opravdati tvrdnju da je upravo prostor temeljna domena cjelokupne ljudske konceptualizacije te da uslijed uočavanja navedenih tipova odnosa tijela u prostoru zaista dolazi do apstrahiranja i uspostave shematičnih konceptualnih obrazaca, koji su „plodno tlo“ za najrazličitije metaforičke i metonimijske ekstenzije i služe nam kao strukturni okviri u predodžbi apstraktnih i konceptualno teže dostupnih odnosa, a na njima je, slijedom toga, utemeljeno i samo padežno kodiranje. Kao što je ranije već naznačeno, u prilog takvoj tezi ide i neurološka teorija *kognitivnih* ili *mentalnih mapa* koje kao prostorno utemeljeni konceptualni obrasci određuju cjelokupnu narav ljudske predodžbe, a sami morfološki ostvareni padeži mogli bi se u tom smislu smatrati gramatičkim eksponentima takvih predodžbenih referentnih okvira.

Kognitivna mapa, mentalna mapa ili *misaona mapa* pojmovi su koji označavaju tip mentalnoga procesiranja koje se sastoji od serije misaonih transformacija pomoću kojih pojedinac može dobiti, kodirati, pohraniti, prizvati ili pak dekodirati informacije o položaju i osobinama određenoga entiteta u odnosu na njegovo aktualno fizičko ili metaforičko prostorno okruženje. Edwarda C. Tolmana (1948) smatra se zaslužnim za uvođenje pojma kognitivnih mapa u smislu uspostavljenih misaonih modela i sustava vjerovanja kojima se ljudi služe kako bi percipirali, kontekstualizirali, pojednostavili i osmislili podatke čija je narav inače znatno kompleksnija. Pojednostavljeno rečeno, kognitivne su mape pomagalo kojim se služimo prilikom pohrane podataka i znanja o prostornim odnosima, budući da nam one omogućuju vizualizaciju i pojednostavljivanje kompleksnih “ulaznih” podataka, što otvara mogućnost njihovoga pamćenja i ponovnoga prizivanja. Ta vrsta prostornoga poimanja može također poslužiti kao temelj za metaforičko poimanje odnosno strukturiranje

neprostornih odnosa prema prostornim zakonitostima. Tada se u “neprostornim” situacijama snalazimo tako da prizivamo i apliciramo određene prostorne predodžbe (prethodno uspostavljene mentalne mape) na nove, apstraktnije i konceptualno teže dostupne kontekste, kako bismo se u njima uspješno orijentirali i ispunili nove zadatke.

The concept of a cognitive map derives from Kant's⁴⁰ epistemology. Kant believed that humans and animals have innate perceptual schemes for processing sensory information and that a geometrical-spatial framework is one of them. Tolman, an early twentieth century psychologist, pursued this notion and proposed that rats and other

⁴⁰ Prostor je, uz vrijeme, ključna dimenzija u odnosu Immanuela Kanta prema problemu spoznaje. Vrlo je zanimljiva njegova kritika kako racionalističkih tako i empirističkih shvaćanja odnosa između spoznajnoga subjekta i spoznajnoga objekta. U spoznaji prema Kantu sudjeluju i subjekt i objekt – objekt pruža građu za spoznaju, a subjekt toj građi daje oblik. Od objekta subjekt prima dojmove koje prema oblicima spoznajne svijesti doživljava te pritom oblikuje iskustvo. Njegova kritika racionalističkoga i empirističkoga pristupa, kao i sinteza dvaju navedenih pristupa koja iz te kritike proizlazi, može se sažeti u sljedećoj tvrdnji: subjekt nipošto nije *tabula rasa*; on je u spoznaji aktivan, ali ne tako da iz sebe izvodi stvarnost svijeta, već tako što **svojim spoznajnim obrascima omogućuje iskustvo i određuje mu zakonitosti, tj. daje mu formu.**

Prva spoznajna sinteza zbiva se kao povezivanje osjeta u opažaje: osjetne sadržaje sređujemo prostorom i vremenom kao oblicima opažanja (...). Izvan prostora i vremena ne možemo ništa osjetno doživjeti. Oni čine tek mogućim iskustvo. Prostor je oblik vanjskoga opažaja, a vrijeme unutarnjeg. Vanjsko iskustvo moguće je tek predodžbom prostora. Stvar kakva jest neovisno o subjektu – stvar o sebi nije ni u prostoru ni u vremenu. Vrijeme i prostor nisu svojstva samih stvari, nego naši subjektivni uvjeti doživljavanja predmeta. Mi poznajemo samo pojave stvari, tj. predodžbe koje one u nama proizvode. (Kalin 2004: 176)

Prostor i vrijeme prema Kantu su dakle *conditio sine qua non* cjelokupne ljudske spoznaje, a racionalizam i empirizam pomireni su u njegovu učenju u činjenici da se objekt spoznaje nalazi izvan spoznajnoga subjekta, tj. čovjek ne izvodi stvarnost iz sebe, ali način spoznaje proizlazi iz njega, tj. spoznajni subjekt vidi stvarnost na sebi svojstven način; karakter njegove predodžbe nema veze s objektivnom stvarnošću, već proizlazi iz konceptualnih obrazaca kojima se subjekt u spoznaji služi, a koji su utemeljeni na kategorijama prostora i vremena.

Prostor je, u najširem filozofijskom smislu, područje onoga zorno danoga ili u Kantovu smislu (skupa s vremenom) apriorna forma zornosti. Pod prostorom se obično podrazumijeva protegnuta praznina koja je ispunjena pokretnim i nepokretnim tijelima. Prostor se može smatrati objektivno postojećim samo onda kada se promatra kao nužni uvjet kretanja tijela (Demokrit, Aristotel). U subjektivnom smislu prostor je predodžba ljudske moći mašte, tj. **predodžba prostora oblikuje sve osjetilne predodžbe o izvanjskom svijetu** [istaknuo G. T. F.] Dok je u srednjem vijeku prostor općenito bio smatran konačnim zbog konačnosti u njemu prisutnih stvari, novi vijek dolazi do spoznaje o njegovoj beskonačnosti (G. Galilei), jer je i sam svemir beskonačan. U svojoj korpuskularnoj teoriji prostora R. Descartes smatra da je upravo protežnost najmanjih materijalnih čestica uvjet postojanja jednoga jedinstvenoga (homogenoga) prostora koji je objektivan, tj. neovisan o subjektivnom doživljaju prostora. Prostor kao pojam nastaje na temelju refleksije o odnosu (...) subjektivno doživljenoga i objektivno danoga prostora. Tim se pojmom objašnjavaju prostorni odnosi kao npr. mjesto, položaj, udaljenost, dodirivanje itd. (Hrvatska enciklopedija, svezak 9: 52-53)

Više o definiranju pojmova kretanja i prostora kroz povijest filozofije vidi u uvodnom dijelu knjige *Znanje o jeziku i znanje o svijetu* M. Žic-Fuchs (1991).

animals had cognitive maps that permitted flexible and efficient navigation. (Binder, Hirokawa, Windhorst 2009: 794-795)

Bitno je dodati i kako O'Keefe i Nadel (1978) u knjizi *The Hippocampus as a Cognitive Map*, slijedeći Kantove i Tolmanove postavke o urođenosti ljudske predodžbe vanjskoga svijeta na temelju prostornih odnosa, navode upravo hipokampus kao dio mozga u kojemu su locirani sustavi alocentričnih⁴¹ strukturnih okvira koji omogućuju brzu i pravilnu interpretaciju percipiranih odnosa među entitetima od strane vanjskoga promatrača te, slijedom toga, njegovu brzu i pravilnu orijentaciju i snalaženje u novim okolnostima.

Nakon ovih uvodnih teorijskih razmatranja može se prijeći na uspostavu pet prostorno utemeljenih predodžbenih shema koje **kao cjeloviti koncepti** objedinjuju različita značenja kosih padeža u hrvatskome jeziku, a potom i da u središnjem dijelu rada pomnom analizom konkretnih primjera prikazemo narav uklapanja različitih padežnih značenja u te objedinjujuće koncepte. U sljedećem poglavlju stoga ćemo ukratko opisati prototipna značenja kosih padeža, tj. scenarije na kojima su utemeljeni objedinjujući shematični koncepti ishodišta, usmjerenosti, cilja, smještenosti i paralelizma. Pritom će kroz kratke analize kako prototipnih tako i pojedinih iz njih izvedenih, tj. perifernih padežnih značenja u ovome poglavlju biti definiran osnovni metodološki aparat kojim ćemo se služiti u središnjem dijelu, a pritom će se pojasniti i na kojim je temeljnim postavkama utemeljena analiza padežnih značenja u ovoj disertaciji, na koji se način u njoj promatra semantička struktura svakoga

⁴¹ Uz **alocentrične** referentne okvire poimanja prostornih odnosa, za koje je karakteristična neka vanjska, neovisna točka gledišta, tj. koji nisu određeni perspektivom samoga promatrača, teorija kognitivnih mapa razlikuje i **egocentrične** okvire, kojima je pak inherentna upravo promatračeva točka gledanja na prostorne odnose.

Historically, the term *cognitive map* has been used to refer to a mental map of space represented in an allocentric framework. The hippocampus is one brain region which has been defined as integral to spatial memory and a cognitive map theory in animals. Identified within the hippocampus were place cells, neurons that fire in response to specific locations in an environment regardless of the animal's movement or perspective. This pattern of neural activity specific to spatial positions led to the proposal of the hippocampus as supporting an allocentric environmental map, distinguished from other brain regions that might support more egocentric representations of space. (. . .) More generally, **human cognitive mapping** defined from cognitive psychology and geography **involves extracting information from large-scale environments to store in some type of mental representation of space** [istaknuo G. T. F.]. A distinction between route and survey perspectives has been made both in spatial learning and memory. Route-based perspectives involve egocentric representations from the viewpoint of the observer navigating in an environment. Survey-based perspectives involve map-like or global "birds-eye" spatial representations without a specific viewer orientation. Although these types of representations may be distinguished clearly in spatial cognition, human neuroimaging data suggests that the neural substrates supporting these representations overlap. (Binder, Hirokawa, Windhorst 2009: 3798)

pojednog kosog padeža i kako su sva specifična značenja međusobno povezana i uvjetovana prostornim odnosima koji se ostvaruju u prototipnim scenarijima.

1.7 Prostorna utemeljenost padežnih značenja i njihovo jedinstvo na shematičnoj razini

U skladu s prethodno navedenim činjenicama, logičnom i opravdanom čini se pretpostavka da tijekom najranijega životnoga razdoblja djeca kroz fizičku interakciju s predmetima u svojoj neposrednoj okolini uočavaju i usvajaju temeljne konceptualne obrasce koji su determinirani dinamikom prostornih odnosa, a upravo je na tim obrascima utemeljena i njihova kasnija predodžba apstraktnih odnosa među entitetima u izvanjezičnoj stvarnosti. Takve su naravi i već spomenuti obrasci udaljavanja od kakvoga prostornoga ishodišta, približavanja koje proizlazi iz usmjerenoga kretanja, kontakta koji proizlazi iz približavanja, sadržanosti jednoga statičnoga tijela u drugom statičnom tijelu te paralelizma koji proizlazi iz istosmjernoga kretanja dvaju dinamičnih tijela. Čini se kako se svi specifičniji prostorni odnosi mogu na neki način podvesti pod jedan od tih temeljnih obrazaca ili, u znatno rjeđim slučajevima, na njihovu kombinaciju (kao u slučajevima mimoilaženja dvaju tijela u prostoru, koji uključuju početno približavanje, neostvareni kontakt i završno udaljavanje), no i u takvim je scenarijima naglašen jedan tip odnosa (pa će tako genitivom uz prijedlog *mimo* ipak biti profilirano samo završno udaljavanje jednoga tijela od drugoga, dok će prethodne faze ostati tek implicitne, tj. zadržat će se u pozadini opisane konceptualne strukture). U skladu s kognitivnim promatranjem gramatičkoga ustrojstva kao rezultata, tj. odraza sustavnosti koja je uočljiva na konceptualnosemantičkom planu, u ovome se radu svakom kosom padežu na planu sadržaja pridružuje po jedan od navedenih predodžbenih obrazaca odnosno objedinjujućih prostornih koncepata. Tako se kroz genitivnu uporabu u različitim kontekstima, iz kojih proizlaze i različita specifična značenja toga padeža, ostvaruju različiti aspekti konceptualne sheme ishodišta, za dativne su uporabe karakteristični ostvaraji konceptualne sheme usmjerenosti, akuzativ je uvijek vezan uz neki aspekt shematičnoga koncepta cilja, lokativ uz shemu smještenosti, a instrumental uz shemu paralelizma.⁴² Pritom

⁴² Odnos *shematičnih* i *specifičnih* konceptualnih ustrojstava u okviru *taksonomijskoga modela kategorizacije* predstavlja jedno od ključnih teorijskih polazišta u ovoj disertaciji, pa ih je stoga ovdje nužno ukratko pojasniti. Shematično konceptualno ustrojstvo nastaje apstrahiranjem zajedničkih obilježja koja se mogu uočiti u specifičnijim konceptualnim ustrojevima, a koji slijedom toga predstavljaju njihove konkretne ostvaraje. Pritom se osnovna obilježja tih apstraktnijih konceptualnih shema u različitim specifičnim slučajevima ostvaruju na različite načine. Odnos sheme i njezina oprimjerenja (engl. *scheme-instance*) definiran je u kognitivnolingvističkoj literaturi na sljedeći način:

prve dvije konceptualne sheme, tj. genitivnu shemu ishodišta i dativnu shemu usmjerenosti, u prototipnim scenarijima⁴³ kretanja⁴⁴ karakterizira **asimetrična dinamičnost**, budući da se u njima jedno dinamično tijelo kretanjem udaljava od neke statične ishodišne točke ili je njegovo kretanje usmjereno prema kakvoj statičnoj točki. U takvim scenarijima tijelu koje se

„A schema (. . .) is an abstract characterization that is fully compatible with all the members of the category it defines (. . .); it is an integrated structure that embodies the commonality of its members; which are conceptions of greater specificity and detail that elaborate the schema in contrasting ways.“ (Langacker 1987: 371)

„An instance **inherits** the specifications of the schema, but fleshes out the schema in more detail. Different instances flesh out the schema in contrasting ways. Alternatively, we can say that the schema **abstracts** what is common to its instances.“ (Taylor 2002: 124)

Odnosi shematičnosti i specifičnosti daju se najslikovitije pojasniti na leksičkoj razini, gdje bi, primjerice, koncept označen kao *prijevozno sredstvo* bio shematičan u odnosu na koncepte označene riječima *automobil*, *vlak*, *brod* i *avion*, tj. oni bi predstavljali njegove specifične ostvaraje. Nadalje, dodatnim specificiranjem pojedinih obilježja navedenih tipova prijevoznih sredstava spustili bismo se za još jednu razinu niže na tako postavljenoj taksonomijskoj ljestvici, pa bi *golf*, *ford*, *mercedes* i *citroen* predstavljali specifične ostvaraje koncepta *automobila*, koji je u odnosu na njih shematičan; *teretni vlak* i *putnički vlak* predstavljali bi također specifične ostvaraje shematičnoga koncepta *vlaka*; *parobrod*, *tanker*, *ratni brod* i *putnički brod* predstavljali bi specifične elaboracije koncepta *broda*, a *putnički*, *ratni* i *poljoprivredni avion* bili bi specifični u odnosu na nadređeni shematični koncept *aviona*. Daljnjim grananjem tih specifičnih pojmova na još specifičnije podtipove mogli bismo se spustiti na još nižu razinu opisane taksonomijske ljestvice, no i dosad navedeno poslužit će kao dobro pojašnjenje pojmova shematičnosti i specifičnosti. Budući da kognitivna gramatika odvajanje razina jezičnoga opisa smatra arbitrarnim i samo teorijski, a ne i činjenično utemeljenim, pa se tako ni gramatika i leksik u tom opisnom modelu ne odvajaju, već tvore kontinuum, na sličnim bi principima trebala biti uspostavljena i hijerarhija padežnih značenja, a upravo uspostava takve hijerarhije bit će jedan od temeljnih zadataka središnjega dijela ove disertacije.

⁴³ Pojam prototipnosti u ovom kontekstu implicira da su različita padežna značenja, uz svoju „vertikalnu“, hijerarhijsku strukturu (vidi prethodnu napomenu), istovremeno ustrojena i „horizontalno“ po principu radijalizacije, tj. da svaki kosi padež kao semantički koherentna jedinica ujedno predstavlja i radijalnu kategoriju s prototipnim značenjem kao ishodištem i središnjom točkom te s različitim manje ili više perifernim značenjima koja su na neki način motivirana prototipom, a pritom se svako od specifičnih značenja istoga padeža uklapa u objedinjujući shematični koncept koji predstavlja „vertikalnu“ dimenziju njegove semantičke strukture. I pojam radijalnoga ustroja može se slikovito pojasniti na leksičkoj razini, a bitno je pritom napomenuti da je status prototipa unutar svake radijalne kategorije rezultat naglašene kognitivne istaknutosti jednoga njezinoga člana. Ta kognitivna istaknutost utemeljena je pak na kulturološkom kontekstu, iskustvu pojedinca i njegovu najširem znanju, pa će tako, primjerice, prototip kategorije označene riječju *šalica* u hrvatskoj kulturi biti vrsta šalice za čaj ili kavu s kakvom se svakodnevno susrećemo u ugostiteljskim objektima ili kakve sami posjedujemo kod kuće. Iz te njezine svakodnevnosti proizlazi i kognitivna istaknutost u svijesti pojedinca (pripadnika zajednice), a sama kognitivna istaknutost rezultira prototipnošću opisanoga tipa šalice unutar cjelokupne kategorije. S druge strane, za pripadnike bosanske kulture (barem starije) prototip će vjerojatno predstavljati karakteristične šalice za ispijanje turske kave (tzv. *fildžani*) budući da se upravo s njima svakodnevno susreću, dok će za pripadnike arapske kulture u Tunisu ili Maroku iz istoga razloga prototipni status prije pripasti oslikanim staklenim šalicama za ispijanje čaja. Takvi „egzotični“ primjerci šalice za pripadnike hrvatske kulture predstavljat će pak rubne primjerke iste kategorije, ali će biti jasna njihova povezanost s prototipom budući da je i njima osnovna namjena ispijanje tople tekućine. Više o nastanku i povijesti pojma radijalnih kategorija vidi u Lakoff (1987) (usp. i Wittgenstein (1969), Berlin, Kay (1969) i Heider (1972)), a zanimljive podatke o njegovoj ranoj anticipaciji u okvirima praškoga strukturalizma (Daneš 1966) vidi u Brdar, Brdar-Szabó (1993). Bitno je napomenuti i kako radijalne kategorije nisu čvrsto omeđene, već ponekad možemo uočiti i njihovo preklapanje. To se događa u slučajevima kada neki član kategorije dijelom svojih obilježja ili pak drukčijom namjenom postane sličan članovima druge kategorije (primjerice češalj koji se koristi kao primitivni glazbeni instrument, pa istovremeno pripada i kategoriji češlja i kategoriji glazbala), a upravo na temelju rubnih preklapanja ovoga tipa pojašnjavat će se i slučajevi padežne konkurencije kod pojedinih perifernih padežnih značenja.

⁴⁴ Scenariji kretanja smatraju se u ovom radu prototipnima zbog same kognitivne istaknutosti tijela u pokretu u odnosu na statičnu okolicu, a činjenica da u slučajevima kao što su prostorno udaljavanje i približavanje ne postoji mogućnost kodiranja orijentira nekim drugim padežom osim genitivom u prvom i dativom u drugom slučaju govori u prilog njihovoj prototipnosti. Naime ti se scenariji ne nalaze u zoni mogućega preklapanja s konceptualnim ustrojstvima koja su vezana uz neki drugi kosi padež, a ista je stvar i s prototipnim prostornim scenarijima vezanim uz akuzativ, lokativ i instrumental.

kreće na konceptualnoj razini pripada uloga trajektora, dok statično tijelo funkcionira kao orijentir⁴⁵ (engl. *landmark*). U skladu s perceptivnom primarnošću tijela u pokretu u odnosu na okolna statična tijela, izravnim odrazom konceptualnosemantičkih odnosa na rečeničnu strukturu možemo smatrati i činjenicu da dinamičnim tijelima u tim scenarijima mora prilikom gramatičkoga kodiranja pripasti uloga rečeničnoga subjekta (npr. *Ivan izlazi iz kuće* ili *Marko ide prema školi*). Za razliku od toga, akuzativnu shemu cilja u prototipnim ostvarajima karakterizira **simetrična dinamičnost kroz susljedne vremenske odsječke**, budući da je dinamičnost akuzativnoga orijentira, koja se u scenarijima kontaktne direktivnosti ostvaruje u vidu promjene njegova fizičkoga stanja ili položaja, zapravo sekundarna, tj. predstavlja rezultat prijenosa energije uslijed kontakta s trajektorom, čija je dinamičnost primarna, tj. koji inicira cjelokupnu aktivnost (npr. *Dječak je razbio prozor*, *Ivan je gurnuo Marka* itd.). No s obzirom na opisanu simetričnu dinamičnost u takvim scenarijima, moguće je akuzativne referente navedenih aktivnih rečenica pasivizacijom postaviti na mjesto rečeničnih subjekata (*Prozor je razbijen od dječaka*, *Marko je gurnut od Ivana*), a i ta se činjenica uklapa u tezu prema kojoj je neki vid dinamičnosti određene komponente scenarija osnovni preduvjet njezina postavljanja na najistaknutiju rečeničnu funkciju subjekta. Genitivno kodiranje vršitelja u navedenim pasivnim rečenicama uklapa se pak bez problema u shemu ishodišta budući da *dječak* i *Ivan* u njima funkcioniraju kao *energijska ishodišta* u samim glagolskim procesima. Za lokativnu shemu smještenosti karakteristična je pak u prototipnim scenarijima **simetrična statičnost** budući da su u takvim slučajevima manji statični trajektori smješteni unutar većih, također statičnih prostornih orijentira (npr. *Odjeća je u ormaru*, *Knjige su u kutiji* itd.). No i u takvim scenarijima simetrične statičnosti nekim se elementima lako može pripisati potencijalna dinamičnost, budući da su manji, lakši i pokretljiviji od većih statičnih elemenata, te im zato na konceptualnoj razini i pripada uloga trajektora. Upravo stoga i u navedenim primjerima kao rečenični subjekti također mogu biti kodirani samo *odjeća* i *knjige*, čime se također potvrđuje izravan utjecaj konceptualne strukture na rečeničnu strukturu budući da najistaknutiji položaj u sintaktičkom ustrojstvu pripada elementu koji je unutar matičnoga scenarija perceptivno najistaknutiji zbog logične pretpostavke o mogućem kretanju, tj. zbog svoje *potencijalne dinamičnosti*. Za

⁴⁵ Pojmovima *trajektor* i *orijentir* u kognitivnoj se gramatici označavaju temeljne sastavnice svakoga konceptualnoga ustrojstva. Pritom trajektor predstavlja konceptualno istaknuti element scenarija, dok orijentir ima funkciju referentne točke u odnosu na koju se vrednuje kretanje, položaj ili kakva druga osobina trajektora („The trajectory is the more prominent participant in a relation; the less prominent participant is the landmark (lm).“ (Taylor 2002: 592)). Tako i u različitim dinamičnim prostornim scenarijima tijelima koja se kreću, te su zbog te činjenice vizualno, a samim time i konceptualno istaknuta, pripada uloga trajektora, dok statičnim tijelima pripada uloga orijentira, tj. referentnih točaka s obzirom na koje se kretanje trajektora dodatno određuje kao udaljšavanje, priblijšavanje itd.

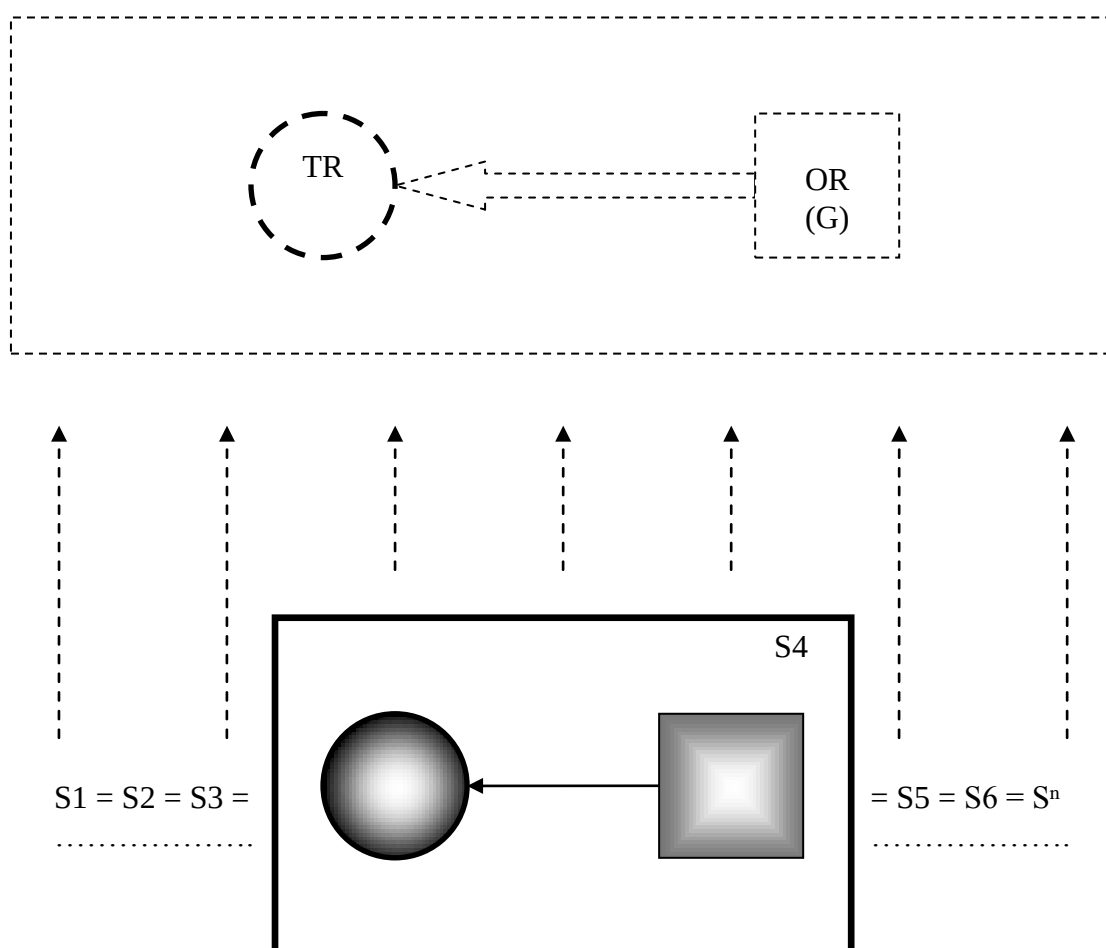
instrumentalnu shemu paralelizma u prototipnim je scenarijima kretanja pak karakteristična **simetrična dinamičnost u istom vremenskom odsječku**, budući da se u tim slučajevima dva fizička entiteta, trajektor i orijentir, istovremeno kreću u istom smjeru (npr. *Ivan šeće s Markom, Dječak trči s ocem*). Upravo zbog takve istovremene dinamičnosti dvaju tijela, u navedenim je slučajevima formalno najlakše pridružiti ulogu subjekta bilo kojem od navedenih elemenata scenarija, već ovisno o tome koji se želi konceptualno istaknuti (usp. *Marko šeće s Ivanom, Otac trči s dječakom*). Značaj **dinamike** i njezine **simetričnosti** u kontekstu mogućnosti pridruživanja funkcije rečeničnoga subjekta različitim elementima konceptualne strukture vrlo je očit već iz navedenih primjera, no elaboraciju te komponente odraza konceptualnoga ustrojstva na strukturu rečenice ostavit ćemo za neki budući rad.

U ovom je pak kontekstu bitno još jednom jasno i nedvosmisleno naglasiti kako se prototipnim scenarijima na kojima su utemeljene same predodžbene sheme ishodišta, usmjerenosti, cilja, smještenosti i paralelizma smatraju upravo opisani scenariji kretanja i interakcije fizičkih tijela u prostoru. Takvi scenariji smatraju se ishodišnim točkama jedinstvene semantičke strukture svakoga kosog padeža i njihova je predodžba u tom smislu najčvršće i najizravnije povezana s pojedinim padežima. Takav stav može se opravdati vrlo čvrstim, kako jezičnim tako i izvanjezičnim argumentima i činjenicama:

- 1) Prostorni odnosno fizički entiteti konceptualno su najdostupniji, tj. podložni su izravnom promatranju i najlakše se uočavaju, iz čega proizlazi i njihova kognitivna primarnost.
- 2) Tijela u pokretu perceptivno su primarna u odnosu na statična tijela, iz čega proizlazi i njihova konceptualna istaknutost.
- 3) Iz samoga pokreta proizlazi i najranije dječje razlikovanje dinamičnoga lika i statične pozadine (usp. geštaltističke pojmove *lika* i *pozadine* u potpoglavlju 1.6.1) kao rudimentarni oblik spoznaje.
- 4) Za razliku od drugih glagolskih semantičkih skupina, u komplementaciji glagola koji označavaju različite osnovne aspekte kretanja i fizičke dinamike gotovo da i ne postoje slučajevi padežne konkurencije, pa se stoga čini opravdanom teza da su ostala padežna značenja utemeljena upravo na značenjima fizičke dinamike kao prototipu i konceptualnom ishodištu koje je sa samim planom izraza stoga najčvršće i najjasnije

povezano. Tako glagoli koji znače približavanje u pravilu zahtijevaju dativno kodiranje orijentira, a oni koji označavaju udaljavanje otvaraju pak mjesto genitivnim dopunama. Različiti aspekti prijenosa fizičke energije profiliraju se pak akuzativnim kodiranjem orijentira, statičan položaj potencijalno dinamičnoga trajektora označava se lokativnim kodiranjem orijentira, a instrumentalnu dopunu u pravilu traže glagoli koji označavaju neki vid paralelizma u kretanju.

Naznačene konceptualne sheme uspostavljaju se, dakle, primarno uslijed učestalog ponavljanja pojedinih prostornih scenarija čija je bitna komponenta aktualna ili potencijalna dinamičnost nekoga njihovoga elementa, koja te scenarije i čini perceptivno istaknutima. Apstrahiranjem njihovih zajedničkih obilježja uspostavljaju se jedinstveni konceptualni obrasci na način prikazan na slikama 11.-15.

Slika 11. Uspostava shematičnoga genitivnoga koncepta ishodišta

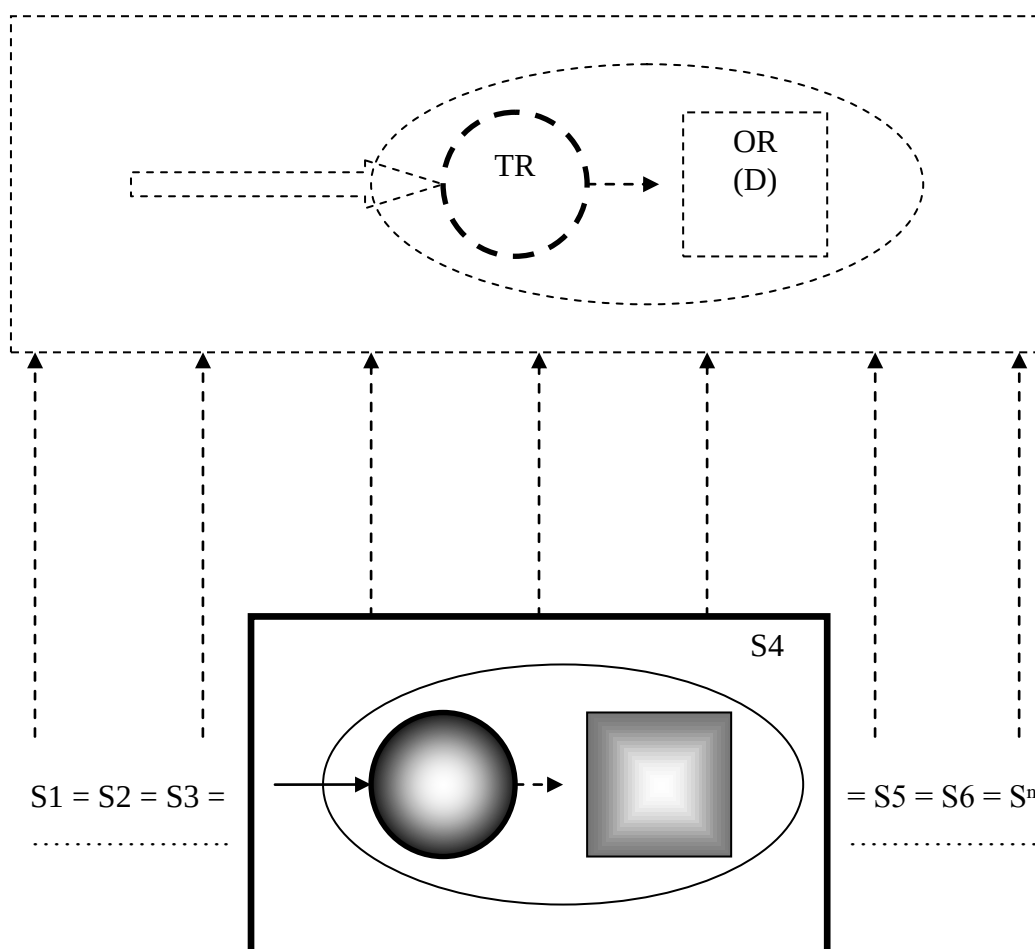
Slika 11. prikazuje nastanak ishodišne sheme na temelju učestalog ponavljanja prototipnih scenarija prostornoga udaljavanja kakvoga dinamičnoga tijela koje je prikazano kružnicom od nekog statičnog tijela prikazanog kvadratićem. Konceptualna istaknutost pokretnih elemenata scenarija (trajektora) prikazana je na ovoj, kao i na sljedećim slikama njihovim masno otisnutim rubovima. Ispunjenost likova u donjem dijelu slike upućuje pak na njihovu konkretnost, tj. fizičku ostvarenost u konkretnim prostornim odnosima, a apstrahiranjem zajedničkih elemenata koji se mogu uočiti u pojedinačnim scenarijima toga tipa (označenim simbolima S1, S2, S3 itd.) nastaje objedinjujući koncept u gornjem dijelu slike. Taj shematični koncept zapravo je svojevrstan „kostur“ u koji se uklapaju elementi svih pojedinačnih scenarija, a oni pak u tom smislu predstavljaju njegove konkretne ostvaraje. Pravilno genitivno kodiranje statičnih orijentira u opisanom tipu scenarija možemo stoga smatrati gramatičkim eksponentom opisanoga konceptualnoga okvira i njegovoga čvrstoga povezivanja s konkretnim morfološkim padežom.

Svi elementi tako uspostavljene generičke sheme u gornjem dijelu slike 11., kao i narednih slika, otisnuti su isprekidanim crtama kako bi se sugerirao viši stupanj njihove apstraktnosti, i to upravo u odnosu na izravnu konceptualnu dostupnost fizičkih tijela u konkretnim prostornim scenarijima koji su prikazani dolje. Opisani strukturni okvir predstavlja, dakle, genitivnu shemu ishodišta, koja u daljnjem padežnom kodiranju statičnih elemenata u scenarijima toga tipa, ali i u kodiranju elemenata drugih, apstraktnijih i konceptualno teže dostupnih scenarija, ima formativnu ulogu, budući da je genitivno kodiranje određene sastavnice rečeničnoga ustrojstva utemeljeno upravo na njezinoj kompatibilnosti s opisanim konceptualnim okvirom. Stoga genitivni referenti u scenarijima kretanja, kao i u apstraktnim, neprostornim scenarijima, uvijek na konceptualnoj razini predstavljaju kakav prostorni ili metaforički ostvaraj ishodišne sheme. U opisanim prostornim scenarijima genitivni su referenti zapravo ishodišne točke trajektorova kretanja. Posvojni genitiv (npr. *košulja moje sestre, odijelo susjeda Ivana* itd.) uklopiv je pak u ishodišnu shemu slijedom činjenice da se sam odnos posvojnosti poima u vidu neposredne blizine vlasnika i posjedovanoga predmeta, pa se u skladu s tim i njihova veća prostorna udaljenost (na koju upućuje upravo potreba da se posjednik nominativno kodiranoga predmeta, koji je sugovorniku u konkretnom uporabnom kontekstu očito nepoznat, dodatno odredi spojem riječi atributnoga ili apozicijskoga tipa) interpretira kao rezultat *prethodnoga udaljavanja*, što za rezultat ima genitivno kodiranje samoga vlasnika kao *implicitne ishodišne točke*. Subjektivni (*sjećanje ratnika, gladovanje umirovljenika*) i objektni genitiv (*ranjavanje civila, liječenje bolesnika*) predstavljaju pak *konceptualna ishodišta*, budući da su nominativom u navedenim

primjerima kodirane odglagolske imenice odnosno trajektori čija je konceptualizacija, i to upravo zbog njihove relacijske naravi, tj. konceptualne zavisnosti, nemoguća bez prethodne predodžbe konceptualno autonomnih genitivnih orijentira. Tako procese označene odglagolskim imenicama *kopanje* i *sjećanje* ne možemo konceptualizirati bez prethodne, makar i vrlo shematične, predodžbe njihovih vršitelja, a ista je stvar i s trpiteljima koji predstavljaju ishodišne koncepte u predodžbi procesa označenih odglagolskim imenicama kao što su *ranjavanje* i *liječenje*.⁴⁶ U slučaju kvalitativnoga genitiva može se pak govoriti o *perceptivnom ishodištu* (npr. *djevojka duge kose*, *čovjek velikoga nosa* itd.) budući da sam vanjski promatrač prilikom konceptualizacije tako određenih nominativnih referenata najprije percipira specifičnu osobinu, a potom se njegov konceptualni fokus pomiče i obuhvaća nositelja genitivno kodiranoga svojstva kao cjelinu.⁴⁷ Slična je stvar i s perceptivnim ishodištima u prijedložno-padežnim skupinama tipa *ispod/iznad/ispred/iza* + *genitiv* (npr. *slika iznad stola*, *kutija ispod kreveta* itd.), gdje genitivni referent u procesu lociranja za vanjskog promatrača također funkcionira kao *perceptivno ishodište*, s kojega se njegov vizualni fokus potom premješta na nominativne referente. No budući da genitivni referenti u takvim statičnim scenarijima predstavljaju rubne ostvaraje ishodišne sheme, ovdje je, primjerice, moguće i alternativno kodiranje orijentira prijedložnim padežnim skupinama tipa *pod/nad/pred/za* + *instrumental*, a preklapanje instrumentalnih i genitivnih značenja u navedenom primjeru bit će pojašnjeno nešto kasnije. Ovdje treba tek jasno istaknuti da sva navedena genitivna značenja predstavljaju različite ostvaraje ishodišne sheme, čiji su pojedinačni aspekti u njima znatno detaljnije rasvijetljeni.

⁴⁶ R. Langacker (1987) značenja jezičnih jedinica svrstava u općenite kategorije **nominalnih i relacijskih profila**. Semantički pol nominalnih profila može se najopćenitije definirati kao **[STVAR]**, tj. ograničeno područje unutar neke domene, dok se relacijski profili dijele na **atemporalne** i **temporalne relacijske predikacije**. Semantički pol atemporalnih relacijskih predikacija pritom se definira kao **[ODNOS]**, dok se značenje temporalnih relacijskih predikacija određuje kao **[PROCES]**. Za konceptualizaciju nominalnih profila, koji se označavaju imenicama i zamjenicama, kao i atemporalnih relacijskih profila, koji se označavaju prijedlozima, pridjevima i priložima, karakteristično je **sumarno skeniranje**, tj. istovremeno procesiranje svih njihovih sastavnica, a za temporalne relacijske predikacije, koje se kodiraju glagolima, karakteristično je pak **sekvencijsko skeniranje**, tj. procesiranje njihovih temeljnih sastavnica kroz vremenski susljedne faze. Stoga Langacker semantički pol nominalnih profila uspoređuje s fotografijom, a semantički pol temporalnih relacijskih predikacija s filmom. Vrlo je bitno također naglasiti kako su prototipni nominalni profili po svojoj naravi **autonomna konceptualna ustrojstva**, tj. njihova konceptualizacija nije uvjetovana prethodnom konceptualizacijom kakvoga drugog entiteta. S druge strane, relacijski profili, bilo temporalni ili atemporalni, uvjetovani su prethodnom predodžbom nominalnih referenata koji u samoj relaciji sudjeluju, tj. po svojoj su naravi **konceptualno ovisni**.

⁴⁷ O ulozi vanjskoga promatrača u kanonskom događajnom modelu usp. Langacker (1991: 285). Ovdje također možemo dodati i kako opisani odnos, a s obzirom na temeljnu neurološku podjelu referentnih prostornih okvira navedenu u kontekstu *teorije kognitivnih mapa* (nap. 41), predstavlja primjer **egocentričnoga okvira**, budući da je u njemu samo padežno kodiranje determinirano promatračevim odnosom prema strukturi zadanoga scenarija, tj. njegovom točkom gledišta u konkretnom uporabnom kontekstu.

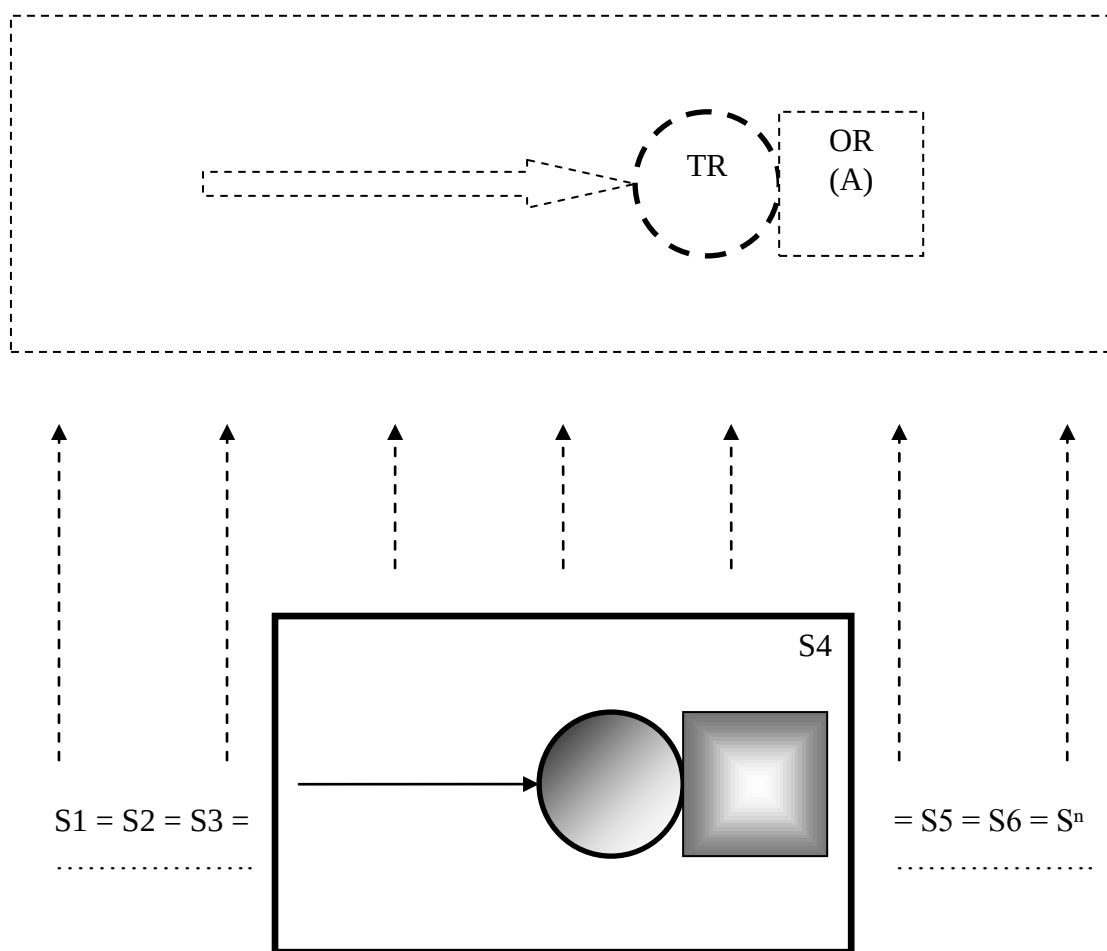

Slika 12. Uspostava shematičnoga dativnoga koncepta usmjerenosti

Slika 12. na isti način prikazuje nastanak dativne sheme usmjerenosti, koja je utemeljena na učestalom ponavljanju scenarija fizičkoga kretanja nekog konkretnog tijela usmjerenog prema kakvom drugom, statičnom tijelu. Apstrahiranjem njihovih zajedničkih obilježja nastaje jedinstveni strukturni okvir u koji se različiti konkretni scenariji redom uklapaju, a na kojemu je utemeljeno i dativno kodiranje odnosa između entiteta u neprostornim scenarijima. Budući da usmjerenim kretanjem dinamični element scenarija dolazi u blizinu statičnoga elementa, **sfera blizine** u dativnoj je shemi usmjerenosti posebno istaknuta isprekidanom elipsom, a metaforičke ekstenzije toga elementa prostornih scenarija vrlo su česte i važne u scenarijima koji ne uključuju fizičko približavanje, kao što ćemo vidjeti u poglavlju 2.2 koje se bavi semantikom dativa. U tim se scenarijima, naime, različiti procesi u cijelosti ili djelomično odvijaju u *osobnoj sferi*⁴⁸ kakve žive osobe (npr. *Ukrali su mu novčanik*, *Vratili su mu novac*, *Uvrijedili su mu roditelje*), a sama *osobna sfera* u ovom se radu smatra specifičnim

⁴⁸ Vidi definiciju ovoga pojma u uvodnom dijelu poglavlja 2.2.

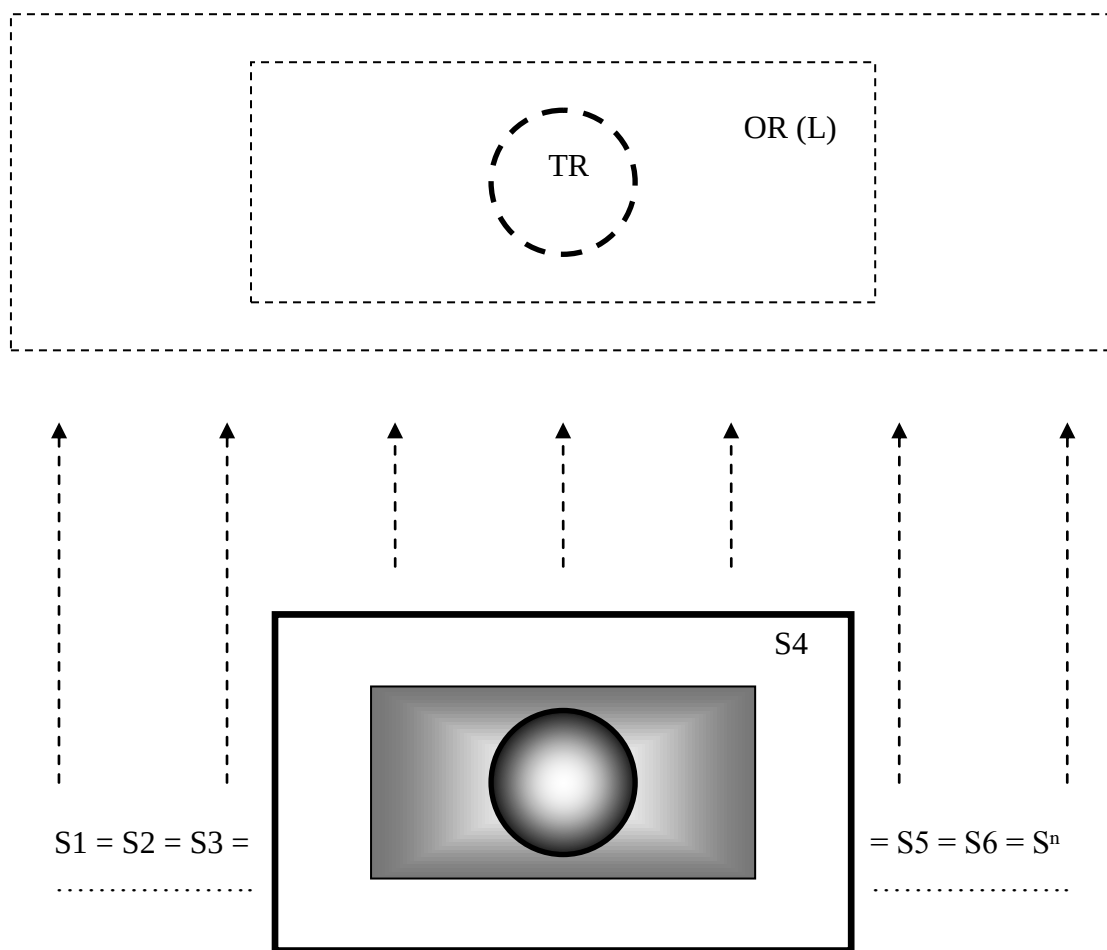
ostvarajem jedinstvene dativne sheme, tj. metaforičkom ekstenzijom koncepta prostorne blizine koji se aktivira u prototipnim scenarijima približavanja. Slijedom navedenoga, kao što je fizičko kretanje trajektora u tim prototipnim scenarijima usmjereno prema dativnim orijentirima, tako su i drugi procesi koji se u cijelosti ili djelomice događaju u osobnoj sferi kakvoga živoga dativnoga referenta također metaforički usmjereni prema njemu. U skladu s tim, shematičnim konceptom usmjerenosti objedinit ćemo u središnjem dijelu ovoga rada i prostorne i neprostorne scenarije u kojima različite metaforičke i metonimijske ekstenzije omogućuju dativno kodiranje orijentira.

Slika 13. Uspostava shematičnoga akuzativnoga koncepta cilja

Slika 13. prikazuje uspostavu akuzativne sheme cilja na temelju učestaloga ponavljanja scenarija fizičkoga kontakta dvaju tijela i apstrahiranja njihovih zajedničkih obilježja. Za razliku od odnosa naznačenih u prethodnim dvjema shemama, ovdje je očito kako su akuzativni referenti u prototipnim scenarijima fizičkoga kontakta i prijenosa energije **kao**

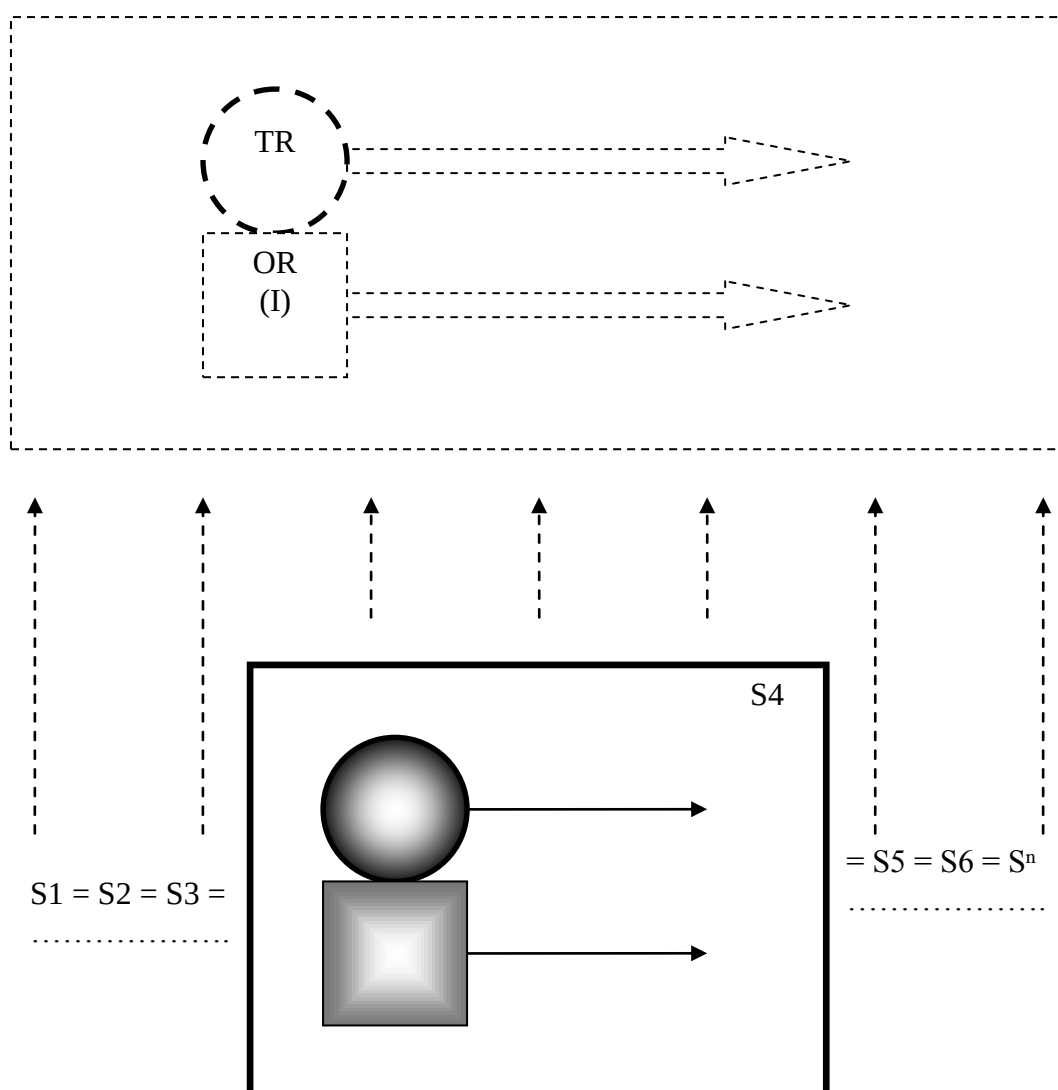
cjelina i sami **zahvaćeni** aktivnošću trajektora. S genitivnom shemom ishodišta to nije bio slučaj, budući da se prostorna distanca između ishodišne točke kretanja i samoga tijela u pokretu u svim konkretnim scenarijima povećavala, dok se u scenarijima približavanja na kojima je utemeljena dativna shema usmjerenosti ta distanca smanjivala, ali nikada nije bila u potpunosti neutralizirana završnim kontaktom. U prototipnim scenarijima kontaktne direktivnosti akuzativni referenti predstavljaju **cilj** prema kojemu je usmjerena trajektorova energija (*Dijete je udarilo psa, Pas je ugrizao dijete* i sl.) i koji je kao trpitelj zahvaćen trajektorovim djelovanjem. No objedinjujuća akuzativna shema cilja može biti u cijelosti ili parcijalno ostvarena i na druge načine, pa tako djelovanjem trajektora može kao cjelina biti **zahvaćeno** i vremensko razdoblje (*Pisao sam cijelu noć, Radio sam cijeli dan*) ili pak prostorni orijentiri mogu biti u cijelosti zahvaćeni kretanjem trajektora, a da istovremeno ne predstavljaju njegov cilj (*Prošao je kroz tunel*). Upravo stoga u istoj rečenici različiti prostorni orijentiri mogu biti kodirani akuzativom, budući da su jedni kao cjelina zahvaćeni samim kretanjem trajektora, a drugi predstavljaju njegov krajnji cilj (usp. *Kroz podzemni prolaz izašao je na ulicu*). No budući da se prijedložnom padežnom skupinom *kroz* + *akuzativ* u navedenom primjeru gore opisana ciljna shema ostvaruje samo parcijalno, tj. isključivo kroz komponentu zahvaćenosti prostornoga orijentira kao cjeline glagolskim procesom, a da on istovremeno ne predstavlja i cilj samoga procesa, u ovom je slučaju također moguća padežna konkurencija, i to na relaciji akuzativ-instrumental (usp. *Prošao je tunelom*), kao i kod drugih rubnih značenja koja posjeduju samo neka od brojnih obilježja prototipa i u kojima se objedinjujući shematični koncept stoga ne ostvaruje u potpunosti, već samo u nekoj od svojih temeljnih komponenata.

Slika 14. Uspostava shematičnoga lokativnoga koncepta smještenosti

Slika 14. prikazuje uspostavu lokativne sheme smještenosti na temelju prototipnih prostornih scenarija u kojima je položaj statičnoga trajektora određen granicama unutrašnjosti orijentira. Ovdje je posebno bitno uočiti da orijentir, koji je obično veći i teže pokretljiv, tj. položaj mu je konstantno stabilan, **određuje i fiksira položaj i potencijalno kretanje ili širenje trajektora**, budući da su na toj činjenici utemeljene i brojne metaforičke elaboracije opisanoga tipa prostornih scenarija. U tom smislu već ovdje možemo navesti i primjer lokativnoga kodiranja orijentira u konstrukcijama s prijedlogom *o*, npr. *Lopata visi o klinu* ili *Razgovarali smo o njegovom problemu*. U prvom navedenom primjeru lokativna shema smještenosti ostvaruje se samo kroz navedenu komponentu fiksiranja, tj. kroz činjenicu da *klin* kao orijentir određuje položaj statičnoga trajektora. No zbog punktualne naravi takvoga orijentira nije, dakako, moguća smještenost trajektora unutar njegovih granica, kao što je slučaj u prototipnim lokativnim scearijima. U drugom pak primjeru lokativni referent određuje mogući raspon i tijek samoga razgovora, tj. smješta ga u jasne tematske okvire, što

predstavlja jasnu metaforičku elaboraciju takvoga prostornoga odnosa i motivaciju za lokativno kodiranje.

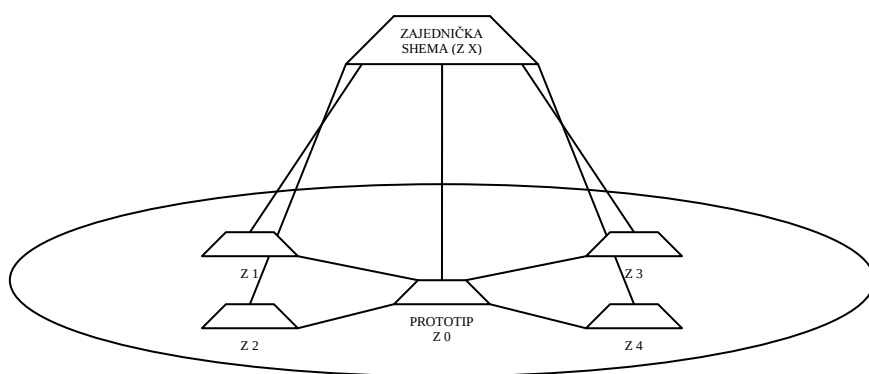

Slika 15. Uspostava shematičnoga instrumentalnoga koncepta paralelizma

Slika 15. prikazuje pak uspostavu shematičnoga instrumentalnoga koncepta paralelizma u koji se na određeni način uklapaju instrumentalni referenti u najrazličitijim značenjima i uporabnim kontekstima. Za scenarije paralelnoga kretanja posebno je bitno naglasiti obilježje **ekvidistance**, tj. konstantne i neizmijenjene udaljenosti između trajektora i orijentira tijekom njihovoga istosmjernoga kretanja. To je obilježje ujedno i specifična karakteristika instrumentalne sheme paralelizma, budući da se distanca između trajektora i orijentira u genitivnom konceptu ishodišta povećava, u dativnom konceptu usmjerenosti smanjuje, a u

akuzativnom konceptu cilja potpuno neutralizira, dok se u shematičnom lokativnom konceptu sadržanosti trajektor nalazi unutar orijentira i na taj je način njegov položaj manje ili više fiksiran, pa stoga i njihova ekvidistantnost u slučaju kretanja orijentira (npr. *Vozim se u vlaku*) zapravo predstavlja tek posljedicu te sadržanosti. Na shematičnoj komponenti ekvidistantnosti utemeljena je i u kontekstu prijedložnoga genitiva već spomenuta mogućnost alternativnoga instrumentalnoga kodiranja orijentira (usp. *ispod/iznad/ispred/iza + G* i *pod/nad/pred/za + I*). Naime instrumentalno kodiranje u takvim je scenarijima motivirano upravo ekvidistantnim odnosom između trajektora i orijentira tijekom glagolskoga procesa, bio on statičan ili dinamičan (*Slika visi nad stolom, Helikopter leti nad vlakom, Kutija stoji pod krevetom, Hodam pod kišobranom* itd.).

Kao što se iz priloženoga već jasno vidi, padeži se u ovome radu smatraju vrlo čvrstim i koherentnim semantičkim kategorijama čija struktura posjeduje horizontalnu i vertikalnu dimenziju. Različita specifična značenja svakoga padeža pritom su međusobno povezana po principu radijalizacije s obzirom na svoj odnos prema prototipu kategorije (horizontalna dimenzija padežne strukture), ali ih sve međusobno povezuje i zajednički shematični koncept (vertikalna dimenzija padežne strukture) koji se može uspostaviti apstrahiranjem zajedničkih obilježja zasnovanih na prostornim odnosima, tj. na kognitivno primarnoj predodžbi kretanja fizičkih objekata. Te dvije dimenzije padežnoga značenja prikazane su na slici 16.

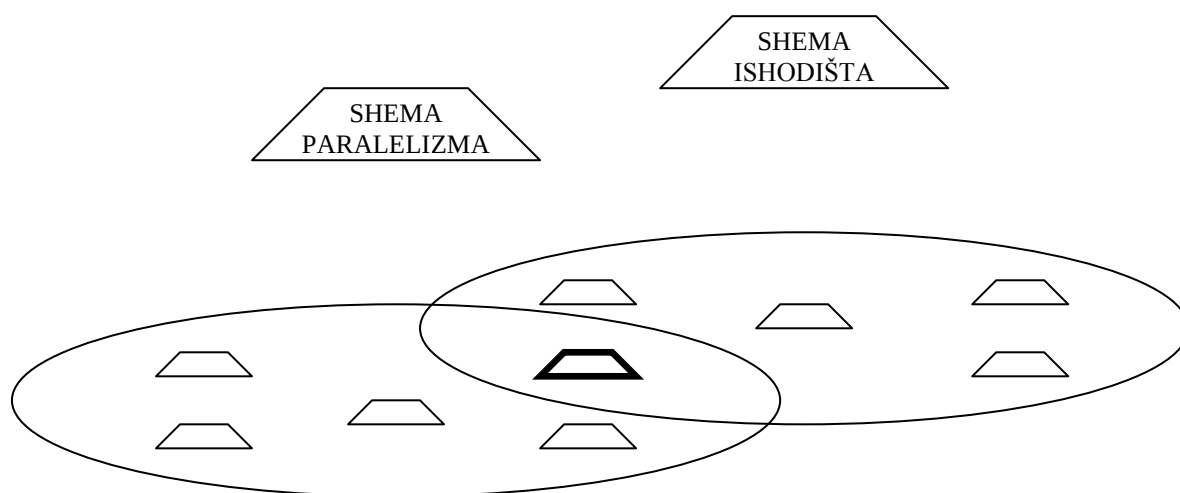

Slika 16. Horizontalna i vertikalna dimenzija strukture padežnoga značenja

Ako se slika 16. primijeni na semantičku strukturu instrumentala, značenja sredstva i društva predstavljat će prototip u središtu kružnice (z0). Skupine poput prostornoga (*prolaziti tunelom*), vremenskoga (*raditi ponedjeljkom*) i predikatnoga instrumentala (*biti*

predsjednikom) nalazile bi se na periferiji kružnice (z1, z2, z3...), ali bi uvijek na neki način bile povezane s prototipom. S druge strane, apstrahiranjem obilježja poklapanja putanje trajektora i orijentira, koje je u svom konkretnom ili metaforičkom vidu karakteristično za sva navedena značenja, došli bismo do vertikalne dimenzije značenja instrumentala, tj. do zajedničke sheme paralelizma (zX) koja na semantičkom planu objedinjuje čitavu kategoriju.

U tom bismo pak smislu i maločas opisane slučajeve padežne konkurencije na relaciji genitiv-instrumental u kodiranju perifernih značenja mogli predočiti kao djelomično preklapanje horizontalnih dimenzija semantičke strukture tih dvaju padeža, kao što je i prikazano na slici 17.

Slika 17. Konceptualnosemantički temelji padežne konkurencije

Na slici 17. shematski su prikazane strukture instrumentalnih i genitivnih značenja, koja su na shematičnim razinama objedinjena shemom paralelizma i shemom ishodišta. U zoni preklapanja njihovih horizontalnih dimenzija nalaze se pak orijentiri koji u identičnim scenarijima mogu biti kodirani i genitivom i instrumentalom, ovisno o izboru naglašenoga ili nenaglašenoga oblika prijedloga (*Slika visi iznad kauča/nad kaučem, Kutija stoji ispod kreveta/pod krevetom* itd). Takvi orijentiri kodiraju se genitivom uz naglašeni oblik prijedloga kao perceptivno polazište u procesu vanjskoga lociranja trajektora, budući da se tim svojim obilježjem uklapaju u genitivnu shemu ishodišta⁴⁹, dok se instrumentalom uz enklitički oblik prijedloga isti orijentiri mogu kodirati zahvaljujući ekvidistantnom odnosu s trajektorom

⁴⁹ U prilog takvoj tezi ide i sama etimologija naglašanih oblika navedenih prijedloga (*iz + nad/pod/pred/za*).

tijekom cijeloga glagolskoga procesa, budući da se tim obilježjem istovremeno uklapaju i u shematični koncept paralelizma.

2. SEMANTIČKA ANALIZA KOSIH PADEŽA U HRVATSKOM JEZIKU

Kao što je na početku najavljeno, u središnjem dijelu ovoga rada bit će provedena semantička analiza pet nesamostalnih ili kosih padeža u hrvatskome jeziku: genitiva, dativa, akuzativa, lokativa i instrumentala. Svakomu od tih pet padeža posvećeno je u ovoj disertaciji zasebno potpoglavlje (2.1, 2.2, 2.3, 2.4 i 2.5), a cjelokupna analiza strukturirana je u skladu s poglavljem *Gramatike hrvatskoga jezika* koje donosi vrlo iscrpnu podjelu značenja i funkcija kosih padeža (Silić, Pranjković 2005: 200-239). Naglasak će u samoj analizi, kao što je uvodno već istaknuto, biti stavljen na **uklapanje različitih značenjskih i funkcionalnih podskupina svakoga pojedinoga kosoga padeža u isti prostorno utemeljeni shematični okvir** koji se pritom ostvaruje u vidu cjelovitoga konceptualnoga ustrojstva, a ne kao snop razlikovnih obilježja, što je u suglasju s već navedenim postavkama geštalt-psihologije, kao i sa spominjanom neurološkom teorijom *kognitivnih* odnosno *mentalnih mapa*. Ponovimo, različite genitivne podskupine opisivat će se kao specifični ostvaraji konceptualne sheme ishodišta, dativ će se na isti način povezivati sa shematičnim konceptom usmjerenosti, akuzativ s konceptom cilja, lokativ s konceptom smještenosti, a instrumental s konceptom paralelizma.

O padežima se u jezikoslovnoj kroatistici dosad pisalo uglavnom sporadično i fragmentarno, i to najčešće u kontekstu njihovih sintaktičkih obilježja, dok su analize padežne semantike daleko rjeđa pojava. Stoga će autor u središnjem dijelu ove disertacije mjestimično upućivati na postojeće radove koji se bave različitim aspektima padežne problematike, a detaljnije se referirati na one kojima je u fokusu upravo semantička struktura kosih padeža.

2.1 Genitiv

Mreža genitivnih značenja vrlo je široka i razgranata, a njegova različita specifična značenja iščitavaju se iz samih uporabnih konteksta u kojima se ostvaruje, tj. iz naravi odnosa genitivnih referenata i padežnih pridruživača. No u ovome je potpoglavlju osnovni cilj dokazati kako se sva specifična genitivna značenja, kako u besprijedložnoj tako i u

prijedložnoj uporabi, na predodžbenoj razini daju uklopiti u gore opisani shematični koncept **ishodišta** budući da je genitivnim referentima uvijek inherentan neki aspekt te sheme, bilo da se radi o početnoj točki aktualnog, potencijalnog ili pak implicitnog prethodnog kretanja trajektora, točki s koje se kreće percepcija vanjskoga promatrača u lociranju statičnoga trajektora, pa u tom smislu možemo govoriti o perceptivnom ishodištu kao jednom tipu egocentričnoga referentnoga okvira u skladu s definicijom u nap. 41 (npr. *Slika je iznad kauča*), nekoj poznatoj točki na vremenskoj osi kao metaforičkom ishodištu prilikom lociranja manje poznatoga događaja na toj istoj osi (npr. *Dolazim nakon Božića*), konkretnoj i autonomnoj predodžbi koja funkcionira kao konceptualno ishodište pri uspostavi kakve apstraktnije predodžbe (npr. *sjećanje ratnika*), cjelini koja se konceptualizira kao ishodište manjih sastavnih dijelova (npr. *jesti kruha, piti vode*), materiji koja se konceptualizira kao ishodište jasno definiranoga oblika (npr. *skulptura od kamena, zvono iz olova*) itd.

U skladu s navedenim činjenicama, autor ove disertacije smatra da je povezanost samoga genitiva s generičkim konceptom ishodišta snažnija i u spoznajnom smislu temeljnija od povezanosti između tog padeža i njegovih specifičnih značenja koja se, kao što je već rečeno, zapravo izvode iz uporabnoga konteksta, tj. iz naravi odnosa genitivnoga referenta i padežnoga pridruživača, te u tom smislu nisu inherentna samomu padežu.

2.1.1 Besprijedložni genitiv

Semantičko-funkcionalna tipologija besprijedložnoga genitiva u *Gramatici hrvatskoga jezika* uključuje sljedeće podskupine: posvojni genitiv, subjektni genitiv, objektni genitiv, objasnidbeni (eksplikativni genitiv), dijelni (partitivni) genitiv, genitiv igre, slavenski genitiv, vremenski genitiv, genitiv svojstva ili kvalitativni genitiv, ablativni genitiv, genitiv podrijetla, emfatični genitiv, genitiv zaklinjanja, genitiv cijene ili genitiv vrijednosti te genitiv obilja i/ili oskudice (usp. Silić, Pranjković 2005: 202-203).

2.1.1.1 Posvojni genitiv

Posvojni se genitiv najčešće ostvaruje kao adnominalan padež (dakako, uz mogućnost označavanja posvojnosti genitivom izrazom s prijedlogom *od*, što je karakteristično za nežive

genitivne referente i bit će opisano u poglavlju 2.1.2.1)⁵⁰, a veza između genitiva u posvojnome značenju i objedinjujućega shematičnoga koncepta ishodišta nešto je posrednija i teže uočljiva od one u prototipnim scenarijima aktualnoga fizičkoga udaljavanja trajektora od genitivnoga orijentira kao ishodišne točke njegova kretanja. No tu je vezu vrlo lako osvijestiti ukoliko si postavimo jedno vrlo jednostavno pitanje. Naime genitivu u ovome značenju konkuriraju posvojni pridjevi kojima se ostvaruje sličan odnos između posjednika i posjedovanoga predmeta, ali pritom nikako ne smijemo izgubiti iz vida važnu činjenicu da se posvojni genitiv i posvojni pridjevi najčešće nalaze u nekoj vrsti komplementarne distribucije. U skladu s tim, posvojnost možemo izraziti pridjevom samo ako je posjednik označen jednočlanim izrazom (npr. *Markova olovka*, *Ivanina haljina*, *očev automobil* i sl.), dok u slučajevima označavanja posjednika dvočlanim ili višečlanim izrazima uporaba pridjeva nije moguća, već se posvojnost može izraziti isključivo genitivom (usp. *olovka strica Marka*, *haljina susjede Ivane*, *automobil njegova oca*).

U svim upravo navedenim primjerima primjećujemo da su dvočlani izrazi kojima se označavaju posjednici (*stric Marko*, *susjeda Ivana*, *njegov otac*) zapravo spojevi u kojima prva sastavnica funkcionira kao apozicija ili atribut u odnosu na drugu, a pitanje koje nas vodi prema uočavanju jasne veze između genitiva u posvojnome značenju i shematičnoga koncepta ishodišta u uskoj je vezi s prirodom samih komunikacijskih konteksta koji zahtijevaju uporabu dvočlanih ili višečlanih izraza za označavanje posjednika, a isključuju uporabu posvojnih pridjeva. To pitanje može se postaviti na sljedeći način: zašto su imenicama koje označuju posjednike u navedenim dvočlanim izrazima uopće potrebna dodatna određenja u vidu apozicije ili atributa? Zašto se, dakle, u određenim komunikacijskim kontekstima umjesto izrazima kao što su *Markova olovka*, *Ivanina haljina* i *očev automobil* radije koristimo alternativama u kojima je posjednik dodatno određen apozicijom ili atributom? Odgovor je, naravno, vrlo jednostavan i logičan: zato jer sami posjednici u nekim uporabnim kontekstima mogu biti nepoznati ili pak nedovoljno poznati interpretatoru iskaza. Činjenica da posjednici nisu poznati primatelju poruke može proizlaziti iz dvaju razloga, a oba su usko vezana uz koncept udaljenosti: sami posjednici u takvim slučajevima zasigurno nisu fizički prisutni u komunikacijskom prostoru (**fizička prisutnost posjednika u navedenim bi primjerima sama po sebi otklonila potrebu za njihovim dodatnim određivanjem, tj. omogućila bi označavanje posvojnosti pridjevom**) niti su ranije spominjani u razgovoru, tj.

⁵⁰ O kompleksnim i zanimljivim sintaktičkim obilježjima genitivnoga izražavanja posvojnosti vidi više u Kuna (1999).

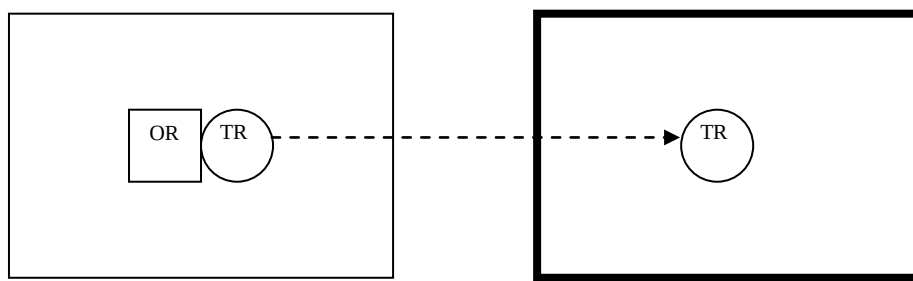
nalaze se izvan granica prethodnoga diskursa, pa su zato i primatelju poruke još uvijek nepoznati ili nedovoljno poznati.

S druge strane, samo posjedovanje u pravilu se konceptualizira kao **neposredna fizička blizina** posjednika i posjedovanoga predmeta. Ukoliko nam netko kaže da određena osoba posjeduje mobitel i ključeve, zamislit ćemo kako ta osoba spomenuti mobitel i ključeve drži u ruci ili ih nosi u džepu, a ako pak čujemo da netko posjeduje automobil ili vikendicu, naša će predodžba toga odnosa zasigurno uključivati osobu u čijoj se neposrednoj prostornoj blizini nalazi spomenuti automobil ili vikendica. Jednostavna činjenica da posjedovanje predmeta konceptualiziramo kao neposrednu prostornu blizinu toga predmeta i njegovoga posjednika, u kombinaciji s gore spomenutom činjenicom da su posjednici koji se označavaju kombinacijom imenice i atributa ili apozicije stvarno (s obzirom na komunikacijski prostor) ili metaforički (s obzirom na prethodno zacrtane granice diskursa) udaljeni od sudionika u komunikaciji, pa stoga sugovorniku mogu biti nepoznati, pruža nam uvid u konceptualnosemantičke temelje genitivnoga kodiranja takvih kombinacija. Radi se naime o tome da posjedovani predmet (*olovka, haljina, automobil* i sl.) koji nominativnim kodiranjem biva profiliran, tj. kognitivno istaknut u predodžbi interpretatora, dolazi na taj istaknuti položaj konceptualnom putanjom čije je ishodište, tj. početna točka uvijek neposredno prostorno okruženje samoga posjednika. Budući da na konceptualnoj razini posjedovani predmet prelazi put **od svoga posjednika** do neke druge udaljene, neovisne i kognitivno istaknute točke, jasan je razlog kodiranja samoga posjednika genitivom, tj. veza posvojnoga genitiva s objedinjujućom shemom ishodišta.

Tako se, primjerice, i iskaz *Ovo je **Markov** automobil* može ostvariti samo u kontekstu prethodne jasne određenosti spomenute osobe koja proizlazi iz njezine fizičke prisutnosti ili iz činjenice da je otprije poznata primatelju poruke budući da je u razgovoru već bila spomenuta. U drukčijim komunikacijskim kontekstima, u kojima je sam posjednik još uvijek nepoznat sugovorniku, vjerojatno ćemo posegnuti za dodatnim određenjima, pa će sam iskaz biti ostvaren na neki od sljedećih načina: *Ovo je automobil **moga susjeda Marka**, Ovo je automobil **gospodina Marka**, Ovo je automobil **maloga Marka*** i sl. Uporaba genitiva u značenju posvojnosti proizlazi dakle iz fizičke ili konceptualne udaljenosti posjednika, a činjenica da je u navedenim primjerima vjerojatno posjednik taj koji se fizički udaljio od posjedovanoga predmeta, a ne obrnuto, ne priječi nas da situaciju konceptualiziramo na jednostavniji način, u okviru standardne ablativne sheme, tj. da genitivnome referentu kao ishodišnoj točki na konceptualnoj razini pripišemo statičnost, a da obilježje dinamičnosti

pridružimo profiliranom posjedovanom predmetu koji predstavlja konceptualno istaknutu sastavnicu cjelokupnoga scenarija i na temelju toga biva kodiran nominativom.

Samo se udaljavanje posjedovanoga predmeta od genitivnoga referenta kao ishodišne točke, dakle, u gore navedenim primjerima pojavljuje kao logična pretpostavka i zbiva se u vremenu koje prethodi trenutku govorenja, budući da posvojnost, kao što je već rečeno, na konceptualnoj razini podrazumijeva fizičku blizinu, a u samom trenutku govorenja posjedovani se predmet konceptualizira neovisno o svome vlasniku, što znači da se od njega u međuvremenu udaljio. Upravo na uklapanju opisanoga odnosa u shematični koncept ishodišta utemeljeno je, dakako, genitivno kodiranje fizički udaljenoga, a samim time i nepoznatoga posjednika koji se označava atributnim ili apozicijskim spojem riječi. Taj odnos shematski je prikazan na slici 18.

Slika 18. Veza posvojnoga genitiva i shematičnoga koncepta ishodišta

Lijevi dio slike prikazuje konvencionalnu predodžbu posvojnosti kao neposredne fizičke blizine posjednika i posjedovanoga predmeta, tj. orijentira i trajektora, dok desni dio prikazuje neovisnu predodžbu posjedovanoga trajektora koja nastaje kao rezultat njegovoga prethodnoga udaljavanja od orijentira. Desni okvir, dakle, predstavlja komunikacijski kontekst u kojemu je potrebno dodatno određivanje posjednika atributnim ili apozicijskim spojem riječi budući da on u tom kontekstu nije fizički prisutan, pa zbog toga sugovorniku može biti nepoznat. Samo udaljavanje posjedovanoga trajektora od posjednika nije aktualno, tj. ono se događa u nekom ranijem vremenskom razdoblju, pa je stoga naznačeno isprekidanom strelicom, a orijentir se kao polazna točka prethodnog trajektorovog kretanja u označavanju posvojnosti kodira genitivom upravo na temelju svoga uklapanja u ishodišnu shemu. Desni okvir pritom je otisnut debljim linijama budući da upravo on biva profiliran iskazom u koji je uključen posvojni genitiv, dok je prethodna faza, koja prethodi udaljavanju

trajektora od orijentira, implicitna i na njoj je utemeljeno genitivno kodiranje samoga posjednika kao ishodišne točke na stvarnom ili metaforičkom putu posjedovanoga predmeta.

2.1.1.2 Subjektni genitiv

Subjektni genitiv označuje vršitelja ili prouzročitelja kakve radnje i dolazi uz imenske riječi koje označuju tu radnju.⁵¹ Takve su riječi u pravilu odglagolne (deverbativne) imenice (npr. *povratak prognanika, sjećanje ratnika, izvještaj povjerenika, odlazak prijatelja, putovanje izaslanika* itd.). Povezanost subjektnoga genitiva sa shemom ishodišta također je apstraktnije i posrednije naravi od povezanosti iste sheme s prototipnim scenarijima prostornoga udaljavanja, ali ju je lako osvijestiti na temelju jedne vrlo jednostavne konceptualnosemantičke činjenice. Radi se, naime, o tome da u sintagmama sa subjektnim genitivom nailazimo na kombinaciju nominativno kodirane imenice koja se nominalizacijom tvori od glagola i genitivno kodirane imenice koja označava vršitelja same glagolske radnje. Imenice kao vrsta riječi u okvirima kognitivne terminologije pripadaju nominalnim profilima, čiji se semantički pol, kao što je ranije napomenuto, najopćenitije definira kao [STVAR].⁵² One označavaju entitete koji su, za razliku od temporalnih relacijskih predikacija ili [PROCESA] i atemporalnih relacijskih predikacija ili [ODNOSA], **konceptualno autonomni**.⁵³ To znači da entitete koji su označeni nominalnim profilima možemo zamisliti neovisno o njihovu sudjelovanju u bilo kakvome procesu ili odnosu. Naravno, ne možemo ih zamisliti izvan temeljnih konceptualnih domena⁵⁴, tj. izvan pukoga procesa „bivanja“, ali samo vrijeme zasigurno ne predstavlja dio njihovoga značenjskoga profila. Kaže se stoga da temporalne relacijske predikacije imaju pozitivan, a atemporalne relacijske predikacije i nominalni profili negativan temporalni profil.

Kada kažemo da su nominalni profili konceptualno neovisni o relacijskim predikacijama, to znači da, primjerice, iako znamo da se na stolici sjedi, da se automobilima

⁵¹ Subjektnim se takav genitiv zove zato što ga je moguće preoblikovati u glagolsku konstrukciju (rečenicu) u kojoj dolazi na poziciju subjekta (npr. *Prognanici se vraćaju, Ratnik se sjeća, Povjerenik izvještava* itd.) (Silić, Pranjković 2005: 201).

⁵² Usp. definicije u potpoglavlju 1.7.

⁵³ Relacijskim se profiliranjem naglasak prilikom konceptualizacije stavlja na odnose, tj. relacije među entitetima. Sami entiteti potisnuti su u drugi plan, ali nisu nevažni, budući da se predodžba relacije temelji na prethodnoj predodžbi entiteta koji u njoj sudjeluju, a koji su označeni nominalnim profilima. U tom je smislu, dakle, za relacijske profile karakteristična konceptualna ovisnost o nominalnim profilima, dok je, s druge strane, za nominalne profile karakteristična konceptualna neovisnost odnosno autonomnost.

⁵⁴ Ponovimo, R. Langacker (1987) temeljnim kognitivnim domenama smatra prostor, vrijeme i različite ljestvice poput, primjerice, temperaturne i sl.

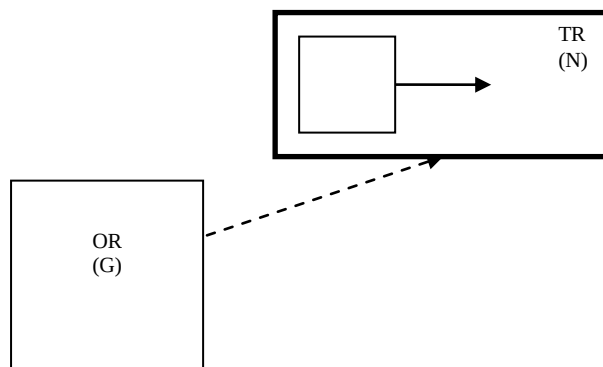
vozi i da se kredom piše, samu stolicu, automobil ili kredu možemo zamisliti neovisno o procesima sjedenja, vožnje i pisanja. S druge pak strane, interpretacija značenja glagola *sjediti*, *voziti se* ili *pisati* nužno uključuje konceptualizaciju nominalnih profila, budući da ne možemo pojmiti proces sjedenja, vožnje ili pisanja ukoliko u predodžbu, makar na visokoshematičnoj razini, ne uključimo onoga koji sjedi i predmet/mjesto na kojemu sjedi, osobu koja vozi i prijevozno sredstvo odnosno osobu koja piše i sredstvo kojim se pritom služi. Na to se, ponovimo još jednom, misli kada se tvrdi da je za nominalne profile karakteristična konceptualna autonomnost, za razliku od temporalnih i atemporalnih relacijskih predikacija čija konceptualizacija nužno uključuje jednoga ili više sudionika u profiliranom odnosu.

Ako malo bolje razmislimo o upravo navedenoj podjeli jezičnih jedinica prema općim definicijama njihovih semantičkih polova, postaje jasno kako nominalizacijom od temporalnoga relacijskoga profila za koji je karakteristično sekvencijsko skeniranje situacije (npr. *On dolazi kući*) dobivamo nominalni profil za koji je karakterističan sumarni uvid (usp. *njegov dolazak kući*).⁵⁵ Na taj način [PROCES] se profilira kao [STVAR], tj. sumarno konceptualno ustrojstvo, a ne niz sekvenci povezanih u vremenskome slijedu, dok vanjske granice nominalnoga profila kao koherentne konceptualne cjeline postaju jasnije od difuznih granica temporalne relacijske predikacije. Dobar su primjer za usporedbu sumarnoga i sekvencijskoga skeniranja stoga upravo navedeni primjeri nominalnih i verbalnih fraza. *Njegov odlazak od kuće* primjer je nominalne fraze kojom se aktivira sumarni uvid u proces s naglaskom na njegovoj završnoj fazi odnosno konačnosti, dok se verbalnom frazom *On je otišao od kuće* profilira sekvencijski slijed pojedinačnih faza u procesu odlaska.

Nominalizaciju, dakle, na konceptualnoj razini prati sumarno profiliranje glagolskoga procesa, koji se uobičajeno poima kao niz faza u vremenskome slijedu. No vratimo se još jednom jednostavnoj činjenici koju smo spomenuli na početku ovoga potpoglavlja: sudionici kakvoga procesa mogu se konceptualizirati i neovisno o svome sudjelovanju u tom procesu, tj. oni su konceptualno autonomni, dok se sam proces ne može konceptualizirati neovisno o svojim sudionicima. Ako, dakle, želimo sumarnim skeniranjem izmijeniti narav uvida u proces, nominalizacija nam to omogućuje. No niti proces označen imenicom kao što je *odlazak* u gornjem primjeru nije konceptualno neovisan, tj. ne može se pojmiti neovisno o svome vršitelju. To znači da svijest o konkretnim aktantima nesumnjivo prethodi svijesti o procesima u kojima sudjeluju. Sukladno tomu, svijest o procesu koji se uslijed nominalizacije

⁵⁵ Usp. definicije sumarnoga i sekvencijskoga uvida u potpoglavlju 1.7.

promatra sumarno, a ne sekvencijski, i dalje proizlazi iz prethodne svijesti o aktantu kao njegovom **konceptualnom ishodištu**. Upravo ta činjenica predstavlja poveznicu između subjektinoga genitiva i shematičnoga koncepta ishodišta (u smislu nastanka sumarnoga uvida u proces iz prethodne svijesti o aktantu kao njegovom temeljnom preduvjetu), a opisani odnos shematski je prikazan na slici 19.

Slika 19. Subjektini genitiv kao elaboracija shematičnoga koncepta ishodišta

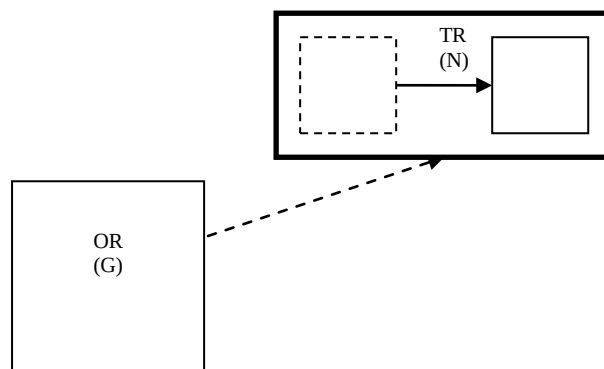
Gornja slika prikazuje tijek konceptualizacije procesa označenih odglagolskim imenicama u nominativu (*povratak prognanika, izvještaj povjerenika, odlazak prijatelja, putovanje izaslanika* itd.), kojima na konceptualnoj razini pripada uloga trajektora, a njihovo sumarno profiliranje pritom je naglašeno debljim linijama. No budući da je sumarna predodžba procesa u takvim slučajevima uvjetovana prethodnom konceptualizacijom samih vršitelja glagolske radnje, možemo reći kako upravo vršitelji u odnosima toga tipa predstavljaju **konceptualna ishodišta** prilikom profiliranja [PROCESA] kao [STVARI]. Na uklapanju opisanoga odnosa u shematični koncept ishodišta temelji se i genitivno kodiranje vršitelja, a u tom je smislu subjektini genitiv vrlo sličan objektnome, kojemu ćemo se posvetiti u sljedećem poglavlju.

2.1.1.3 Objektni genitiv

Objektnim genitivom⁵⁶ označuje se predmet (objekt) kakve radnje te on, kao i subjektni genitiv, u pravilu dolazi uz odglagolne (deverbativne) imenice koje označuju tu radnju (npr. *rušenje kuće, pisanje knjige, traženje posla, gledanje filmova, sklapanje ugovora, učenje gradiva, polaganje ispita* itd.). S obzirom na to, veza između objektnoga genitiva i objedinjujućega genitivnoga koncepta ishodišta po svojoj je prirodi vrlo slična vezi između istoga koncepta i subjektnoga genitiva koja je opisana u prethodnome poglavlju, a ključna razlika između tih dviju specifičnih genitivnih skupina sadržana je u činjenici da prilikom interpretacije navedenih i njima sličnih primjera predodžba procesa označenim odglagolnim imenicama (za koje je, ponovimo, karakterističan sumarni uvid u [PROCES] uslijed kojega se on profilira kao [STVAR]) proizlazi iz prethodne autonomne predodžbe njihovih trpitelja, dok sami vršitelji, za razliku od slučajeva opisivanih u potpoglavlju 2.1.1.2, ostaju nedefinirani, tj. svijest o njima zadržava se na visokoshematičnoj razini. U tom smislu, dakle, genitivni referenti u gornjim primjerima također predstavljaju **konceptualna ishodišta** u poimanju procesa označenih odglagolnim imenicama koje i dalje zadržavaju relacijsku narav samih glagola, a upravo u toj činjenici leži i motivacija za njihovo genitivno kodiranje. Nominalizacija je, ponovimo još jednom, gramatički eksponent sumarnoga skeniranja [PROCESA] kao najopćenitije definicije glagolskoga semantičkoga pola za čiju je konceptualizaciju inače karakterističan sekvencijski uvid, a sama svijest o gore navedenim procesima kao što su *rušenje, pisanje, traženje* itd. neostvariva je izvan prethodne predodžbe njihovih trpitelja, kao što se ni procesi *povratka, sjećanja* ili *izvještavanja* u prethodnom poglavlju ne mogu pojmiti neovisno o predodžbi vršitelja, tj. osobe koja se vraća, sjeća ili izvještava.

Budući da genitivni referenti u primjerima ovoga tipa (*rušenje **kuće**, pisanje **knjige**, traženje **posla***) kao trpitelji radnje označene odglagolskom imenicom također predstavljaju **konceptualna ishodišta** prilikom samoga poimanja te radnje, veza objektnoga genitiva i shematičkoga koncepta ishodišta i ovdje je vrlo jasna, a opisani odnos prikazan je na slici 20.

⁵⁶ Objektnim se takav genitiv zove zato što je imeničke spojeve riječi u kojima se javlja moguće preoblikovati u glagolske konstrukcije (rečenice) u kojima bi se genitivni referent našao na položaju izravnoga objekta (naravno, kodiran akuzativom, a ne genitivom), npr. *Ruše kuću, Pišu knjigu, Traže posao* itd. (usp. Silić, Pranjčević 2005: 202)

Slika 20. Objektni genitiv kao elaboracija shematičnoga koncepta ishodišta

Gornja slika prikazuje tijek konceptualizacije procesa označenih odglagolskim imenicama u nominativu (*rušenje kuće, gledanje filmova, pisanje zadaće* itd.), kojima na konceptualnoj razini pripada uloga trajektora, a njihovo sumarno profiliranje pritom je naglašeno debljim linijama. No budući da je sumarna predodžba procesa u navedenim slučajevima uvjetovana prethodnom konceptualizacijom trpitelja glagolske radnje, možemo reći kako upravo trpitelji u odnosima toga tipa predstavljaju konceptualno ishodište prilikom profiliranja [PROCESA] kao [STVARI], a na uklapanju opisanoga odnosa u shematični koncept ishodišta temelji se i genitivno kodiranje samih trpitelja. S druge strane, budući da se predodžba vršitelja u slučaju objektnoga genitiva zadržava na visokoshematičnoj razini, on je u gornjem prikazu označen isprekidanim kvadratićem, čime se ukazuje upravo na njegovu nedefiniranost.

2.1.1.4 Objasnidbeni (eksplikativni) genitiv

Objasnidbeni (eksplikativni) genitiv služi za jasnije definiranje značenja imenice na koju se odnosi (npr. *zaplet filma, sadržaj romana, rješenje problema, znak dobre volje, raspored izlaganja* itd.). On je pritom ponešto drukčiji od subjektnoga i objektnoga genitiva, ali je po prirodi značenjskoga ustroja imenskih skupina u kojima se pojavljuje ipak čvrsto povezan s tim dvjema genitivnim skupinama. Ovdje se, naime, ne radi o tome da je, kao u slučaju subjektnoga i objektnoga genitiva, prva imenica nastala od glagola te je u tom smislu predodžba nominativnoga refrenta (sumarno profiliranoga glagolskoga procesa) uvjetovana prethodnom predodžbom konceptualno autonomnoga genitivnoga referenta (trpitelja ili vršitelja glagolske radnje). Ipak, i ovdje je riječ o jednom vidu konceptualne uvjetovanosti prvoga dijela sintagme njezinim drugim dijelom. Značenje je prvoga dijela imeničkoga spoja,

naime, nedovoljno određeno samo po sebi, tj. i njegova je konceptualizacija nemoguća ukoliko se u nju prethodno ne uključi konkretnija, konceptualno autonomna predodžba genitivnoga referenta. Koncept kodiran genitivom stoga također funkcionira kao **konceptualno ishodište** u odnosu na koje se ostvaruje semantički pol imenice koja čini prvi dio sintagme.

Kao što je nemoguće definirati određeni pojam u odnosu na univerzum koji ga okružuje, a da se pritom u definiciju ne uključi razina kojoj je taj pojam podređen, tj. kojoj svi slični entiteti zajedno pripadaju, isto je tako nemoguće konceptualizirati određeni entitet kao sastavnicu veće cjeline, a da se pritom u predodžbu ne uključi i sama cjelina. Uzmimo za primjer geometrijski pojam stranice. Ukoliko govorimo o stranici, više je nego jasno da ona pripada nekakvome geometrijskom liku. Da nije tako, govorili bismo o pravcu ili dužini kao konceptualno neovisnim entitetima (koji se, naravno, ostvaruju u domeni prostora, ali su neovisni o bilo kakvoj geometrijskoj bazi). No budući da predodžba stranice, npr. trokuta, neizbježno uključuje i širu predodžbu cjelovitoga lika, može se tvrditi da je prva predodžba konceptualno ovisna o drugoj. Vidimo dakle da se u primjeru imeničkoga spoja *stranica trokuta* radi o drukčijoj vrsti konceptualne ovisnosti nego što je to bio slučaj u imeničkim spojevima tipa *sjećanje ratnika* ili *gradnja bolnice*. U tim je primjerima sumarna predodžba procesa označenog odglagolnom imenicom izvedena iz temeljne predodžbe sudionika u glagolskoj radnji koja predstavlja njegovo konceptualno ishodište. U primjeru *stranica trokuta* radi se pak o konceptualnoj ovisnosti dijela (stranice) o matičnoj cjelini (trokutu) koja čini njegov nezaobilazan interpretacijski okvir, odnosno bez koje se sam dio ne može pojmiti kao takav.

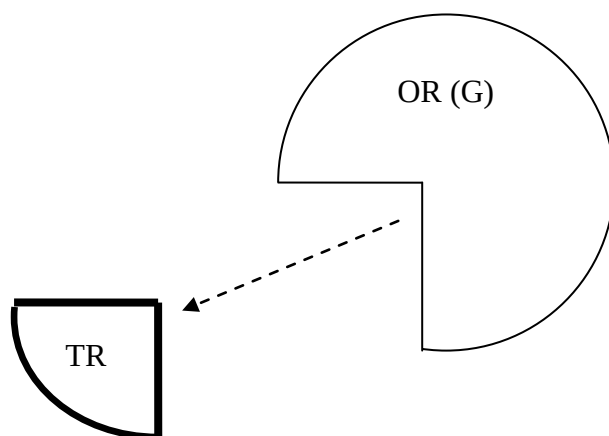
Tako je i s konceptima koje označavaju prvi dijelovi imenskih spojeva u primjerima kao što su *znak dobre volje*, *raspored izlaganja*, *sadržaj knjige* itd. Sam znak u prvom primjeru kao apstraktan simbol proizlazi, dakako, iz prethodne svijesti o onome što se označava, tj. označitelj kao takav ne može postojati ukoliko se označeni koncept prethodno nije ostvario u svijesti onih koji se znakom služe ili ga interpretiraju. U tom smislu relacijski koncept označen imenicom *znak* u prvom primjeru proizlazi iz konceptualno neovisne predodžbe onoga što se označava. *Raspored* je na isti način, budući da se nužno odnosi na distribuciju konkretnih sadržaja, obveza i sl. u određenom vremenu, konceptualno ovisan o onome što označava odnosno na što se odnosi, pa tako, primjerice, autonomni koncepti izlaganja, nastave, poslova itd. predstavljaju ishodište, tj. nužan konceptualni okvir za predodžbu samoga *rasporeda*. U imenskome spoju *sadržaj knjige* prvim je dijelom također označen apstraktniji relacijski koncept izveden iz konkretne predodžbe knjige i onoga što je u

njoj napisano. U tom su smislu prvi dijelovi navedenih imeničkih skupina konceptualno ovisni o njihovim drugim dijelovima, koji u pravilu označavaju konkretnije, perceptivno lakše dostupne, tj. neizvedene koncepte. Svijest o entitetima kodiranim nominativom na taj način također proizlazi iz prethodne svijesti o konkretnijim i konceptualno lakše dostupnim entitetima koji su, upravo zbog činjenice da u navedenim skupinama također imaju funkciju **konceptualnoga ishodišta**, kodirani upravo genitivom.

2.1.1.5 Dijelni (partitivni) genitiv

Dijelni (partitivni) genitiv dolazi uz riječi koje označuju količinu (obično imenice i priloge), mjeru kakve tvari (označuje se imenicama) ili uz brojeve (npr. *malo kruha*, *mnoštvo djece*, *boca piva*, *litra vode*, *troje staraca*, *sedam stranica* itd.). U svim navedenim primjerima očito je da su genitivom kodirane matične, tj. **ishodišne cjeline**, a imenice, prilogi i brojevi u pravilu označavaju količinu, tj. dio koji se od tih cjelina odvaja. U tom smislu cjelina na konceptualnoj razini predstavlja početni položaj profiliranoga dijela, pa je veza između partitivnoga genitiva i objedinjujuće sheme ishodišta vrlo izravna i očita. Da bismo stekli predodžbu o određenoj količini odnosno mjeri kakvoga entiteta, bilo da se radi o količini izraženoj standardnim mjernim jedinicama kao što su *metar*, *litra*, *kilogram*, *sat*, *dan*, *mjesec* itd. ili pak o nestandardnim, pa i sasvim neodređenim oznakama za mjeru kao što su prilogi *malo*, *puno*, *ponešto* i sl., u našem konceptualnom sustavu prethodno mora postojati svijest o neodređenoj, apsolutnoj količini toga entiteta, bilo da se radi o konkretnoj tvari ili o apstraktnoj veličini kao što je *vrijeme*, *strpljenje* ili *dobra volja*. U primjerima kao što su *malo kruha*, *mnoštvo djece*, *boca piva*, *litra vode*, *troje staraca*, *sedam stranica* itd. upravo ta neodređena, apsolutna količina koja predstavlja cjelinu nejasnih granica kodira se genitivom, a njezin dio označen je izrazom koji označava standardnu ili nestandardnu mjeru. Budući da se u svim navedenim primjerima ti manje ili više jasno određeni dijelovi na konceptualnoj razini odvajaju od potencijalno neograničenih matičnih cjelina, lako je uočiti vezu između predodžbe cjeline i shematičnoga koncepta ishodišta koji funkcionira kao zajednički konceptualnosemantički nazivnik svih dosad opisanih genitivnih podskupina, a one pak u tom smislu predstavljaju njegove specifične elaboracije. Upravo na konceptualnosemantičkoj činjenici poimanja cjeline kao ishodišne točke u trenutku profiliranja manjega dijela kakvoga entiteta utemeljeno je genitivno kodiranje zavisnoga dijela sintagme, tj. genitiv je i u ovom

podznačenju gramatički eksponent shematičnoga koncepta ishodišta. Takav odnos dijela i cjeline prikazan je pak na slici 21.

Slika 21. Koncept dijelnosti kao ostvaraj shematičnoga ishodišnoga koncepta

Na istim je konceptualnim principima utemeljena i upotreba dijelnoga genitiva uz glagole. U tom će se slučaju profilirati dio genitivno kodirane cjeline koji nije jasno ograničen, npr. *zatražiti vode*, *dodati papra*, *posuditi novaca* itd. Takav genitiv dolazi također i u spojevima riječi u kojima je glavna sastavnica pridjev, npr. *željan kruha*, *pun zlobe*, *vrijedan truda* itd. Naime i u tim se slučajevima određeni dijelovi konkretnih ili apstraktnih entiteta kao što su *kruh*, *zloba*, *trud* itd. konceptualno odvajaju od apsolutnih, neodređenih količina, a upravo je to konceptualno odvajanje dijelova od matičnih cjelina kao **ishodišnih entiteta** i u ovom slučaju ključni razlog kodiranja samih cjelina genitivom.

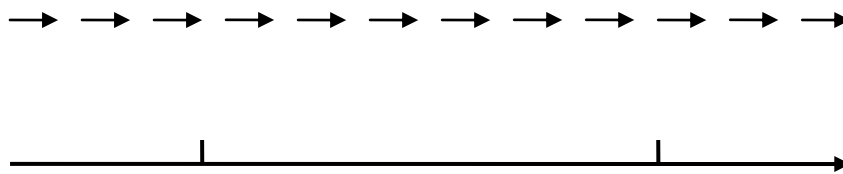
Posebna vrsta dijelnoga genitiva dolazi uz riječi koje označuju igre, pa se takav genitiv naziva i **genitivom igre**. Genitiv igre zasigurno je jedna od zanimljivijih elaboracija ishodišne sheme, ali ujedno i jedna od neprozirnijih podskupina kada je u pitanju prepoznavanje toga objedinjujućeg genitivnog koncepta. U ovome značenju genitivu konkurira akuzativ, pa je tako za neke vrste igara češći jedan, a za druge drugi oblik, kao što vidimo i iz primjera 1-10.

- (1) Igrati ?sedmice/sedmica
- (2) Igrati poker/*pokera
- (3) Igrati monopol/*monopola
- (4) Igrati bridž/*bridža

- (5) Igrati se *skrivač/skrivača⁵⁷
- (6) Igrati se *lovicu/lovice
- (7) Igrati nogomet/?nogometa
- (8) Igrati košarku/?košarke
- (9) Igrati rulet/*ruleta
- (10) Igrati ruski rulet/*ruskog ruleta

No prije nego što povežemo pojedine primjere u kojima su igre kodirane genitivom s objedinjujućim genitivom konceptom ishodišta, valja se zapitati koji su razlozi padežne konkurencije u navedenim primjerima te čime je ona uvjetovana, tj. zbog čega je konstrukcija s određenim padežom u nekim slučajevima sasvim ovjerena, u nekima pak samo djelomično, dok je u određenim slučajevima potpuno neovjerena. Na prvi se pogled može učiniti kako su značenja u svim navedenim primjerima ista i kako je tu odabir padeža sasvim proizvoljan, no upravo je zato velik izazov pokazati kakvu bitnu značenjsku razliku donosi ovdje upotreba određenoga padeža. Ako malo pažljivije promotrimo sve navedene primjere, uočiti ćemo jednu vrlo zanimljivu pravilnost. Naime različite igre koje se u njima pojavljuju u genitivu i akuzativu mogu se podijeliti u dvije temeljne kategorije: igre jednostavnoga i složenoga tipa. Jednostavne igre poput sedmica, skrivača, lovice i sl. sastoje se zapravo od niza ponavljanja kratkih i jednostavnih obrazaca, a važno je napomenuti da je taj niz kratkih epizoda **potencijalno neograničen**. Takve igre imaju jednostavnu strukturu i svaka pojedina epizoda ne zahtijeva prevelik utrošak vremena. S druge strane, složene igre poput monopola, bridža, nogometa i košarke imaju znatno kompleksnija pravila i razvedeniju strukturu, a sudjelovanje u njima zahtijeva i više vremena. Stoga se one uglavnom igraju samo jedanput od početka do kraja, kao jedna duga i razvedena epizoda s jasnim uvodnim, središnjim i završnim dijelom, za razliku od jednostavnih igara za koje je, kao što je već rečeno, karakterističan potencijalno neograničeni niz ponavljanja istoga obrasca. Tu strukturnu razliku u konceptualizaciji jednostavnih i složenih igara prikazuje slika 22.

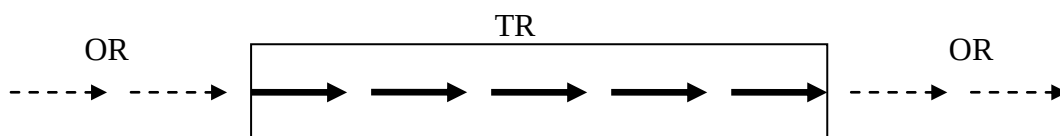
⁵⁷ Važno je ovdje posebno istaknuti i da se povratni glagol *igrati se*, kao i genitiv, također upotrebljava kada je riječ o nekoj neformalnoj igri, tj. u kontekstima puke razonode, a njegov nepovratni parnjak *igrati* kada je riječ o kakvoj ozbiljnoj igri ili sportu. U skladu s tim konceptualnosemantičkim kriterijem mogu se u distribuciji povratnih i nepovratnih glagola uočiti beziznimne pravilnosti, pa se tako u kontekstu ozbiljnih igara ili igara s razvedenom strukturom nikada neće pojaviti povratni glagoli (usp. **igrati se bridža / pokera / ruskog ruleta* i sl.), ali će oni, s druge strane, biti vrlo česti u kontekstima igranja kakve igre radi razonode (npr. *igrati se pogađanja filmova / potapanja brodova / skrivača / lovice* itd.). Vidi o tome i u Belaj (2001).

Slika 22. Struktura jednostavnih i složenih igara

Gornji niz kratkih strelica na slici 22. predstavlja strukturu jednostavnih igara kao potencijalno neograničen niz ponavljanja kratkih, jednostavnih obrazaca, dok donja dugačka i neprekinuta strelica simbolizira razvedenu strukturu složenih igara u vidu jedinstvene duže epizode s jasnim početkom, sredinom i krajem, koji su naznačeni kratkim crtama okomitim na vodoravnu liniju strelice.

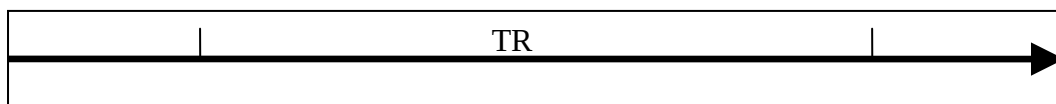
U skladu s tim, konceptualizacija sudjelovanja u igrama jednostavnoga tipa utemeljena je na konceptu dijelnosti koji je opisan u prethodnom dijelu izlaganja, budući da igrač u takvim igrama zapravo ponavlja jednostavne obrasce, a niz tih ponavljanja nije ograničen nikakvim pravilima niti vremenom, pa se njihov broj realiziran kroz igru uvijek poima kao dio potencijalno neograničene, tj. veće cjeline. Taj odnos prikazan je na slici 23., gdje je pravokutno uokviren realizirani niz ponavljanja u kojemu je sudjelovao igrač, dok se izvan pravokutnoga okvira nalaze neostvareni dijelovi niza koji su, u skladu s jednostavnom strukturom i vremenskom neograničenošću takvih igara, mogli prethoditi aktualnoj igri ili pak uslijediti nakon nje.

Slika 23. Odnos ostvarenoga dijela i potencijalno duže cjeline u primjerima tipa *igrati sedmica/lovice/skrivača*

Realizirani dio igre konceptualno je istaknut u odnosu na potencijalnu cjelinu, a budući da, kao i u ranije opisanim primjerima dijelnoga značenja, cjelina predstavlja ishodišni entitet u konceptualizaciji i profiliranju manjih dijelova, veza između objedinjujućega koncepta

ishodišta i genitiva igre jasna je i nedvosmislena. Genitivno kodiranje jednostavnih igara nedvojbeno je utemeljeno na konceptualnosemantičkim odnosima koji se daju uklopiti u shematični ishodišni koncept, što postaje još jasnije ukoliko promotrimo neke od gore navedenih slučajeva akuzativnoga kodiranja igara.

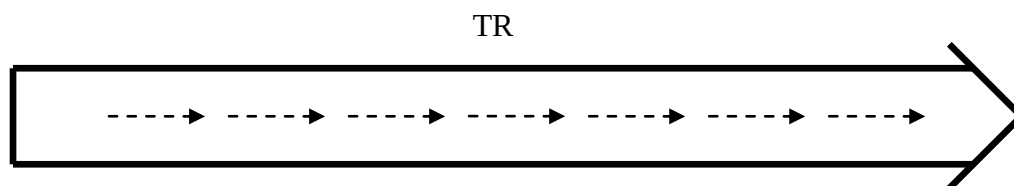

Slika 24. Akuzativno kodiranje cjeline u primjerima tipa *igrati*
tenis/bridž/poker/nogomet/košarku

Akuzativom se, naime, igra ne profilira kao dio potencijalno neograničenoga niza, već kao koherentna cjelina s jasnim početkom, sredinom i krajem, a to je karakteristično upravo za razvedenu strukturu složenih igara. Profiliranost cjeline označena je na slici 24. pravokutnikom koji obuhvaća dugačku vodoravnu strelicu od početka do kraja, a kratke okomite crtice predstavljaju granice pojedinih razvojnih faza u složenoj kompoziciji igara kao što su, primjerice, tenis, poker (s obzirom na njegovu psihološku kompleksnost i scenarij gubitka ili osvajanja novca koji ga prati) i bridž ili pak dijelove u vremenski ograničenim igrama kao što su nogomet, košarka i sl.

No valja napomenuti i kako ipak postoji mogućnost akuzativnoga kodiranja igara čija je struktura naoko jednostavna budući da se također ostvaruju kroz niz ponavljanja manje ili više jednostavnih obrazaca. Takve su igre, primjerice, belot, remi i sl. S obzirom na sve što je rečeno o konceptualizaciji jednostavnih igara u okviru partitivnoga koncepta i o genitivnom kodiranju tako poimane cjeline, akuzativno kodiranje jednostavnih igara čini se logičnim protuargumentom navedenoj tezi. No u konceptualizaciji igara kao što su belot ili remi predodžba cjelovitosti ostvaruje se često nauštrb predodžbe dijelnosti, a slijedom toga i akuzativno kodiranje dobiva prednost pred genitivnim, iz jednoga vrlo jednostavnoga razloga. Naime iako im je struktura relativno jednostavna, a tijek im nije strogo vremenski ograničen, pa bi se niz ponavljanja mogao u tim igrama potencijalno nastaviti unedogled, one su ipak ograničene jedinstvenim okvirom, tj. bodovnim pragom čiji prelazak nekom od igrača donosi konačnu pobjedu. Iako je, dakle, struktura tih igara jednostavna i broj njihovih ponavljanja nije vremenski ograničen, okvir zbrajanja osvojenih bodova koji vode do konačne pobjede daje tim ponavljanjima određenu „superstrukturu“, tj. jasnu kompoziciju u vidu početka igre,

njezina razvoja, svojevrsne kulminacije i kraja. Upravo se akuzativom označava taj jedinstveni scenarij koji je nadređen jednostavnim pravilima igre i u okviru kojega se sama igra odvija, pa zato predodžba igara poput belota i remija nije vezana isključivo uz koncept dijelnosti unutar neograničenoga niza ponavljanja jednostavnih obrazaca, već se može temeljiti i na cjelovitosti, razvedenosti i strukturiranosti okvira koji objedinjuje i ograničava taj niz. Ako bi, s druge strane, netko igre kao što su belot i remi kodirao genitivom, značilo bi to upravo da je uzeo udjela u jednom manjem dijelu tako zamišljene igre te da je njegovo sudjelovanje bilo u tom smislu neobvezujuće i bez konkretnoga cilja u vidu konačne pobjede. Opisanom scenariju pobjede u igrama toga tipa sličan je i scenarij koji objedinjuje nizove ponavljanja jednostavnih obrazaca kod igranja ruleta ili ruskoga ruleta, igara za koje je također karakteristična predodžba jasno definirane cjeline koja za rezultat ima akuzativno kodiranje, budući da je prva također ograničena gubitkom uloženoga novca, a druga pak gubitkom života jednoga od igrača. Taj odnos jednostavnih igara i kompleksnoga scenarija koji ih uokviruje prikazan je na slici 25.

Slika 25. Niz ponavljanja jednostavnih obrazaca u okvirima jasno strukturiranoga i razvedenoga scenarija u primjerima tipa *igrati belot/remi/rulet/ruski rulet*

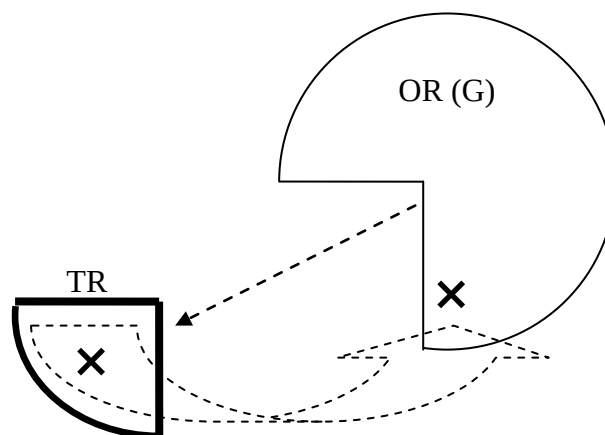
Kratke isprekidane strelice na slici 25. predstavljaju jednostavnu strukturu igara kao što su belot, remi, rulet i ruski rulet, a dugačka dvodimenzionalna strelica koja ih uokviruje predstavlja njihovu superstrukturu, tj. scenarij u okviru kojega se ostvaruju takve igre i koji vodi prema konačnome porazu jednoga od igrača. Upravo zbog postojanja takvoga scenarija, koji pak izostaje kod igara poput sedmica, lovice ili skrivača, taj tip jednostavnih igara ipak se često poima kao strukturirana cjelina s početkom i krajem za koju je karakteristično akuzativno kodiranje, a ne kao neobavezni niz ponavljanja koji se ostvaruje u vidu manjega dijela potencijalno neograničene cjeline i koji bi se, u skladu s tim, mogao genitivno kodirati.

2.1.1.6 Slavenski genitiv

Slavenski genitiv dobio je ime upravo po tome što je svojstven slavenskim jezicima, a dolazi u niječnim konstrukcijama na mjestu akuzativa u službi izravnoga objekta (npr. *Nije želio djece*, *Ne podnosi galame*, *Ne tražim milosti*, *Nemam novca*). I ova je genitivna podskupina po svome konceptualnom ustrojstvu, tj. prirodi povezanosti sa shematičnim genitivnim značenjem ishodišta, zapravo vrlo slična dijelnome genitivu. Radi se, naime, o tome da se genitivom i ovdje kodira potencijalna, apsolutna količina kakvoga konkretnoga ili apstraktnoga, brojivoga ili nebrojivoga entiteta, ali se rečenicama u kojima se ostvaruje slavenski genitiv zapravo izriče **nepoželjnost i najmanjega dijela** koji se na konceptualnoj razini **prema partitivnom obrascu** izdvaja iz matične cjeline kao svoga **ishodišnoga položaja**, pa bi se u tom smislu shematski prikaz na slici 21. u poglavlju o dijelnom genitivu u svim svojim bitnim aspektima mogao odnositi i na slavenski genitiv (naravno, uz napomenu da se ovdje radi o negaciji procesâ označenih prijelaznim glagolima). U prilog toj tezi svakako ide i činjenica da je ispred slavenskoga genitiva uvijek moguće uvrstiti prilog *nimalo* (usp. *Ne tražim nimalo milosti*, *Nemam nimalo novca* i sl.).

Rečenicu *Ne podnosi galame* shvatit ćemo upravo tako: osoba iz nekog razloga ne može podnijeti ni najmanju količinu galame odnosno ne može joj biti izložena niti nakratko. Rečenica *Nije želio djece* isto tako podrazumijeva da onaj na koga se iskaz odnosi nije želio nijedno dijete, a rečenica *Ne tražim milosti* implicira da govornik ne očekuje milost niti u najmanjoj mjeri. Iz istoga razloga nećemo, također, jednako shvatiti iskaze *Nemam novca* i *Nemam novac*. U prvom slučaju najvjerojatnije će se raditi o činjenici da osoba koja je upotrijebila navedenu rečenicu zaista ne posjeduje ni najmanju količinu novca, dok u drugome slučaju možemo pretpostaviti da se radi o unaprijed jasno određenoj količini novca koju govornik ne posjeduje i koja je isto tako poznata sugovorniku, pa se na taj način akuzativ, za razliku od slavenskoga genitiva koji označava cjelinu kao ishodište, tj. ukupnost od koje se odvaja neodređen manji dio, prije odnosi na nedjeljivu i jasno određenu cjelinu. Rečenica *Nemam novac* naime ne isključuje mogućnost da govornik ipak posjeduje manju količinu novca, koja, međutim, nije dovoljna za dogovorenu otplatu duga, dok rečenica sa slavenskim genitivom implicira upravo to da govornik koji ju je upotrijebio u opisanom uporabnom kontekstu ne raspolaže čak ni najmanjom količinom novca. Takav odnos dijela i matične cjeline uspostavljen je na slici 26. Ona prikazuje konceptualno ustrojstvo slično onomu koje je opisano u poglavlju o dijelnom genitivu, s tim da simbol X unutar trajektora, koji i ovdje predstavlja manji dio ishodišne cjeline, označava negaciju njegove zahvaćenosti

glagolskim procesom, a ta se činjenica potom prenosi i na ishodišnu cjelinu kodiranu slavenskim genitivom, na što upućuje isprekidana lučna strelica.

Slika 26. Slavenski genitiv kao elaboracija shematičnoga ishodišnoga koncepta

U tom se smislu, možemo zaključiti, zahvaćenost cjeline glagolskim procesom u primjerima sa slavenskim genitivom negira **posredno**, putem prethodne negacije zahvaćenosti njezinih najmanjih dijelova tim istim procesom, a sama cjelina tako prema partitivnom obrascu, tj. s obzirom na svoj odnos prema nekom manjem profiliranom dijelu, postaje kompatibilna sa shematičnim genitivnim konceptom ishodišta. S druge strane, u slučaju akuzativnoga kodiranja zahvaćenost cjeline glagolskim procesom bila bi negirana **izravno**, a ne preko njezinih manjih sastavnica, budući da se tim padežom orijentir profilira u svojoj cjelovitosti, kao kompaktan i jasno omeđen entitet.

2.1.1.7 Vremenski genitiv

Vremenski genitiv označuje vrijeme u kojem se što zbiva i u pravilu dolazi u službi priložne oznake vremena, npr. *Položio je posljednji ispit prošloga utorka / prošloga ljeta / prošle godine* itd. Uz takav genitiv u pravilu dolazi pridjevna riječ (usp. **Bilo je to utorka / ljeta / godine*), a razlog je tomu činjenica da cikličko smjenjivanje vremenskih jedinica kao što su dani u tjednu, tjedni u mjesecu, mjeseci u godini itd., odnosno njihovo pravilno ponavljanje, otvara prostor za nejasnoće i različite interpretacije primjera u kojima se genitiv pojavljuje bez pridjevne riječi. Stoga je osnovna funkcija pridjevne riječi nedvosmisleno locirati

imensku riječ na vremenskoj osi, i to upravo u odnosu na komunikacijski kontekst, tj. sam trenutak uporabe iskaza kao deiktičko središte u poimanju vremenskih odnosa.

I u vremenskom se značenju genitiva shema ishodišta ostvaruje u svom partitivnom vidu. Svaki se, pa i najmanji, vremenski odsječak kao cjelina može rastavljati na još manje sastavne jedinice. Tako se tisućljeća dijele na stoljeća, stoljeća na desetljeća, desetljeća na godine, godine na mjesece itd., a konkretni su događaji pritom obično u ljudskoj svijesti vezani uz određeni trenutak, a ne uz razdoblje od čitavoga dana, tjedna ili godine. Upravo se stoga genitivom metonimijski profilira jedan manji odsječak unutar većega razdoblja koje predstavlja matičnu, tj. ishodišnu cjelinu.

Tako se i objedinjujuća shema ishodišta u slučaju vremenskoga genitiva također ostvaruje preko koncepta dijelnosti, budući da se konkretni događaji u komunikaciji često vezuju uz cjelovita vremenska razdoblja, a pritom smo svjesni da se oni ne protežu čitavim njihovim tijekom, već samo jednim kraćim dijelom. Taj se dio, slično kao i kod dijelnoga genitiva, profilira u odnosu na matičnu cjelinu, koja pak ostaje u konceptualnoj pozadini. Takvo konceptualno izdvajanje manjega vremenskoga odsječka iz veće matične cjeline predstavlja, dakle, još jedan u nizu ostvaraja shematičnoga koncepta ishodišta, pa u skladu s tim cjelina biva kodirana genitivom. To je vidljivo i u primjerima 11-13.

(11) Domovinski rat počeo je 1991 godine.

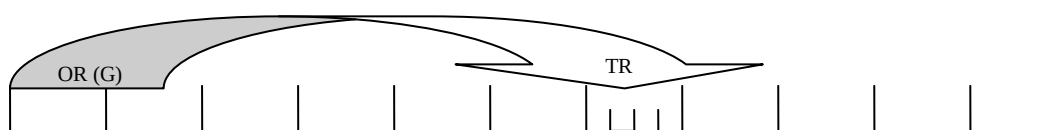
(12) Nezgoda se na autocesti Zagreb-Lipovac desila prošle noći.

(13) Oženit ću se sljedeće jeseni.

U svim navedenim primjerima označeni su veći vremenski odsječci, ali je jasno kako je za procese označene glagolima potrebno znatno manje vremena. Tako sam početak Domovinskoga rata u svijesti interpretatora neće biti pripisan cjelovitom razdoblju od 1. siječnja do 31. prosinca 1991., već vjerojatno ljetnim danima kada su na prometnice koje vode prema jadranskoj obali postavljene prve barikade. Uz konceptualizaciju prometne nezgode u primjeru (12) također će biti povezan jedan kratak vremenski odsječak, koji će postati jasnije profiliran u odnosu na noć kao cjelinu, a jasno je i da će se čin ženidbe u primjeru (13) zbiti u jednom danu, a neće se protegnuti tijekom cijeloga označenoga godišnjega doba. U tom smislu možemo ustvrditi kako je interpretacija primjera (11-13), kada je u pitanju genitivno kodiranje većega vremenskoga razdoblja, utemeljena na metonimiji tipa CJELINA ZA DIO budući da se imenuju 1991. godina, cijela noć i jesen, a u svijesti interpretatora aktiviraju se kraći vremenski odsječci, tj. dijelovi koji pripadaju tim cjelinama. Ono što je u rečenici

imenovano služi, dakle, kao metonimijska domena izvora, dok profilirani kraći odsječci predstavljaju ciljnu domenu (za opsežnu i temeljitu analizu utjecaja konceptualne metonimije na gramatičke odnose usp. Brdar 2007).

S obzirom na to da se prilikom uspostave metonimijskih odnosa ovoga podtipa dijelovi na konceptualnoj razini izdvajanjem u prvi plan ističu u odnosu na matičnu cjelinu, možemo navedene primjere smatrati ostvarajem sheme ishodišta u smislu izdvajanja činjenice iz širega matičnoga konteksta. Konceptualni prikaz opisanoga metonimijskoga odnosa u kojemu veća vremenska cjelina označava jedan manji profilirani odsječak donosi slika 27.

Slika 27. Profiliranje vremenskoga odsječka unutar širega konteksta kao elaboracija ishodišne sheme i temelj genitivnoga kodiranja cjeline

Na slici 27. shematski je prikazan metonimijski odnos karakterističan za vremensko značenje genitiva, u kojemu se imenovanjem orijentira, tj. veće vremenske cjeline, kao trajektor zapravo profilira neodređeno kraće vremensko razdoblje unutar iste te cjeline, a budući da cjelina (kao metonimijska domena izvora) na konceptualnoj razini i u ovom slučaju predstavlja **ishodište u profiliranju manjih dijelova**, jasni su razlozi njezinoga genitivnoga kodiranja.

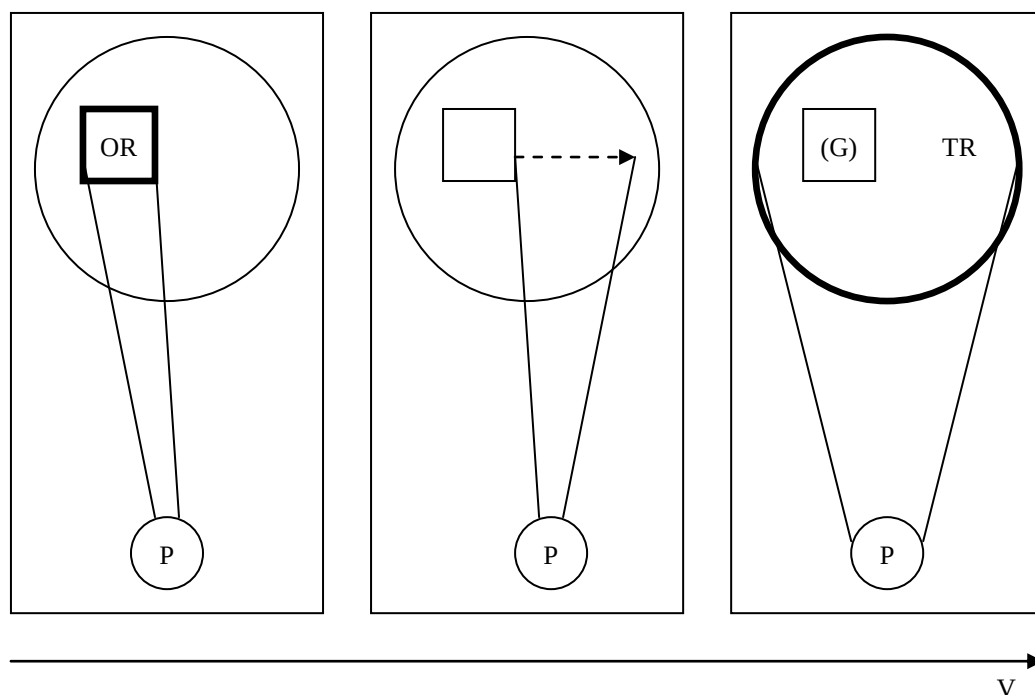
2.1.1.8 Genitiv svojstva ili kvalitativni genitiv

Genitiv svojstva ili kvalitativni genitiv označuje svojstva odnosno kvalitete neotuđiva predmeta ili dijela predmeta. On također, kao i vremenski genitiv, dolazi isključivo s pridjevnim riječima (usp. *žena plave kose* / **žena kose*), a glavni je razlog tomu činjenica da iskaz bez pridjevnice riječi ne bi bio nimalo informativan. U navedenom primjeru podrazumijeva se da žena ima kosu, pa bi obavijest o tome da je ima bila posve zališna. Da bi postala nezališna, mora joj se dodati i obavijest o kakvoći kose, a tako je i u sljedećim

primjerima: *čovjek visoka rasta, djevojka plavih očiju, ptica duga vrata* itd. U takvim se slučajevima pridjev, naravno, rabi u neodređenome obliku (usp. Silić, Pranjković 2005: 203).

Da bismo povezanost kvalitativnoga genitiva ili genitiva svojstva sa shematičnim genitivnim konceptom ishodišta učinili očitom, moramo također u gramatički opis uključiti pragmatičku komponentu. Nužno je naime upitati se u kojim, tj. kakvim komunikacijskim kontekstima upotrebljavamo iskaze koji sadrže kvalitativni genitiv. Radi se, naime, o slučajevima kada pažnju sugovornika želimo usmjeriti prema određenom objektu koji se nalazi u skupini sebi sličnih entiteta ili je pak nedovoljno jasno određen i teže uočljiv iz nekoga drugoga razloga. U takvim slučajevima služimo se strategijom isticanja određene karakteristične pojedinosti koja kao razlikovni element pomaže u identificiranju ciljnoga objekta budući da ga brzo i učinkovito izdvaja iz skupine sličnih entiteta ili ga jednostavno čini konceptualno lakše i brže dostupnim.

Zamislimo situaciju u kojoj među mnoštvom ljudi na autobusnoj stanici želimo svome sugovorniku, s kojim stojimo na drugoj strani ceste, skrenuti pozornost na jednu određenu osobu, primjerice svoga poznanika koji nije poznat sugovorniku, kako bismo mu ispričali neki događaj povezan s tom osobom. Vjerojatno ćemo se u tom slučaju, kako bismo osobu o kojoj želimo govoriti trenutno izdvojili iz mnoštva i kako bi ju naš sugovornik lakše uočio, reći nešto poput: *Vidiš li ženu duge plave kose?* ili *Vidiš li onoga muškarca velikoga nosa na stanici preko puta?* U tom trenutku naš će sugovornik najprije obratiti pozornost na karakterističnu pojedinost koju smo mu svojim pitanjem naznačili, a tek kada uoči taj razlikovni element, njegovu će pažnju zaokupiti i sama osoba koju on karakterizira, tj. tek će tada identificirati samoga nositelja navedene osobine u njegovoj fizičkoj ukupnosti. Pažnja našega sugovornika kretat će se naime od karakteristične pojedinosti, koja služi kao sredstvo razlikovanja pojedinca u odnosu na ostale ljude u neposrednoj okolini, prema označenom pojedincu kao cjelini. To kretanje pozornosti, tj. percepcije promatrača **od karakteristične pojedinosti** prema njezinu nositelju kao cjelini shematski je prikazano na slici 28., a s obzirom da karakteristična pojedinost predstavlja **perceptivno ishodište** u procesu identificiranja samoga nositelja, i to genitivno značenje možemo smatrati elaboracijom objedinjujuće ishodišne sheme.

Slika 28. Genitiv svojstva – genitivni orijentir kao perceptivno ishodište

Na lijevoj strani slike 28. shematski je prikazana prva faza identificiranja označene osobe u gornjim primjerima, u kojoj se uočava konkretna fizička pojedinost koja ju razlikuje od ostatka prisutnih (npr. duga kosa ili velik nos), a potom se pozornost promatrača počinje kretati od te karakteristične pojedinosti prema fizičkoj ukupnosti osobe, tj. od dijela prema matičnoj cjelini. U drugoj fazi identifikacije, koja je shematski prikazana na desnoj polovici slike, perceptivno je obuhvaćena i profilirana cjelovita osoba na koju se upućuje putem karakteristične pojedinosti. Upravo to kretanje promatračeve pozornosti od karakterističnoga dijela kao **perceptivnoga ishodišta** prema matičnoj cjelini, koje je prikazano isprekidanom strelicom u srednjem okviru, može se smatrati konceptualnosemantičkim temeljom genitivnoga kodiranja karakteristične osobine, budući da se ona kao polazište odnosno ishodišna točka u identifikaciji svoga nositelja na taj način uklapa u jedinstvenu genitivnu supershemu.

2.1.1.9 Ablativni genitiv

„Ablativni genitiv označuje kakvo odvajanje, udaljavanje, lišavanje koga ili čega i dolazi uz glagole kojima se imenuje udaljavanje od predmeta, odvajanje, lišavanje čega i sl., i to kao njihova dopuna (objekt), npr. *osloboditi se treme, stidjeti se svojih postupaka, čuvati se prehlade*.“ (Silić-Pranjeković 2005: 203)

Ablativni genitiv jedna je od očitijih elaboracija shematičnoga genitivnoga koncepta ishodišta, kao što se može vidjeti i u analizi primjera 14-17.

(14) Lišili su ga osobnoga dohotka.

(15) Gnušam se njegovih postupaka.

(16) Čuvaj se bolesti!

(17) Bojim se njegove braće.

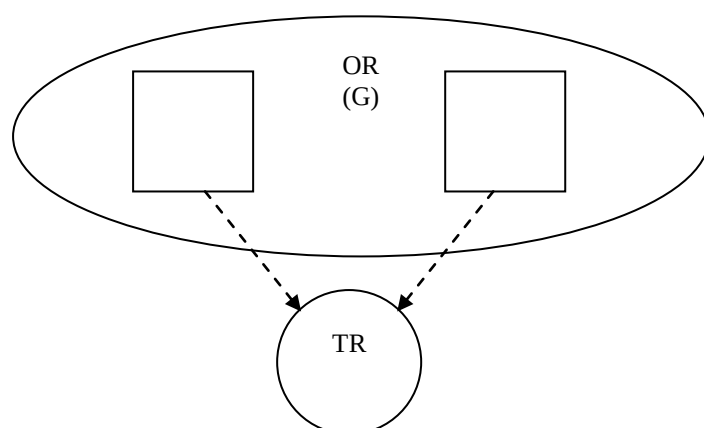
U navedenim primjerima prilično je očit koncept udaljavanja u smislu uspostavljanja stvarne ili metaforičke distance u odnosu na genitivne referente kao ishodišne točke. Tako se u primjeru 14. scenarij lišavanja, iako se u stvarnosti zasigurno radi o oduzimanju samih novčanih sredstava od njihovoga vlasnika, konceptualizira u skladu sa shematičnim strukturnim okvirom ishodišta kao fizičko udaljavanje vlasnika od njegovoga osobnoga dohotka, te mu na taj način raspolaganje novčanim sredstvima koja mu pripadaju biva onemogućeno. Rečenica *Oduzeli su mu osobni dohodak* imala bi u ovom slučaju slično značenje, no na nju bi bio primijenjen potpuno drugačiji konceptualni obrazac. Naime kodiranje osobnoga dohotka akuzativom u primjeru (14) ističe njegovu trpnost, tj. negativne aspekte zahvaćenosti glagolskim procesom oduzimanja. S druge pak strane, kodiranjem istoga entiteta dativom (a u tom slučaju vlasniku osobnoga dohotka pripisujemo sintaktičku funkciju neizravnoga objekta) u bliskoznačnoj konstrukciji *Oduzeli su mu osobni dohodak* ističe se usmjerenost rezultata glagolskoga procesa prema vlasniku novčanih sredstava, a sama sredstva bivaju istaknuta akuzativnim kodiranjem kao entitet koji je neposredno zahvaćen samim procesom oduzimanja (i pripisuje mu se funkcija izravnoga objekta). S obzirom na navedeno, u dvama navedenim slučajevima ne radi se o istoznačnim, nego tek o bliskoznačnim konstrukcijama, budući da objektivno istu situaciju konceptualiziramo u skladu s dvama bitno različitim strukturnim okvirima – konceptom udaljavanja vlasnika od novčanih sredstava kao ishodišne točke koji je karakterističan za njihovo genitivno kodiranje i

konceptom zahvaćenosti samih sredstava kao ciljne točke u glagolskom procesu, koji je karakterističan za njihovo akuzativno kodiranje. Situacija je slična i u primjeru (15), u kojemu aktiviranje scenarija udaljavanja ima veze sa samim fizičkim odnosno fiziološkim iskustvom čovjeka, budući da je spontana reakcija na osjećaj gađenja i gnušanja uvijek pokušaj da se fizički udaljimo od uzročnika takvoga osjećaja. Navedeni primjer jedna je od zanimljivijih ilustracija teze da se pridruživanje padeža ne događa na bilo kakvoj apstraktnoj i izoliranoj gramatičkoj razini lišenoj konceptualnoga sadržaja, već je padežno kodiranje utemeljeno upravo na konceptualnosemantičkim činjenicama, budući da je uzrok gnušanja, koje u izvanjezičnoj stvarnosti u pravilu rezultira **udaljavanjem** doživljavača od efektora koji je taj osjećaj prouzročio, kodiran upravo genitivom. Njegovo shematično značenje ishodišta, sasvim očito, predstavlja najprikladniju formu za kodiranje takvoga scenarija, a konceptualnosemantički temelji padežnoga kodiranja ovdje su više nego očiti.

Situacija je vrlo slična i u primjerima (16) i (17), budući da biti oprezan odnosno čuvati se ili strahovati od koga ili čega u izvanjezičnoj stvarnosti obično znači i održavati ili povećavati prostornu distancu između sebe i njega. I tu je dakle vrlo jasna i očita uloga tjelesnoga iskustva i znanja o svijetu prilikom genitivnoga kodiranja predmeta prema kojemu osjećamo oprez i od kojega se, u skladu s tim, želimo udaljiti kako bismo umanjili potencijalnu opasnost, ponovno u potpunom skladu sa shematičnim genitivnim konceptom ishodišta, koji je ovdje ostvaren u svom prototipnom, prostornom vidu.

J. Silić i I. Pranjković (2005: 203) govore također i o **genitivu podrijetla**, koji se susreće u primjerima tipa *On je plemenite krvi*, *Otac mu je njemačkoga podrijetla*, *Ona je kći talijanskih doseljenika* i sl. U tom značenju genitiva također je prisutna metaforička ablativnost, tj. scenarij odvajanja u smislu potjecanja od koga/čega, ali i posvojnost, što je ujedno motivacija za alternativno dativno kodiranje nauštrb genitivnoga, a u skladu s konceptom osobne sfere koji je metaforički izveden iz predodžbe blizine kao karakteristične komponente shematičnoga dativnoga koncepta usmjerenosti (usp. *On pripada plemenitoj krvi*), o čemu će biti riječi u poglavlju posvećenom tom padežu. Naravno, u navedenom primjeru *plemenita krv* prema metonimijskome principu DIO ZA CJELINU označava svoje nositelje, tj. konkretne pojedince, roditelje, a u slučaju njihovoga genitivnoga kodiranja situacija se konceptualizira kao udaljavanje potomka (metaforičko, kroz smjenu generacija, ali i konkretno, prostorno) u odnosu na položaj roditelja kao ishodišne točke. Prostorna utemeljenost značenja podrijetla još je očitija u primjeru *Otac mu je njemačkoga podrijetla*, u kojemu se podrijetlo također konceptualizira kao ishodišna točka od koje se pojedinac može udaljiti u metaforičkome smislu kroz smjenu generacija, ali i u konkretnijem, prostornom

smislu, i to životom izvan matične sredine. Činjenica je, naime, da takva rečenica neće biti izgovorena, odnosno bit će potpuno zalihsna, ukoliko se radi o pojedincu koji, primjerice, i u trenutku upotrebe iskaza živi u njemačkoj obitelji u Bonnu ili Berlinu. Genitivno kodiranje podrijetla stoga je i ovdje, očito, u potpunome skladu sa shematičnim konceptom ishodišta kao referentne točke u predodžbi prostornoga udaljavanja. U rečenici *Ona je kći talijanskih doseljenika* radi se također o konceptualizaciji podrijetla kao udaljavanja potomka u odnosu na pretke (bilo da se radi o konkretnom, prostornom ili pak vremenskom udaljavanju utemeljenom na konceptualnoj metafori VREMENSKI ODNOSI SU PROSTORNI ODNOSI, a moguća je, naravno, i njihova kombinacija), što predstavlja jasnu motivaciju za genitivno kodiranje atributnoga spoja riječi. Jedina je razlika u tome što interpretacija navedenoga primjera ne sadrži metonimijski odnos koji je opisan na primjeru prve rečenice, a u kojoj *plemenita krv* metonimijski označava *plemenite roditelje*. Na slici 29. nalazi se i konceptualni prikaz toga genitivnog značenja u vidu jedne razine porodičnoga stabla, gdje je uklapanje u genitivnu shemu ishodišta vrlo očito.

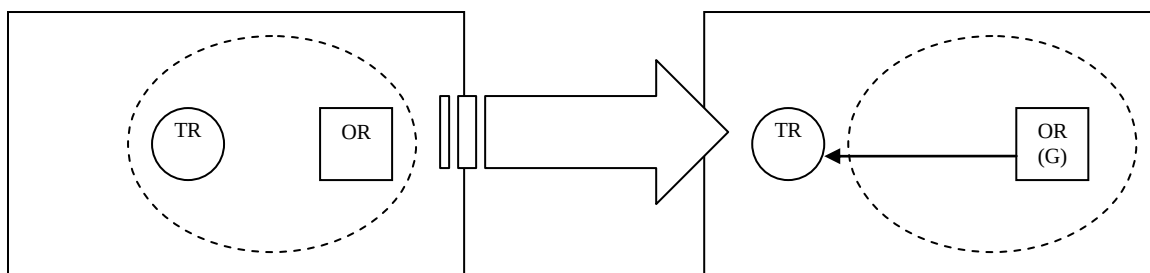
Slika 29. Genitiv podrijetla kao elaboracija ishodišne sheme

Na slici 29. prikazana je jedna razina konvencionalne predodžbe porodičnoga stabla na kojoj je očita metaforička komponenta udaljavanja budući da roditelji kao jedinstveni orijentir predstavljaju ishodišnu točku, tj. „mjesto“ nastanka svojih potomaka, kojima u takvim primjerima pripada uloga trajektora. Predodžba razine na kojoj se u porodičnom stablu nalaze potomci proizlazi, dakle, iz prethodne uspostave razine na kojoj su smješteni njihovi preci, pa je u tom slučaju vrlo jasna utemeljenost genitivnoga kodiranja roditelja kao orijentira s obzirom na njihovo uklapanje u ishodišnu shemu.

2.1.1.10 Genitiv zaklinjanja

U objedinjujući genitivni koncept ishodišta uklapa se i genitiv zaklinjanja, kod kojega ono u što se tko zaklinje biva kodirano genitivom, a onaj koji se zaklinje dativom (npr. *Duše mi!*, *Majke mi!*, *Tako mi svega!* itd.). Vezu između genitiva u značenju zaklinjanja i objedinjujuće genitivne sheme ishodišta, tj. konceptualnosemantičku motivaciju za kodiranje onoga u što se tko zaklinje genitivom, vidimo ovdje u potencijalnom udaljavanju, tj. lišavanju osobe koja se zaklinje onoga u što se zaklela u slučaju gubitka. Upravo to potencijalno lišavanje odnosno gubitak određenoga elementa koji pripada njezinoj osobnoj sferi predstavlja ujedno i motivaciju za dativno kodiranje onoga koji se zaklinje (najčešće je tada u pitanju lična zamjenica), budući da se dativom profilira subjektivna perspektiva doživljavača u potencijalnom procesu gubitka (vidi poglavlje 2.2.1.6 o emfatičnom dativu), a sam je posjedovani element pritom na konceptualnoj razini, kao predmet od kojega će vlasnik u slučaju lošega ishoda biti udaljen, uklopiv u shematični koncept ishodišta kao referentna točka u procesu trajektorova udaljavanja.

Scenariji lišavanja, tj. prisilnoga udaljavanja vlasnika od nekoga dijela njegove svojine već su nam poznati iz poglavlja 2.2.1.9 koje se bavi upravo ablativnim genitivom, a ključna je razlika između primjera obrađenih u tom poglavlju i primjera zaklinjanja kojima se ovdje bavimo u tome što je lišavanje, a samim time i fizičko udaljavanje posjednika od posjedovanog, u prvom slučaju aktualno, a u drugom potencijalno. U tom se smislu može smatrati da je ova rubna funkcija genitiva izvedena iz prototipnijih scenarija aktualnoga lišavanja u kojima se objekti kojih se vlasnika lišava, i to zbog snažno istaknute komponente njegovoga fizičkoga udaljavanja od njih, također kodiraju genitivom. Mogućnost ostvaraja istoga scenarija uslijed krivoga zaklinjanja smatramo u ovom slučaju motivacijom za genitivno kodiranje entiteta koji mogu biti izgubljeni i čijom se vrijednošću u navedenim primjerima garantira istinitost izrečenoga. Taj odnos udaljavanja na razini potencijalnoga ishoda zaklinjanja kao osnovna motivacija za genitivno kodiranje prikazan je na slici 30.

Slika 30. Genitiv zaklinjanja i ostvaraj ishodišne sheme kroz profiliranje scenarija ablativnosti u slučaju potencijalnoga gubitka

Slika 30. sastoji se iz dva dijela koji su međusobno povezani prema principu uzroka i posljedice. Pritom je u lijevom okviru prikazana aktualna situacija u kojoj se vrši zaklinjanje. U njoj je element kojim se garantira istinitost određene izjave, valjanost obećanja i sl., još uvijek u vlasništvu trajektora, a isprekidana elipsa simbolizira upravo granice njegova vlasništva. Trajektor, dakle, valjanost i istinitost svoje zakletve garantira vrijednošću nečega što se nalazi u njegovu vlasništvu kao svojevrsnom jamčevinom. I upravo kao što u slučaju neotplaćivanja kredita osoba može biti lišena nekretnine opterećene hipotekom, u slučaju lažnoga zaklinjanja osobi može biti oduzeta vrijednost u koju se zaklela, tj. kojom je zajamčila svoju iskrenost. Taj potencijalni ishod konceptualizira se u skladu sa strukturnim okvirima koje nam nudi koncept ishodišta: vrijednost kojom se garantira istinitost zakletve ostaje tamo gdje je i bila, ali osoba koja je položila krivu zakletvu biva „udaljena“ iz sfere svoga vlasništva. U skladu s tim strukturnim okvirom potencijalni gubitak konceptualizira se kao udaljavanje posjednika od posjedovanoga predmeta, a budući da je upravo mogućnost gubitka kakve vrijednosti ona komponenta koja se najsnažnije profilira svakom zakletvom, entitet koji će potencijalno biti izgubljen, tj. kojega će njegov vlasnik biti lišen, kodira se upravo genitivom. Stoga potencijalni scenarij gubitka uslijed lažne zakletve, koji je prikazan u desnom okviru gornje slike, predstavlja vrlo jasnu elaboraciju objedinjujućega genitivnoga koncepta ishodišta.

2.1.1.11 Genitiv cijene

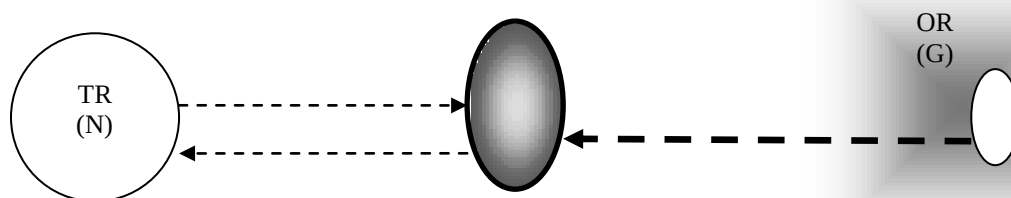
Posebnim tipom genitiva smatra se i genitiv cijene (ili genitiv vrijednosti) koji dolazi uz pridjeve i glagole koje označuju cijenu ili vrijednost koga ili čega, npr. *On je vrijedan sućuti*,

Njegova je žrtva dostojna poštovanja, Zlatna medalja vrijedi truda itd. I ova značenjska podskupina predstavlja jednu od elaboracija objedinjujuće genitivne sheme ishodišta, i to preko svoje veze s konceptom dijelnosti odnosno odvajanja dijela kakvoga konkretnoga ili apstraktnoga entiteta od matične, potencijalno neograničene cjeline, tj. konkretne ili apstraktne jedinice čije granice nisu profilirane. U gornjim primjerima nailazimo tako na apstraktne imenice koje označavaju emocije, stavove i sl. (*sućut, poštovanje, trud*). Budući da predstavljaju apstraktne i konceptualno nedostupne entitete, ni njihove vanjske granice i količina nisu jasno određene. Takve apstraktne entitete stoga poimamo kao koherentne cjeline (bez obzira na njihove različite izvore) koje su potencijalno neograničene i obnovljive, a ne kao objekte koji bi se mogli prebrojiti ili izmjeriti. Dokaz tomu možemo lako pronaći i na planu izraza, budući da navedene imenice nemaju množinski oblik (usp. *biti vrijedan njezine sućuti / *biti vrijedan njihovih sućuti, zaslužiti prijateljsko poštovanje / *zaslužiti prijateljska poštovanja, cijeniti Ivanov trud / *cijeniti Ivanove i Markove trudove* itd.).

S obzirom na to, jasno je kako u gore navedenim primjerima *sućut, poštovanje* i *trud* kodirani genitivom ne označavaju apsolutnu količinu tih apstraktnih i konceptualno nedostupnih veličina, već jedan manji i samim time konceptualno dostupniji dio. U tom smislu genitiv cijene predstavlja elaboraciju ishodišne sheme na sličan način kao i dijelni genitiv. Njegovo se značenje na konceptualnoj razini ostvaruje isticanjem odnosno profiliranjem jednoga manjega dijela unutar veće, potencijalno neograničene cjeline, budući da netko može biti vrijedan određene i ograničene količine truda, sućuti ili poštovanja, a ne njihove apsolutne količine, a svako profiliranje jednoga manjeg ili većeg dijela u odnosu na matičnu cjelinu, tj. njegovo konceptualno izdvajanje iz te cjeline, predstavlja ujedno, ponovimo, i jasnu elaboraciju genitivne sheme ishodišta. Da ne bi bilo zabune, dijelnost i cijenu, budući da se kao genitivna značenja pojavljuju uz različite glagole, ne smatramo dvama nazivima za isto značenje, već samo srodnim i međusobno motiviranim značenjima koja se zajedno uklapaju u shematičan koncept odvajanja dijela od cjeline, a na još višoj razini generalizacije taj se shematični koncept uklapa u shemu ishodišta budući da je u slučaju partitivnosti genitivom kodirana cjelina kao ishodišna točka u procesu konceptualnoga izdvajanja nekog njezinog manjeg dijela.

Slika 31. donosi konceptualni prikaz primjera koji uključuju genitiv u značenju cijene, a koncept ishodišta u tom je prikazu istaknut isprekidanom strelicom koja vodi od veće cjeline bez jasnih vanjskih granica prema profiliranom dijelu čije su vanjske granice jasno istaknute i koji se kao takav konceptualno izdvaja iz matične cjeline. Veličina odnosno količina toga profiliranoga dijela vrijednosno se podudara sa zaslugama, patnjama i sl. kojima je,

primjerice, osoba zavrijedila zahvalnost, poštovanje ili sućut, a ta njihova istovrijednost prikazana je tankim isprekidanim strelicama koje povezuju ono što se procjenjuje sa samom vrijednošću koja se tom entitetu procjenom pripisuje.

Slika 31. Genitiv cijene kao elaboracija sheme ishodišta

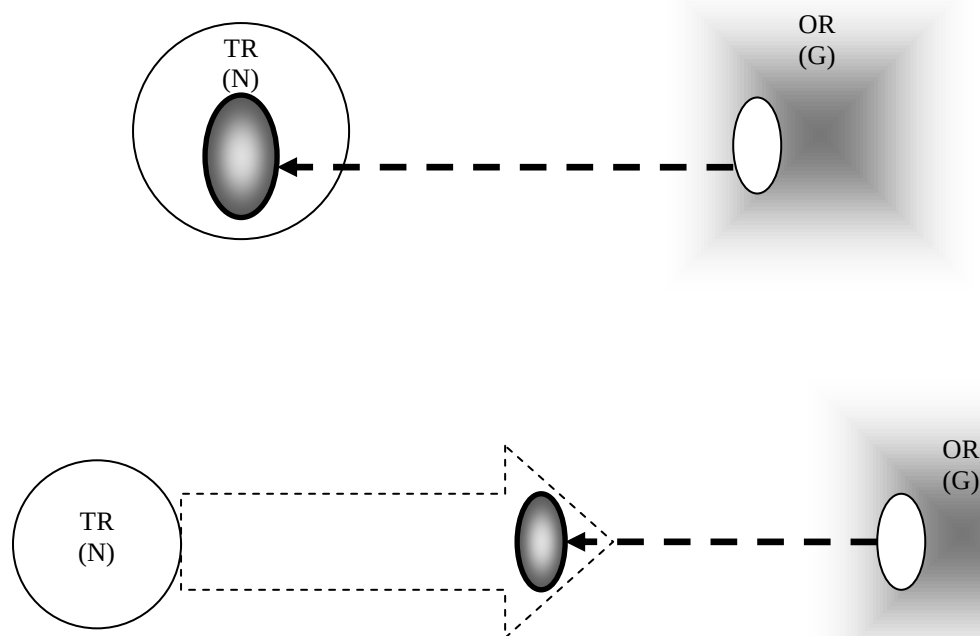
Budući da su, kao što je već napomenuto, granice genitivno kodiranih cjelina u gornjim primjerima neodređene, one su kao ishodišni orijentiri na desnoj strani gornje slike predstavljene kvadratom difuznih rubova, a masno otisnuta isprekidana strelica upućuje na konceptualno izdvajanje njihovoga manjega dijela čije su vanjske granice jasnije istaknute i kojim je određena vrijednost nominativnoga trajektora.

2.1.1.12 Genitiv obilja ili oskudice

Uz glagole ili pridjeve koji označuju obilje ili njegovu suprotnost javlja se genitiv u značenju obilja ili oskudice, npr. *Sit sam problema, Najeli su se mesa, Radnici su gladni kruha, Glumci su žedni slave* itd. I genitiv obilja ili oskudice poput partitivnoga genitiva i genitiva cijene predstavlja jednu od elaboracija shematičnoga koncepta dijelnosti, a preko njega i elaboraciju objedinjujućega genitivnoga koncepta ishodišta. Među gore navedenim primjerima genitivom se u prvom i drugom, naime, označava obilje i implicira potencijalno postojanje veće količine problema koji još nisu sustigli osobu ili veće količine mesa koje još nije pojedeno, ali je količina koja se profilira na temelju koncepta dijelnosti dovoljna da bi se postiglo stanje tjelesne ili metaforičke sitosti. Taj se dio na konceptualnoj razini izdvaja iz veće matične cjeline, koja se u tom smislu također uklapa u shematični koncept ishodišta.

U drugim dvama primjerima genitivom se označava oskudica, odnosno želja za makar i najmanjim dijelom određene konkretne cjeline kao što je kruh ili apstraktnoga entiteta poput

slave. Upravo je genitiv, za koji je i u ovom slučaju karakteristično profiliranje jednoga dijela kao predmeta želje unutar veće cjeline, a samim time i njegovo konceptualno izdvajanje koje matičnu cjelinu povezuje sa shemom ishodišta, pogodan za iskazivanje želje koja proizlazi iz oskudice, budući da osoba koja oskudijeva u nečemu više nije fokusirana isključivo na željenu stvar u cjelini (koja bi u tom slučaju bila kodirana akuzativom odnosno na konceptualnoj razini zahvaćena procesom kao kompaktna cjelina), već i na njezine najmanje dijelove. Upravo je, dakle, konceptom dijelnosti, a koji se, kao što je već rečeno, uklapa u genitivnu shemu ishodišta zbog naglašenosti samoga izdvajanja dijela iz matične cjeline, u predodžbi interpretatora aktivirano stanje velike oskudice, a iz navedenih konceptualnosemantičkih odnosa proizlazi i genitivno kodiranje željenih entiteta, bili oni konkretni ili apstraktni. Opisani konceptualnosemantički odnosi na kojima je utemeljeno genitivno kodiranje ishodišne cjeline prikazani su na slici 32., čiji su elementi postavljeni u odnose bliske onima na slici 31., ali se u ovom slučaju dio genitivno kodirane cjeline nalazi unutar trajektora i uzrokuje njegovu stvarnu ili metaforičku sitost u značenju obilja (gornji dio slike), tj. zahvaćen je njegovom željom koju simbolizira dvodimenzionalna strelica u konceptualnom prikazu značenja oskudice (donji dio slike).

Slika 32. Genitiv obilja ili oskudice kao elaboracija ishodišne sheme

2.1.2 Genitiv s prijedlozima

Genitiv se među kosim padežima kombinira s najvećim brojem prijedloga, i to kako dimenzionalnih tako i nedimenzionalnih, a njegova su značenja u tim kombinacijama izrazito brojna i razvedena. Stoga je temeljni cilj ovoga poglavlja pokazati da se u svim prijedložno-padežnim izrazima koje će analiza obuhvatiti genitivni referenti na konceptualnoj razini, kao i u slučaju različitih značenja besprijedložnoga genitiva, uklapaju u objedinjujuću shemu ishodišta, tj. da je njihovo genitivno kodiranje zapravo i motivirano uklapanjem u tu jedinstvenu konceptualnosemantičku strukturu.

2.1.2.1 Genitiv s prijedlogom *od*

Genitivom s prijedlogom *od*⁵⁸ u scenarijima kretanja označava se prototipni koncept prostornoga udaljavanja trajektora od orijentira, na kojemu je uspostavljena i sama ishodišna shema.⁵⁹ U takvim scenarijima, dakle, genitivni referenti predstavljaju najočitiju elaboraciju shematičnoga ishodišnoga koncepta, budući da su u aktualnu predodžbu trajektorova kretanja uključeni kao prostorna polazišta, kao što je vidljivo i iz primjera (18-20).

(18) Brat mu je prije dvije godine pobjegao od kuće.

(19) Odvojili su se od gomile.

(20) Neugodan miris osjećao se od zgarišta.

⁵⁸ Za navedeni prijedlog u prototipnim je prostornim scenarijima karakteristično značenje *ablokativnosti* (ili *ablativne lokativnosti*) kod kojega se „OL [objekt lokalizacije = trajektor, op.a.] kreće tako da se udaljuje od L [lokalizator = orijentir, op. a.], a kretati se može s različitih pozicija u odnosu na L (tj. s prednje, stražnje, bočne, unutrašnje i sl. strane lokalizatora)...“ (Pranjko 2001: 10). Dakako, kao što će se vidjeti u nastavku ovoga poglavlja, to prostorno značenje izrazito je pogodno za metaforička preslikavanja na druge, apstraktnije i konceptualno teže dostupne domene, pa se tako u vremenskim kontekstima govori o *abtemporalnosti* ili *ablativnoj temporalnosti* kao karakterističnom značenju prijedloga *od*, a kada su u pitanju nedimenzionalna značenja istoga prijedloga, može se govoriti o ablativu (u smislu odvajanja, potjecanja ili podrijetla), modalu (npr. *smijati se od srca*), kauzativu (*ne vidjeti od magle*), komparativu (*biti brži od drugih*), posesivu (čije je kodiranje prijedlogom *od* i genitivom u suvremenom hrvatskom jeziku obilježeno kao arhaično, npr. *kapetan od lađe*), partitivu (čije je izražavanje genitivom s prijedlogom *od* također izrazito obilježeno, npr. *piti od te vode*), gradivnom ili materijalnom kvalitativu (*zvono od olova*, *kula od karata*), eksplikativu (*čudo od djeteta*, *gromada od čovjeka*) i metronalu (*skočiti više od dva metra*). O navedenim dimenzionalnim i nedimenzionalnim značenjima prijedloga *od* vidi više u Pranjković (2001: 10, 15, 18-28).

⁵⁹ Opsežniju semantičku analizu genitivnih izraza s prijedlogom *od* vidi u Belaj (2010a), gdje se različita značenja tih prijedložno-padežnih izraza kognitivnom metodologijom dovode u jasnu vezu s objedinjujućim konceptom ablativnosti.

U trima navedenim primjerima shematični koncept ishodišta izravno je uočljiv budući da oni uključuju scenarije prostornoga udaljavanja od genitivnih referenata, a to je udaljavanje u primjerima (18) i (19) dodatno eksplicirano samim glagolima kretanja (*pobjeći* i *odvojiti se*). U primjeru (20) udaljavanje je pak nešto manje eksplicitno i aktiviranje koncepta ablativnosti, a samim time i genitivno kodiranje, utemeljeno je na širem znanju o odnosima u izvanjezičnoj stvarnosti, budući da poznavanje tih odnosa uključuje činjenicu da su *zgarište* i *neugodan miris* povezani po principu uzroka i posljedice. Njihov se odnos stoga također konceptualizira u vidu prethodnoga fizičkoga udaljavanja, pa genitivni orijentir predstavlja prostorno ishodište širenja neugodnoga mirisa. U primjeru (21) koncept ablativnosti ostvaruje se pak na nešto drukčiji način.

(21) Ivan već dugo živi razdvojeno od obitelji.

U ovom se primjeru, budući da značenje glagola ne podrazumijeva kretanje, već statičnost, koncept ablativnosti ostvaruje odnosno podrazumijeva u vremenu koje prethodi trenutku uporabe samoga iskaza. Sadržaj navedene rečenice, naime, podrazumijeva da se trajektor u vremenu koje je prethodilo fazi o kojoj se govori nalazio u blizini orijentira, da bi se od njega potom u jednom trenutku fizički udaljio i na tom mjestu ostao sve do trenutka ostvarivanja iskaza. Njegov se odnos prema orijentiru s obzirom na to ne konceptualizira kao udaljavanje u trenutku govorenja, već kao rezultat ranijega udaljavanja koje svoj formalni odraz također ima u genitivnom kodiranju orijentira. Taj odnos trajektora i orijentira, s obzirom na činjenicu da trenutak udaljavanja trajektora od genitivnoga orijentira prethodi trenutku nastanka iskaza, srodan je odnosu opisanom u poglavlju koje se bavi posvojnim genitivom (usp. 2.1.1.1). Primjer (22) zanimljiv je pak iz drugih razloga.

(22) Oslobodili su grad od Turaka.

Iako u izvanjezičnoj stvarnosti, tj. u scenariju na koji se odnosi navedeni primjer, dinamičnost ne možemo pripisati trajektoru (gradu koji biva oslobođen, ali, naravno, ostaje na mjestu na kojemu s nalazio i prije oslobođenja), već orijentiru (Turcima, koji ustvari bivaju protjerani iz grada, tj. nakon završetka glagolskoga procesa ne nalaze se na lokaciji koju su zaposjedali prije njegova početka), ovaj se primjer genitivnoga kodiranja vrlo lako može uklopiti u objedinjujuću genitivnu shemu ishodišta i zanimljiv je upravo zato što pokazuje relativnu neovisnost konceptualizacije o samim objektivnim odnosima u izvanjezičnoj stvarnosti. U

tom je primjeru lako uočljiva težnja za konceptualnom ekonomičnošću o kojoj govori i geštalt-psihologija, budući da se radi o netipičnom slučaju u kojemu bi se zbog obrnutih odnosa dinamičnosti i statičnosti dvaju temeljnih elemenata konceptualne strukture trebao uspostaviti nov koncept ili pak scenarij ustrojiti na drugi način, što bi za rezultat imalo rečenicu tipa *Protjerali su Turke iz grada*, u kojoj bi se preko prijedloga *iz* također zadržalo ablativno značenje. No u tom bi slučaju na konceptualnoj razini ulogu istaknutoga elementa scenarija i sintaktičku funkciju izravnoga objekta dobili protjerani Turci, a sam grad koji je oslobođen bio bi slabije konceptualno istaknut. Ukoliko pak upravo grad želimo istaknuti dodjeljujući mu mjesto izravnoga objekta, neizbježno će doći do kolizije te namjere sa samom naravi ljudske vizualne percepcije i konceptualizacije, budući da je istaknuti element (*grad*) statičan, dok se element u konceptualnoj pozadini (*Turci*) kreće. No rješenje postoji u uspostavi analogije, tj. postizanju „dobroga geštalta“⁶⁰ kakav je karakterističan za scenarije označene primjerima kao što su *Primio je pismo od starog prijatelja*, *Uzeo je kusur od prodavačice* i sl. Umjesto da uspostavljamo jedan netipičan i specifičan konceptualni okvir za navedeni primjer, scenarij iz primjera (22) uklopit ćemo u tipičan okvir kojim već raspolažemo i u koji se uklapaju brojni drugi primjeri s manjim dinamičnim trajektorima i većim statičnim orijentirima. Upravo u konceptualnom strukturiranju navedenoga scenarija koje odudara od objektivnih činjenica možemo jasno vidjeti kako konceptualizacija nije puki odraz osjetilnoga podražaja, već ona predstavlja njegovu nadogradnju u vidu uklapanja percipiranih elemenata u nekakav poznati strukturni okvir. Ovisno o tome koji dio želimo kognitivno istaknuti, objektivno istu situaciju, tj. isti osjetilni podražaj strukturirat ćemo u predodžbi na različite načine, tj. uklopiti ga u skladu s komunikacijskim potrebama u različite konceptualne okvire. Neki od njih svojom strukturom ne moraju odgovarati stvarnim izvanjezičnim odnosima statičnosti i dinamičnosti elemenata, ali njihovo je aktiviranje potaknuto potrebom da se na konceptualnoj razini istakne element koji je objektivno statičan te da se u isto vrijeme zadrži konceptualna ekonomičnost. To se postiže upravo uspostavom analogije s već poznatim scenarijima i primjenom njihova strukturnoga okvira na kakav netipičan scenarij.

Metaforička ekstenzija prototipnoga koncepta udaljavanja, koja se također u potpunosti uklapa u objedinjujući genitivni koncept ishodišta, vidljiva je pak u primjeru (23).

(23) Izliječena je od teške bolesti.

⁶⁰ Usp. definiciju *zakona pregnantnosti* u poglavlju 1.6.1.

Ablativnost je u ovom primjeru, naravno, figurativne naravi, a genitivno kodiranje utemeljeno je na konceptualnoj metafori PRISUTNOST JE BLIZINA odnosno ODSUTNOST JE UDALJENOST. Budući da se liječenjem bolest uklanja odnosno neutralizira se njezina prisutnost, u skladu s navedenom metaforom taj se proces konceptualizira kao fizičko udaljavanje od same bolesti kao ishodišne lokacije. U skladu s takvom predodžbom liječenja, genitivno kodiranje predstavlja formalni odraz metaforički posredovanoga koncepta ablativnosti u navedenom i brojnim sličnim primjerima uklopivim u genitivnu shemu ishodišta. Primjer (24) zanimljiv je pak na drugi način.

(24) Taj se običaj početkom stoljeća počeo širiti od istoka prema zapadu.

Navedena rečenica, naime, uključuje prostorne orijentire (*istok i zapad*), ali trajektor čije se kretanje vrednuje s obzirom na te orijentire nije fizički objekt, već apstraktan entitet. No konceptualna metafora APSTRAKTNI ENTITETI SU FIZIČKI OBJEKTI omogućuje nam njegovu fizičku predodžbu u vidu tijela u prostoru koje se može kretati, širiti, smještati na određene lokacije i sl. U tom se smislu *običaj* na konceptualnoj razini metaforički širi poput, primjerice, poplave ili požara kao prostornih činjenica, a prijedložno-padežnim izrazom tipa *od+genitiv* kodirana je njegova ishodišna točka, tj. mjesto na kojemu je nastao i s kojega se počeo širiti, baš kao što je to slučaj s lokacijama na kojima nastaju požari ili započinje prelijevanje vode koje vodi do poplave. S druge strane, u primjeru (25) ne radi se o stvarnom kretanju, nego perceptivnom pomaku od genitivnoga ishodišta.

(25) Stajali smo na puškomet od vojnika.

U navedenom je primjeru, naime, za lociranje trajektora odnosno određivanje njegova položaja potrebno u scenarij uključiti i prethodno poznatu lokaciju na kojoj se nalazi orijentir, a zatim perceptivnim pomakom s te lokacije odrediti položaj trajektora. Taj perceptivni pomak s orijentira na trajektor uklopiv je i ovdje u genitivni koncept ishodišta budući da se prilikom uspostave prostornoga odnosa između orijentira i trajektora vizualni fokus vanjskoga promatrača udaljava od prvoga elementa kao ishodišne točke, koja je u skladu s tim i kodirana genitivom.

(26) Tako se radi od pamtivijeka.

(27) Čekaju ih od ranoga jutra.

(28) On je gladovao od rođenja.

U primjerima (26-28) vidimo pak metaforičke ekstenzije prostorne ablativnosti, budući da se u njima genitivom kodiraju ishodišne, tj. početne točke u tijeku kakvoga procesa na vremenskoj osi. Takva konceptualizacija utemeljena je na linearnom poimanju vremena, koje proizlazi iz metaforičkoga preslikavanja prostornih odnosa na odnose u vremenskoj domeni i s obzirom na koju su svi navedeni vremenski orijentiri također kompatibilni s objedinjujućim genitivnim konceptom ishodišta.

(29) Sva se ukočila od straha.

(30) Često pati od glavobolje.

(31) Ne vidi se od magle.

U primjerima (29-31) odnos uzroka i posljedice metaforički se konceptualizira, u skladu s linearnim poimanjem vremena i konceptom „nizanja“ susljednih događaja na vremenskoj osi, kao elaboracija sheme ablativnosti. Budući da strah u primjeru (29), glavobolja u primjeru (30) i magla u primjeru (31) predstavljaju početne situacije, tj. uzročna stanja stvari koja za rezultat imaju konkretne posljedice – ukočenost (koja je u poimanju posljedica straha utemeljena na konceptualnoj metafori STRAH JE HLADNOĆA), patnju i slabu vidljivost, a te su posljedice pak na vremenskoj osi smještene neposredno iza svojih uzroka odnosno, preciznije rečeno, posljedična stanja stvari metaforički konceptualiziramo kao situacije koje **proizlaze** iz uzročnih stanja, uzročno-posljedični odnosi u trima navedenim primjerima predstavljaju metaforičku elaboraciju prototipnoga ablativnoga scenarija koja se bez problema uklapa u genitivnu shemu ishodišta i upravo je na toj činjenici utemeljeno genitivno kodiranje uzroka kao orijentira odnosno referencijske točke u odnosu na koju se, u kombinaciji s prototipnim ablativnim prijedlogom *od*, ostvaruje koncept udaljavanja.⁶¹

(32) Petar je jedan od najstarijih u mjestu.

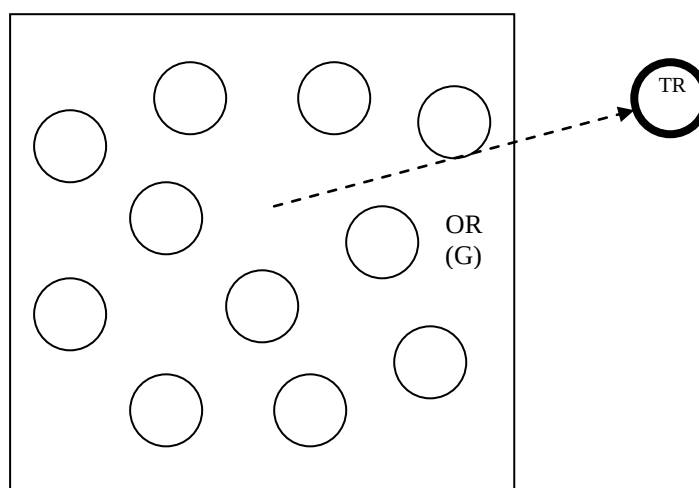
⁶¹ O uzročnosti kao vidu ablativnosti na isti način, usvajajući lokalističku terminologiju, govori i J. Lyons (1977: 721):

„Causes, according to the view of causality that we have adopted here, are second-order entities; as such, they may be conceived, localistically, as the sources of their effects. Similarly, at the higher level of abstraction, the antecedent proposition, *p*, may be thought of as the source from which the consequent proposition, *q*, proceeds in a complex conditional proposition: i.e. "if *p*, then *q*" can be interpreted, localistically, as "*q* comes from *p*".

(33) Vidjeli smo i neke od najpoznatijih glumaca.

(34) Ona je od onih zaboravnih.

U trima navedenim primjerima koncept ishodišta ostvaruje se kognitivnim isticanjem i profiliranjem trajektora u odnosu na veću skupinu orijentira s kojima dijeli kakvu sličnu osobinu, a po kojoj se oni i svrstavaju u istu kategoriju. Da bi se u skupini sličnih elemenata jedan određeni istaknuo, potrebno ga je na neki način izdvojiti, a shematični koncept ishodišta utemeljen na odnosu prostornoga udaljavanja nameće se kao najlogičniji strukturni okvir za takvo isticanje. Ukoliko, dakle, jedan predmet želimo učiniti uočljivijim, izdvojiti ćemo ga iz skupine sličnih predmeta i na taj ga način učiniti konceptualno lakše dostupnim. Pritom on kao trajektor izbija u prvi plan i na taj se način u predodžbi udaljava od matične skupine (u smislu diferencijacije elemenata prvoga i drugoga predodžbenoga plana), koja kao njegovo konceptualno ishodište u primjerima ovoga tipa biva kodirana genitivom. Slika 33. donosi konceptualni prikaz opisanoga odnosa trajektora i genitivnih orijentira u primjerima (32-34).

Slika 33. Elaboracija shematičnoga koncepta ishodišta u primjerima (32-34)

Na slici 33. okvirni kvadrat predstavlja kategoriju koja se sastoji od većega broja elemenata koji dijele kakvu zajedničku osobinu i samim su time na konceptualnoj razini relativno ravnopravni. Ukoliko pak u komunikaciji želimo profilirati jedan element koji pripada većoj kategoriji, a istovremeno zadržati i svijest o njegovoj pripadnosti toj kategoriji (kao što je slučaj u gornjim primjerima), učinit ćemo to kroz diferencijaciju prvoga i drugog predodžbenog plana, tj. fokusiranjem na jedan određeni element i zadržavanjem svih ostalih pripadnika kategorije u konceptualnoj pozadini. S obzirom na to, cjelokupna kategorija

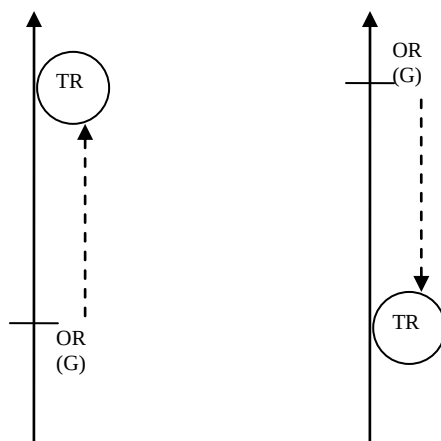
predstavlja orijentir u odnosu na koji se konceptualnim izdvajanjem u prvi plan profilira trajektor, a upravo na uklopivosti takvoga izdvajanja u objedinjujuću shemu ishodišta utemeljeno je, smatramo, i u ovom slučaju genitivno kodiranje orijentira. U tom je smislu konceptualnosemantička struktura navedenih primjera čvrsto povezana sa strukturama drugih genitivnih značenja. Ishodišni koncept ostvaruje se pak na ponešto drukčiji način u primjerima (35-37).

(35) Vi ste gori od tuđina.

(36) Proveo je ondje više od godine dana.

(37) Ona se razlikuje od obične sluškinje.

U primjerima (35-37) entiteti se međusobno uspoređuju po kakvoj osobini, a uz utvrđivanje kvalitete uvijek su vezane različite ljestvice vrijednosti s točkama koje označavaju standardne te najviše ili najniže vrijednosti. U tom smislu standardne vrijednosti na ljestvicama toga tipa predstavljaju referencijske točke, tj. orijentire, jer se u odnosu na njih određuje kvaliteta konkretnih trajektora. Svaki odklon od kakve standardne vrijednosti pritom je vrlo pogodan za uklapanje u ishodišnu shemu, budući da se nova točka koja označava vrijednosni odklon locira upravo na temelju konceptualnoga udaljavanja od točke koja predstavlja poznatu i unaprijed zadanu standardnu vrijednost, tj. ishodište u procesu lociranja nove točke na vrijednosnoj ljestvici. Stoga su i u primjerima (35-37) genitivom kodirani upravo nositelji nekakvih karakterističnih i prethodno poznatih, tj. standardnih vrijednosti ili osobina, koji s obzirom na to mogu poslužiti kao referencijske ishodišne točke u odnosu na koje usporedbom na vrijednosnoj ljestvici možemo odrediti i kvalitetu nekog drugog elementa. Konceptualni prikaz takve vrijednosne usporedbe kao elaboracije genitivne sheme ishodišta donosi slika 34.

Slika 34. Proces vrednovanja kroz uspoređivanje, metaforička ablativnost i koncept ishodišta kao temelj genitivnoga kodiranja standardnih vrijednosti

Lijevi dio slike 34. prikazuje pripisivanje višega stupnja kakve kvalitete trajektoru, koji se u tom smislu na vrijednosnoj ljestvici konceptualno udaljava od standardne vrijednosti koja predstavlja orijentir, pa slijedom toga sam orijentir kao **ishodišna točka u procesu vrednovanja** biva kodiran genitivom. Desni dio slike na isti način prikazuje pripisivanje nižega stupnja kakve kvalitete trajektoru u odnosu na ishodišnu točku u procesu vrednovanja.

Istim prijedložno-padežnim izrazom često se označava i porijeklo nominativnoga trajektora (*On je od Sinja*, *Otac mu je od Vukovara* itd.), a vrlo je lako uočljiva kompatibilnost toga značenja s jedinstvenom ishodišnom shemom, kao i s prototipnim scenarijem prostornoga udaljavanja, budući da se iskazi navedenoga tipa mogu ostvariti samo u situacijama kada je trajektor već odvojen od genitivnoga orijentira (pa tako, primjerice, prvu rečenicu zasigurno nećemo upotrijebiti ukoliko se nominativni referent u tom trenutku nalazi u Sinju).

Genitivnim izrazom s prijedlogom *od* izriče se vrlo često i posvojno značenje u širem smislu (npr. *noga od stola*, *ključevi od automobila*, *vrata od ormara*), a ne samo, kao u prethodno opisanim primjerima, na temelju porijekla kao specifičnoga vida pripadnosti. No kada se govori o tim značenjima kao elaboracijama shematičnoga ishodišnoga koncepta, za njih načelno vrijedi sve što je rečeno i za genitiv porijekla. Ključna razlika između tih značenja sastoji se pak u činjenici da su trajektoru u širem posvojnom značenju neživi objekti, dok orijentiri ne predstavljaju naseljena mjesta, već fizičke objekte, tj. „ograničena područja unutar neke prostorne domene“ (usp. Belaj 2010a).

Genitivom s prijedlogom *od* često se, analogno opisanom značenju podrijetla, kao specifičan vid ishodišta označava i sama tvar od koje je je načinjen nominativni trajektor (*kuća od drveta, boca od plastike, zvono od olova* itd.), budući da „orijentir u takvim primjerima predstavlja nekakav materijal konkretiziran imenicom koja označava masu”, a genitivnim izrazom s prijedlogom *od* ističe se upravo „porijeklo fizičkoga sastava trajektora” (Belaj 2010a). Konstelacija trajektora i orijentira slična je i u količinskom značenju istoga prijedložno-padežnoga izraza (*boca od pet litara, rupa od dva metra* itd.), s tim da u ovom slučaju funkciju orijentira nema tvar odnosno konkretan materijal, već kakva standardna mjera za količinu kao konceptualno ishodište u profiliranju samoga trajektora.

U slučaju kvalitativnoga genitivnoga značenja (*čovjek od knjige, ljudi od riječi*) odnosi između trajektora i orijentira također su vrlo slični, samo što u ovom slučaju njihova pravilna interpretacija zahtijeva prethodno razrješavanje metaforičko-metonijskoga odnosa budući da, kao što tvrdi i B. Belaj (2010a), „*knjiga* i *riječ* metonijski kao SREDSTVO stoje za *znanje* i *istinu* kao REZULTAT, a u podlozi je te metonimije opća konceptualna metafora APSTRAKTNOST JE KONKRETNO”. Nasuprot tomu, genitivnim izrazom s prijedlogom *od* u primjerima kao što su *čudo od djeteta, stijena od čovjeka* itd. kodiran je odnos osobine i njezina nositelja, tj. apstraktnijega trajektora i konkretnijega orijentira koji se u opću ishodišnu shemu uklapa kao svojevrsan početni potencijal, tj. polazni kapacitet iz kojega se razvija i nastaje hiperbolizirana osobina kao nominativni trajektor.

2.1.2.2 Genitiv s prijedlogom *do*

S obzirom na njegova inherentna značenja približavanja ili statične blizine, tvrdnja o vezi između prijedloga *do*⁶² i genitivne sheme ishodišta može se na prvi pogled učiniti sasvim proturječnom. No ona se na konceptualnoj razini ipak može uspostaviti, i to čak i u dinamičnim kontekstima, tj. u scenarijima kretanja čiji je završetak profiliran prijedlogom *do* u kombinaciji s genitivom. Usporedbom takvih slučajeva s primjerima u kojima su orijentiri koji predstavljaju završnu točku kretanja kodirani dativom ili prijedložnim akuzativom lako se, naime, može uočiti u čemu je njihova specifičnost i na koji se način ti genitivni referenti mogu uklopiti u shematični koncept ishodišta.

⁶² Za prijedlog *do* karakteristična su prostorna značenja *adlokativnosti* (u statičnim scenarijima, npr. *stajati do zida*) i *direktivno-granične lokativnosti* (u dinamičnim scenarijima, npr. *trčati do škole*), a od vremenskih značenja njime se obično izražava *direktivno-granična temporalnost* (npr. *putovati do večeri, boriti se do smrti* itd.). Usp. Pranjković (2001: 9-10, 16).

(38) Trčao je prema kući.

(39) Trčao je u kuću.

(40) Trčao je do kuće.

U primjeru (38) dativom je, u skladu sa shematičnim konceptom usmjerenosti koji objedinjuje različita dativna značenja kao svoje pojedinačne elaboracije (usp. poglavlje 2.3), profilirana upravo ta komponenta dinamičnoga prostornoga scenarija. Smjer kretanja trajektora određen je orijentiranjem, no on ni u kojem slučaju ne mora predstavljati njegovu završnu točku, već se samo kretanje može okončati i puno ranije. Zato je moguće rečenicu dopuniti na sljedeći način: *Trčao je prema školi i skrenuo na pola puta*. Kodiranje orijentira dativom, dakle, ne implicira da će točka koja određuje smjer kretanja zaista i biti dostignuta. Također, ono ne implicira niti da kod onoga koji se kreće postoji namjera stizanja do dativnoga orijentira, pa je stoga također moguće proširiti rečenicu (38) i sljedećom informacijom: *Trčao je prema školi, ali toga uopće nije bio svjestan jer je zbog magle izgubio orijentaciju*. S druge strane, rečenicom (39), u kojoj je završna točka trajektorove putanje kodirana prijedložnim akuzativom, implicira se da će orijentir zaista biti dostignut ili da barem postoji namjera njegova dostizanja, tj. svjesna perceptivna usmjerenost prema njemu, što je pak u potpunom skladu s akuzativnom shemom cilja (usp. poglavlje 2.4).

Kada je pak u pitanju kodiranje završne točke trajektorove putanje genitivom s prijedlogom *do*, situacija je bitno različita. Naime genitiv s prijedlogom *do* profilira putanju kretanja trajektora u njezinoj konačnosti, tj. realiziranosti, a ne na razini mogućnosti, namjere i sl., što je upravo slučaj s prijedložnim akuzativom, kao što se njime ne može označiti ni nerealizirana usmjerenost koja je karakteristična za dativno kodiranje. Upravo stoga genitiv s prijedlogom *do* i akuzativ s prijedlogom *u* mogu se upotrijebiti sa svršenim glagolima (npr. *Dotrčao je do škole*, *Dotrčao je u školu*), dok je uporaba dativa s prijedlogom *prema* u istom kontekstu nemoguća (**Dotrčao je prema školi*). Dativno kodiranje orijentira proizlazi, dakle, iz sekvencijskoga uvida u usmjerenost kretanje u trenutku njegova trajanja, zbog čega se on u takvim kontekstima pojavljuje isključivo s nesvršenim glagolima. S druge strane, za uporabu prijedložno-padežne konstrukcije *do* + *genitiv* u dinamičnim scenarijima karakteristična je svršenost, tj. potpuna realiziranost trajektorove putanje s obzirom na završnu točku, dok je za njegovo kodiranje konstrukcijom *u* + *akuzativ* karakteristična ili potpuna realizacija trajektorove putanje s obzirom na završnu točku ili barem implikacija namjere da se ta putanja do kraja realizira. Rečenice s konstrukcijama *u* + *akuzativ* moguće je stoga proširiti na isti

način kao gornje primjere s dativnim orijentirima (*Trčao je u školu, ali je zbog umora na pola puta odustao*), no one, kao što je već napomenuto, vrlo nedvosmisleno impliciraju namjeru da se u školu zaista stigne, po čemu se razlikuju od primjera s dativnim orijentirima u kojima ta implikacija ne postoji. Što se pak tiče primjera s genitivom i prijedlogom *do*, mogućnost takvoga proširivanja vrlo je upitna. Razlozi tomu, kao što je već rečeno, leže u činjenici da se navedenom kombinacijom, za razliku od dativa s prijedlogom *prema* i akuzativa s prijedlogom *u*, putanja trajektorova kretanja profilira u svojoj cjelovitosti i njezina potpuna realizacija s obzirom na genitivni orijentir, tj. završnu točku trajektorova kretanja, ne dolazi u pitanje čak ni kada se konstrukcija *do + genitiv* pojavi uz nesvršeni glagol (*Trčao je do škole*), što s konstrukcijom *u + akuzativ* ne mora nužno biti slučaj (usp. *Trčao je u školu, ali nije stigao do kraja puta*). Naime već smo vidjeli kako se akuzativom s prijedlogom *u* može ta završna točka profilirati i na razini neispunjene namjere. No još je jedna bitna činjenica vezana uz kodiranje orijentira konstrukcijom *do + genitiv* i konstrukcijom *u + akuzativ*: u prvom slučaju, naime, nikada se ne profilira završni fizički kontakt između trajektora i orijentira, već samo dolazak prvoga u neposrednu blizinu drugoga. S druge strane, fizički kontakt do kojega dolazi uslijed ulaska trajektora u unutrašnjost orijentira ključna je komponenta značenja konstrukcije *u + akuzativ* i predstavlja njezin autentičan doprinos konceptualnom ustrojstvu cijele rečenice. Zbog te je konceptualnosemantičke razlike nemoguće proširiti rečenice s genitivnim i akuzativnim orijentirima na isti način (usp. *Došao je do škole, ali je ostao pred ulazom* / **Došao je u školu, ali je ostao pred ulazom*).

Budući da se prijedlogom *do*, dakle, u opisanim scenarijima kretanja profilira putanja u čijoj završnici ne dolazi do nužnoga kontakta između trajektora i orijentira, njegovo kombiniranje s akuzativom ne dolazi u obzir. Naime taj padež, u skladu sa shematičnim akuzativnim konceptom cilja, implicira upravo završnu kontaktnost, dok završna faza scenarija označenih rečenicama koje uz glagole kretanja sadrže konstrukciju *do + genitiv* zapravo uključuje tek lociranost trajektora u neposrednoj blizini orijentira.

S obzirom na takav krajnji rezultat trajektorova kretanja, ishodišna shema još uvijek ostaje pogodan strukturni okvir za profiliranje završnoga odnosa trajektora i orijentira, budući da njihov kontakt na konceptualnoj razini izostaje, a sam orijentir ima funkciju **perceptivnoga ishodišta** u određivanju završnoga položaja trajektora nakon što je njegovo kretanje u cijelosti realizirano. U tom smislu i predodžba završne lociranosti trajektora u neposrednoj blizini orijentira predstavlja elaboraciju ishodišne sheme iako je sama po sebi zapravo rezultat dinamičnoga adlativnoga scenarija.

No prijedlog *do* može biti vezan i za značenje statičnosti, kao što se vidi iz primjera (41) i (42).

(41) Sjedio je do zida.

(42) Metla stoji do vrata.

Navedeni primjeri također se uklapaju u shematični koncept ishodišta budući da je prijedlog *do* u njima zamjenjiv prijedlogom *pored*, a sam genitivni orijentir, koji je u primjerima ovoga tipa u pravilu statičan i veći od trajektora, tj. položaj mu se ne mijenja tijekom vremena, ovdje predstavlja **perceptivno ishodište** u procesu lociranja trajektora od strane vanjskoga promatrača, slično odnosu koji je već opisan u poglavlju o kvalitativnom genitivu (usp. 2.1.1.8).

Nadalje, moguće su i brojne metaforičke ekstenzije toga prostornoga scenarija, poput onih utemeljenih na konceptualnoj metafori VREMENSKI ODNOSI SU PROSTORNI ODNOSI u primjerima (43-46).

(43) Razgovarali smo do svitanja.

(44) Radit ćemo do iduće godine.

(45) Mučio se sve do smrti.

(46) Većina je ostala do ponoći.

S obzirom da se u dinamičnim prostornim scenarijima, kao što je već napomenuto, konstrukcijom *do* + *genitiv* ne profilira završni kontakt trajektora i orijentira u vidu ulaska jednoga u drugi (*Došao sam do škole*), ni metaforičkim označavanjem vremenskih odnosa istim prijedložno-padežnim izrazom ne implicira se, analogno tomu, nastavak trajanja glagolskih procesa u razdobljima koja su u primjerima (43) i (44) kodirana genitivom (svitanje, iduća godina) odnosno nakon genitivno kodiranih točaka na vremenskoj osi u primjerima (45) i (46) (smrt, ponoć).

Metaforičke ekstenzije opisanih prostornih odnosa na uzročno-posljedične odnose, u skladu s linearnim poimanjem vremena u kojemu uzrok prethodi posljedici, vidljive su pak u primjerima (47) i (48).

(47) Tomu smo se smijali do suza.

(48) Trčao je do iznemoglosti.

Ni u navedenim se primjerima, kao ni u gornjim slučajevima širenja prostornih značenja na vremenske odnose, a analogno izostanku kontakta trajektora i orijentira u prostornim odnosima koji su kodirani konstrukcijom *do + genitiv*, na predodžbenoj razini ne profilira nastavak aktivnosti (*smijeh, trčanje*) nakon što ona rezultira konkretnim posljedicama (*suze, iznemoglost*), već samo do toga trenutka, pa su u tom smislu primjeri (47) i (48) na konceptualnoj razini analogni prethodno opisanim primjerima.

2.1.2.3 Genitiv s prijedlogom *iz*

I kada su u pitanju konstrukcije s genitivom i prijedlogom *iz*⁶³, koncept ishodišta najlakše je uočljiv u prototipnim scenarijima kretanja, budući da je samo prostorno udaljavanje trajektora od orijentira ujedno i temeljna značenjska komponenta samoga prijedloga *iz*. Slično onima s prijedlogom *od*, i konstrukcijama tipa *iz + genitiv* profilira se u prototipnim prostornim scenarijima udaljavanje trajektora od genitivnoga orijentira, a temeljna je razlika između konstrukcija s prijedlogom *od* i genitivom i onih s prijedlogom *iz* i genitivom zapravo u početnom odnosu trajektora i orijentira. Naime u prvom slučaju trajektor i orijentir nalaze se na početku u odnosu neposredne blizine ili, eventualno, površinskoga kontakta, dok se u scenarijima kodiranim konstrukcijama *iz + genitiv* trajektor u početnoj fazi nalazi u unutrašnjosti orijentira, koja predstavlja ishodišnu točku njegova kretanja i postupnoga udaljavanja, pa se ablativnost tako ostvaruje u vidu ekstralociranja. Ta temeljna razlika prikazana je na slici 35.

Slika 35. Temeljna razlika između prostornih odnosa trajektora i orijentira kodiranih konstrukcijama *od + genitiv* (lijevo) i onih kodiranih konstrukcijama *iz + genitiv* (desno)

⁶³ Za prijedlog *iz*, kao i za prijedlog *od*, karakteristično je prostorno značenje *ablokativnosti* (ili, preciznije, značenje *ekstralokativnosti* kao specifičan vid ablokativnoga značenja) i vremensko značenje *abtemporalnosti*, a od nedimenzionalnih značenja ovdje se mogu navesti *ablativ* (npr. *potjecati iz bogate obitelji*), *modal* (*govoriti iz duše*), *kauzativ* (*potući se iz obijesti*) i *instrumental* u užem smislu (*pucati iz topa*). Usp. Pranjković (2001: 10, 15, 18-19, 23, 26).

Genitivni koncept ishodišta ostvaruje se u svom prototipnom, prostornom vidu u primjerima (49) i (50).

(49) Pobjegli su iz zatvora.

(50) Došli su mi prijatelji iz Zagreba.

U primjeru (49) radi se, naime, o jasnom prostornom udaljavanju agentivnih trajektora od orijentira koji prilikom bijega predstavljaju ishodišnu točku njihova kretanja. Primjer (50) možemo pak shvatiti dvojako: prijatelji su došli iz Zagreba, gdje su boravili neko vrijeme, tj. njihovo je udaljavanje od genitivno kodiranoga orijentira konkretne, prostorne naravi, a konstrukcija *iz + genitiv* ne označava njihovo porijeklo, već oni mogu, primjerice, biti i stanovnici Osijeka koji su u Zagrebu samo privremeno boravili. U svakom slučaju, takvo bi tumačenje bilo izravnije povezano s prototipnim ablativnim scenarijem budući da se njime na konceptualnoj razini profilira konkretno, prostorno udaljavanje trajektora od genitivnoga orijentira, koji bi u tom slučaju imao funkciju priložne oznake. Drugo tumačenje odnosi se na značenje podrijetla, a prema njemu bi konstrukcija *iz + genitiv* imala funkciju atributa budući da se njome označava stalno svojstvo trajektora, po kojemu on postaje prepoznatljiv. Takva elaboracija ablativnoga koncepta proizlazi iz prostorno-vremenskih odnosa, tj. iz konceptualizacije mjesta rođenja ili prebivališta kao ishodišne točke od koje se trajektor tijekom svoga postojanja povremeno ili trajno fizički udaljava (vidi analizu primjera genitiva podrijetla u poglavlju 2.1.1.9). Opravdanost takvoga alternativnoga tumačenja primjera (50) može se dodatno potkrijepiti mogućnošću naknadnoga aktiviranja koncepta aktualne ablativnosti u istoj rečenici.

(51) Njegovi prijatelji iz Zagreba dolaze iz Splita.

Navedena je rečenica ovjerena budući da konstrukcija *iz + genitiv* u prvom slučaju ima funkciju atributa, a u drugom priložne oznake. U svakom slučaju, ta se konstrukcija u obje svoje funkcije uklapa u objedinjujuću genitivnu shemu ishodišta.

S druge strane, prostorni orijentiri s funkcijom **perceptivnih ishodišta** u procesu uočavanja statičnih trajektora kodiraju se genitivom u primjerima tipa *Samo mu je nos virio iz vode, Iz goleti strše čempresi* itd., dok metaforička preslikavanja prototipnoga ablativnoga koncepta na vremenske odnose možemo uočiti u primjerima (52) i (53).

(52) To su priče iz davne prošlosti.

(53) Ta mu je mana ostala iz djetinjstva.

Primjeri (52) i (53) predstavljaju specifičnu elaboraciju ishodišne sheme koja nastaje na temelju metaforičkoga preslikavanja prototipnoga značenja udaljavanja na odnose u vremenskoj domeni. S obzirom na već spominjanu linearnu narav ljudskoga poimanja vremena, samo bivanje, tj. postojanje u vremenu konceptualizira se često kao pravocrtno kretanje putanjom, a to mogu potvrditi i brojni konvencionalni metaforički izrazi utemeljeni na konceptualnim metaforama kao što su ŽIVOT JE PUTOVANJE, KARIJERA JE PUTOVANJE, LJUBAV JE PUTOVANJE i sl. (*doći na kraj životnoga puta, naći se na životnoj prekretnici, napraviti prve korake u karijeri, biti na putu poslovnoga uspjeha, krenuti na zajedničko putovanje, upoloviti u mirnu luku* itd.). U tom se smislu i odnos kasnijih životnih razdoblja prema ranijima konceptualizira u skladu sa strukturom prototipnih scenarija prostornoga udaljavanja, s obzirom da prošli događaji prethode budućima, tj. budućí događaji na vremenskoj osi proizlaze iz prošlih, pa se samim time i metaforički udaljavaju od njih. Tako su priče u primjeru (52) nastale u nekom davnom vremenu, ali se njihovo postojanje u sadašnjosti konceptualizira kao rezultat kontinuiranoga udaljavanja od ishodišne točke na vremenskoj osi, i to sve do trenutka u kojemu se navedena rečenica ostvaruje u okviru konkretnoga iskaza. Takva konceptualizacija trenutka nastanka priča kao ishodišne točke koja prethodi njihovom metaforičkom kretanju vremenskom putanjom temelj je genitivnoga kodiranja u navedenom primjeru, a uporaba samog prijedloga *iz* utemeljena je na konceptualnoj metafori VREMENSKA RAZDOBLJA SU OMEĐENI PROSTORI. Tako proces nastanka priča konceptualiziramo kao događaj koji se zbiva u manje ili više jasno omeđenom razdoblju, a s obzirom da je unutrašnjost toga metaforičkoga prostora ujedno i ishodišna točka trajektorove metaforičke putanje, ispunjeni su preduvjeti za konkretizaciju takvoga odnosa prijedlogom *iz*. Isti je slučaj i u primjeru (53), gdje se određena mana konceptualizira kao objekt koji se zajedno sa svojim nositeljem kreće po vremenskoj crti od rane životne faze odnosno djetinjstva pa sve do aktualnoga trenutka. Metaforički posredovani koncept udaljavanja uspostavlja se, dakle, između mane u sadašnjem vremenu i djetinjstva kao njezinoga ishodišta, a zahvaljujući aktiviranju toga koncepta orijentir je kodiran upravo genitivom.

Situacija je ipak nešto drukčija u primjerima (54-56), ali je genitivno kodiranje i u njima motivirano objedinjujućom shemom ishodišta.

(54) Fizika se nakon Einsteina iz temelja promijenila.

(55) Udarali su ga iz sve snage.

(56) Upinjao se iz petnih žila.

Konstrukcije *iz + genitiv* u trima navedenim primjerima na rečeničnoj razini funkcioniraju kao prilozi načina. U primjeru (54) radi se, dakako, o ostvaraju konceptualne metafore TEORIJE SU ZGRADE, pa u skladu s tim promjene koje su zahvatile fiziku nakon Einsteinova objavljivanja teorije relativnosti konceptualiziramo kao kompletno restrukturiranje građevinskoga objekta dio po dio, koje započinje od temelja kao ishodišne točke, a zatim zahvaća i druge dijelove građevine. Na taj način aktivira se koncept ablativnosti u odnosu na ishodišnu točku procesa izmjene (tj. na metaforičke temelje čitave jedne znanosti), a iz te činjenice proizlazi i genitivno kodiranje orijentira. U primjeru (55) također putem metaforičkih preslikavanja glagolski proces udaranja konceptualiziramo kao činjenicu koja proizlazi iz fizičkoga kapaciteta za izvršavanje toga procesa, tj. snage. U tom smislu snaga predstavlja polazni kapacitet, tj. specifičan vid ishodišne točke u izvršavanju glagolskoga procesa, pa se čitav scenarij i strukturira u skladu s tim objedinjujućim konceptom, što za rezultat ima genitivno kodiranje orijentira. Situacija je, naravno, vrlo slična i u primjeru (56), gdje se *petne žile*, u skladu s konceptualnom metaforom LJUDSKO TIJELO JE POSUDA i pripadajućim podmetaforama, konceptualiziraju kao dno spremnika energije potrebne za obavljanje nekoga zadatka, a tijekom procesa označenog glagolom ta energija napušta svoj prvotni položaj, tj. udaljava se od svoga ishodišta. Na sličnoj je konceptualnoj podlozi utemeljena i uporaba konstrukcije *iz + genitiv* u uzročnom značenju u primjerima (57-59).

(57) On naporno radi iz čiste ljubavi

(58) Ne čini on to iz uvjerenja

(59) Neki lažu iz straha

U primjerima (57-59) genitivno kodiranje proizlazi iz već spomenute naravi konceptualizacije odnosa uzroka i posljedice koja je također metaforički utemeljena na prostornim odnosima, a u skladu s ustrojstvom ablativnih scenarija. Interpretacija tih primjera uključuje aktiviranje predodžbe udaljavanja budući da se posljedice konceptualiziraju kao objekti koji proizlaze iz nekog stanja stvari koje ih je prouzročilo. To se metaforičko udaljavanje, naravno, odvija na vremenskoj osi, budući da su posljedice tamo uvijek smještene iza uzroka koji predstavljaju

njihova ishodišta, a sama je vremenska os zapravo metaforička putanja koja biva prijeđena na putu od uzroka do ostvarivanja posljedica.

(60) zvono iz olova

(61) spomenik iz bijeloga kamena

Primjeri (60) i (61) ostvaraj su pak konceptualnih metafora MATERIJJA JE POSUDA i OBLIK IZLAZI IZ MATERIJJE, pa tako zvono i spomenik kao gotove oblike konceptualiziramo kao objekte koji su otpočetak postojali skriveni u unutrašnjosti bezoblične materije, a od tamo ih je na vidjelo metaforički izvukla ruka ljevača ili klesara. Takva konceptualizacija same materije kao ishodišne točke u nastanku konkretnih predmeta i oblika predstavlja, dakako, temelj njezinoga genitivnoga kodiranja.⁶⁴

(62) Talijan iz Istre

(63) seljaci iz okolnih sela

(64) bića iz šume

I u ovim se primjerima, kao i u onima opisanim u poglavlju o ablativnom genitivu (usp. 2.1.1.9), značenje porijekla ostvaruje kroz koncept ablativnosti, s tim da je u njima profiliran jedan specifičan aspekt porijekla – mjesto života odnosno prebivalište. Kod takvoga poimanja jednog aspekta porijekla kao trajne osobine podrazumijeva se da je njezin nositelj, trajektor, u vremenu koje prethodi uporabi neke od navedenih konstrukcija u okviru konkretnoga iskaza zaista prešao duži ili kraći put od prebivališta kao ishodišne točke kojom ostaje trajno obilježen. S obzirom na jasnu svijest o prethodnome udaljavanju trajektora od mjesta prebivališta kao ishodišne točke, *Istra*, *okolna sela* i *šuma* u gornjim su primjerima kao orijentiri kodirani genitivom, dok je prijedlogom *iz* profilirana komponenta prvotne smještenosti trajektora u unutrašnjosti tih orijentira.

(65) jedinica iz matematike

(66) bilježnica iz kemije

⁶⁴ O nekim zanimljivim aspektima odnosa toga značenja konstrukcije *iz* + *G* i različitih glagola tvorenih prefiksom *iz-* (npr. *isklesati*, *izdubiti*, *izmodelirati*) usp. Belaj (2008: 109-110).

U primjerima (65) i (66) sam je nastanak entiteta kao što su slaba ocjena ili ispisana bilježnica zapravo rezultat odvijanja ishodišnoga scenarija nastave matematike odnosno kemije. Nominativni trajektor, dakle, nastaju tijekom aktivnosti vezanih uz te nastavne predmete, pa se na konceptualnoj razini taj odnos aktivnosti i njezinih rezultata također uklapa u shemu ishodišta: ocjena je rezultat pisanja ispita i kao takva proizlazi iz rada u okviru nastavnoga predmeta, a predodžba ispunjene bilježnice proizlazi iz aktivnosti pisanja i vođenja bilježaka na satu kemije.

2.1.2.4 Genitiv s prijedlogom *s(a)*

Situacija s prijedlogom *s(a)* nešto je drukčija jer scenariji u kojima je odnos trajektora i orijentira kodiran konstrukcijom *s(a) + genitiv* uključuju dvodimenzionalne orijentire (u slučajevima glagolskih procesa koji uključuju fizičko kretanje ili pak relacija koje proizlaze iz prethodnoga kretanja) ili se pak genitivni referenti metaforički poimaju kao dvodimenzionalni, za razliku od trodimenzionalnih orijentira karakterističnih za kodiranje konstrukcijom *iz + genitiv*. No koncept udaljavanja trajektora od orijentira kao ishodišta, bilo da proizlazi iz napuštanja njegove površine ili unutrašnjosti, zajednički je svim navedenim konstrukcijama i predstavlja značenjsku komponentu po kojoj se njihovi genitivni referenti bez problema uklapaju u jedinstvenu ishodišnu shemu.⁶⁵

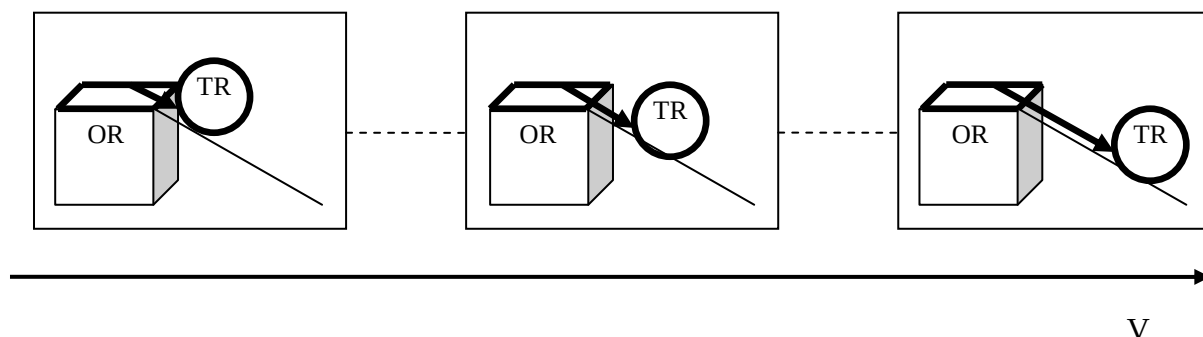
(67) Putnik silazi s broda.

(68) Lišće pada sa stabala.

U primjeru (67) trajektor (*putnik*) krećući se napušta orijentir (*brod*) odnosno udaljava se od njega, a njegovo kodiranje konstrukcijom *s + genitiv* utemeljeno je na izvanjezičnom znanju da putnici pješaci plovila obično napuštaju silazeći s njihove gornje površine (palube). U skladu s tim brod je kao orijentir u glagolskom procesu toga tipa profiliran u svojoj dvodimenzionalnosti, a njegova treća dimenzija i unutrašnjost ostaju dio konceptualne pozadine. Kao što je već rečeno, konstrukcijom *iz + genitiv* bile bi profilirane sve tri dimenzije prostornoga ishodišta i njezin semantički pol bio bi ustrojen nešto drukčije, no ta je

⁶⁵ U tom je smislu i genitivnom prijedlogu *s(a)* inherentno značenje *ablokativnosti*, a pojavljuje se i u prijedložnim izrazima sa značenjima *prelokativnosti* (*s prednje strane*), *postlokativnosti* (*sa stražnje strane*), *lateralne lokativnosti* (*s bočne/lijeve/desne strane*) koja ima i metaforičke ekstenzije (npr. u slučaju konektora *s druge strane*) i *cirkumlokativnosti* (*sa svih strana*) (usp. Pranjković 2001: 9-10).

činjenica vezana uz značenje prijedloga, a ne samoga padeža. Konceptualni prikaz opisanoga scenarija u kojemu je orijentir kodiran konstrukcijom *s + genitiv* nalazi se pak na slici 36.

Slika 36. Napuštanje gornje površine trodimenzionalnoga objekta kao ostvaraj ishodišne sheme

Na gornjoj je slici, dakle, sekvencijski prikazano fizičko udaljavanje trajektora od orijentira kao ishodišne lokacije koja je po svojoj prirodi trodimenzionalna, ali s obzirom da se radi o plovilu, čija se osnovna funkcija prijevoza putnika ili tereta preko vodenih površina može u potpunosti ispuniti i u dvodimenzionalnoj izvedbi, upravo njegova gornja vanjska površina pripada značenjskome profilu konstrukcije *s(a) + genitiv*. Ta činjenica u gornjem je prikazu istaknuta masno otisnutim rubovima gornje površine trodimenzionalnoga tijela koje predstavlja orijentir. Iz faze u fazu distanca između orijentira i trajektora se povećava, što genitivne referente u tom tipu scenarija čini kompatibilnima s prototipnim konceptom udaljavanja, kao i s objedinjujućim genitivnim konceptom ishodišta, a slične je naravi, dakako, i scenarij opadanja lišća sa stabala u primjeru (68). Kao što smo već napomenuli, s obzirom da brod može biti funkcionalan i u svojoj trodimenzionalnosti, moguće je i njegovo kodiranje konstrukcijom *iz + genitiv* koja u tom slučaju označava napuštanje unutrašnjosti broda kao ishodišne točke trajektorova kretanja. No ta alternacija teško je ostvariva odnosno nemoguća u primjerima (69) i (70).

(69) Boca je doletjela s krova.

(70) Promatra nas s balkona.

Primjer (69) uklapa se u genitivnu shemu ishodišta budući da je njime označen scenarij fizičkoga kretanja trajektora kojemu je ishodište površina dvodimenzionalnoga orijentira. No alternativna upotreba konstrukcije *iz + genitiv* u ovom je slučaju moguća samo u specifičnim kontekstima, budući da je krov objekt za čiju je osnovnu funkciju pokrivanja i zaštite ljudskih nastambi ključan aspekt dvodimenzionalnosti, koji je samim time i profiliran. S druge strane, i primjer (70) uklapa se u jedinstvenu genitivnu shemu ishodišta iako njime nije označen scenarij fizičkoga udaljavanja trajektora od orijentira. On, naime, uključuje perceptivno udaljavanje, tj. sama je vizualna percepcija usmjerena od orijentira (balkona) kao ishodišne točke na kojoj se nalazi promatrač prema nekom manje ili više udaljenom objektu. U tom je smislu genitivno kodiranje orijentira ovdje utemeljeno na nešto apstraktnijem vidu prototipne ablativnosti, a alterniranje konstrukcija *iz + genitiv* i *s + genitiv* u navedenom primjeru nije moguće budući da je balkon otvoren prostor koji je funkcionalan isključivo u svojoj dvodimenzionalnosti, pa se njegova treća dimenzija, za razliku od treće dimenzije broda, niti ne može profilirati kako bi se omogućila uporaba prijedloga *iz*.

U nekim je pak slučajevima atributna funkcija konstrukcije *s + genitiv* također vezana uz činjenicu porijekla, a ishodišni su orijentiri u tom slučaju također trodimenzionalni objekti kojima je, najčešće zbog nepostojanja ili konceptualne nedostupnosti unutrašnjega dijela, profilirana samo vanjska površina.

(71) To je cvijet s Velebita.

Nemogućnost kodiranja orijentira konstrukcijom *iz + genitiv* u primjeru (72) također proizlazi iz konceptualnosemantičkih odnosa, tj. iz činjenice da je planina trodimenzionalan fizički objekt, ali je kompaktna i nema unutrašnjosti ili je ona teško dostupna, pa samim time funkcionira i promatračima je poznata u svom dvodimenzionalnom aspektu, uslijed čega on i biva profiliran nauštrb treće dimenzije. Navedeni primjer također ne uključuje aktualno kretanje, tj. fizičko udaljavanje trajektora (cvijeta) od orijentira (Velebita) u trenutku ostvaraja iskaza, već se scenarij ablativnosti podrazumijeva kao bliža ili dalja prošlost s gledišta trenutne situacije i iz njega proizlazi svijest o podrijetlu samoga cvijeta. Atributna funkcija genitiva s prijedlogom *s* u statičnom scenariju koji je njime označen proizlazi, dakle, iz dinamike koja je uočljiva u nekoj od ranijih faza, tj. iz implikacije prethodnoga napuštanja ishodišta koje predstavlja ključnu komponentu u predodžbi podrijetla.

Zanimljivi su i primjeri alternacije konstrukcija *iz + genitiv* i *s(a) + genitiv* u slučaju imenice selo. Tako primjere (72) i (73) ni u kojem slučaju nećemo interpretirati na isti način.

(72) Ona je djevojka iz sela.

(73) Ona je djevojka sa sela.

U primjeru (72) odnos trajektora i orijentira determiniran je prijedlogom *iz*, što znači da se selo konceptualizira kao trodimenzionalan objekt. S druge strane, u primjeru (73) taj je odnos determiniran prijedlogom *sa*, što implicira da se u tom slučaju selo konceptualizira u svojoj dvodimenzionalnosti. Iz te konceptualnosemantičke razlike proizlazi i činjenica da ćemo selo u primjeru (72) shvatiti kao kakvo točno određeno mjesto koje je u kontekstu nastanka iskaza poznato govorniku i sugovorniku. U skladu s tim, ista rečenica može sadržavati i kakav atribut koji pobliže označava selo (*Ona je djevojka iz mog/onog/susjednog sela*). Selo u primjeru (73) označava pak bilo koje neodređeno mjesto, tj. selo kao generički pojam, a to vidimo i po nemogućnosti uvrštavanja atributa u navedenu rečenicu (**Ona je djevojka s(a) mog/onog/susjednog sela*). Selo u primjeru (73) stoji dakle u shematičnom odnosu prema selu u primjeru (72), a ta shematičnost i neodređenost proizlazi iz njegove dvodimenzionalne konceptualizacije, budući da se dvodimenzionalnost kao jednostavniji koncept može odnositi i na jedan aspekt trodimenzionalnoga oblika, dok obrnuto nikako ne vrijedi. Pritom i svijest o unutrašnjosti trodimenzionalnoga tijela svrstava taj objekt na razinu veće specifičnosti u odnosu na jednostavnije dvodimenzionalno tijelo koje ne posjeduje unutrašnjost. Dvodimenzionalna predodžba općenitija je i nejasnije strukturirana od trodimenzionalne predodžbe uz koju je vezana svijest o specifičnim odnosima i detaljima unutrašnje strukture, a iz te činjenice proizlazi i neodređenost sela u konstrukciji *sa* + *genitiv* u odnosu na njegovu jasnu određenost u konstrukciji *iz* + *genitiv*.

Ni za konstrukcije tipa *s* + *genitiv* nisu neuobičajene metaforičke ekstenzije prostornih odnosa na vremenske, kao što je vidljivo u primjeru (74).

(74) To je knjiga s početka stoljeća.

Uporaba konstrukcije *s* + *genitiv* u primjeru (74) utemeljena je također na linearnom poimanju vremena i konceptualnoj metafori POSTOJANJE JE PUTOVANJE. Tako trajektor u navedenom primjeru započinje svoj metaforički put na početku stoljeća kao ishodišnoj vremenskoj točki, od koje se u narednim fazama svoga postojanja udaljava. U skladu s tim, opisano metaforičko značenje u potpunosti je kompatibilno sa shematičnim genitivnim konceptom ishodišta.

2.1.2.5 Genitiv s prijedlozima *ispred* i *iza* te *izvan* (*van*) i *unutar*

Prijedlogom *ispred*⁶⁶ profilira se položaj trajektora u odnosu prema orijentiru kojemu se jasno razlikuju prednja i stražnja strana. Ukoliko se radi o živim orijentirima, tada je prednji dio u pravilu strana na kojoj se nalaze perceptivni organi i koja je s obzirom na to orijentirana u smjeru potencijalnoga kretanja. Ukoliko se pak radi o neživim i statičnim orijentirima kao što su građevine, njihov prednji dio obično predstavlja zid s pročeljem i glavnim ulazom. Ukoliko se pak radi o neživim, ali potencijalno dinamičnim orijentirima poput prijevoznih sredstava, njihov prednji dio, kao i kod živih orijentira prilikom kretanja, predstavlja ona strana koja je prilikom kretanja usmjerena naprijed. Genitivno kodiranje samih orijentira čiji je odnos s trajektorima determiniran prijedlogom *ispred* također predstavlja elaboraciju sheme ishodišta budući da je, kao i u slučaju brojnih drugih prijedloga u kombinaciji s genitivom, za lociranje trajektora ili njegove aktivnosti od strane vanjskoga promatrača u pravilu nužan vizualni pomak s prvotno fokusiranoga i otprije poznatoga orijentira kao perceptivnoga ishodišta na trajektor čiji se položaj u tom procesu određuje. Taj perceptivni pomak, tj. premještanje vizualnoga fokusa vanjskoga promatrača s orijentira na trajektor, kao i sama uspostava perceptivne distance prema orijentiru u završnoj fazi lociranja trajektora, predstavlja komponentu koja se uklapa u strukturne okvire ishodišne sheme i, slijedom toga, motivira genitivno kodiranje samoga orijentira.

(75) Stajao je ispred crkve

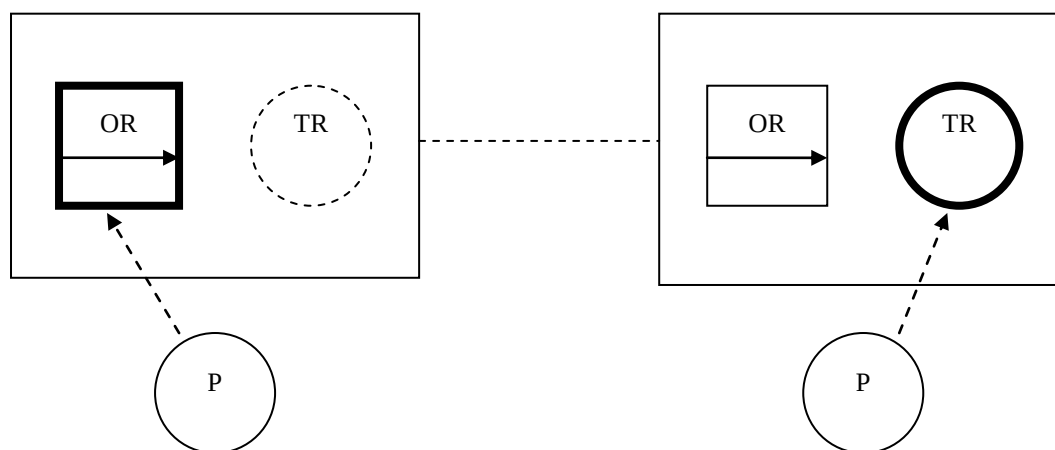
(76) Autobus je krenuo ispred pošte

(77) Bježali su ispred vojnika

U primjeru (75) crkva, odnosno njezin prednji dio s pročeljem i glavnim ulazom, predstavlja orijentir čiji je položaj otprije poznat i prema kojemu se određuje lokacija trajektora, tj. njegove aktivnosti označene glagolom. S obzirom da se tijekom lociranja trajektora percepcija promatrača kreće od orijentira koji je vizualno fokusiran u prvoj fazi toga procesa prema trajektoru koji tek treba biti lociran, istovremeno se u odnosu na orijentir uspostavlja i

⁶⁶ Za prijedlog *ispred* karakteristično je prostorno značenje *prelokativnosti* (usp. Pranjković 2001: 9), a kada su u pitanju nedimenzionalna značenja, uz *komparativno* značenje toga prijedloga (npr. *biti ispred svojih vršnjaka u matematici*) moglo bi se, u slučajevima njegove zamjenjivosti prijedlogom *uime*, govoriti i o *supstitutivnom* značenju (usp. *govoriti uime obespravljenih / govoriti ispred obespravljenih* i sl.)

povećava perceptivna distanca, pa se sama situacija na konceptualnoj razini uklapa u strukturne okvire sheme ishodišta. Stoga se genitivni referent u ovom slučaju, kao i u slučaju kvalitativnoga genitiva, može definirati kao **perceptivno ishodište**. No budući da stvarna prostorna distanca između trajektora i orijentira tijekom glagolskoga procesa ostaje ista, moguće je i alternativno profiliranje te sastavnice scenarija konstrukcijom *pred + instrumental* (usp. analizu u poglavlju 2.5.2.2). Odnos je sličan i u primjerima (76) i (77), gdje prednju stranu pošte predstavlja ona strana na kojoj se nalazi glavni ulaz, a vojnici se pak kao orijentir prilikom potjere kreću licem okrenuti svojim protivnicima. Perceptivnim pomakom promatrač odnosno interpretator uspostavlja distancu prema tako postavljenim ishodišnim orijentirima kako bi locirao položaj ili aktivnost trajektora. Taj odnos, na kojemu je i utemeljeno genitivno kodiranje orijentira, prikazan je na slici 37.

Slika 37. Perceptivni pomak s orijentira na trajektor prilikom njegova lociranja u odnosu na položaj prednje strane orijentira

Na slici 37. prikazane su dvije temeljne faze, tj. početak i kraj procesa lociranja trajektora s obzirom na položaj orijentira koji je opisan na temelju prethodnih primjera.. U prvoj fazi lociranja (lijevi dio slike) promatrač je usredotočen na orijentir budući da mu je on zbog svoje statičnosti, veličine ili kojega drugog karakterističnog obilježja otprije poznat i konceptualno dostupan. Zbog te je primarne fokusiranosti orijentir u prvoj fazi otisnut debljim linijama, dok strelica u njegovoj unutrašnjosti simbolizira prostornu orijentiranost s obzirom na razlikovanje prednjega i stražnjega dijela. S druge strane, trajektoru su u ovom tipu odnosa obično manji, a položaj im je nepoznat ili nestalan budući da se radi o živim bićima ili

neživim objektima koji se lakše kreću i premještaju.⁶⁷ Položaj trajektora tek je potrebno odrediti kako bi se promatrač na njega mogao fokusirati, pa je on u prvoj fazi još uvijek defokaliziran i stoga otisnut tanko otisnutom isprekidanom kružnicom. Situacija je obrnuta u završnoj fazi lociranja (desni dio slike), jer je tu promatrač već fokusiran na trajektor koji je locirao zahvaljujući perceptivnom odmaku od orijentira. Sam orijentir u tom smislu predstavlja perceptivno ishodište u procesu lociranja i kao takav se uklapa u objedinjujući ishodišni koncept, a iz te konceptualnosemantičke činjenice proizlazi i njegovo genitivno kodiranje.

Brojni su, nadalje, i primjeri metaforičkih ekstenzija opisanoga prostornoga odnosa koji je kodiran konstrukcijom *ispred* + *genitiv*.

(78) U trčanju je bio ispred Ivana.

(79) Ona je kao glumica ispred svih ostalih.

(80) U matematici je ispred drugih učenika.

U navedenim primjerima prijedložno-padežni izraz ima komparativnu funkciju, a pravilna interpretacija odnosa trajektora i orijentira utemeljena je na orijentacijskoj konceptualnoj metafori DOBRO JE NAPRIJED, budući da se trajektorima pripisuje veća količina određene kvalitete (brzina u primjeru (78), glumački talent u primjeru (79) i matematičko znanje u primjeru (80)), a ta ih činjenica metaforički smješta ispred drugih pojedinaca koji se bave istom aktivnošću. Navedena konceptualna metafora utemeljena je, možemo također pretpostaviti, na općepoznatom scenariju sportske utrke, budući da se pobjednik u utrci zaista nalazi ispred poraženoga, pa je samim time i pozitivan ishod povezan s konceptom frontalne lociranosti trajektora u odnosu na orijentir po završetku utrke. U tom se smislu i drugi vidovi pozitivnoga ishoda koji proizlazi iz međusobnoga uspoređivanja ili odmjeravanja snaga često metaforički konceptualiziraju kao lociranost kvalitetnijega trajektora ispred manje kvalitetnoga orijentira. Ista metaforička pozadina uočljiva je i u primjerima (79) i (80), u kojima se genitivni referenti također uklapaju u objedinjujući koncept ishodišta.

(81) Tajnik je govorio ispred cijeloga poduzeća.

(82) Ispred naše škole poslana su na natjecanje trojica.

⁶⁷ Usp. o tome i Talmy (2001: 183).

U primjerima (81) i (82) nailazimo na scenarije u kojima trajektor zastupa veću matičnu cjelinu kao orijentir, čije je genitivno kodiranje također utemeljeno na prostornom odnosu. Naime često su predstavnici određenih institucija, tj. oni koji govore u njihovo ime, prilikom javnih nastupa zaista smješteni na istaknut položaj ispred onih koje zastupaju, a i u vrijeme komunikacije putem kurira kao jednostavnijega vida glasnogovornika onaj koji je prenosio vijesti prostorno je prethodio onima koji su ga poslali. Na temelju takvih znanja različiti se oblici zastupanja mogu konceptualizirati u prostornim okvirima lociranosti zastupnika ispred zastupanoga, a genitivno kodiranje orijentira u tom je slučaju analogno onome opisanom u prototipnijim prostornim scenarijima u kojima sam trajektor prelazi određenu putanju i pritom se udaljava od orijentira kao ishodišne točke. Ta činjenica orijentira u navedenim primjerima čini kompatibilnima s općom shemom ishodišta i omogućuje njihovo genitivno kodiranje. Dakako, primjer (81) može se interpretirati i drukčije, u vidu izravnoga obraćanja zaposlenicima od strane tajnika koji je pritom lociran *ispred* njih, no takva interpretacija ni u kojem slučaju nema veze sa značenjem zastupanja, pa je slijedom toga i nemoguća zamjena dimenzionalnoga prijedloga *ispred* prijedlogom *uime*.

I za uporabu genitiva s prijedlogom *iza*⁶⁸ karakteristični su konceptualnoj razini slični odnosi. Oni također proizlaze iz lociranja trajektora u odnosu na otprije poznati orijentir, koji promatraču služi kao **perceptivno ishodište** baš kao i kod analognih primjera genitiva s prijedlogom *ispred*. Naravno, u tim je slučajevima prijedlogom profilirana lociranost trajektora ili kakve njegove aktivnosti u odnosu na stražnju stranu orijentira.

(83) Sjedili smo iza kuće.

(84) Iza nas je išla cijela kolona.

U primjerima (83) i (84) uspješno lociranje trajektora od strane vanjskoga promatrača temelji se na premještanju vizualnoga fokusa s prethodno poznatoga i fokusiranoga orijentira na prostor u njegovoj pozadini, a takva uspostava perceptivne distance prema orijentiru i ovdje je temelj njegovoga genitivnoga kodiranja i uklapa se u shematični koncept ishodišta. U primjeru (83) kuća je kao statičan i veći orijentir jasno postavljena u prostoru s obzirom na opoziciju prednji/stražnji dio, a premještanjem fokusa s njezinoga stražnjega dijela na neposrednu okolicu omogućeno je lociranje orijentira u statičnom procesu sjedenja. U

⁶⁸ Za prijedlog *iza* karakteristična su dimenzionalna značenja *postlokativnosti* i *poslijevremenosti* (*susljednosti*), a od nedimenzionalnih značenja njime se vrlo često izražava *komparativnost* (npr. *biti iza svojih vršnjaka u općem znanju*). Usp. Pranjković (2001: 9, 14, 24).

primjeru (84) radi se pak o lociranju dinamičnoga trajektora s obzirom na položaj također dinamičnoga orijentira prilikom njihova istosmjernoga kretanja. No budući da je u tom scenariju također prisutna komponenta istosmjernosti i nepromjenjivosti prostorne distance koja razdvaja trajektor od orijentira, on se također uklapa i u instrumentalnu shemu paralelizma koja bi bila ostvarena konstrukcijom *za + instrumental* (usp. *Za nama je išla cijela kolona*). Konceptualni prikaz opisanoga odnosa bio bi gotovo identičan onomu na slici 35., a njihova različitost sastojala bi se u činjenici da se vizualni fokus promatrača tijekom lociranja trajektora pomiče u pozadinu, a ne ispred orijentira kao perceptivnoga ishodišta.

Naravno, i neke od mogućih metaforičkih ekstenzija toga prostornoga odnosa utemeljene su na činjenicama analognim onima koje su opisane u analizi primjera (78-80).

(85) Ivan je iza ostalih u vladanju.

Pravilna interpretacija navedenoga primjera temelji se na orijentacijskoj konceptualnoj metafori LOŠE JE IZA, vjerojatno također utemeljenoj na poznatom scenariju odmjeravanja brzine. Budući da gubitak utrke predstavlja nepovoljan, tj. loš ishod, različiti drugi konceptualno manje dostupni aspekti nepovoljnih ishoda i lošega položaja konceptualiziraju se prema istom strukturnom okviru u vidu smještenosti trajektora iza orijentira. Metaforička preslikavanja tih prostornih odnosa na vremenske vidljiva su pak u primjerima (86-88).

(86) Javite se iza praznika.

(87) Plaću primamo iza desetoga u mjesecu.

(88) O tome ćemo pričati iza ručka.

U navedenim primjerima prostorni prijedlog *iza* zamjenjiv je vremenskim prijedlogom *nakon*, no njegova uporaba ne dovodi u pitanje pravilnu interpretaciju rečenica, budući da je utemeljena na konceptualnoj metafori VREMENSKI ODNOSI SU PROSTORNI ODNOSI, pa se tako, ponovno u skladu s linearnim poimanjem vremena i orijentiranošću ljudskoga tijela prilikom kretanja putanjom (čije se zakonitosti također metaforički preslikavaju na domenu življenja, pa su vrlo česti konvencionalni izrazi utemeljeni na konceptualnoj metafori ŽIVOT JE PUTOVANJE), budući događaji poimaju kao entiteti prema kojima se krećemo, tj. kojima idemo ususret, a one koji na vremenskoj crti slijede nakon njih konceptualiziramo kao entitete koji su locirani u njihovoj pozadini. Genitivno kodiranje takvih orijentira također je

utemeljeno na konceptualnom pomaku s određene vremenske točke kao ishodišta na kakav događaj koji iza nje na vremenskoj osi slijedi i koji se u odnosu na nju locira.

I konstrukcijom *izvan*⁶⁹ + *genitiv* omogućuje se lociranje i fokusiranje trajektora u odnosu na kakav orijentir s jasnim granicama koje čvrsto omeđuju njegovu unutrašnjost. U tom smislu sve što je rečeno za prijedložno-padežne konstrukcije s prijedlozima *ispred* i *iza* vrijedi i za taj tip konstrukcija.

(89) Ana stanuje izvan grada

Interpretacija primjera (89) omogućuje nam lociranje trajektora u odnosu na statičan orijentir, no taj je odnos ovaj put determiniran cjelokupnim vanjskim granicama orijentira, a ne, kao u prethodnim dvama potpoglavljima, samo njihovim prednjim ili stražnjim dijelom. Trajektor se, dakle, od strane vanjskoga promatrača locira i fokusira perceptivnim pomakom s orijentira na neposrednu okolicu ili pak širi prostor koji ga okružuje. Taj pomak također rezultira uspostavom perceptivne distance prema ishodišnom orijentiru u završnoj fazi lociranja trajektora, a na toj je distanci utemeljeno i njegovo genitivno kodiranje.

No uz navedene sličnosti sa semantičkim polovima dviju prethodno opisanih prijedložno-padežnih konstrukcija, važno je ovdje ukazati i na jednu ključnu razliku. Naime odnos profiliran prijedlogom *izvan* odlikuje se znatno manjim stupnjem određenosti nego što je to slučaj s odnosima profiliranim prijedlozima *iza* i *ispred*, pa možemo reći da je taj prijedlog u određenom smislu shematičan u odnosu na specifičnije prijedloge *ispred* i *iza*, naravno, u slučajevima kada su oni međusobno zamjenjivi. Naime rečenice *Našli su se ispred pošte* ili *Sjedili smo iza kuće* ujedno uključuju i mogućnost alternativnoga, no manje određenoga kodiranja identičnih odnosa u rečenicama *Našli su se izvan pošte* ili *Sjedili smo izvan kuće*, dok prijedložna supstitucija u obrnutom smjeru nije moguća. Konstrukcije s prijedlogom *izvan* i genitivom logičan su izbor u slučajevima kada kod genitivnih orijentira opozicija prednji/stražnji dio uopće ne postoji ili pak nije stabilna i ovisi o položaju promatrača, a upravo je to slučaj s gradom u primjeru (89).

Također, konstrukcijom *izvan* + *genitiv* metaforički se kodiraju oni neprostorni orijentiri čiji odnos s trajektorima ne uključuje prosudbe o razlikama u kvaliteti, pa ih stoga ni

⁶⁹ Za prijedlog *izvan* karakteristično je prostorno značenje *ekstralokativnosti*, a navedeno se prostorno značenje metaforički preslikava i na neke neprostorne odnose, pa tako, primjerice, možemo govoriti i o svojevrsnom „ekskluzivno-modalnom“ značenju istoga prijedloga (npr. *To je izvan pameti*, *Njegove su tvrdnje izvan spora* i sl.). Usp. o tome i Pranjković (2001: 9, 20).

ne konceptualiziramo na temelju preslikavanja koja uključuju orijentacijske odnose označene prijedlozima *ispred* i *iza*. Takva metaforička preslikavanja vidljiva su u primjerima (90-94).

(90) Takve se promjene odvijaju izvan jezika.

(91) Dobro dođe ono što se zaradi izvan radnog vremena.

(92) Taj je proces izvan sumnje okončan.

(93) Ponašao se kao da je izvan pameti.

(94) Zna biti izvan mjere siguran u sebe.

U svim navedenim primjerima različite konceptualno teže dostupne domene kao što su *jezik*, *radno vrijeme*, *dohodak*, *sumnja*, *pamet* ili *mjera samopouzdanja* konceptualiziraju se putem metaforičkih preslikavanja kao prostori s jasnim vanjskim granicama. Upravo su metafore omeđenoga prostora jedna od najbrojnijih podskupina ontoloških metafora⁷⁰, a na takvom se metaforičkom preslikavanju i sve što nije pod utjecajem određenoga apstraktnoga entiteta poima kao fizički objekt koji se nalazi izvan njegovih prostornih granica. Tako se u primjeru (90) promjene koje nemaju veze s unutarjezičnim, nego, primjerice, s kakvim vidom vanjskoga, društvenoga utjecaja, metaforički konceptualiziraju kao promjene koje nastaju izvan jezičnoga područja. S druge strane, radno vrijeme u primjeru (91) konceptualizira se kao omeđen metaforički prostor izvan kojega je moguće ostvariti dodatnu zaradu. Slično je i s mentalnim stanjima u primjerima (92) i (93) (*sumnja* i *pamet*), čiji se nedostatak metaforički konceptualizira kao smještenost trajektora izvan prostora koji ta stanja zaposjedaju, a tako je i s poimanjem maksimalne mjere samopouzdanja (94) koja se metaforički može prijeći, pa se trajektor u tom slučaju nalazi izvan njezinih krajnjih granica.

I u slučaju kodiranja prostornih odnosa između trajektora i orijentira ili njihovih metaforičkih ekstenzija genitivom s prijedlogom *unutar*⁷¹, genitivni orijentiri poimaju se kao zatvoreni prostori s vrlo čvrstim i jasnim vanjskim granicama koje dijele unutrašnji od vanjskoga prostora. Budući da su granice takvih orijentira jasne i konceptualno dostupne iz perspektive vanjskoga promatrača, dok prostor unutar tih granica ostaje skriven, sam se orijentir na neki način identificira s tim vanjskim, vidljivim dijelom i u odnosu na njega locira se trajektor u njegovoj unutrašnjosti, koji je promatraču konceptualno nedostupan ili teško dostupan. U tom se smislu shema ishodišta u konstrukcijama tipa *unutar* + *genitiv* ostvaruje

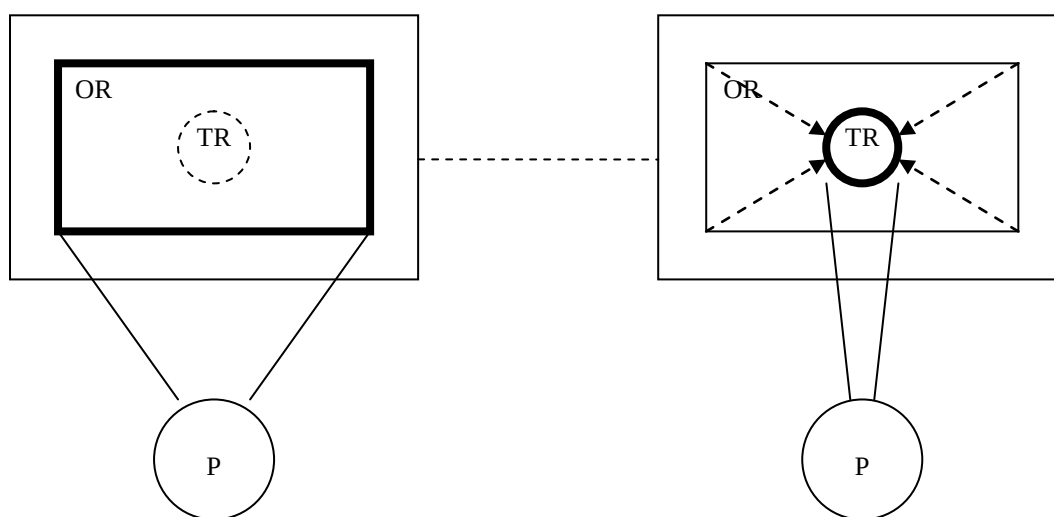
⁷⁰ Usp. Lakoff i Johnson (1980).

⁷¹ Za prijedlog *unutar* karakteristično je prostorno značenje *intralokativnosti* (usp. Pranjković 2001: 9).

premještanjem promatračeva fokusa i konceptualnim pomakom s vanjskih granica orijentira kao ishodišne točke na neki trajektor smješten unutar njih.

(95) Eksplozija se dogodila unutar kruga vojarne.

U primjeru (95) događaj se kao trajektor locira unutar granica orijentira (krug vojarne), no da bi se on uspješno locirao, potrebno je fokusirati se prethodno na veći, konceptualno istaknut, statičan i otprije poznat orijentir. Budući da je orijentir u ovome slučaju omeđen prostor čije su vanjske granice jasne i čvrsto zatvorene, upravo će one biti profilirane prilikom njegovoga početnoga fokusiranja kao preduvjeta uspješnoga lociranja trajektora. S obzirom na to da prijedlog upućuje na lociranost trajektora u unutrašnjosti orijentira, konceptualni fokus pomaknut će se s vanjskih granica prema unutrašnjem prostoru kruga vojarne, da bi promatrač u završnoj fazi locirao mjesto eksplozije i fokusirao se na nju. Opisano premještanje fokusa s vanjskih granica orijentira na trajektor u njegovoj unutrašnjosti smatramo i ovdje, dakako, elaboracijom ishodišne sheme u rubnom scenariju koji ne uključuje fizičko kretanje s jedne točke na drugu, već samo pomak promatračevoga fokusa s jednog bolje poznatog i jasno lociranog elementa konceptualne strukture na drugi element koji je slabije poznat i tek mu treba odrediti položaj. Genitivno kodiranje orijentira odraz je toga konceptualnoga pomaka, a slika 38. donosi shematski prikaz opisanoga odnosa.

Slika 38. Pomicanje promatračevoga vizualnoga fokusa s orijentira na trajektor u njegovoj unutrašnjosti kao elaboracija ishodišne sheme

Naravno, s obzirom da su najčešća podvrsta ontoloških metafora upravo metafore omeđenoga prostora, brojne su i raznovrsne mogućnosti metaforičkih ekstenzija opisanoga odnosa.

(96) Bili su to dogovori unutar obitelji.

(97) Taj problem treba razmatrati unutar prava, a ne unutar politike.

Pravilna interpretacija primjera (96) temelji se na konceptualnoj metafori OBITELJ JE OMEĐEN PROSTOR čije se postojanje može dokazati brojnim konvencionalnim metaforičkim izrazima kao što su *obiteljski krug*, *ući u obitelj*, *unijeti razdor u obitelj*, *biti protjeran iz obitelji* i sl., kao što se i inače vrlo često prostorni odnosi preslikavaju na obiteljske i rodbinske odnose, što postaje jasno ukoliko analiziramo konvencionalne izraze poput *bliski rođaci*, *daleki rođaci*, *izgubiti svoje najbliže* itd., a i samo je porodično stablo zapravo metaforički koncept zasnovan na prostornim relacijama. U svakom slučaju, u primjeru (96) *obitelj* se poima kao orijentir čvrstih vanjskih granica, unutar kojih se lociraju *dogovori* kao trajektor. U primjeru (97) pravilna je interpretacija pak utemeljena na konceptualnoj metafori ZNANSTVENE DISCIPLINE SU OMEĐENI PROSTORI, pa se tako i pravo i politika kao orijentiri na konceptualnoj razini profiliraju u vidu omeđenih prostora unutar kojih se rješavaju odnosno ne rješavaju određeni problemi.

2.1.2.6 Genitiv s prijedlozima *iznad*, *ispod*, *više (poviše)* i *niže*

Narav ostvarivanja shematičnoga ishodišnoga koncepta u konstrukcijama tipa *iznad* + *genitiv* i *ispod* + *genitiv*, kao i u onima s pomalo obilježenim prijedlozima *više (poviše)* i *niže*⁷², vrlo je slična onoj u upravo opisanim konstrukcijama tipa *ispred* + *genitiv*, *iza* + *genitiv*, *izvan* + *genitiv* i *unutar* + *genitiv*. Naime ishodišnu komponentu koja objedinjuje genitivna značenja u tim konstrukcijama također ne uočavamo na razini fizičkoga kretanja, već se ona ostvaruje kroz pomak fokusa vanjskoga promatrača s orijentira kao perceptivnoga ishodišta, koji je u

⁷² Za prijedlog *iznad*, kao i za prijedlog *(po)više*, karakteristično je prostorno značenje *supralokativnosti*, a vrlo je česta i njegova metaforički utemeljena upotreba u *komparativnom* značenju (npr. *biti iznad ostalih u geometriji*). S druge strane, za prijedlog *ispod*, kao i za prijedlog *niže*, karakteristično je prostorno značenje *sublokativnosti*, a usto je, analogno metaforičkoj upotrebi prijedloga *iznad*, vrlo česta i njegova upotreba u *komparativnom* značenju (npr. *biti ispod vršnjaka u učenju*). Usp. Pranjković (2001: 9, 24).

skladu s tim kodiran genitivom, na trajektor koji se želi locirati. To je očitu i u primjerima (98-101).

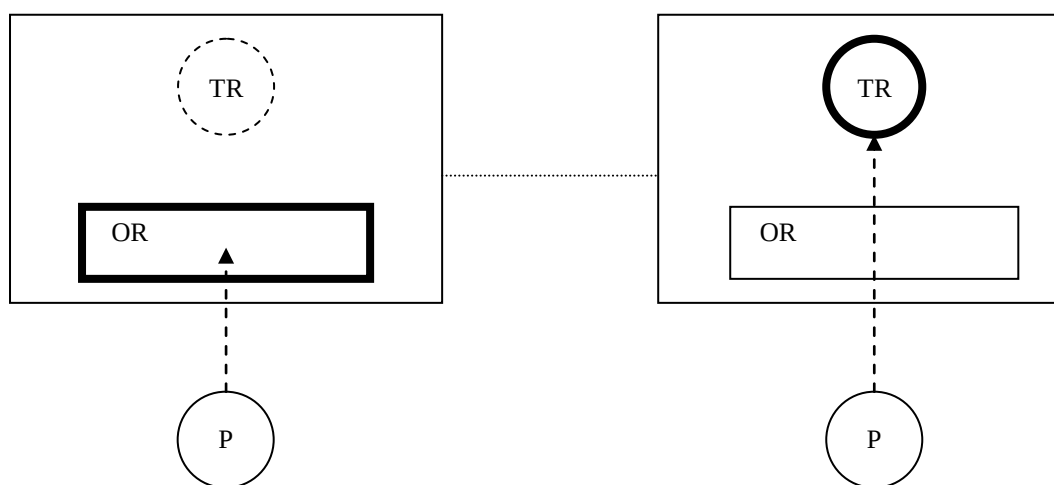
(98) Tamni oblaci već su danima iznad grada.

(99) Pretrpio je teške povrede iznad pojasa.

(100) Letjelica je uočena iznad Biokova.

(101) Iznad našeg stana uvijek je bučno.

U svim navedenim primjerima nekakvom se trajektoru lokacija također određuje s obzirom na otprije poznat položaj orijentira kao referentne točke u procesu lociranja. Tako se oblaci u primjeru (98) lociraju prvotnim fokusiranjem na poznat i stabilan položaj grada te postupnim vertikalnim pomicanjem vizualnoga fokusa naviše, budući da je u tom području, u skladu sa semantikom prijedloga *iznad*, smješten trajektor. Na temelju odmicanja vizualnoga fokusa i završne konceptualne udaljenosti od prvotno fokusiranoga orijentira, taj element kao perceptivno ishodište biva kodiran genitivom. U primjeru (99) na isti se način, konceptualnim pomakom od orijentira (pojasa) naviše, određuje mjesto pretrpljenih povreda. U primjeru (100) premještanjem vizualnoga odnosno konceptualnoga fokusa s planine Biokovo (koja zbog svoje veličine, statičnosti i dobro poznatoga položaja predstavlja pogodan orijentir, tj. polaznu točku u procesu lociranja) naviše locira se točka na kojoj je primijećena letjelica, a u primjeru (101) na isti se način, u odnosu na stan kao orijentir, locira mjesto s kojega dolazi buka. Konceptualni prikaz opisanoga tipa odnosa donosi slika 39.

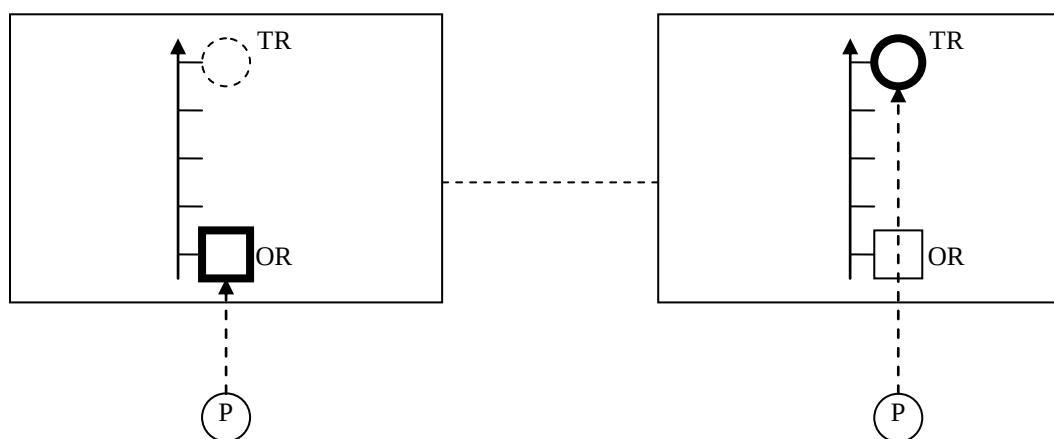
Slika 39. Pomicanje vizualnoga fokusa s orijentira na trajektor iznad njega kao elaboracija ishodišne sheme

Kao što je bio slučaj i s prijedlozima *ispred* i *iza*, zahvaljujući metaforičkim ekstenzijama prostornih odnosa determiniranih prijedlogom *iznad* koje su velikim dijelom utemeljene na konceptualnoj metafori DOBRO JE GORE, brojni su primjeri uporabe konstrukcije *iznad* + *genitiv* u neprostornim značenjima kada se želi naglasiti viši stupanj kvalitete ili kakav drugi pozitivan aspekt trajektora u odnosu na orijentir, koji u tom slučaju predstavlja ishodišnu točku, tj. polaznu vrijednost ili nekakav vid standarda u procesu vrednovanja.

(102) U svemu je iznad prosjeka.

(103) Radi iznad svojih mogućnosti.

U primjerima (102) i (103) ishodišna shema ostvaruje se kroz konceptualno udaljavanje od orijentira kao standarda na nekakvoj vrijednosnoj ljestvici kako bi se na njoj locirao trajektor. Upravo je na tom metaforičkom vidu udaljavanja utemeljeno genitivno kodiranje orijentira, a pravilna interpretacija, kao što je nepomenuto, proizlazi iz aktiviranja konceptualne metafore DOBRO JE GORE koja pripada skupini orijentacijskih metafora kao i ranije spomenute metafore DOBRO JE ISPRED, LOŠE JE IZA itd. Prikaz određivanja kvalitativnih ili kvantitativnih osobina trajektora konceptualnim pomakom naviše s orijentira kao ishodišne točke na vrijednosnoj ljestvici donosi slika 40.

Slika 40. Orijentir kao konceptualno ishodište u procesu lociranja trajektora na vrijednosnoj ljestvici

Sve što je navedeno za konstrukcije tipa *iznad* + *genitiv* vrijedi, naravno, i za konstrukcije koje se sastoje od genitiva i (ponešto stilski obilježenih) prijedloga *više* i *poviše*, kao što je slučaj u primjerima (104) i (105), u kojima su prijedlozi *više* i *poviše* zamjenjivi prijedlogom *iznad* bez bitnih promjena na značenjskom planu.

(104) Više kuće je zdenac.

(105) Imaju i vikendicu poviše grada.

Što se tiče konstrukcija tipa *ispod* + *genitiv*, narav prostornoga lociranja trajektora u odnosu na položaj genitivnih orijentira ista je kao i u slučaju upravo opisanih konstrukcija s prijedlogom *iznad*, a i metaforičke ekstenzije tih konstrukcija u označavanju neprostornih odnosa, koje najčešće također omogućuju lociranje trajektora na kakvoj vrijednosnoj ljestvici u odnosu na položaj orijentira kao ishodišne točke u procesu vrednovanja, zasnovane su na analognoj konceptualnoj metafori LOŠE JE DOLJE. U primjerima (106) i (107) radi se o prostornom lociranju dinamičnih ili potencijalno dinamičnih trajektora u odnosu na statičnije orijentire koji se nalaze na otprije poznatim položajima, ovaj put iznad njih.

(106) Ključevi je stajali ispod otirača.

(107) Mnoštvo je ljudi ispod mosta.

Ishodišna shema na kojoj je utemeljeno genitivno kodiranje ostvaruje se i u ovim primjerima na isti način, tj. pomakom fokusa vanjskoga promatrača s orijentira kao stabilnoga **perceptivnoga ishodišta** na trajektor koji se nalazi ispod njega.

Kao što je već spomenuto, metaforičke ekstenzije toga prostornoga odnosa utemeljene su često na orijentacijskoj konceptualnoj metafori LOŠE JE DOLJE, pa se tako i kvalitativni odnosi mogu kodirati konstrukcijom *ispod* + *genitiv*, čije se prototipno značenje ostvaruje u prostornoj domeni.

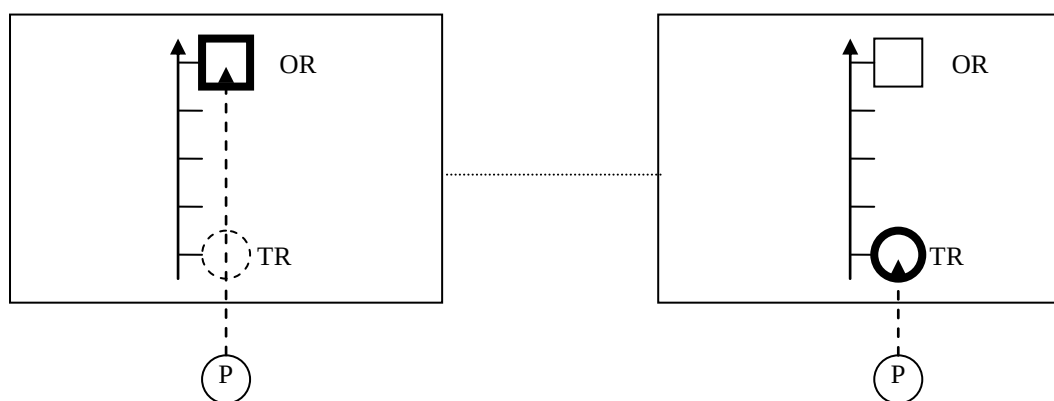
(108) Odigrali su utakmicu ispod očekivanja.

(109) Skočila je ispod dva metra.

(110) Trčao je ispod deset sekundi.

U primjeru (108) konstrukcija *ispod* + *genitiv* zapravo označava ishod utakmice koji je lošiji od očekivanog, a očekivana razina pritom se profilira na kvalitativnoj ljestvici kao orijentir.

Budući da je očekivana razina kvalitete igre otprije poznata, a samim time i jasno locirana na vrijednosnoj ljestvici, ali nije postignuta, aktualna lošija kvaliteta igre na istoj se ljestvici metaforički locira ispod nje na temelju konceptualne metafore LOŠE JE DOLJE. Situacija je nešto drukčija u primjerima (109) i (110), u kojima se ljestvice na kojima su locirani orijentiri i trajektori sastoje od preciznijih mjernih jedinica za visinu i vrijeme. S obzirom na vertikalnu narav raznovrsnih ljestvica koje su namijenjene preciznom mjerenju, manji broj jedinica od kojih se te ljestvice sastoje konceptualizira se kao niža razina u odnosu na njihov veći broj, koji se na konceptualnoj razini nalazi iznad. Konceptualni prikaz lociranja trajektora s obzirom na položaj orijentira u metaforičkim ekstenzijama ovoga tipa nalazi se na slici 41.

Slika 41. Pomicanje konceptualnoga fokusa s poznatoga orijentira na trajektor prilikom njegova lociranja na vrijednosnoj ljestvici kao elaboracija ishodišne sheme

Sve što je ranije navedeno za konstrukcije tipa *ispod* + *genitiv* vrijedi, naravno, i za stilski obilježene konstrukcije tipa *niže* + *genitiv*, koje su njima u slučajevima kodiranja statičnih prostornih odnosa u pravilu zamjenjive (usp. *Niže/ispod sela su močvare*, *Metak se zabio niže/ispod mete* itd.).

2.1.2.7 Genitiv s prijedlozima prije, uoči, poslije, nakon, za i tijekom (tokom)

Konstrukcije koje sadrže genitiv u kombinaciji s gore navedenim prijedlozima označavaju vremenske odnose⁷³, a na temelju linearnoga poimanja vremena i konceptualne metafore

⁷³ Za prijedloge *prije* i *uoči* karakteristično je značenje *prijevremenosti*, a za prijedloge *nakon* i *poslije* značenje *poslijevremenosti* (*susljednosti*). Prijedlogu *tijekom* inherentno je pak značenje *protemporalnosti* (usp.

VREMENSKI ODNOSI SU PROSTORNI ODNOSI različiti događaji poimaju se kao poznate točke ili lokacije na vremenskoj crti, pa je u odnosu na njih kao orijentire moguće na istoj crti locirati i nepoznate događaje koji im prethode ili slijede nakon njih. Bitno je također uočiti i jednu zanimljivu analogiju kada je u pitanju strukturiranje vremenskih i prostornih odnosa. Kada su u pitanju prostorni odnosi, kao orijentiri u procesu lociranja u pravilu nam služe fizički objekti koji su nam otprije poznati budući da se u odnosu na okolicu ističu svojom veličinom, položaj im je stalan tijekom dužega razdoblja, imaju veću važnost za život okolice i sl. Ako se, primjerice, pokušavamo orijentirati prilikom prvoga dolaska u Pariz te nekoga od njegovih građana upitamo za put do hotela ili nekoga drugoga odredišta od manjega kolektivnoga značaja, vrlo je vjerojatno da će u odgovoru ono biti locirano u odnosu na lokaciju Eifelova tornja, Slavoluka pobjede ili kakvoga drugog objekta čiji je položaj poznat i konceptualno dostupan zbog same veličine objekta, njegove dugotrajne lociranosti na istom mjestu, bogate povijesti i sl. Na sličan se način i manje značajni događaji često na vremenskoj crti metaforički lociraju upravo putem uspostave jasnih odnosa prema nekom poznatom događaju koji ima kolektivnu, tj. objektivnu ili pak veliku subjektivnu važnost. Upravo je takav slučaj determiniranja vremenskih odnosa i u primjerima (111-114).

(111) Probudili su se prije zore.

(112) Pisala mu je uoči Božića.

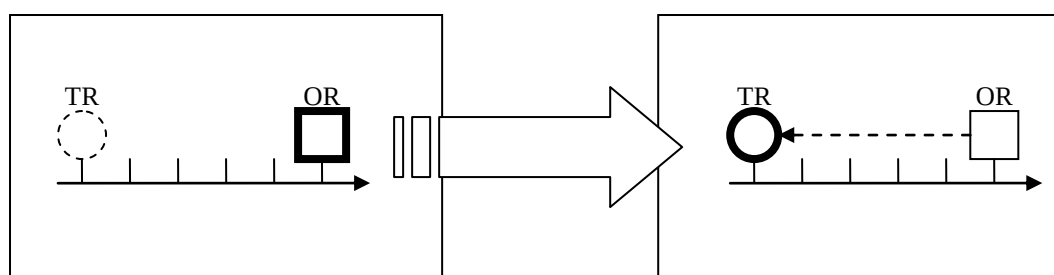
(113) Nakon povratka u domovinu teško je obolio.

(114) Otišao je u krevet tek poslije ponoći.

U navedenim primjerima različiti događaji odnosno glagolski procesi (buđenje u primjeru (111), pisanje pisma u primjeru (112), obolijevanje u primjeru (113) i odlazak u krevet u primjeru (114)) metaforički se lociraju na vremenskoj crti putem uspostave odnosa prema orijentirima (*zora*, *rođendan*, *povratak u domovinu*, *ponoć*) koji su otprije poznati bilo zbog svoga serijskoga ponavljanja (*zora*, *rođendan*, *ponoć*) ili zbog velike individualne važnosti (*rođendan*, *povratak u domovinu*). Kada se, dakle, u odnosu na njih lociraju na istoj vremenskoj crti neki manje značajni događaji, taj kognitivni proces, utemeljen na metaforičkom preslikavanju prostornih odnosa na vremenske odnose, vrlo je sličan onomu opisivanom u prethodnim potpoglavljima, gdje su se prijedložnim genitivom u prototipnim

Pranjeković 2001: 14-15), a budući da se njime u primjerima tipa *za ljetnih kiša*, *za mandata prošle vlade* i sl. prijedlog *za* u pravilu može zamijeniti, isto značenje moglo bi se u navedenim kontekstima pripisati i tom prijedlogu.

scenarijima označavali prostorni odnosi u kojima se vizualni fokus vanjskoga promatrača tijekom lociranja trajektora postupno pomicao s genitivnoga referenta kao **perceptivnoga ishodišta**. Shematski prikaz metaforičkoga lociranja trajektora (glagolskoga procesa buđenja) na vremenskoj osi u primjeru (111), koje je također omogućeno prethodnim pomicanjem fokusa s orijentira kao konceptualnoga ishodišta unazad, na vremensko razdoblje koje mu prethodi, donosi slika 42., a slični prikazi mogli bi se utemeljiti i na primjerima (112-114)⁷⁴, s tim što bi prijedlozi *nakon* i *poslije* aktivirali konceptualni pomak unaprijed na vremenskoj crti.

Slika 42. Pomicanje konceptualnoga fokusa prilikom lociranja događaja na vremenskoj crti kao elaboracija ishodišne sheme i temelj genitivnoga kodiranja vremenskoga orijentira

No postoje i slučajevi uporabe konstrukcija tipa *prije* + *genitiv* u kojima vezi između prostorne i vremenske domene možemo pripisati nešto veći stupanj kognitivne istaknutosti budući da je zasnovana i na uzročno-posljedičnom, a ne samo na metaforičkom odnosu. U takvim je slučajevima prijedlog *prije* u pravilu zamjenjiv prijedlogom *ispred*, budući da je i sama veza između prostornih i vremenskih odnosa u njima puno tješnja i neposrednija. Primjeri (115) i (116) svjedoče o takvoj mogućnosti alternacije prijedloga *prije* i *ispred*.

(115) Stigao je prije ostalih. / Stigao je ispred ostalih.

(116) Prošao je ciljnu crtu prije mene. / Prošao je ciljnu crtu ispred mene.

U navedenim primjerima lako je uočiti puno čvršću međusobnu uvjetovanost prostornih i vremenskih odnosa nego kod metaforičkih ekstenzija prostorne domene na vremensku, budući da su i jedni i drugi snažno profilirani u trenutku interpretacije, što nije bio slučaj u primjeru

⁷⁴ Naravno, uz napomenu da se prijedlogom *uoči* obično profiliraju znatno kraća vremenska razdoblja nego prijedlogom *prije*, tj. da *uoči* u takvim slučajevima *obično* znači *neposredno prije*.

(111). Vremenski odnosi u primjerima (115) i (116) izravno proizlaze iz prostornih odnosa pa bi se moglo raspravljati i o tome radi li se u ovom slučaju o konceptualnoj metafori ili pak o visokorazinskoj metonimiji tipa UZROK ZA REZULTAT, budući da je u njima vremenski odnos profiliran prijedlogom *prije* zapravo rezultat ostvarenoga prostornoga odnosa koji se može profilirati prijedlogom *ispred*.

(117) Za ove vlade neke su stvari ipak krenule nabolje.

(118) Za ljetnih kiša nisu rijetke ni poplave.

(119) Nastojali smo doći još za godišnjega odmora.

Kod genitiva s prijedlogom *za* obično je pak, kao što vidimo i iz primjera (117-119), riječ o svojevrsnoj elipsi, tj. u tim se primjerima genitiv zapravo ostvaruje u svom eksplikativnom značenju i razumijevamo ih na sljedeći način: *Za vrijeme ove vlade neke su stvari ipak krenule nabolje, Za vrijeme ljetnih kiša nisu rijetke ni poplave, Nastojali smo doći još za vrijeme godišnjega odmora* itd. U tom se smislu genitiv u navedenim konstrukcijama uklapa u ishodišnu shemu na isti način kao i ranije analizirani primjeri eksplikativnoga genitiva (usp. poglavlje 2.1.1.3). Radi se, dakle, o činjenici da se predodžba vremena odnosno *trajanja* kao apstraktnija i konceptualno ovisna struktura u navedenim primjerima s razriješenom elipsom izvodi iz konkretnije i konceptualno autonomne predodžbe entiteta koji ima određeni rok trajanosti. Upravo na temelju svijesti o ograničenom trajanju mandata vlade, ljetnih kiša ili godišnjega odmora profiliraju se manja omeđena, ali ipak konceptualno ovisna područja unutar vremenske domene, a njihovo profiliranje temelji se na prethodnoj predodžbi genitivnih referenata. Stoga se i ovdje, kao i u ranijim primjerima koji uključuju eksplikativni genitiv, objedinjujuća genitivna shema ostvaruje u vidu uspostave konceptualno ovisne i apstraktne predodžbe „roka trajanja“ koja je utemeljena na prethodnoj svijesti o nekom neovisnom i konkretnom entitetu „koji u tom roku traje“ kao svom **konceptualnom ishodištu**.

Isto objašnjenje odnosi se i na uporabu konstrukcija tipa *tijekom* + *genitiv*, kao što je vidljivo u primjerima (120-122).

(120) Tijekom vremena sve se ipak popravilo.

(121) Dobro smo se odmorili tijekom praznika.

(122) Tijekom putovanja stalno su pjevali.

Naime konstrukcijom *tijekom* + *genitiv* također se označavaju vremenski odnosi, a sam prijedlog nastao je od instrumentalnog oblika imenice i njegova je uporaba utemeljena na metaforičkom poimanju vremena kao objekta u linearnom pokretu, vrlo često upravo u vidu riječnoga toka. U tom se smislu u primjerima tipa *tijek razdoblja* x *genitiv* ostvaruje u svom eksplikativnom značenju baš kao i u sintagmi *tok rijeke*, a činjenica da konceptualno ovisne semantičke strukture i ovdje proizlaze iz prethodne svijesti o konceptualno neovisnim i konkretnijim semantičkim strukturama uklapa se u jedinstvenu genitivnu shemu ishodišta i upravo je njome motivirano genitivno kodiranje orijentira.

2.1.2.8 Genitiv s prijedlozima *dno* (*podno*, *nadno*, *udno*) i *vrh* (*povrh*, *navrh*, *uvrh*, *zavrh*)

U konstrukcijama s prijedlozima *dno* (*podno*, *nadno*, *udno*) i *vrh* (*povrh*, *navrh*, *uvrh*, *zavrh*)⁷⁵ i genitivom ishodišna se shema ostvaruje na sličan način kao i u kombinaciji genitiva s prijedlozima *ispod* i *iznad*, što je vidljivo iz primjera (123-131).

(123) Brod je potonuo dno pučine.

(124) To je selo podno Velebita.

(125) Otrov je ležao nadno čaše.

(126) Udnno duše osjećala je olakšanje.

(127) Drveće se žutjelo vrh brda.

(128) Brod je plovio povrh vode.

(129) Putnik je zastao navrh planine.

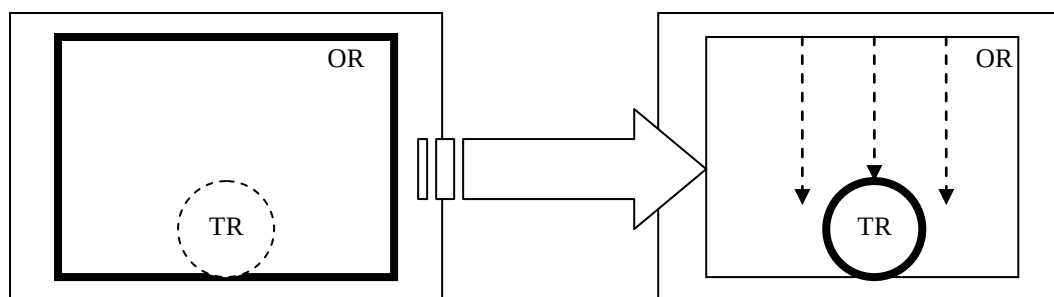
(130) Predsjednik je sjeo uvrh stola.

(131) Bilo je snijega zavrh glave.

Naime trajektorije se u navedenim primjerima također prostorno ili metaforički⁷⁶ lociraju premještanjem fokusa vanjskoga promatrača s kakvog statičnog, većeg ili konceptualno

⁷⁵ Za prijedloge *dno*, *podno*, *nadno* i *udno* karakteristično je značenje *sublokativnosti*, kod kojega se „OL nalazi u relaciji s nižim i/ili donjim dijelom L“, dok je prijedlozima *vrh*, *povrh*, *navrh*, *uvrh* i *zavrh* inheretno značenje *supralokativnosti* budući da se „OL nalazi ili se kreće u vršnom dijelu, po površini L ili iznad njega“ (Pranjaković 2001: 9).

dostupnijeg orijentira na predmet smješten u njegovom donjem ili gornjem predjelu. To pomicanje konceptualnoga fokusa s orijentira kao referentne točke, tj. **konceptualnoga ishodišta** predstavlja motivaciju za njegovo genitivno kodiranje, dok sam prijedlog promatraču daje informaciju u kojem se smjeru treba perceptivno usmjeriti kako bi trajektor bio lociran. Konceptualni prikaz procesa lociranja trajektora čiji je položaj određen konstrukcijom tipa *dno (nadno, podno, udno) + genitiv* donosi slika 43., a sličan prikaz mogao bi se odnositi i na konstrukcije tipa *vrh (povrh, navrh, uvrh, zavrh)*, s tim da bi u tom prikazu trajektor bio na isti način lociran u gornjem predjelu orijentira.

Slika 43. Ostvaraj sheme ishodišta kroz pomicanje konceptualnoga fokusa s konceptualno dostupnijega orijentira na trajektor u njegovu donjem predjelu

Također, kada su u pitanju konstrukcije tipa *povrh + genitiv*, nisu rijetke niti ekstenzije opisanoga prostornoga koncepta utemeljene na metafori VIŠE JE GORE, uspostavljenoj u skladu s predodžbom slaganja fizičkih objekata jednih na druge, tj. njihovoga vertikalnoga gomilanja.

(132) Taj smo novac dobili povrh plaće.

(133) Oni se, povrh svega toga, nisu ni javili.

(134) Htjeli biste kruha povrh pogače.

⁷⁶ Naime interpretacija primjera (126) utemeljena je na konceptualnoj metafori DUŠA JE POSUDA, a interpretacija primjera (130) na konceptualnoj metafori DOBRO JE GORE, budući da se osobe koje zajedno sjede za stolom nužno nalaze u istoj ravnini, pa u tom smislu raspored mjesta za stolom nema vertikalnu dimenziju s pripadajućim vrhom i dnom, ali se mjesta koja su rezervirana za osobe na boljim, tj. višim stupnjevima kakve hijerarhijske ljestvice metaforički i sama konceptualiziraju kao „gornja“, dok su za njihove podređene rezervirani „donji“ položaji za istim stolom.

Tako se u primjeru (132) dodatna zarada konceptualizira kao dio novčanih sredstava koji prispijeva naknadno i stoga biva pridodan „gore“, na postojeća redovna primanja. U primjeru (133) raniji se pak neugodni događaji konceptualiziraju kao fizički entiteti naslagani u vertikalni niz, a na tu gomilu nastavljaju se slagati novi događaji. Stvar je, naravno, slična i s uzrečicom u primjeru (134) koja se koristi kada se koga želi upozoriti na neskromnost, slikovito prikazanu kao traženje dodatnoga kruha u trenutku kada je pogača već na stolu.

2.1.2.9 Genitiv s prijedlozima *čelo*, *nakraj*, *onkraj*, *krajem* i *potkraj*

Genitivni referenti u navedenim prijedložno-padežnim izrazima uklapaju se u objedinjujući ishodišni koncept također prema **eksplikativnom obrascu**, budući da su prijedlozi *čelo*, *nakraj*, *onkraj*, *krajem* i *potkraj*⁷⁷ nastali ili od samostalnih padežnih oblika **relacijskih imenica** (*čelo*, *krajem*) ili pak sažimanjem prijedložno-padežnih izraza u kojima je imenica *kraj* imala akuzativni oblik. Budući da se semantički pol samih relacijskih imenica *čelo* i *kraj* može ostvariti tek u okviru šire predodžbe konkretnih matičnih cjelina, koje u tom smislu predstavljaju njihova **konceptualna ishodišta**⁷⁸, i sami prijedlozi nastali od tih imenica pridružuju genitiv imenskim riječima s kojima se kombiniraju i na kojima je utemeljena interpretacija njihovih dimenzionalnih značenja (usp. *Stao je čelo stola*, *Čelo kolone jahao je vodič*, *Sjeo je nakraj stola*, *Završio je onkraj brave*, *Već deset godina žive onkraj granice*,

⁷⁷ Za navedene prijedloge karakteristično je značenje *ekstremalne lokativnosti*, kod kojega se „OL nalazi na čelnom ili začelnom dijelu (na početku ili na kraju) L gledanog po horizontali“, a zahvaljujući semu *protežnosti*, „koji je na neki način svojstven i ekstremalnoj lokativnosti i kategoriji vremena, ovi su prijedlozi osobito podložni „temporalizaciji“, npr. u *početku svibnja*, *krajem godine*, *potkraj stoljeća* i sl.“ (Pranjeković 2001: 9), te se u tom smislu s pravom može govoriti i o značenju *ekstremalne temporalnosti* (usp. Pranjeković 2001: 16).

⁷⁸ Dakako, genitivni referenti koji se u poglavljima o subjektivnom, objektivnom i eksplikativnom genitivu, kao i na drugim mjestima u ovome radu, opisuju kao **konceptualna ishodišta** u procesu profiliranja neautornih konceptualnih ustrojstava označenih relacijskim imenicama, zapravo predstavljaju njihovu *bazu*, tj. interpretacijski okvir koji nužno mora biti aktiviran kako bi se profilirala određena neautonomna predodžba. R. Langacker (1987: 486) definira bazu kao „the cognitive structure against which the designatum of a semantic structure is profiled; the ground with respect to which the designatum is the figure. The base includes specifications in one or more domains, which collectively are called the matrix of the semantic structure.“ S druge strane, o Langackerovoj definiciji istoga pojma Croft i Cruse (2004: 14-15) kažu sljedeće:

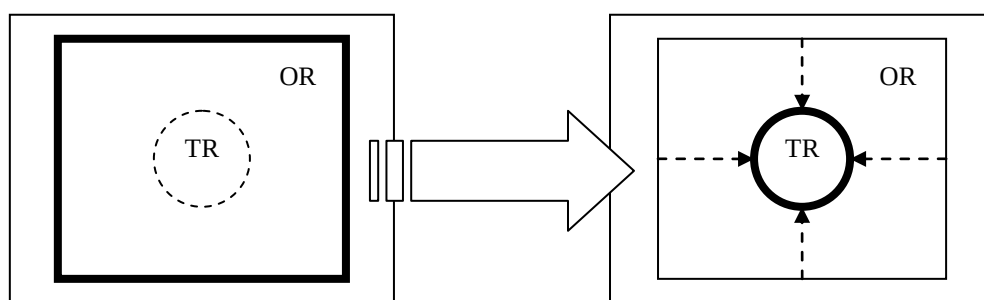
„Langacker describes the relationship between RADIUS and CIRCLE as one of a concept **profile** against a **base** [istaknuli autori]. The profile refers to the concept symbolized by the word in question. **The base is that knowledge or conceptual structure that is presupposed by the profiled concept** [istaknuo G. T. F.]“

Usp. i definiciju pojma *baze* u Taylor (2002: 588).

Doći će tek krajem ljeta, Potkraj života često je bolovao itd.).⁷⁹ Treba pritom napomenuti kako je značenju prijedloga *onkraj* inherentna određena deiktičnost, budući da on ujedno upućuje i na položaj govornika s „ove strane“ genitivnoga orijentira, kao što se vidi i u dvama gore navedenim primjerima. Također, nastanak vremenskoga prijedloga upravo od instrumentalnoga oblika relacijske imenice *kraj* motiviran je linearnim poimanjem vremena, tj. konceptualnom metaforom VREMENSKI ODNOSI SU PROSTONI ODNOSI, kao i nastanak vremenskoga prijedloga *tijekom*. Odabir instrumentalnoga oblika tih dviju imenica za prijedložno označavanje vremenskih odnosa utemeljen je na predodžbi paralelizma vremenske putanje i samoga događaja koji se u tom vremenu odvija, budući da je takva predodžba u potpunosti kompatibilna s instrumentalnom shemom paralelizma (usp. poglavlje 2.5).

2.1.2.10 Genitiv s prijedlozima *sred* (*nasred*, *posred*, *usred*)

U prijedložno-padežnim izrazima tipa *sred* (*nasred*, *posred*, *usred*)⁸⁰ + *genitiv* ostvaruje se genitivna ishodišna shema također prema principu **perceptivnoga ishodišta**, koji je već opisan u nekoliko navrata, budući da genitivni referenti i ovdje funkcioniraju kao stabilne i perceptivno lako dostupne polazne točke u procesu lociranja ili konceptualizacije trajektora od strane vanjskoga promatrača (*Već smo bili sred pučine*, *Lopta stoji nasred igrališta*, *Imao je modricu posred čela*, *Ubojstvo se dogodilo usred grada*).

Slika 44. Pomicanje perceptivnoga fokusa s orijentira na trajektor u njegovom središtu kao elaboracija ishodišne sheme

⁷⁹ No i u ovom je slučaju, dakako, moguće, ukoliko zanemarimo samo porijeklo prijedloga, govoriti o genitivnim orijentirima kao **perceptivnim ishodištima** u lociranju trajektora od strane vanjskoga promatrača.

⁸⁰ Navedenim prijedlozima inherentno je prostorno značenje *centrumlokativnosti*, kod kojega se „OL nalazi ili se kreće u središnjem dijelu L“ (Pranjkić 2001: 9), kao i vremensko značenje *centrumtemporalnosti*, kod kojega se kakav „događaj odvija u središnjem dijelu VL [VL = vremenski lokalizator, nap. G. T. F.]“ (Pranjkić 2001: 16).

Ekstenzije prikazanoga prostornoga značenja utemeljene su pak na konceptualnim metaforama RAZDOBLJA SU OMEĐENI PROSTORI (*To se dogodilo usred bijela dana, Tu je svježije i usred ljeta*), RAZGOVOR JE PUTOVANJE (*Prekinuo si nas usred razgovora*) i sl.

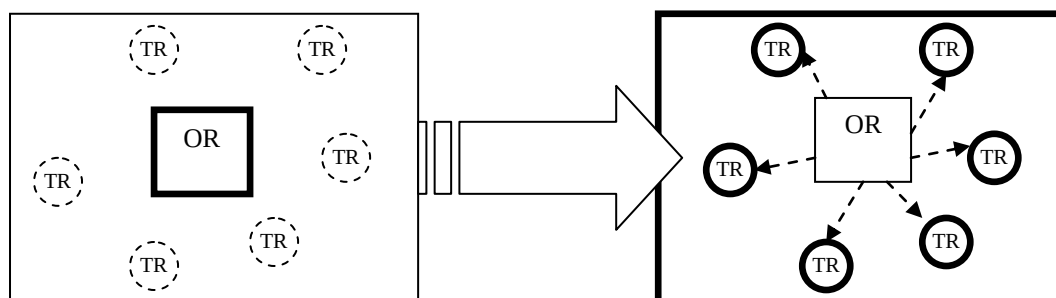
2.1.2.11 Genitiv s prijedlogom oko (okolo)

I genitiv s prijedlogom *oko*⁸¹ predstavlja jednu od elaboracija ishodišne sheme s obzirom na činjenicu da se trajektor pomoću takvih konstrukcija percipira i locira na osnovi položaja prethodno poznatoga orijentira, koji kao **perceptivno ishodište** biva kodiran genitivom. Trajektori se pak u ovim slučajevima nalaze izvan njegovih vanjskih granica i raspoređeni su cirkularno.

(135) Oko stola razbacane su knjige.

(136) Svuda oko nas bila su tijela unesrećenih.

U primjerima (135) i (136) trajektori okružuju svoje orijentire, koji u procesu određivanja i profiliranja njihova položaja funkcioniraju i ovdje kao perceptivna ishodišta, dok se prijedlogom *oko* profilira cirkularna raspoređenost trajektorâ u odnosu na vanjske granice orijentira. Slika 45. donosi shematski prikaz takvih statičnih odnosa kroz slijed fokusiranja temeljnih sastavnica konceptualne strukture od strane vanjskoga promatrača.

Slika 45. Perceptivni prijelaz s orijentira na cirkularno raspoređene trajektore kao elaboracija ishodišne sheme i temelj genitivnoga kodiranja orijentira

⁸¹ Za prijedlog *oko* karakteristično je prostorno značenje *cirkumlokativnosti*, a u vremenskim kontekstima njemu analogno značenje *cirkumtemporalnosti* (usp. Pranjković 2001: 9, 15).

Slika donosi konceptualni prikaz lociranja trajektora u odnosu na položaj orijentira koji je profiliran u prvoj fazi procesa (lijevi dio slike), da bi se potom nizom perceptivnih skokova s orijentira na distributivno raspoređene trajektore u njegovoj okolini profilirala njihova cirkularna raspoređenost oko njegovih vanjskih granica. Konceptualnim temeljom genitivnoga kodiranja može se stoga i u ovom slučaju smatrati perceptivni „skok“ s orijentira na kružno raspoređene trajektore kao specifična elaboracija ishodišne sheme. No oko orijentira ne moraju biti kružno raspoređeni isključivo statični trajektori, kao što je bio slučaj u dvama prethodnim primjerima, već na isti način može biti distribuirana i aktivnost jednoga trajektora u dinamičnim scenarijima. Primjer su takvih scenarija i sljedeće rečenice (137) i (138).

(137) Pas trči oko drveta.

(138) Policijski istražitelj kruži oko mjesta zločina.

U navedenim primjerima radi se o jednom trajektoru, a ne o većem broju primjeraka iste kategorije koji su kružno raspoređeni oko orijentira. No navedenim su rečenicama kodirani dinamični scenariji u kojima se trajektori kreću, a sama putanja njihova kretanja kružno je distribuirana u odnosu na vanjske granice orijentira. Tako aktivnost trajektora i u ovim primjerima lociramo s obzirom na statične orijentire kao perceptivna ishodišta, što predstavlja konceptualnosemantički temelj njihovoga genitivnoga kodiranja.

Na opisanom procesu prostornoga lociranja utemeljena su i metaforička preslikavanja na odnose u vremenskoj domeni, koja pak omogućuju da se određeni događaji lociraju kao trajektori na temporalnoj osi, a pritom stabilni i konceptualno istaknuti vremenski orijentiri također imaju ishodišnu ulogu u samom procesu lociranja (*Doći ću oko Božića, Vidjet ćemo se oko tvoga rođendana* itd.). Na temelju metaforičkoga preslikavanja prostornih odnosa na vremenske, dani koji neposredno prethode određenom konceptualno istaknutom datumu ili događaju ili pak slijede nakon njega poimaju se kao entiteti distribuirani u njegovoj neposrednoj okolini, upravo kao da ga izvana okružuju. Sama narav metaforičkoga poimanja distribuiranosti vremenskih činjenica oko nekoga orijentira kao perceptivnoga polazišta u tom je smislu slična poimanju konkretnih prostornih odnosa opisanih na temelju gornjih primjera, a genitivno kodiranje vremenskih entiteta utemeljeno je na istim konceptualnim odnosima. Na sličan se način može označiti i raspoređenost približnih vrijednosti oko neke središnje ili standardne točke na vrijednosnoj ljestvici (*Bila je visoka oko metar i sedamdeset, Do sela ima*

oko pet kilometara), grupiranost manjih aktivnosti oko neke središnje aktivnosti ili specifičnoga cilja (*Pomagao joj je oko odgoja djece, Radili su nekoliko godina oko utemeljenja udruge*), kao i metaforička distribuiranost komunikacijskoga procesa oko središnje teme (*Svađali su se stalno oko imanja, Bili smo u sukobu oko stručnih pitanja, Već se dugo vodi rasprava oko izbornoga zakona*) itd.

2.1.2.12 Genitiv s prijedlozima blizu, kod, kraj (pokraj), pored, nadomak, nadohvat, u i mimo

I u slučaju kodiranja prostornih odnosa prijedložno-padežnim izrazima koji se sastoje od prijedloga *blizu, kod, kraj (pokraj), pored, nadomak* i *nadohvat*⁸² u kombinaciji s genitivom, veza genitivnih referenata u okviru konkretnih scenarija i shematičnoga genitivnoga koncepta ishodišta slične je naravi kao i u prethodno opisivanim skupinama, tj. statičan orijentir koji duže vrijeme zadržava stabilan i, samim time, promatraču poznat položaj, a usto se često ističe u odnosu na okolne objekte i svojom veličinom, na konceptualnoj razini ima ulogu perceptivnoga ishodišta, tj. referentne točke u odnosu na koju se određuje stalan položaj statičnoga trajektora koji je vanjskom promatraču otprije nepoznat ili pak privremeni položaj potencijalno dinamičnoga trajektora. Upravo na činjenici da u procesu lociranja manjih objekata od strane vanjskoga promatrača ti orijentiri služe kao perceptivna ishodišta utemeljeno je i u ovim slučajevima njihovo genitivno kodiranje (usp. *Škola je blizu crkve, Sastat ćemo se kod pošte, Djeca se igraju (po)kraj jezera, U školi sam uvijek sjedio pored njega* itd.) Dakako, na isti način može od strane vanjskoga promatrača biti locirana i sama aktivnost, tj. prostor kojim se kreću dinamični trajektori, pa i u tom slučaju možemo govoriti o genitivnom orijentiru kao perceptivnom ishodištu u procesu lokalizacije (*Prošli su blizu kazališta, Vozili smo se kraj jezera, Provezli su se pokraj groblja, Dugo je šetala pored pruge* itd.). Također, česta su i metaforička preslikavanja opisanoga prostornoga odnosa na odnose koji se uspostavljaju prilikom metaforičkoga lociranja trajektora na vremenskoj osi (*Sastali smo se blizu Božića*) ili na kakvoj vrijednosnoj ljestvici u odnosu na položaj orijentira koji pritom funkcionira kao standardna veličina (*Jama je duboka blizu pet metara, Dijete je teško blizu deset kilograma, Kuća je stara blizu osamdeset godina* itd.).

⁸² Navedenim prijedlozima inherentno je u prototipnim, prostornim kontekstima značenje *adlokativnosti* (usp. Pranjković 2001: 9).

Situacija je slična i u konstrukcijama tipa *nadomak/nadohvat* + *genitiv*, s tim da navedeni prijedlozi označavaju specifičan vid nestandardne mjere za prostornu dužinu, tj. aktualni domet. Genitivnim kodiranjem upućuje se pak na perceptivni pomak vanjskoga promatrača s ishodišnoga orijentira na nekakav trajektor (bilo da se radi o predmetu ili aktivnosti) smješten u njegovoj neposrednoj okolini, a ta perceptivna putanja podudara se upravo s područjem dometa koje je naznačeno prijedlozima *nadomak* i *nadohvat*. Pritom možemo razlikovati dva temeljna tipa scenarija. U prvome se dinamični trajektori lociraju u odnosu na statične orijentire, pa je prijedlogom zapravo naznačen neposredni domet njihovoga kretanja, ali orijentiri s obzirom na stabilnost svojega položaja promatraču u lokalizaciji trajektora ipak služe kao perceptivno ishodište (*Stigli su nadomak sela, Dotrčao je nadomak cilja* itd.) Dakako, nisu rijetkost niti metaforičke ekstenzije toga tipa prostornih scenarija, npr. u slučaju konvencionalnih iskaza utemeljenih na konceptualnoj metafori RAZMIŠLJANJE JE PUTOVANJE (*Došli smo nadomak rješenja, Bio sam nadohvat odgovora*⁸³ itd.) U drugom je pak tipu scenarija dinamičnost inherentna genitivnom orijentiru, dok se trajektor koji se locira u odnosu na njega konceptualizira kao statičan (npr. *Knjiga je bila nadohvat ruke*), no genitivno kodiranje orijentira i ovdje je utemeljeno na činjenici da on vanjskome promatraču služi kao perceptivno ishodište u procesu lociranja statičnoga trajektora. Metaforičke ekstenzije u ovakvim su slučajevima također moguće, npr. na temelju konceptualne metafore GLEDANJE JE DODIRIVANJE (npr. *Prvi neprijateljski redovi nalazili su se nadohvat pogleda*).

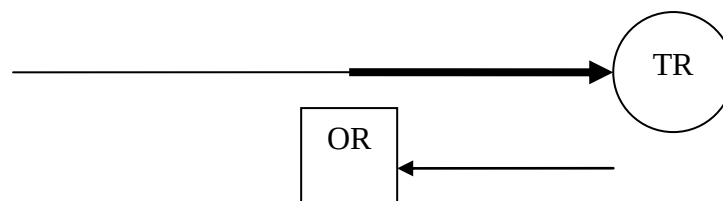
Prijedlog *mimo* označava pak specifičnu kombinaciju približavanja trajektora orijentiru u prvoj fazi kretanja i njegova udaljavanja od orijentira u drugoj fazi, ali i izostanak kontakta u trenutku najveće blizine, tj. na točki prelaska iz jedne faze u drugu. Prijedložno-padežnim izrazom tipa *mimo* + *genitiv* profilira se pak upravo druga faza opisanoga scenarija, tj. udaljavanje koje slijedi umjesto očekivanoga ili mogućega kontakta.

(137) Ružno je tako proći mimo staroga prijatelja.

(138) Prošli su mimo naše kuće.

Budući da udaljavanje bez kontakta predstavlja neočekivan ishod događaja, obrat, pa i izvor razočaranja u primjeru (137), upravo ta faza procesa biva konceptualno istaknuta, dok prethodna faza ostaje u drugom planu prilikom konceptualizacije procesa prolaska.

⁸³ Dakako, pravilna interpretacija navedenih primjera utemeljena je na aktiviranju orijentacijske metafore NEPOZNATO JE GORE.

Slika 46. Scenarij mimoilaženja s istaknutom komponentom završnoga udaljavanja kao temeljom genitivnoga kodiranja orijentira

Na slici 46. prikazan je odnos trajektora i orijentira u primjeru (137) koji se ostvaruje kao kombinacija dviju faza kretanja – prvotnoga približavanja trajektora orijentiru te njegova udaljavanja u drugoj fazi, no bez prethodno ostvarenoga kontakta. Budući da je završna faza u kojoj se trajektor udaljava od orijentira konceptualno istaknuta u scenarijima ovoga tipa, taj je dio trajektorove putanje predložen deblje otisnutom punom strelicom, dok prethodna faza u kojoj se trajektor tek približava orijentiru prilikom konceptualizacije ostaje u drugom planu pa je stoga prikazana tanjim dijelom strelice. Konceptualna istaknutost druge faze kretanja trajektora, tj. njegovoga završnoga udaljavanja od orijentira, čini sam orijentir kompatibilnim s ishodišnom shemom i upravo na toj činjenici utemeljeno je njegovo genitivno kodiranje, a ono je, dakako, motivirano identičnim konceptualnim obrascem i u primjeru (138), u kojemu je orijentir (*kuća*) statičan, tj. ne može mu se pripisati niti mogućnost kretanja, a faza trajektorova udaljavanja od njega također biva konceptualno istaknuta u predodžbi označenoga scenarija.

I u slučaju kodiranja prostornih odnosa konstrukcijama tipa *kod + genitiv* vanjski promatrač locira trajektor s obzirom na poznati položaj orijentira kao **konceptualno ishodište** (npr. kada se prilikom adresiranja pisma uz naziv manjega ili nepoznatoga mjesta napiše (*kod Osijeka/Dakova/Požege*), pa se u tom smislu navedeni genitivni referenti uklapaju u ishodišnu shemu. Također, istom se konstrukcijom može locirati i trajektor koji vrši kakvu radnju u blizini genitivnoga orijentira (npr. *Sjede kod prozora i razgovaraju*), a na metaforičkom preslikavanju takvih prostornih scenarija na vremenske odnose utemeljeno je i kodiranje samih događaja istom konstrukcijom budući da se u njihovoj neposrednoj blizini odnosno okruženju, naravno, na vremenskoj osi, odvijaju neki drugi događaji (*Djeca često prave probleme kod prelaska na krutu hranu, Kod velike zarade treba razmišljati o poreznim zakonima* itd.) Dakako, kod konkretiziranja vremenskih odnosa prijedlog *kod* zamjenjiv je

gramatikaliziranim prijedlogom *prilikom*. Na sličan se način, u odnosu na genitivne referente kao predodžbena ishodišta, lociraju ili konceptualiziraju i određena stanja stvari u njihovom neposrednom okruženju (*Kod njih su odnosi malo zategnuti, Kod nas je sve dobro, Najljepše mu je kod roditelja*).

Genitivom s prijedlogom *u*⁸⁴ označava se pak stvarna ili metaforička smještenost kakvoga trajektora u domeni privatnosti, vlasništva ili kontrole genitivnoga referenta, a ishodišna se shema u takvim slučajevima ostvaruje na isti način kao i kod genitiva s prijedlogom *kod*, tj. pomakom konceptualnoga fokusa s ishodišnoga genitivnoga referenta na entitet koji se locira u njegovom posjedstvu (*U njega je sav novac*) ili u sferi njegove kontrole (*Zakoni su u Slovenaca drugačiji*). Uporaba te konstrukcije stoga je vrlo česta i u označavanju neotuđive posvojnosti (*Ima oči kao u sove, Bio je jedinac u roditelja* itd.).

2.1.2.13 Genitiv s prijedlozima *duž* (uzduž), *širom* i *diljem*

Prijedlozi *duž* (uzduž) i *širom*⁸⁵ izvedeni su od imenica kojima se označavaju prostorne dimenzije te se stoga pojavljuju isključivo u prostornim značenjima. Genitivni referenti koji dolaze uz prijedlog *duž* jednodimenzionalni su (*koračati duž označene linije, šetati duž obale*) ili im pak biva profilirana samo dužina, dok sama širina ostaje u konceptualnoj pozadini (*ploviti duž rijeke*). Prijedlogom *širom* profiliraju se pak obje dimenzije genitivnih orijentira čijom se površinom prostiru trajektorije, a u slučaju prijedloga *diljem* obično se radi o većim prostorima (usp. *Korov raste širom/*diljem voćnjaka, Djeca su trčala širom/*diljem livade, Ratovi se vode širom/diljem svijeta, Putovao je širom/diljem zemlje* itd.). Što se pak tiče odnosa same ishodišne sheme i genitivnih referenata u toj skupini, princip njezina ostvarivanja sličan je onomu već opisanom kod eksplikativnoga genitiva, budući da navedeni prijedlozi imaju porijeklo u relacijskim imenicama koje označavaju prostorne dimenzije, a sama predodžba prostornih dimenzija neostvariva je izvan odnosa s konkretnim prostornim entitetima kroz koje se te dimenzije ostvaruju i koji u tom smislu funkcioniraju kao njihova konceptualna ishodišta. U tom smislu zavisna predodžba same prostorne dimenzije može proizaći tek iz prethodno ostvarene autonomne predodžbe omeđenoga prostora, a ta činjenica, kao i u slučaju odnosa koji su već opisani u poglavlju o eksplikativnom genitivu, predstavlja

⁸⁴ Za navedeni je prijedlog u označavanju prostornih odnosa karakteristično značenje *intralokativnosti* (usp. Pranjković 2001: 9).

⁸⁵ Za navedene prijedloge karakteristično je prostorno značenje *prolokativnosti*. Njima se, dakle, profilira odnos u kojemu se „OL nalazi ili se kreće po dužini odnosno po širini L“ (Pranjković 2001: 9).

specifičnu elaboraciju ishodišne sheme i temelj genitivnoga kodiranja konkretnoga područja kao konceptualnog ishodišta.

2.1.2.14 Genitiv s prijedlogom preko

Prijedložno-padežnim izrazom *preko*⁸⁶ + *genitiv* kodiraju se u prototipnim prostornim kontekstima odnosi trajektora i orijentira u dinamičnim scenarijima koji, uz profilirano translociranje trajektora preko orijentira, često uključuju i veće ili manje završno udaljšavanje trajektora od orijentira, pa uslijed toga sami orijentiri na konceptualnoj razini predstavljaju specifičnu elaboraciju ishodišne sheme i na toj je činjenici utemeljeno njihovo genitivno kodiranje (npr. *Pretrčao sam preko ulice, Vojska je prešla preko rijeke* itd). No budući da su orijentiri u navedenim primjerima kao cjeline ujedno i zahvaćeni kretanjem trajektora, moguće je njihovo alternativno akuzativno kodiranje, budući da je zahvaćenost orijentira kao cjeline glagolskim procesom jedna od karakterističnih sastavnica shematičnoga akuzativnoga koncepta cilja (usp. *Pretrčao sam ulicu, Vojska je prešla rijeku*).

S druge strane, u scenarijima statične smještenosti trajektora u odnosu na orijentir (npr. *most preko rijeke Drave*) upotreba istoga prijedložno-padežnoga izraza utemeljena je na dinamici same konceptualizacije položaja statičnoga trajektora, koji se metaforički „pruža“ preko orijentira, a dinamična narav konceptualizacije njegova položaja zasigurno velikim dijelom proizlazi i iz činjenice da trajektor kao putanja omogućuje potencijalnim agentivnim trajektorima translociranje preko orijentira, i to tako da u međuvremenu ne dođe do njihovoga kontakta.⁸⁷ No budući da su sami nominativni trajektor u tom slučaju objektivno statični i njihova se lokacija određuje s obzirom na stalan položaj većega orijentira, takav je scenarij

⁸⁶ Prijedlogu *preko* inherentno je prostorno značenje *translokativnosti*, kod kojega se „OL nalazi ili se kreće poprijeko u odnosu na L (presijeca lokalizator)“ (Pranjkoć 2001: 10), tj. *sumarne translokativnosti* (u opreci prema *etapnoj translokativnosti*; više o odnosu tih dvaju značenja u kontekstu semantičke analize hrvatskih glagolskih prefiksa *pre-* i *pro-* vidi u Belaj (2008: 150-178, 204-252, 278-281, 288-292)). Također, za isti su prijedlog u označavanju vremenskih odnosa karakteristična značenja *protemporalnosti* i *poredbene (ekvativne) temporalnosti*, a znatno rjeđe on ima *transtemporalno* značenje. Od nedimenzionalnih značenja za njega su pak karakteristični *modal* i *komparativ* (usp. Pranjkoć 2001: 15, 20).

⁸⁷ Na sličnim je konceptualnosemantičkim činjenicama utemeljena i upotreba prijedložno-padežnih izraza tipa *u* + *akuzativ*, *na* + *akuzativ* i *iz* + *genitiv* prilikom označavanja statičnih odnosa trajektora i orijentira u primjerima kao što su *ulaz u kuću, izlaz na dvorište, izlaz iz sobe* i sl., gdje je također snažno naglašena svijest o tome da sami nominativni trajektor, iako su statični, zapravo omogućuju kretanje potencijalnih agentivnih trajektora koje se vrednuje u odnosu na akuzativne ili genitivne orijentire. Stoga se primjeri ovoga tipa mogu smatrati i jednim vidom elipse, koja se u tom smislu može razriješiti na sljedeći način: *most koji vodi preko rijeke Drave, ulaz koji vodi u kuću, izlaz koji vodi na dvorište, izlaz koji vodi iz kuće* itd. Dakako, sama etimologija imenica *ulaz* i *izlaz* tu činjenicu dodatno naglašava, dok je u slučaju *mosta* ona nešto implicitnija, ali ipak nedvojbeno prisutna.

uklopiv i u shemu smještenosti, pa u skladu s tim orijentir može biti kodiran lokativom (usp. *most na rijeci Dravi*).

Na sličnim je odnosima utemeljena i uporaba konstrukcije tipa *preko* + *genitiv* u vremenskom značenju (npr. *Radio sam na moru preko ljeta*, *Preko zime obično obavljam sitne popravke u kući* itd.), što je u potpunom skladu s linearnim poimanjem vremena i metaforičkom konceptualizacijom života kao putovanja, tj. kretanja pravocrtnom vremenskom putanjom. U tom je smislu razdoblje kodirano genitivom profilirano kao zaseban vremenski odsječak, a agentivni se trajektor sudjelujući u glagolskom procesu preko njega metaforički translocira.⁸⁸

S druge strane, ako se konstrukcijom tipa *preko* + *genitiv* označava postaja na dužem putu (npr. *Sutra letim u Chicago preko Frankfurta*, *Idem na more preko Sarajeva* itd.), u takvim translokativnim scenarijima posebno je naglašena faza završnoga udaljavanja od orijentira, a takvi se prostorni odnosi metaforički preslikavaju i na odnose u nekim apstraktnijim domenama kao što su, primjerice, komunikacija ili trgovina, te tako omogućuju uporabu iste konstrukcije u scenarijima posredovanja (npr. *Žalba je proslijeđena preko saborskih tijela*, *Prodajem robu preko posrednika* itd.).

Metaforičko preslikavanje opisanih prostornih odnosa na različite vrijednosne domene moguće je u slučajevima kada se se u kakvom procesu dostiže i premašuje određena standardna ili očekivana vrijednost, pa se nova vrijednost pritom određuje kroz uspostavu distance prema njoj. Ta završna udaljenost aktualne, tj. ostvarene mjere na vrijednosnoj ljestvici čini normu kao orijentir u procesu vrednovanja kompatibilnom sa shematičnim konceptom ishodišta (*Potrošio je preko polovice nasljedstva*, *Dosad smo radili preko svojih mogućnosti*, *Iskopali su jamu duboku preko pet metara*). U skladu s tim, umjesto prijedloga *preko* u takvim se slučajevima u pravilu može upotrijebiti izraz *više od*, a upravo je mogućnost upotrebe prototipnoga ablativnoga prijedloga *od* u ovom slučaju jasan indikator prostorne utemeljenosti odnosa trajektora i orijentira u procesu vrednovanja, kao i uklapanja opisanih genitivnih referenata u jedinstvenu genitivnu shemu ishodišta.⁸⁹

⁸⁸ O preslikavanju prostornoga odnosa translokativnosti na vremenske odnose u kontekstu glagola tvorenih prefiksom *pre-* kao što su *prezimiti*, *prenočiti* i *preležati* usp. Belaj (2008: 175-176).

⁸⁹ U tom bi se smislu ovdje moglo govoriti o svojevrsnoj, metaforički utemeljenoj, interferenciji prostornih značenja *translokativnosti*, *supralokativnosti* i *ablativnosti*.

2.1.2.15 Genitiv s prijedlozima bez i osim

Odnos koji se profilira konstrukcijama tipa *bez* + *genitiv* obično se ostvaruje u scenarijima lišenosti i s obzirom na to uključuje aktualnu prostornu ili kakav vid metaforičke udaljenosti trajektora od genitivnoga orijentira (*ručak bez mesa, soba bez prozora, čovjek bez mane, osoba bez zlih namjera*). Orijentir se u tom smislu nalazi izvan granica trajektora, a budući da je sam trajektor konceptualno istaknutiji u okviru kodiranoga scenarija, njegov se odnos prema orijentiru konceptualizira kao odnos udaljenosti, što, u skladu s prirodom ishodišne sheme, otvara prostor genitivnom kodiranju samoga orijentira.⁹⁰

Situacija je slična i s konstrukcijama tipa *osim* + *genitiv*, za koje je karakteristično značenje isključivanja. Sami orijentiri isključeni su iz označenoga scenarija, pa se s obzirom na to profilirani situacijski okvir u odnosu na njih također ostvaruje kroz predodžbu prostorne udaljenosti (*Spašeni su svi putnici osim suvozača, U sabornici su svi osim predsjednika, Rekao sam mu sve osim toga*), što ih čini kompatibilnima s ishodišnom shemom i predstavlja motivaciju za njihovo genitivno kodiranje.

2.1.2.16 Genitiv s prijedlozima mjesto (umjesto, namjesto) i uime

Genitivni referenti u prijedložno-padežnim izrazima tipa *mjesto (umjesto, namjesto)*⁹¹ + *genitiv* vrlo se izravno uklapaju u ishodišnu shemu, budući da nominativni trajektori u karakterističnim primjerima kao što su *Umjesto predsjednika na pregovore je došao njegov zamjenik, Umjesto novca stigla nam je samo potvrda o nepodmirenom dugu, Umjesto zime došlo je proljeće* itd. u inicijalnoj fazi glagolskoga procesa preuzimaju uloge genitivnih orijentira, tj. privremeno ih zamjenjuju u njihovoj osnovnoj ili očekivanoj funkciji. S obzirom na to, mjesto ili funkcija koju uobičajeno vrše ti orijentiri predstavlja u navedenim primjerima ishodišnu točku sudjelovanja nominativnih trajektora u glagolskim procesima, a ta činjenica, u skladu s općom ishodišnom shemom, otvara konceptualnosemantički prostor za genitivno kodiranje samih orijentira.

⁹⁰ Dakako, kod trajektora je posebno istaknuta upravo osobina izrečena orijentirirom, i to u vidu nedostatka, pa se u tom smislu može reći da je na razini kodiranoga scenarija konceptualno istaknuta i ona supstruktura koja mu zapravo nedostaje, tj. koje je sam trajektor „lišen“.

⁹¹ Za prijedloge *mjesto, namjesto* i *umjesto* karakteristično je prostorno značenje *alterlokativnosti*, tj. oni profiliraju odnos u kojemu „OL mijenja poziciju s lokalizatorom“ (Pranjeković 2001: 10).

Orijentiri kodirani konstrukcijama tipa *uime* + *genitiv* uklapaju se u opću ishodišnu shemu na sličan način, najčešće u scenarijima zastupanja genitivnih referenata od strane nominativnih trajektora koji govore ili djeluju u njihovo ime, pa samim time također preuzimaju njihovu funkciju i nakon te inicijalne, tj. ishodišne faze počinju sudjelovati u glagolskom procesu (npr. *Pozdravio je goste uime organizatora skupa, Istupio je uime obespravljenih i siromašnih* i sl.). Također, genitivna shema ishodišta u ovakvim se scenarijima često dodatno ostvaruje i u svom prostornom vidu, budući da se oni koji govore ili djeluju u ime drugih često u u inicijalnoj fazi toga procesa doista izdvajaju iz skupine pojedinaca koje predstavljaju i zauzimaju položaj ispred njih, pa je u skladu s tim „protokolarnim“ scenarijem prijedlog *uime* u gore navedenim i drugim sličnim primjerima zamjenjiv upravo prostornim prijedlogom *ispred* u istom značenju.

2.1.2.17 Genitiv s prijedlozima *putem*, *pomoću* (*s pomoću*) i *posredstvom*

Genitivom s prijedlozima *putem*, *pomoću* (*s pomoću*) i *posredstvom*⁹² označava se u pravilu posrednik u izvršavanju glagolske radnje, tj. u postizanju kakvoga cilja, bilo da se radi o kakvoj nadležnoj instituciji, priručnom pomagalu ili nečemu trećem, a takav vid eksplikativnosti svojstven je administrativnom stilu (npr. *Tražiti će odštetu putem suda, Napao ih je putem novina, To je lakše objasniti pomoću crteža, Upoznala je sadašnjeg supruga posredstvom agencije za zbližavanje samaca* itd.). Budući da su prijedlozi *pomoću* (*s pomoću*) i *posredstvom* nastali gramatikalizacijom od instrumentalnih oblika relacijskih imenica, tj. imenica koje označavaju zavisna konceptualna ustrojstva i čije se značenje ostvaruje tek na temelju prethodne predodžbe konkretnoga posrednika kao autonomnoga konceptualnoga ustrojstva, a i sama uporaba rijeđloga *putem* u istom značenju utemeljena je na konceptualnoj metafori POMOĆ (POSREDOVANJE) JE PUT KOJI VODI DO CILJA, genitivni referenti u navedenim se konstrukcijama uklapaju u ishodišnu shemu na sličan način kao i u slučaju subjektnoga, objektnoga ili eksplikativnoga genitiva, tj. oni predstavljaju konceptualna ishodišta u samoj predodžbi relacijskih značenja imenica od čijih su instrumentalnih oblika nastali gore navedeni prijedlozi. U tom smislu možemo ih smatrati svojevrsnim „repovima“ što ih sami prijedlozi vuku iz faze koja je prethodila njihovu nastanku od instrumentalnih oblika relacijskih imenica.

⁹² Navedenim prijedlozima kodiraju se nedimenzionalna, *instrumentalna značenja* (naravno, radi se o *instrumentalu u užem smislu*). Usp. Pranjković (2001: 26).

2.1.2.18 Genitiv s prijedlogom između

Genitivni referenti u konstrukcijama s prijedlogom *između*⁹³ uklapaju pak se u objedinjujući ishodišni koncept na temelju činjenice da u lociranju trajektora, bilo prostornom ili metaforičkom, od strane vanjskoga promatrača, oni kao stabilni i otprije poznati orijentiri imaju funkciju perceptivnih ishodišta (npr. *Lopta je između stola i peći, Njegova je kuća između između škole i crkve, Između nas ispriječili su se problemi* itd.), kao što bio slučaj i s brojnim drugim prethodno opisivanim konstrukcijama koje se sastoje od nekog dimenzionalnog prijedloga i genitiva. Opisani prostorni odnos plodno je tlo i za metaforička preslikavanja na vremensku domenu, u skladu s dosad često spominjanim pravocrtnim poimanjem temporalne osi na kojoj se određeni događaji metaforički lociraju s obzirom na svoj odnos prema nekim drugim, otprije jasno i stabilno lociranim vremenskim točkama (*Razbolio se između Božića i Nove godine, Sav posao obavljen je između utorka i petka* itd.).

2.1.2.19 Genitiv s prijedlozima *spram* (naspram), *protiv*, *nasuprot* (usuprot), *usprkos* i *unatoč*

U konstrukcijama tipa *(na)spram* + *genitiv*, koje se obično ostvaruju u kontekstima usporedbe dvaju entiteta s obzirom na stupanj izraženosti neke specifične osobine, genitivni referenti uklapaju se u opću ishodišnu shemu budući da im pripada uloga referentnih točaka u procesu vrednovanja trajektora, tj. predstavljaju nekakav vid standardne vrijednosti i u tom smislu funkcioniraju kao ishodišna točka u evaluacijskom postupku (*Spram tvojih problema moji su zanemarivi, Može se reći da je naspram drugih bio prilično uvjerljiv* itd.). Kombiniranje genitiva s prijedlogom *protiv* (*Bunio se protiv poslodavaca, Borio se protiv neprijatelja* itd.) može se pak objasniti kroz naglašenu opreku s konstrukcijom tipa *za* + *akuzativ*, čije je značenje kompatibilno sa shematičnim akuzativnim konceptom cilja, pa se s obzirom na to i borba za ostvarenje kakvoga cilja ostvaruje u vidu približavanja i težnje za završnim kontaktom, što je karakteristično za samo akuzativno kodiranje. S druge strane, genitivno kodiranje uz prijedlog *protiv* proizlazi upravo iz obrnutoga konceptualnosemantičkoga

⁹³ Za navedeni je prijedlog karakteristično prostorno značenje *interlokativnosti*, a budući da je trajektor okružen dvama orijentirima, radi se o *linearnom interesivu* (koji je oprečan *skupnom interesivu*, kod kojega je trajektor okružen većim brojem orijentira, a što je karakteristično za tip odnosa kodiran prijedlogom *među*). Također, u vremenskim kontekstima istom je prijedlogu inherentno značenje *intertemporalnosti*, budući da se određeno razdoblje ili događaj smješta u interval omeđen dvama vremenskim orijentirima (usp. Pranjković 2001: 10, 14).

odnosa. Naime borba koja proizlazi iz pukoga protivljenja tuđim ciljevima, a ne iz želje da se ostvari kakav cilj, konceptualizira se kao idejna, tj. metaforička udaljenost od suparnika, a ne kao put koji vodi prema realizaciji vlastitoga cilja. Upravo na toj konceptualnosemantičkoj komponenti temelji se genitivno kodiranje orijentira uz prijedlog *protiv*, koji je s obzirom na profiliranje trajektorove metaforičke (idejne) udaljenosti kompatibilan s genitivnom shemom ishodišta. Protivljenje se označava i prijedlozima *usprkos* i *unatoč*, pa je konceptualnosemantički prostor za genitivno kodiranje imenskih riječi u kombinaciji s tim prijedlozima stvoren na isti način (npr. *Ostali smo na igralištu usprkos/unatoč velike vrućine*). Ipak treba napomenuti da je uz te prijedloge uobičajeniji dativ, a genitivno označavanje orijentira u tom je kontekstu izrazito obilježeno. Dativno kodiranje utemeljeno je pak na činjenici da je u tom tipu scenarija djelovanje trajektora aktivno usmjereno prema antagonističkom orijentiru, što je pak u skladu sa shematičnim dativnim konceptom usmjerenosti. U konstrukcijama s prijedlogom *nasuprot*⁹⁴ u dimenzionalnom, tj. prostornom značenju genitivni referent ima pak ulogu perceptivnoga ishodišta u lociranju trajektora koji mu je postavljen sučelice (npr. *Stražar je cijeli dan stajao nasuprot glavnoga ulaza, Nasuprot općine nekad se nalazila sinagoga* itd).

2.1.2.20 Genitiv s prijedlozima zbog, uslijed i radi (zaradi, poradi)

Iako su značenja prijedloga *zbog*, *uslijed* i *radi* nedimenzionalna, njihovo je uklapanje u ishodišnu shemu vrlo izravno i jasno ukazuje na prostornu utemeljenost konceptualizacije uzročno-posljedičnih odnosa. Konstrukcijama tipa *zbog* + genitiv i *uslijed* + genitiv u pravilu se označava uzrok kakve pojave (npr. *Opomenut je zbog kašnjenja na posao, Prijatelji su ga napustili zbog ovisnosti o kocki, Izgubio je volju za životom uslijed mnogih nepovoljnih okolnosti*), a sama posljedica kao rezultativna situacija proizlazi iz toga uzročnoga stanja stvari odnosno, jednostavnije rečeno, uzrok predstavlja **situacijsko ishodište** ostvarenih posljedica. Samo semantičko polje uzroka u tom je smislu vrlo izravno uklopivo u ishodišnu shemu, a takva narav konceptualizacije uzročno-posljedičnih odnosa zasigurno je velikim dijelom također utemeljena na linearnom poimanju događajnoga slijeda, budući da se kauzativnost na pravocrtnoj temporalnoj osi ostvaruje u vidu metaforičke ablativnosti.

⁹⁴ Za prijedlog *nasuprot* karakteristično je prostorno značenje *frontalne lokativnosti*, kod kojega se „OL nalazi ili se kreće na manjem ili većem odstojanju od L, i to tako da su im prednje strane sučeljene“ (Pranjčević, 2001: 10). Iz te prostorne sučeljenosti, tj. suprotnosti razvilo se i nedimenzionalno adverbativno značenje prijedloga *nasuprot*, koje je karakteristično i za prijedloge *protiv*, *usprkos* i *unatoč* (usp. Pranjčević 2001: 25).

Što se pak tiče prijedložno-padežnih konstrukcija tipa *radi* + *genitiv*, kojima se označava osnovna namjera vršitelja tijekom njegova sudjelovanja u glagolskom procesu, genitivno kodiranje tu je motivirano ishodišnom shemom na nešto drukčiji način. Naime semantičko polje namjere uže je od polja uzroka i u potpunosti je obuhvaćeno njime, pa u skladu s tim možemo reći kako je namjera specifičan vid, tj. sastavni dio uzroka, dok obrnuto nikako ne važi. Tako i samo postojanje namjere može predstavljati poticaj za ostvarivanje kakvoga procesa, tj. uzrokovati glagolsku radnju, pa u skladu s tim možemo reći kako rezultati procesa proizlaze iz same namjere kao ishodišnoga stanja stvari i specifičnoga tipa uzroka (*Napustio je dojučerašnje prijatelje radi napredovanja u stranci, Tužio je kolegu radi publiciteta, Sastali su se radi dogovora* itd.). Dakako, kod namjere je, za razliku od uzroka, prisutna i komponenta adlativnosti, budući da je djelovanje koje iz nje proizlazi uvijek usmjereno prema nekomu ili nečemu.

2.1.2.21 Genitiv s prijedlogom *glede*

U konstrukcijama tipa *glede* + *genitiv* genitivni referenti uklapaju se u opću shemu kao **tematska ishodišta**. Genitivom su, naime, u takvim konstrukcijama kodirane upravo unaprijed postavljene teme o kojima se u rečenici priopćuje neki nov sadržaj, pa one u tom smislu predstavljaju komunikacijska polazišta s obzirom na koja se iznose neke opće tvrdnje (*Glede novog zakona o radu mišljenja su podijeljena, Glede naših planova ništa se nije mijenjalo, Stvari ne stoje dobro glede naše ekonomske budućnosti* itd.).

2.1.2.22 Genitiv s prijedlozima *prigodom*, *prilikom* i *povodom*

I u slučaju prijedložno-padežnih konstrukcija tipa *prigodom*, *prilikom* i *povodom*⁹⁵ + *genitiv* (*Prigodom proglašenja pobjednika govorio je i kapetan momčadi, Prigodom misnog slavlja okupilo se mnoštvo vjernika, Prilikom rasprave pale su teške riječi, Prilikom pranja posuđa*

⁹⁵ I u slučaju prijedloga *povodom* može se, kao i kod prijedloga *zbog* i *uslijed*, govoriti o značenju kauzativnosti, ali u nešto specifičnijem vidu:

„Podvrsta uzroka jest uzrok povoda. To je tzv. nedjelujući uzrok koji posljedicu ne izaziva, nego uz druge uzroke pomaže njezinoj realizaciji. U hrvatskom se jeziku kao uzrok povoda upotrebljava instrumental ili u-lokativ imenice *povod*: *povodom* ili *u povodu*, npr. *povodom blagdana (posjetiti roditelje)*, *u povodu nemilih događaja (sazvati sjednicu)* itd. Uzrok povoda tijesno je povezan s kategorijom vremena već i time što je svaki povod neki događaj koji se odvija u vremenu, pa ga možemo smatrati nekom vrstom vremenskog uzroka.“ (Pranjković 2001: 23)

razbio sam tanjur, Organizirao je proslavu povodom nedavnoga napredovanja, Sastali smo se povodom bratovog rođendana) sami su prijedlozi nastali gramatikalizacijom od instrumentalnih oblika relacijskih imenica, pa genitivni referenti kao autonomnija konceptualna ustrojstva, a često su u ovim konstrukcijama genitivom kodirane upravo odglagolske imenice kojima se određeni [PROCESI] profiliraju kao [STVARI] odnosno omeđena područja unutar vremenske domene, predstavljaju konceptualna ishodišta u interpretaciji značenja samih relacijskih imenica od čijih su instrumentalnih oblika izvedeni gore navedeni prijedlozi. U tom se smislu oni uklapaju u opću genitivnu shemu, a genitiv se u navedenim primjerima (naravno, u odnosu na izvedene prijedloge s kojima vrši funkciju priložne oznake) ostvaruje u značenju koje je vrlo blisko eksplikativnom (usp. poglavlje 2.1.1.3).⁹⁶

2.2 Dativ

Jedno od najopsežnijih istraživanja dativa⁹⁷ u metodološkim okvirima kognitivne semantike svakako je monografija *Cognitive Semantics and the Polish Dative* E. Dąbrowske (1997), pa ćemo se na neke njezine temeljne zaključke (kao i na metode kojima je autorica do njih došla) oslanjati i u ovome radu. Naime i E. Dąbrowska opisuje značenje dativa na nešto općenitijoj, tj. shematičnoj razini. Prema njezinim zaključcima, dativni referenti, najjednostavnije rečeno, u većini slučajeva „sudjeluju“ u nekakvome procesu tako što neizravno trpe njegove posljedice. Sam proces označen glagolom nije dakle usmjeren izravno na njih, ali zahvaća nekakav entitet u njihovoj bliskoj okolini, pa dativni referenti posljedice tog procesa na različite načine neizravno osjećaju i sami. E. Dąbrowska u svrhu formalnoga semantičkoga opisa toga općenitoga fenomena svome metodološkom aparatu pridodaje pojam *osobne sfere* (engl. *personal sphere*), uz pomoć kojega dolazi do koncepta *osobe mete* (engl. *target person*) kao shematičnoga značenja koje je zajedničko većini dativnih dopuna. Pojam osobne sfere i shema osobe mete međusobno su pritom prema autorici povezani na sljedeći način:

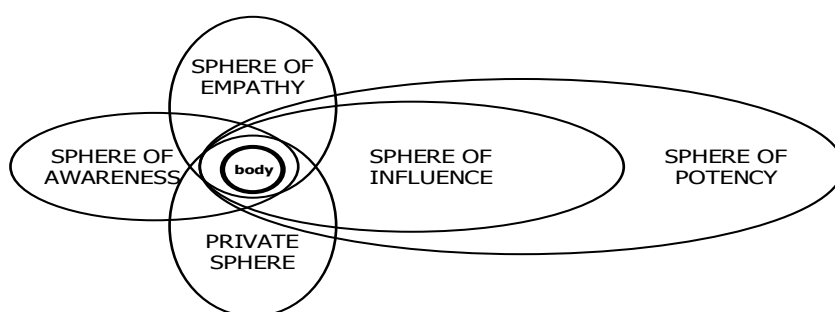
Participants in a situation may be affected in a variety of ways. Objects are affected when a force is applied to them and they undergo a change of state as

⁹⁶ Spomenuta eksplikativna narav genitivnih referenata, kao i relacijska narav samih imenica od čijih su instrumentalnih oblika nastali prijedlozi *prigodom*, *prilikom* i *povodom*, još je očitija ukoliko gornje primjere usporedimo s analognim primjerima u kojima genitivni orijentiri predstavljaju obvezne attribute (npr. *prigoda proglašenja pobjednika*, *prigoda misnog slavlja* itd.).

⁹⁷ Cjelovitu analizu dativnih značenja u hrvatskom jeziku utemeljenu na kognitivnom metodološkom aparatu vidi i u Belaj, Tanacković Faletar (2008).

a result. Sentient beings, on the other hand, are also affected when their loved ones die, when their prized possessions are damaged or taken away, and when embarrassing details of their private lives are exposed to the public. To define the target person category, therefore, it is necessary to introduce the notion of *personal sphere*, which comprises the persons, objects, locations, and facts sufficiently closely associated with an individual that any changes in them are likely to affect the individual as well. The target person (TP), then, is *an individual who is perceived as affected by an action, process, or state taking place within or impinging upon his personal sphere*. The dative case is the grammatical exponent of the target person role. (Dąbrowska 1997: 16-17)

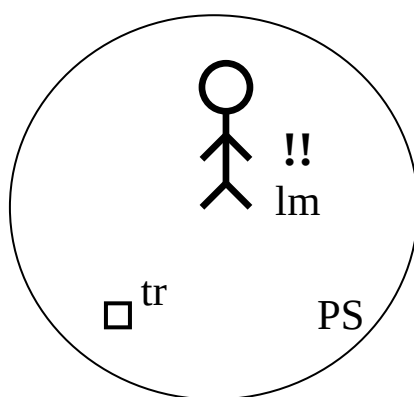
Osobna sfera sastoji se prema E. Dąbrowskoj od sljedećih sastavnica: sfere empatije, privatne sfere, sfere svjesnosti, sfere utjecaja i sfere mogućnosti. Pritom sferu empatije čine živa bića s kojima suosjećamo (npr. djeca, drage osobe, kućni ljubimci itd.); u sferi svjesnosti odvija se svakodnevna percepcija okolnoga svijeta, a u nju su uključene i ideje i emocije pojedinca; privatnu sferu čine stvari koje posjedujemo, sferu utjecaja čine živa bića i objekti kojima na bilo koji način možemo manipulirati, a sferu mogućnosti elementi koji nam ne pripadaju izravno, ali nam je pod određenim okolnostima dopušteno raspolagati njima. Navedene sastavnice osobne sfere E. Dąbrowska prikazuje na sljedeći način:

Slika 47. Koncept osobne sfere (Dąbrowska 1997: 65)

Također treba napomenuti da osobna sfera predstavlja otvorenu i stalno promjenjivu, tj. kontekstom u najširem smislu uvjetovanu kategoriju (pa su tako primjerice studenti dio osobne sfere ili, preciznije, sfere utjecaja sveučilišnoga profesora dok sjede na njegovome

predavanju, ali ne i izvan toga vremena itd.). Prema Dąbrowskoj, većina konkretnih ostvaraja dativa pokrivena je zajedničkim shematičnim značenjem osobe mete u kojemu je dativni referent zapravo nositelj osobne sfere, odnosno onih njezinih podsfera koje bivaju aktivirane prilikom interpretacije iskaza, te stoga biva i neizravno zahvaćen procesom koji se u toj sferi odvija (budući da taj proces najčešće rezultira pojavom ili nestajanjem nekoga elementa iz određene podsfera). Iz zajedničke sheme dativnih značenja E. Dąbrowska izuzima samo konkretna prostorna, tj. adlativna značenja dativnih dopuna. U skladu s navedenim, shema osobe mete, koja je prema E. Dąbrowskoj zajednička najvećem broju značenja dativnih dopuna, može se prikazati na sljedeći način:

Slika 48. Shema osobe mete (Dąbrowska 1997: 53)

Simbol PS na slici 48. predstavlja osobnu sferu (engl. *personal sphere*) predočenu kružnicom, figura u njezinom gornjem dijelu predstavlja nositelja te sfere, koji na konceptualnoj razini predstavlja *orijentir* (engl. *landmark*) i neizravno je zahvaćen onime što se zbiva s neakvim entitetom⁹⁸ u njegovoj osobnoj sferi. Taj entitet pak na konceptualnoj razini ima ulogu *trajektora*, dok je neizravno zahvaćenost osobe mete, tj. nositelja osobne sfere (dativnoga referenta) takvom promjenom označena dvama uskličnicima. Bitno je napomenuti da se konkretnim iskazima nikada ne aktivira osobna sfera u cijelosti, već uvijek jedna ili više njezinih podsfera (u slučajevima njihovoga djelomičnog preklapanja koje se može uočiti i na slici 47.).

Sličan pristup semantici dativa u bosanskom jeziku razradio je I. Palić (2006) u svojoj opsežnoj analizi sintakse i semantike toga padeža. Govoreći o pojmu osobne sfere i općem značenju osobe mete, autor zaključuje sljedeće:

⁹⁸ Sam pojam entiteta u ovom je kontekstu shematičan i može predstavljati i *nominalnu predikaciju* i *temporalnu relacijsku predikaciju*, tj. i [STVAR] i [PROCES].

Pojam osobne sfere duboko je kulturološki utemeljen. Sve potkategorije koje se uključuju u semantičku kategoriju osobne sfere (. . .), kojom je u svojoj biti određena semantička uloga osobe mete označene supstantivnom riječju u dativu, jesu zapravo nešto što svi govornici dijele kao zajednička iskustvena i kulturološka znanja o tome kada i pod kojim uvjetima neka osoba može biti pogođena nekom radnjom ili procesom koji se ne vrši na njoj, koji ne zahvaća nju kao svoj neposredni predmet. (Palić 2006: 21)

I. Palić posebno ističe činjenicu da dativom u najvećem broju slučajeva bivaju označeni živi entiteti i upravo se ta velika značenjska skupina može podvesti pod opće značenje osobe mete.

Postavlja se, međutim, pitanje – koje je ovdje na neki način ključno – da li se dativ u bosanskome jeziku u cjelini može opisati u okvirima semantičke uloge osobe mete. Pozitivan odgovor na ovo pitanje pretpostavljao bi da dativni referenti mogu biti samo osobe, tj. ljudska bića. Činjenica da su dativni referenti u bosanskome jeziku u ogromnoj većini doista osobe daje dobru osnovu da se „osoba meta“ uzme kao temeljno značenje bosanskoga dativa. Međutim, dativ se u savremenom bosanskom jeziku upotrebljava i onda kada njegov referent nije osoba, i čak uopće nije živo biće, nego je predmet (. . .). (Palić 2006: 23)

Proširenje koncepta *osobe mete* postiže se prema autoru različitim postupcima semantičke ekstenzije „čiji je rezultat 'poosobljenje' (personifikacija) predmeta, kojima se onda, isto kao i osobama, pripisuje osobna sfera“ (Palić 2006: 24). Autor stoga zaključuje kako većina semantičkih potkategorija dativa pokazuje izrazitu sposobnost uklapanja u koncept osobe mete, dok značenja „koja se ne odlikuju takvom sposobnošću (npr. alativni⁹⁹ dativ) danas nemaju takvu poziciju: ona se, dakle, udaljavaju od jezgrenoga značenja dativa, te im je upotreba jako sužena.“ (Palić 2006: 272)

S obzirom na navedeno, čini se da je na ovome mjestu nužno, barem u kratkim crtama, ukazati na razloge i narav neuklapanja adlativnoga dativa u koncept osobe mete na koje upozoravaju i I. Palić (2006) i E. Dąbrowska (1997), kao i upitati se predstavlja li navedeni

⁹⁹ Budući da se različiti autori u svojim radovima koriste terminima *alativni* i *adlativni dativ*, važno je ovdje napomenuti kako su navedeni termini istoznačni.

koncept zaista najvišu moguću razinu generalizacije dativnoga značenja? Po mišljenju autora ovoga rada, a u skladu s uvodno obrazloženim kognitivnim uvažavanjem prostora kao temeljne domene svakodnevnoga ljudskog iskustva, bilo bi nadasve opravdano pokušati na još shematičnijoj razini uspostaviti generalizaciju najvišega reda koja bi pokrila najraznovrsnije dativne referente s obzirom na obilježje njihove (ne)živosti i različita specifična značenja i iz koje bi se jasno vidjelo da **sva dativna značenja**, uključujući i adlativni dativ i značenja koja se uklapaju u koncept osobe mete, u temeljima vlastite konceptualizacije sadrže prostorne odnose odnosno, konkretnije, koncept prostorne blizine koja proizlazi iz usmjerenoga kretanja. U tom bi se smislu upravo adlativna značenja mogla promatrati kao temelj i ishodište, tj. izvorna domena u metaforičkoj ekstenziji iz koje proizlazi koncept osobe mete, a objedinjujući dativni koncept koji je utemeljen upravo na tim značenjima mogao bi se definirati kao shema usmjerenosti u generičkome smislu. U skladu s tom temeljnom tezom koja je u kratkim crtama iznesena i objašnjena već u uvodnom dijelu (usp. poglavlje 1.7), u ovom će se poglavlju analizirati uporaba dativa u različitim značenjima koja navode J. Silić i I. Pranjković (2005: 219-223), ističući također prostorno značenje negranične direktivnosti kao **temeljno** dativno značenje. Prilikom analize svakoga pojedinoga značenja naglasak će se stavljati na narav njegova uklapanja u shematični koncept usmjerenosti koji na visokoshematičnoj razini objedinjuje sva dativna značenja, bez obzira na obilježje živosti njihovih referenata.

Ponovimo još jednom, Dąbrowska (1997) i Palić (2006) svrstavaju pod jedinstvenu shemu sva dativna značenja osim onih adlativnih, tj. značenja čiste prostorne usmjerenosti, a takav pristup karakterističan je i za analizu prostornih i neprostornih dativnih značenja u Šarić (2008: 207-283). I. Palić pritom se poziva i na činjenicu da su dativni referenti u najvećem dijelu slučajeva doista živa bića koja se bez problema uklapaju u koncept osobe mete. Neživi dativni referenti u slučajevima čistih prostornih značenja ne uklapaju se pak u tu značenjsku shemu, već se s njome mogu povezati samo prema načelu porodične sličnosti (Dąbrowska 1997). To je prema I. Paliću ujedno i razlog tendencije „slabljenja“ ovoga dativnoga značenja. Ponovimo, osnovni cilj ovoga poglavlja nije osporiti zaključke do kojih su svojim metodološki dobro utemeljenim analizama došli E. Dąbrowska, I. Palić i Lj. Šarić, već utvrditi radi li se u slučaju koncepta osobe mete zaista o najvišoj mogućoj razini značenjske shematičnosti, tj. predstavlja li shema osobe mete koncept najvišega reda kada se govori o općem značenju dativa. Kako je već napomenuto, autor ove disertacije drži da tomu nije tako i da se na još shematičnijoj razini može uspostaviti koncept višega reda koji apstrahira

specifičnija obilježja zajednička shemi osobe mete s jedne strane i adlativnim značenjima s neživim dativnim referentima s druge strane.

Pojedinim aspektima sintakse i semantike dativa bavio se u svojim radovima i Dubravko Kučanda (1996, 1998). Pišući o posvojnom dativu (1996) autor tako iznosi argumente protiv podjele slobodnoga dativa, tj. dativa koji nije ovisan o predikatu, na sintaktičke i semantičke potkategorije kao što su dativ *commodi*, dativ *incommodi*, posvojni dativ itd. budući da razlika između dativa *commodi* i *incommodi* nije semantičko svojstvo samoga padeža, već proizlazi iz značenja glagola pa se samim time ista razlika može proširiti i na druge vrste dativa (indirektni objekt ili subjekt u dativu) ovisno od tome izriče li glagol nešto povoljno ili nepovoljno. Zajednička je, naime, karakteristika slobodnih dativa da omogućavaju opis radnje ili stanja izrečenih predikatom iz perspektive dativnoga referenta, pa autor stoga umjesto gore navedenih termina predlaže pojam „dativ empatije“. Sa semantičkoga aspekta ta dativna potkategorija označava osobu koja doživljava ili je pogođena onime što izriče predikat. Povijesni pak razvoj dativa empatije u indoeuropskim jezicima, što ovdje smatramo vrlo znakovitim, pokazuje da se on prvo javio kao zamjenica prvoga lica (usp. Havers 1991), a to nedvojbeno ukazuje na njegovu iskustvenu utemeljenost, tj. na činjenicu da je govorniku najlakše prikazati neku izvanjezičnu situaciju iz vlastite perspektive, a „razlike u leksičkim klasama imenica uz koje se javlja dativ empatije pokazuju da govornici različitih jezika različito grupiraju pojmove uz koje mogu upotrijebiti takav dativ“. (Kučanda 1996: 332) U drugom radu vezanom uz dativnu problematiku autor pak propituje status subjekta u dativu kao sintaktičke kategorije (Kučanda 1998) budući da su za dativne subjekte karakteristična dva atipična svojstva kodiranja: kosi padež i odsutnost sročnosti s predikatom. S druge strane, u literaturi o subjektu u dativu najčešće se kao sintaktička svojstva koja dokazuju subjektnost imenskoga izraza u dativu spominju kontrola refleksivizacije i elipsa implicitnog subjekta infinitiva. No kontrola refleksivizacije u hrvatskom, nastavlja autor, pokazuje da antecedent povratno-posvojne zamjenice *svoj* može biti isključivo subjekt u nominativu, dok kontrola elipse implicitnog subjekta infinitiva nije svojstvena samo subjektu, već ju mogu kontrolirati i direktni i indirektni objekt, kao i posvojni dativ, pa „činjenica da i takozvani subjekt u dativu može biti kontrolor elipse implicitnog subjekta stoga ne dokazuje da je dativ subjekt. Kontrola se može objasniti pragmatičkim motivima jer u svim slučajevima kontrole implicitni subjekt zadržava visoki stupanj kontrole i agentivnosti.“ (Kučanda 1998: 16) Autor stoga zaključuje kako hrvatski jezik ne pruža nijedan sintaktički ili semantički dokaz za postojanje subjekta u dativu kao posebne sintaktičke kategorije. Navedeni zaključci revidirani su u radu B. Belaja i D.

Kučande (2007) koji se bavi sintaktičkom vrijednošću dativnih dopuna koje posjeduju semantička i pragmatička svojstva subjekta, ali formalna svojstva te kategorije izostaju budući da nema sročnosti s predikatom preko nominativa kao prototipnog padeža subjekta. U navedenom radu analiziraju se primjeri u kojima sintaktička funkcija imenskoga izraza u dativu nije posve jasna jer je dativ kodiran kao indirektni objekt, ali ima semantička i pragmatička svojstva prototipnog subjekta, tj. svojstvena mu je agentivnost i predstavlja klauzalni *topic*. U tom smislu može se reći da ipak postoje semantički i pragmatički dokazi dativne subjektnosti, a budući da većina definicija subjekta sadržava mješavinu morfosintaktičkih, semantičkih i pragmatičkih kriterija, autori zaključuju da je potrebno te kriterije i terminološki razlikovati.

Navedeni zaključci o pojedinim sintaktičkim i semantičkim karakteristikama dativa u svakom bi se slučaju mogli potkrijepiti i dodatno rasvijetliti uporabom metodološkoga aparata kognitivne gramatike, posebice kada se govori o konceptualnosemantičkim razlikama između izražavanja posvojnosti dativom, genitivom i posvojnim pridjevom odnosno kada se dativu ne pripisuje značenje čiste posvojnosti. Cilj je ovoga rada ponuditi širok i koherentan, konceptualnosemantički utemeljen i s kognitivnoga aspekta dodatno potkrijepljen prikaz različitih dativnih značenja i funkcija u koji se navedeni zaključci mogu uklopiti kao dijelovi slike u zajednički okvir, tj. biti kontekstualizirani, a samim time i dodatno pojašnjeni.

U svrhu provedbe takvoga cjelovitoga opisa poslužiti ćemo se i ovdje, dakle, podjelom dativnih značenja u *Gramatici hrvatskoga jezika* (Silić, Pranjković 2005: 219-223) kao strukturnim okvirom cjelokupnoga poglavlja u kojemu se analiziraju dativna značenja na razini veće specifičnosti, kako bismo svako pojedino dativno značenje doveli u nedvosmislenu vezu s objedinjujućim shematičnim konceptom usmjerenosti definiranim u poglavlju 1.7.

2.2.1 Besprijedložni dativ

2.2.1.1 Dativ negranične direktivnosti ili dativ smjera

Negranična direktivnost prototipno je značenje dativa, a navedeni pojam označava odnos čija je temeljna komponenta usmjerenost jednoga entiteta prema drugomu, pa se tako u

navedenom značenju dativom kodira orijentir prema kojemu je usmjeren trajektor. No za razliku od orijentira kodiranih prijedložnim akuzativom, koji se, bez obzira na to radi li se o zaista dostignutom ili samo željenom, tj. planiranom prostornom odredištu, uklapaju u shematični koncept cilja, dativno kodiranje prostornih orijentira ne implicira ništa više od puke usmjerenosti trajektora, tj. nije uvjetovano značenjskom komponentom aktualnoga dostizanja orijentira od strane trajektora ili barem namjere da se orijentir zaista dostigne. Tako, primjerice, rečenica *Vojska se približava šumi* ne implicira da će vojska u šumu doista i doći niti da uopće ima tu namjeru, za razliku od konstrukcija s prijedložnim akuzativom *Vojska je ušla u šumu* i *Vojska ide u šumu*. Naime u prvoj se rečenici orijentir, u skladu sa semantikom glagola *ući*, nužno konceptualizira kao dostignuti cilj kretanja nominativnoga trajektora, dok u drugoj rečenici on predstavlja željeni ili planirani cilj. Na temelju te činjenice orijentiri su u oba slučaja kodirani akuzativom kao gramatičkim eksponentom ciljne sheme. S druge strane, značenje negranične direktivnosti jest ono u kojemu najjasnije dolazi do izražaja sama usmjerenost kao prototipna komponenta dativnoga značenja i temelj njegovih brojnih i raznovrsnih semantičkih ekstenzija, što se može jasno uočiti u primjerima (139-141).

(139) Ivan se približavao požaru.

(140) Išao sam liječniku.

(141) Marko se okrenuo prozoru.

U primjeru (139) označen je dinamičan scenarij u kojemu se trajektor kodiran nominativom (*Ivan*) kreće prema neživome dativnome orijentiru (*požaru*). Interpretacija navedene rečenice uključuje predodžbu nominativnoga referenta koji se nalazi u procesu transfera, ali se pritom ne implicira da će dativni referent kao završna točka toga transfera zaista biti dostignut niti da nominativni referent uopće ima takvu namjeru. To možemo dodatno argumentirati potpunom ovjerenosti rečenice u primjeru (142).

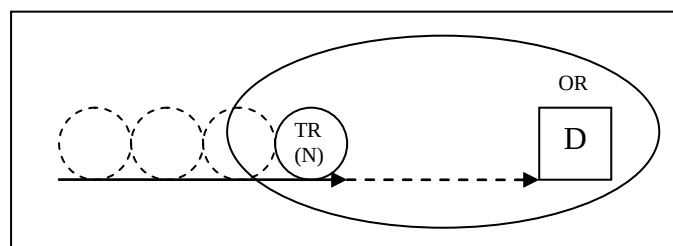
(142) Ivan se približavao požaru, ali toga uopće nije bio svjestan.

Sam dativni referent na konceptualnoj razini, dakle, ne predstavlja točku koja će nužno biti dostignuta na kraju transfera, niti se dativom implicira namjera njezina dostizanja, već se ono zadržava u sferi potencijalnoga i nenamjernoga. Proces kretanja označen glagolom aktualizira se, dakle, potpuno neovisno o dativnome referentu, dok njegova zahvaćenost tim procesom

postoji samo kao mogućnost koja se može i ne mora ostvariti. S druge strane, primjer (140) zanimljiv je budući da ipak, za razliku od prethodnoga primjera, implicira namjeru dostizanja orijentira od strane trajektora, kao i zbog mogućnosti alternativnoga kodiranja orijentira konstrukcijom *kod + genitiv*. Naime rečenica u tom primjeru može se preoblikovati u rečenicu *Išao sam kod liječnika*, a njezino će temeljno značenje pritom ostati neizmijenjeno. Iako se uporaba konstrukcije *kod + genitiv* u navedenom slučaju normativno ne preporučuje, vrlo je česta među govornicima hrvatskoga jezika, pa je s kognitivnoga aspekta zanimljivo pokušati dati odgovor na pitanje zašto je tomu tako. Autor ovoga rada smatra da dvije navedene rečenice ni u kojem slučaju nisu istoznačne, već samo visokobliskoznačne, a semantički doprinos besprijedloznoga dativa u prvom i genitiva s prijedlogom *kod* u drugom slučaju može se prikazati kroz opreku sekvencijskoga i sumarnoga skeniranja, budući da se dativnom značenjskom komponentom usmjerenosti kretanje trajektora profilira sekvencijski, tj. u svome trajanju, kao slijed faza približavanja orijentiru koje su konceptualno jednakovrijedne, dok se, s druge strane, konstrukcijom *kod + genitiv* kodira sumarni uvid u isti proces, budući da ona profilira njegovu posljednju fazu u kojoj je kretanje već završeno, tj. trajektor je postao statičan, a njegov se položaj određuje u odnosu na prethodno poznatu lokaciju genitivnoga referenta kao perceptivno ishodište (usp. analizu konstrukcija tipa *kod + genitiv* u potpoglavlju 2.1.2.12), pa ćemo ga u skladu s tim vjerojatno zamisliti kako po završetku procesa označenog glagolom *ići* sjedi i čeka u liječničkoj čekaonici.¹⁰⁰ Na izraženu komponentu usmjerenosti nailazimo i u primjeru (141). Ovdje, doduše, nije riječ o usmjerenom fizičkom kretanju nominativnoga trajektora, ali se opravdano može govoriti o njegovoj perceptivnoj usmjerenosti prema dativnom orijentiru, koji također ne mora biti dostignut niti ga nominativni referent u tom smislu nužno mora biti svjestan. Smetnja perceptivnom kontaktu s dativnim orijentirima može, primjerice, biti mrak u sobi ili sljepoća nominativnoga referenta. Stoga je ovdje važno istaknuti sljedeće: i pri interpretaciji primjera (141) proces označen glagolom *okrenuti se* konceptualizira se relativno neovisno o dativnome orijentiru, prema kojemu je trajektor, doduše, perceptivno usmjeren, ali se njegova zahvaćenost kao rezultat perceptivnoga kontakta navedenom rečenicom uopće ne implicira. U svim dosad analiziranim rečenicama s dativnim dopunama kao aktualni sudionici glagolskih procesa konceptualiziraju se, dakle, samo trajektori. Oni se svojom fizičkom (u primjerima (139) i (140)) ili perceptivnom usmjerenošću (u primjeru (141)) na konceptualnoj razini stvarno ili metaforički približavaju dativnim orijentirima, no završna faza u kojoj ti orijentiri

¹⁰⁰ Usp. i slično objašnjenje u Šarić (2008: 245-246).

bivaju uistinu zahvaćeni glagolskim procesima nije profilirana niti u jednoj od navedenih rečenica. Dativom se u scenarijima prostorne usmjerenosti profilira tek približavanje trajektora, tj. njegov fizički ili perceptivni pomak u prostornu sferu koja neposredno okružuje orijentir. Uz komponentu usmjerenosti koja rezultira sve većim približavanjem, popratna svijest o postojanju **prostorne sfere koja neposredno okružuje dativni orijentir** druga je bitna sastavnica prototipnih scenarija negranične direktivnosti na kojoj su utemeljene brojne metaforičke ekstenzije dativnoga značenja. To je shematski prikazano na slici 49., gdje je ostvareni dio kretanja usmjerenog prema orijentiru označen punom strelicom, a njegov potencijalni nastavak (kojim bi orijentir bio zahvaćen, ali koji nije profiliran samim dativnim kodiranjem) isprekidanom strelicom. Prostorna sfera koja predstavlja neposredno okruženje dativnoga referenta prikazana je elipsom, a isprekidani kružići simboliziraju pojedine faze kretanja nominativnoga trajektora tijekom njegova približavanja dativnome orijentiru. Sam se proces usmjerenoga kretanja tako u svojem profiliranom završnom dijelu odvija **u sferi prostorne blizine** dativnoga referenta, a ta činjenica predstavlja čvrstu poveznicu između značenja nekontaktne direktivnosti i drugih dativnih značenja, za koja je karakteristično odvijanje različitih glagolskih procesa **u osobnim sferama** živih dativnih referenata.

Slika 49. Dativ nekontaktne direktivnosti

Upravo na opisanoj strukturi prototipnih scenarija nekontaktne direktivnosti utemeljen je shematični koncept usmjerenosti (ponovimo, u generičkom, a ne u isključivo prostornom smislu) u koji se uklapaju najrazličitija dativna značenja, pa tako i ona u kojima su dativom kodirani živi referenti i koja Dąbrowska i Palić opravdano smatraju ostvarajima shematičnoga koncepta osobe mete. Dativni koncept osobe mete određen je, ponovimo još jednom, činjenicom da se u osobnoj sferi kakvoga dativnoga referenta s obilježjem živoga odvija ili okončava nekakav proces, kojim je u tom smislu neizravno zahvaćen i sam nositelj osobne sfere. S obzirom na prethodno navedene činjenice, autor ovoga rada sam koncept osobne sfere (tj. njezinih različitih podsfera kao što su sfera utjecaja, mogućnosti, empatije itd.) smatra

metaforičkom ekstenzijom sfere prostorne blizine čije profiliranje, uslijed svoje fizičke ili perceptivne usmjerenosti prema neživim orijentirima, potiču nominativni trajektori u prototipnim scenarijima nekontaktne direktivnosti. Naime u tim scenarijima iz same predodžbe usmjerenoga kretanja proizlazi popratna svijest o približavanju trajektora orijentiru, a u skladu s time profilira se sfera blizine dativnoga orijentira koja je na slici 49. označena elipsom.

Opisana metaforička analogija između izvorne sfere prostorne blizine i ciljne osobne sfere omogućuje nam izravnu uspostavu shematičnoga koncepta usmjerenosti koji objedinjuje različita dativna značenja i ovjerava njihove sličnosti. Taj shematični koncept apstrahira tri ključne komponente prototipnih adlativnih scenarija: usmjerenost prema dativnom orijentiru, približavanje istom tom orijentiru i profiliranost sfere koja ga okružuje, a koja na generičkoj razini obuhvaća i prostorne i neprostorne, tj. metaforičke scenarije. No kao što ćemo vidjeti u narednim potpoglavljima, taj shematični koncept može se u različitim neprototipnim dativnim značenjima ostvariti samo u nekom od nabrojanih aspekata, tj. uvjet za dativno kodiranje u slučaju perifernih značenja nije istovremeno ostvarivanje svih navedenih sastavnica generičkoga koncepta, već se ono može temeljiti i samo na jednoj od njih, kao što vrlo često i jest slučaj, vidjet ćemo, upravo kod koncepta osobe mete kao specifičnije elaboracije objedinjujuće dativne sheme.

2.2.1.2 Dativ namjene

Dativ namjene označuje osobu kojoj se što namjenjuje i dolazi uz glagole koji označuju davanje, govorenje i sl. kao njihov neizravni objekt (obično uz izravni u akuzativu), kao što je vidljivo iz primjera (143-145).

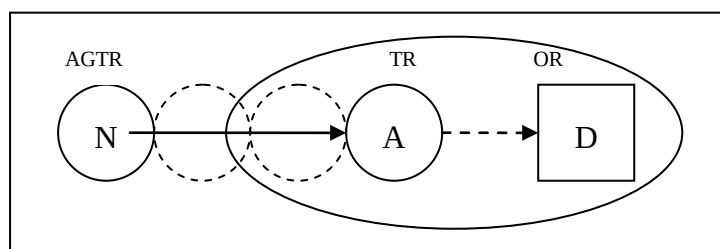
(143) Ivan je Marku posudio automobil.

(144) Marko je supruzi poklonio cvijeće.

(145) Ana je prijateljima rekla istinu.

Primjer (143) potpuno se uklapa u koncept osobe mete kako ga definira Dąbrowska. U tom primjeru nominativni referent (*Ivan*) osobnu sferu dativnoga referenta (*Marko*) obogaćuje novim elementom (*automobil*) koji je kodiran akuzativom. Markova osobna sfera (ili, da

budemo precizniji, sfera mogućnosti) na taj se način proširuje, pa je on kao njezin nositelj u taj proces i sam neizravno uključen. To možemo prikazati shemom na slici 50.

Slika 50. Dativ namjene

Kružićem sa simbolom N označen je nominativni referent (Ivan) koji u opisanome scenariju ima ulogu agentivnoga trajektora. Kružićem sa simbolom A označen je akuzativni referent (automobil) u ulozi trajektora. Automobil djelovanjem nominativnoga referenta prelazi u posjed dativnoga referenta (Marka), tj. u njegovu osobnu sferu. Taj je transfer (odnosno proces posuđivanja) označen punom strelicom, poveznicom između agentivnoga trajektora i trajektora, dok dva isprekidana kružića u sredini označavaju fazu prelaska automobila u osobnu sferu dativnoga referenta koja je označena elipsom. Sam dativni referent označen je kvadratićem i na razini opisanoga scenarija ima ulogu orijentira, dok isprekidana strelica označava **usmjerenost procesa** označenog prijelaznim glagolom prema dativnome orijentiru. Upravo ta činjenica povezuje opisani scenarij posuđivanja s prototipnim scenarijima usmjerenoga kretanja, čineći ga ujedno specifičnim ostvarajem jedinstvene dativne sheme. Situacija je vrlo slična i u drugim dvama primjerima, gdje se akuzativni trajektori približavaju dativnim orijentirima i ulaze u njihovu osobnu sferu. U primjeru (144) tako *cvijeće* ulazi u sferu vlasništva dativno kodirane *supruge* kao osobe mete, a u primjeru (145) *istina* ulazi u sferu svjesnosti *prijatelja* koji su dativno kodirani na temelju istih konceptualnosemantičkih činjenica. Ponovimo još jednom, navedene podsastavnice osobne sfere u ovim i drugim primjerima zapravo su metaforičkim preslikavanjem izvedene iz sfere prostorne blizine koja je karakteristična za adlativne scenarije, pa ta sličnost omogućuje uspostavu koncepta višega reda koji objedinjuje sva prethodno opisana značenja. Procesi *posuđivanja*, *poklanjanja* ili *govorenja* vrše se u navedenim primjerima na akuzativnim referentima koji su njima izravno zahvaćeni, a dativnim dopunama na konceptualnoj razini pritom biva profilirana putanja njihovoga približavanja, tj. usmjerenosti prema orijentirima u čiju osobnu sferu tijekom procesa ulaze.

U nekim pak slučajevima dativ u službi predikatnoga imena dolazi uz pridjeve, npr. *Ivan je sklon kockanju, Ana je slična sestri* itd. Dativno kodiranje u prvom je primjeru motivirano konceptualizacijom same sklonosti ili težnje u vidu konstantne usmjerenosti prema željenom entitetu, dok je drugi primjer utemeljen na konceptualnoj metafori SLIČNOST JE BLIZINA, a s obzirom na aktiviranje toga prostornoga koncepta orijentir postaje kompatibilan s dativnom shemom usmjerenosti čija je bitna sastavnica upravo blizina u generičkom smislu. U tom svjetlu, dakako, postaje još jasnije i zašto orijentiri u analognim primjerima s pridjevom *različit* ili *drukčiji* moraju biti kodirani upravo konstrukcijom *od + genitiv*, budući da je za shematični genitivni koncept ishodišta, među ostalim, karakteristična i uspostava distance u odnosu na orijentir, a sama se pak različitost, nasuprot sličnosti, metaforički konceptualizira u vidu prostorne udaljenosti.

2.2.1.3 Dativ koristi ili štete

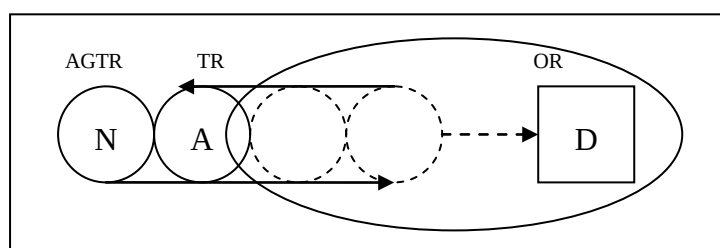
Dativ koristi ili štete označuje onoga kojemu se što čini s ciljem da mu bude na korist ili na štetu, no važno je napomenuti kako se benefaktivno dativno značenje vrlo često poklapa sa značenjem namjene (usp. Silić, Pranjković 2005: 220) , pa je te dvije semantičke podskupine ponekad moguće razgraničiti tek detaljnim uvidom u uporabni kontekst u kojemu se određene rečenice s dativnim dopunama ostvaruju u okviru konkretnoga iskaza. U tom smislu primjere (143-145), koji su u prethodnom potpoglavlju analizirani kao slučajevi dativne uporabe u namjenskom značenju, ujedno možemo smatrati i primjerima dativne uporabe u benefaktivnom značenju. No bez obzira na činjenicu da su granice između pojedinih semantičkih podskupina ponekad vrlo nejasne, pa dativ koristi često možemo smatrati i specifičnim podtipom dativa namjene, neupitno je njihovo zajedničko uklapanje u jedinstvenu dativnu shemu usmjerenosti, a isti je slučaj i s malefaktivnim značenjima koja se ostvaruju u primjerima (146) i (147).

(146) Marko je Ivanu oduzeo automobil.

(147) Ivan je Marku slomio štap za pecanje.

Iako, za razliku od gore analiziranih glagola davanja uz koje se često preklapaju dativna značenja namjene i koristi i kod kojih je snažno konceptualno istaknuta komponenta prostorne usmjerenosti akuzativnih referenata prema dativnima, u primjerima (146) i (147) ne možemo

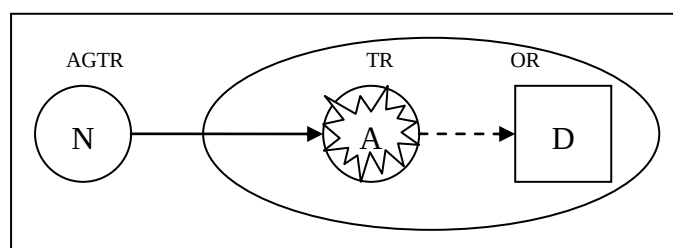
uočiti fizičku usmjerenost bilo kojega dijela konceptualne strukture prema dativnome orijentiru (dapače, u primjeru (146) akuzativni se referent kroz proces oduzimanja od njega čak i fizički udaljava), shematični koncept usmjerenosti kao preduvjet dativnoga kodiranja u navedenim se primjerima ostvaruje posredstvom konceptualne metafore PROCESI SU FIZIČKE SILE, budući da su sami rezultati glagolskih procesa u tim primjerima na neki način korisni ili štetni za dativne referente, a ta se korisnost ili štetnost njihovih posljedica metaforički poima kao **sila koja je usmjerena prema orijentirima**. Procesi označeni glagolima *oduzeti* i *slomiti* izravno zahvaćaju akuzativne referente koji se nalaze u posjedstvu dativnih referenata, pa su na konceptualnom planu profilirane i njihove osobne sfere kao metaforičke ekstenzije koncepta prostorne blizine. U scenariju kodiranom primjerom (146) agentivni trajektor označen nominativom (*Marko*) svojim djelovanjem uzrokuje gubitak akuzativnoga referenta (*automobila*) iz osobne sfere dativnoga referenta, koji je tim djelovanjem kao osoba meta neizravno zahvaćen, kao što je i prikazano na slici 51. Na njoj lijevi kružić sa simbolom N predstavlja agentivni trajektor koji svojim izravnim djelovanjem (prikazanim strelicom koja povezuje agentivni trajektor s početnim položajem trajektora) uzrokuje transfer trajektora iz osobne sfere dativnoga referenta. Faze toga transfera označene su isprekidanim kružićima, a puna strelica usmjerena nalijevo označuje prelazak automobila iz Ivanova u Markov posjed. Metaforička usmjerenost rezultata glagolskoga procesa prema dativnom referentu, tj. osobi meti koja trpi posljedice promjena u svojoj osobnoj sferi, označena je ponovno isprekidanom strelicom, a elipsa predstavlja samu osobnu sferu dativnoga referenta.

Slika 51. Dativ štete uz glagole oduzimanja i metaforička usmjerenost posljedica procesa prema orijentiru kao temelj njegova dativnoga kodiranja

Primjer (147) razlikuje se pak od prethodno analiziranih primjera u poglavlju koje se bavi dativom namjene, kao i od primjera (146), po tome što ne uključuje transfer trajektora u osobnu sferu dativnoga referenta ili iz nje, već je ovdje djelovanje agentivnoga trajektora (*Ivana*) izravno usmjereno prema trajektoru (*štapu za pecanje*) koji prije i poslije procesa

ostaje u domeni osobe mete (*Marka*), ali njegovo stanje biva izmijenjeno. Taj je proces shematski prikazan na slici 52. Izravno djelovanje nominativom kodiranoga agentivnoga trajektora na akuzativni trajektor označeno je punom strelicom, a **usmjerenost samih posljedica glagolskoga procesa prema dativnom referentu** (u vidu štete načinjene u njegovoj osobnoj sferi, koja je i ovdje prikazana elipsom) označena je isprekidanom strelicom. Štetno djelovanje agentivnoga trajektora na trajektor označeno je pak nepravilnim oblikom unutar srednjega kružića.

Slika 52. Dativ štete u scenarijima koji ne uključuju transfer trajektora iz osobne sfere dativnoga referenta

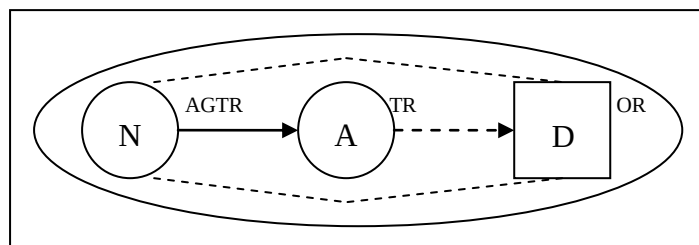
Gramatički su na isti način ustrojene i refleksivne konstrukcije sa sličnim značenjima poput onih u primjerima (148) i (149), pa se stoga i njih može prikazati uz jednostavnu modifikaciju upravo opisane sheme.

(148) Dječak si je kupio sladoled.

(149) Marko si je prerezao vene.

U primjeru (148) nominativni referent djeluje putem procesa označenoga prijelaznim glagolom *kupiti* na akuzativni trajektor u osobnoj sferi čiji je nositelj dativni referent. S obzirom na to, ova je konstrukcija gramatički ustrojena na sličan način kao i one u prethodnim primjerima, no s jednom bitnom razlikom: budući da je dativni referent ovdje označen povratnom zamjenicom, pri interpretaciji rečenice doći će do identificiranja agentivnoga trajektora kodiranog nominativom s osobom metom, tj. dativnim orijentirom. Dakle refleksivna zamjenica unutar ove konstrukcije upućuje na činjenicu da je nominativni i dativni referent zapravo ista osoba. Situacija je jednaka i u primjeru (149), gdje nominativni referent (*Marko*) djeluje na akuzativni referent (*vene*) koji se nalazi u osobnoj sferi dativnoga referenta označenoga refleksivnom zamjenicom koja upućuje na istovjetnost agentivnoga

trajektora i dativnoga orijentira. Ta fizička istovjetnost trajektora i orijentira, koji su u primjerima (148) i (149) dvostruko kodirani (nominativom i dativom) i imaju dvojaku sintaktičku funkciju (subjekta i daljega objekta), označena je na slici 53. isprekidanim linijama koje ih međusobno povezuju.

Slika 53. Refleksivne konstrukcije s dativnim dopunama i shema usmjerenosti

Dativna značenja u svim primjerima analiziranim u ovom poglavlju mogu se apstrahiranjem zajedničkih obilježja i neutralizacijom postojećih razlika svesti na shematični koncept usmjerenosti s istaknutom generičkom komponentom blizine, budući da je u svakome od njih dativom kodirana osoba meta, tj. nositelj osobne sfere (kao specifičnoga ostvaraja te generičke komponente) u kojoj se nalazi kakav akuzativni referent. Budući da su akuzativni referenti u osobnim sferama dativnih referenata izravno zahvaćeni procesima koji su označeni prijelaznim glagolima, ti procesi uključuju i pozitivne ili negativne posljedice koje su metaforički **usmjerene** prema samim nositeljima osobnih sfera, analogno fizičkoj usmjerenosti u slučaju adlativnoga dativa.

No dativno značenje koristi ili štete može se ostvariti i u konstrukcijama s neprijelaznim glagolima, kao što se vidi iz primjera (151) i (152).

(151) Ta će mi knjiga zasigurno pomoći.

(152) Postupci njegova brata mogli bi mu nauditi.

Navedeni primjeri također se uklapaju u koncept osobe mete budući da se u osobnim sferama dativnih referenata odvijaju glagolski procesi, ovaj put označeni neprijelaznim glagolima *pomoći* i *nauditi*, u kojima dativni referenti izravno ne sudjeluju, ali su ti procesi prema njima metaforički usmjereni budući da im donose konkretnu korist ili nanose štetu, a na sličnim konceptualnosemantičkim činjenicama temelji se i dativno kodiranje orijentira uz usklične riječi u primjerima (153) i (154).

(153) Jao meni!

(154) Kuku majci!

U navedenim su primjerima uzvicima *jao* i *kuku* metonimijski, prema principu DIO ZA CJELINU, označene nepovoljne posljedice procesa koji se odvijaju u osobnim sferama dativnih referenata. Naime navedeni uzvici mogu funkcionirati kao sastavni dijelovi bilo kojega scenarija lošega ishoda, tj. nepovoljnih posljedica kakvoga procesa po osobu u čijoj se osobnoj sferi on odvija. Na temelju te činjenice uzvicima, kao konceptualno istaknutim dijelovima scenarija nepovoljnoga ishoda, metonimijski mogu biti označeni cjelokupni štetni procesi u kojima se oni javljaju, a razrješavanjem opisanoga metonimijskoga odnosa dolazimo do svih bitnih konceptualnosemantičkih preduvjeta dativnoga kodiranja: metonimijski označeni štetni proces odvija se u osobnoj sferi dativnoga orijentira, a nepovoljne posljedice toga procesa metaforički su usmjerene prema njemu.

2.2.1.4 Posvojni dativ

Posvojnim dativom naziva se dativ (često enklitički oblik zamjenice) kojemu je značenje blisko značenju posvojnih zamjenica, pa su takvi dativi upravo posvojnim zamjenicama i zamjenjivi (usp. Silić, Pranjković (2005: 220)). Tako je i u primjerima (155-157).

(155) On mi je brat.

(156) Kako ti je obitelj?

(157) Roditelji su mu na moru.

U primjerima (155-157) dativni se referenti uklapaju u objedinjujući koncept usmjerenosti, no u posvojnem se značenju taj koncept ostvaruje samo djelomično, tj. u samim scenarijima posjedovanja nisu profilirane sve njegove temeljne sastavnice. Kao što je ranije navedeno, shematični koncept usmjerenosti koji čvrsto na okupu drži različita dativna značenja sastoji se od triju međusobno ovisnih činjenica. To su usmjerenost kakvoga entiteta prema dativnom orijentiru, približavanje koje je rezultat te usmjerenosti i sam generički koncept blizine koji uslijed približavanja postaje konceptualno istaknut. Sfera blizine u generičkome smislu shematična je kako na prostornu sferu u adlativnim scenarijima tako i na osobnu sferu s

pripadajućim podsferama u scenarijima koji se uklapaju u koncept osobe mete. Dativno kodiranje orijentira u slučaju posvojnoga značenja motivirano je pak profiliranjem sfere vlasništva, koja je jedna u nizu elaboracija koncepta osobne sfere, a preko njega i generičkoga koncepta blizine kao karakteristične sastavnice dativne sheme usmjerenosti. Dakle u predodžbi odnosa vlasnika i posjedovanoga entiteta može se govoriti o specifičnom ostvaraju generičkoga koncepta blizine, no druge dvije komponente objedinjujućega dativnoga koncepta, tj. usmjerenost entiteta prema orijentiru i njegovo stvarno ili metaforičko približavanje koje iz te usmjerenosti proizlazi, u ovom značenju nisu ostvarene budući da je samo posjedovanje statičan proces prilikom kojega se u sferi vlasništva dativnoga referenta ništa ne zbiva, pa stoga ne može doći ni do bilo kakvih promjena čije bi posljedice bile metaforički usmjerene prema njemu. Takva je elaboracija navedene sheme parcijalna i dativno je kodiranje orijentira u navedenom značenju omogućeno metonimijski, prema principu CJELINA ZA DIO, budući da se dativom, kojemu je inherentan cjelovit shematični koncept usmjerenosti, kao specifičan ostvaraj toga koncepta kodira odnos u kojemu je ostvarena samo jedna od njegovih temeljnih sastavnica – blizina trajektora i orijentira unutar statične sfere vlasništva.

Također, kao i u prethodnoj skupini, i ovdje je česta pojava preklapanja dativnih značenja i mogućnosti višestruke interpretacije s obzirom na različite uporabne kontekste. Tako dativnim dopunama u rečenicama *Pretukli su ti susjeda*, *Promaknuli su mu brata*, *Marku su kaznili prijatelja* i sl. možemo pripisati značenje posvojnosti budući da su one formalno zamjenjive posvojnim zamjenicama, ali se to značenje u svakom slučaju preklapa s benefaktivnim odnosno malefaktivnim značenjem s obzirom na narav glagolskih procesa koji su u tim primjerima označeni. U svakom slučaju, druga moguća interpretacija podrazumijevala bi cjelovit ostvaraj dativne sheme usmjerenosti budući da bi glagolski procesi svojim štetnim ili korisnim posljedicama bili metaforički usmjereni prema dativnim referentima. Čista posvojnost jednoznačnije bi se u tom smislu izražavala posvojnim zamjenicama ili pridjevima, a u slučaju dvočlanih izraza posvojnim genitivom, kod kojega je padežno kodiranje također utemeljeno na inicijalnoj predodžbi prethodne blizine vlasnika i posjedovanoga predmeta, ali i na njihovom naknadnom udaljavanju (budući da potreba za dodatnim određivanjem vlasnika predmeta ukazuje na njegovu odsutnost iz komunikacijskoga konteksta), uslijed čega sam vlasnik na konceptualnoj razini postaje kompatibilan s genitivnom shemom ishodišta (usp. poglavlje 2.1.1.1).

2.2.1.5 Dativ interesa (ili etički dativ)

Etički dativ još je jedna u nizu metaforičkih elaboracija dativnoga koncepta usmjerenosti budući da se navedenim značenjem također profilira osobna sfera dativnoga referenta, koja se u ovome radu smatra metaforičkim derivatom konkretnije i perceptivno dostupne sfere prostorne blizine, a procesi koji se u njoj odvijaju metaforički su pak usmjereni prema dativnim referentima.

U dosadašnjoj je analizi već naglašavano kako je za precizno određivanje semantičke skupine kojoj pripada određena dativna dopuna ponekad nužno biti dobro upućen u komunikacijski kontekst, pa se tako, primjerice, u prethodnom poglavlju značenje posvojnosti u određenim slučajevima preklapalo sa značenjem koristi ili štete. Kada je u pitanju etički dativ, ta se situacija dodatno komplicira, pa se čini kako interpretacija, definiranje i međusobno razgraničavanje različitih značenja ovoga padeža možda ovise o uporabnom kontekstu znatno više nego što je to slučaj kod drugih kosih padeža. Kako bismo dodatno naglasili nužnost poznavanja uporabnoga konteksta u analizi rečeničnoga značenja, tj. istaknuli determiniranost dativnih značenja uporabnim kontekstom, u ovom ćemo potpoglavlju analizirati nekoliko zanimljivih konstrukcija u kojima je dativnoj dopuni potpuno nemoguće odrediti značenje ukoliko u opis ne uključimo pragmatičku komponentu. U različitim kontekstima naime dativne dopune u tim identičnim konstrukcijama mogu imati sasvim različita značenja: u prvom slučaju bit će to dativ namjene, u drugom dativ koristi ili štete, a u trećem etički dativ. Tako je i u primjerima (158-166).

- (158) *Nemoj **mi** gledati kroz prozor.*
- (159) *Nemoj **mi** opet pojesti cijeli sendvič.*
- (160) *Nemoj **mi** uzimati tu šminku.*
- (161) *Nemoj **mi** peći taj kolač.*
- (162) *Nemoj **mi** donositi te knjige.*
- (163) *Ne traži **mi** više novih poslova!*
- (164) *Nemoj **mi** sušiti rublje na radijatoru, nego na balkonu.*
- (165) *Prestani **mi** telefonirati noću!*
- (166) *Samo **mi** se pobrini za obitelj.*

U primjeru (158) značenje dativne dopune može osjetno varirati od konteksta do konteksta. Ukoliko je navedeni primjer kao iskaz ostvaren u kontekstu komunikacije dvaju susjeda, od

kojih je jedan pretjerano znatiželjan i iz svojega dvorišta kroz prozor zaviruje u unutrašnjost kuće drugoga susjeda, prilikom interpretacije iskaza dolazi do aktiviranja privatne sfere (koja takvim neprestanim zavirivanjem biva narušena) i možemo govoriti o dativu štete. S druge pak strane, ukoliko se identična konstrukcija pojavi u kontekstu patološki ljubomornoga muškarca koji svojoj supruzi brani komuniciranje s vanjskim svijetom, pa čak i gledanje na ulicu kroz prozor, dativna dopuna, a time i čitav iskaz, u potpunosti mijenja značenje, budući da će sada prilikom interpretacije doći do aktiviranja sfere utjecaja dativnoga referenta, te u navedenom kontekstu možemo govoriti o dativu interesa ili etičkome dativu. Na sličnu situaciju nailazimo i u primjeru (159). Ukoliko se navedena konstrukcija ostvari kao iskaz u kontekstu majke koja je zabrinuta zbog prekomjerne težine svoga djeteta, uporabom dativne dopune dolazi do aktiviranja sfere empatije te možemo govoriti o potkategoriji etičkoga dativa. Ukoliko pak navedeni kontekst zamijenimo kontekstom prijatelja koji dijele obrok (te jedan od njih prisvaja čitav sendvič na štetu drugoga), dativna dopuna u identičnoj konstrukciji mijenja značenje te sada opravdano možemo govoriti o dativu štete. U primjeru (160) interpretacija pak, s obzirom na različite moguće uporabne kontekste, može biti trojaka. Ukoliko se navedena konstrukcija ostvari u kontekstu autoritativnoga oca koji svojoj maloljetnoj kćeri brani šminkanje, može se govoriti o pripadnosti dativne dopune potkategoriji etičkoga dativa. Ukoliko se navedeni kontekst zamijeni kontekstom supruge koja na poklon za godišnjicu braka dobiva šminku koja joj se ne sviđa, dativnu ćemo dopunu semantički etiketirati kao dativ namjene. Taj pak kontekst dodatno možemo zamijeniti kontekstom djevojke kojoj prijateljica bez pitanja uzima najdražu šminku. U toj će se situaciji prilikom interpretacije iskaza aktivirati sfera privatnosti (koja biva narušena) i opravdano ćemo govoriti o dativu štete. Ako zamislimo da je primjer (161) kao iskaz ostvaren u komunikaciji djeteta s majkom koja za njega iz tjedna u tjedan uporno peče isti kolač, opravdano je dativnu dopunu značenjski interpretirati kao primjer dativa namjene. Ukoliko pak navedeni kontekst zamijenimo kontekstom pretjerano štedljivoga i autoritativnog oca obitelji koji supruzi prigovara jer nedjeljom često djeci peče kolače čiji su sastojci po njegovu mišljenju preskupi, možemo opravdano govoriti o etičkome dativu. Primjer (162) također možemo zamisliti kao iskaz ostvaren u dvama oprečnim uporabnim kontekstima. U prvom slučaju moglo bi se primjerice raditi o kontekstu djeteta koje iz knjižnice svakodnevno donosi knjige čiji je sadržaj po mišljenju njegove majke iz nekog razloga neprimjeren, i u tom je slučaju dativnu dopunu sasvim primjereno interpretirati kao etički dativ. S druge strane taj kontekst možemo zamijeniti kontekstom žene koja svojoj bolesnoj prijateljici prilikom svakog posjeta donosi loše ljubavne romane kako bi joj vrijeme u bolnici brže prošlo. U tom slučaju

govorit ćemo u primjeru (162) nedvojbeno o dativu namjene. Primjer (163) možemo pak zamisliti kao iskaz ostvaren u kontekstu osobe koja svoje podređene na poslu neprestano zatrpava novim obvezama sve dok se netko od njih tomu ne usprotivi navedenom rečenicom. U tom slučaju, budući da u svijesti dolazi do aktiviranja sfere privatnosti koja neprestanim gomilanjem obveza biva narušena, možemo govoriti o dativu štete. Ukoliko pak takav kontekst zamijenimo kontekstom zapostavljene supruge koja većinu vremena provodi sama kod kuće jer je njezin suprug pretjerano opterećen poslovnim obvezama (i to, po njezinom mišljenju, vlastitom voljom), dativnu dopunu u istoj rečenici etiketirat ćemo kao etički dativ, budući da se njome aktivira sfera željenoga utjecaja dativnoga referenta (supruge) na svoga bračnog partnera. Primjer (164) možemo također zamisliti kao iskaz ostvaren u dvama različitim kontekstima. U prvom slučaju moglo bi se raditi o komunikaciji unutar obitelji, primjerice između majke i kćeri koja je čula da je sušenje rublja na svježem zraku zdravije od njegova sušenja u zatvorenoj prostoriji. U tom slučaju dativnu ćemo dopunu interpretirati kao dativ koristi/štete. S druge strane možemo zamisliti kontekst stanodavke koja navedenu rečenicu izgovara kao upozorenje studentu kojemu je u svome stanu izdala sobu, a koji se prilikom pranja i sušenja rublja ne drži dogovorenih pravila ponašanja. U tom ćemo slučaju, budući da takav kontekst u svijesti interpretatora nezaobilazno aktivira sferu utjecaja dativnoga referenta (stanodavke), nedvojbeno govoriti o etičkome dativu. Ukoliko primjer (165) zamislimo kao upozorenje osobi koja se učestalim noćnim telefonskim pozivima grubo šali na tuđi račun, dativnu dopunu značenjski ćemo etiketirati kao dativ štete, budući da se njome u svijesti interpretatora u tom slučaju aktivira sfera privatnosti, koja na grub način biva narušena. Ukoliko pak istu rečenicu zamislimo u kontekstu oca koji svome djetetu brani duge noćne pozive prijateljima, govorit ćemo o dativu interesa ili etičkome dativu. I dativnu dopunu u primjeru (166) možemo, ovisno o kontekstu, interpretirati dvojako. Ukoliko navedenu rečenicu zamislimo kao iskaz ostvaren u kontekstu rata i neposredne životne opasnosti, kao prijateljsku molbu utjecajnoj osobi koja zbog svojega položaja i moći može jamčiti sigurnost obiteljima svojih poznanika, govorit ćemo nesumnjivo o dativu koristi. Ukoliko pak istu rečenicu zamislimo u kontekstu razgovora prilikom kojega autoritativni otac naređuje svome sinu da se ostavi svih drugih obveza te da na prvo mjesto stavi dobrobit vlastite obitelji, govorit ćemo zbog aktiviranja sfere utjecaja dativnoga referenta (oca) o dativu interesa ili etičkome dativu.

Iz kratkih analiza navedenih primjera možemo vrlo dobro uvidjeti ne samo opravdanost nego i nužnost jezičnoga opisa utemeljenog na uporabi. U skladu s time možemo zaključiti da kontekst (tj. uporabna situacija) u opisanim slučajevima prethodi značenju samih

simboličkih jedinica, sužava ga i precizno određuje, pa tako niti o značenju pojedinih dativnih dopuna uistinu ne možemo govoriti ukoliko iz opisa isključimo pragmatičku komponentu, tj. uporabnu situaciju u kojoj su one ostvarene. No naglasimo na kraju još jednom da se sve opisane dativne dopune, usprkos značenjskoj neprozirnosti dekontekstualiziranih primjera, u bilo kojem od mogućih značenja mogu smatrati metaforički utemeljenim elaboracijama shematičnoga dativnoga koncepta usmjerenosti. Naime u svim je opisanim slučajevima profilirana neka od sastavnica **osobne sfere** u kojoj se odvija **proces** koji je svojim posljedicama metaforički **usmjeren prema dativnom referentu**. Te dvije temeljne činjenice kao ostvaraji shematičnoga koncepta usmjerenosti i rezultativnoga profiliranja generičke blizine predstavljaju preduvjete samoga dativnoga kodiranja, a ostvarene su na temelju metaforičkih preslikavanja, budući da je prostorna blizina kao temeljna komponenta prototipnih scenarija u slučaju etičkoga dativa analogna sferi interesa, a u slučaju dativa namjene, koristi ili štete sferama posjedstva, svjesnosti, mogućnosti itd. kao ciljnim domenama, dok je usmjerenost fizičkoga kretanja prema dativnom orijentiru u adlativnim scenarijima analogna usmjerenosti posljedica glagolskih procesa prema dativnim referentima.

2.2.1.6 Emfatični dativ

Emfatični dativ dolazi ponajprije u zakletvama (prisegama) i označuje onoga ili one na koje se zakletva odnosi, dok predmet zaklinjanja biva kodiran genitivom (usp. potpoglavlje 2.1.1.10 o genitivu zaklinjanja). J. Silić i I. Pranjković (2005: 220) navode kako je takav dativ obično sličan posvojnemu, a to se s kognitivnoga aspekta svakako može potkrijepiti činjenicom da se emfatičnim dativom, baš kao i dativom u posvojnomo značenju, profilira sfera posjedstva kao specifičan ostvaraj sfere blizine u generičkom smislu koja predstavlja jednu od temeljnih komponenata shematičnoga koncepta usmjerenosti. U slučaju posvojnoga dativa sfera posjedstva aktivira se kao područje u kojemu se nalaze entiteti u vlasništvu dativnoga referenta, dok se u slučaju emfatičnoga dativa ujedno implicira i mogućnost da dativni referent iz te sfere bude izuzet, tj. da bude udaljen od stvari koje trenutno posjeduje i u koje se zaklinje, a koje su ne temelju implicitne mogućnosti njegova udaljavanja kodirane upravo genitivom. Uporaba emfatičnoga dativa ograničena je uglavnom na razgovorni stil, a tom stilu pripadaju i primjeri (167-169).

(167) Majke mi!

(168) Tako ti zdravlja!

(169) Tako vam djece!

Kao što je već više puta u ovom radu napomenuto (usp. poglavlja 2.1.1.1 i 2.1.1.10 koja govore o posvojnomo genitivu i genitivu zaklinjanja te poglavlje 3.1.1.4 o posvojnomo dativu), konceptualizacija odnosa posjedovanja utemeljena je na predodžbi prostorne blizine, te se u skladu s tim odnos posjedovanoga predmeta i njegova vlasnika obično poima kao smještenost prvoga u neposrednom okruženju drugoga. Sama sfera posjedstva, poput svih drugih sastavnica osobne sfere, metaforički je derivat koncepta prostorne blizine, pa upravo stoga glagoli koji znače kakvo oduzimanje ujedno zahtijevaju dopunu u genitivu, budući da se oduzeti predmet od vlasnika fizički udaljava, pa on u tom smislu predstavlja polaznu točku njegova kretanja i kompatibilan je s genitivnom shemom ishodišta, dok glagoli koji znače davanje traže dopunu u dativu, budući da se dani predmet fizički približava novom vlasniku ili korisniku i tako ga čini kompatibilnim sa shematičnim konceptom usmjerenosti. Sama osobna sfera karakteristična je značajka svih posjednika kao živih dativnih referenata, i upravo ona, tj. podsfera vlasništva kao jedna od njezinih temeljnih sastavnica, biva profilirana prilikom uporabe dativa u emfatičnom značenju. Osoba se naime može zakleti samo u stvari koje posjeduje, baš kao što se, analogno tomu, i hipoteka prilikom ishodaenja kredita može staviti samo na materijalna dobra koja nam zaista pripadaju, a upravo na tom profiliranju sfere vlasništva kao specifičnoga ostvaraja generičke blizine, konceptualno istaknute u objedinjujućem dativnom konceptu usmjerenosti, utemeljeno je i dativno kodiranje osobe koja se zaklinje. S druge strane, kao što je već napomenuto, genitivno kodiranje predmeta zaklinjanja motivirano je potencijalnim gubitkom, tj. mogućnošću da vlasnik bude metaforički udaljen iz sfere svoga posjedstva u slučaju kršenja zakletve, što same predmete zaklinjanja na konceptualnoj razini čini kompatibilnima sa shemom ishodišta u vidu inicijalne lokacije koja prethodi transferu.

Budući da se u slučaju emfatičnoga dativa, baš kao i kod posvojnoga dativa, na specifičnijoj razini ostvaruju samo pojedine sastavnice shematičnoga koncepta usmjerenosti (tj. u navedenom slučaju možemo uočiti samo elaboraciju generičkoga koncepta blizine u vidu profilirane sfere posjedstva, dok komponente prethodne usmjerenosti i približavanja, bilo stvarnoga ili metaforičkoga, u tim slučajevima izostaju jer se u sferama posjedstva dativnih referenata ne odvijaju nikakvi procesi koji bi na njih eventualno utjecali), možemo reći kako to dativno značenje također predstavlja parcijalnu elaboraciju objedinjujuće dativne sheme, tj. kako je dativno kodiranje i ovdje utemeljeno na metonimijskome odnosu tipa CJELINA ZA

DIO, budući da je dativu inherentna shema usmjerenosti sa svim pripadajućim komponentama koje ju na konceptualnoj razini čine jedinstvenom cjelinom, dok je u slučaju emfatičnoga dativa padežno kodiranje posjednika utemeljeno na parcijalnom ostvaraju takve sheme.

2.2.2 Dativ s prijedlozima

2.2.2.1 Dativ s prijedlozima *k(a)* i *prema (naprama)*

U kombinacijama s prijedlozima *k(a)* i *prema (naprama)*¹⁰¹ dativom su kodirani orijentiri u odnosu na koje možemo uočiti perceptivnu usmjerenost trajektora ili pak, u prototipnim prostornim scenarijima, usmjerenost njegova kretanja. Perceptivna usmjerenost trajektora prema orijentiru (koja ne znači i nužnu perceptivnu i mentalnu fokusiranost na sam orijentir, koja je karakteristična za akuzativno kodirane orijentire u scenarijima perceptivne kontaktnosti koji predstavljaju elaboraciju ciljne sheme te su opisani u potpoglavlju 2.3.1.1) zbog svoje je prostorne uvjetovanosti vrlo izravan vid elaboracije shematičnoga koncepta koji objedinjuje dativna značenja, što možemo vidjeti i u primjerima (170) i (171).

(170) Okrenuo sam se ka gradu.

(171) Gledali smo prema nebu očekujući spas.

U primjeru (170) položaj trajektorove prednje strane implicira i perceptivnu usmjerenost prema orijentiru, koji je na temelju te činjenice kodiran dativom, dok je pak u primjeru (171) perceptivna i mentalna usmjerenost dodatno eksplicirana glagolom *gledati*. Takva usmjerenost, kao što je već napomenuto (usp. 2.2.1.1), a u skladu s prototipnim značenjem nekontaktne direktivnosti, ne implicira nužnu uspostavu mentalnoga kontakta s orijentir, odnosno on dativnim kodiranjem nije profiliran u vidu završne točke ili cilja. To je vidljivo iz mogućnosti proširivanja rečenica opisanoga tipa na sljedeći način:

(172) Gledali smo prema nebu, ali ga zbog magle nismo mogli vidjeti.

¹⁰¹ Za prijedloge *k(a)* i *prema* karakteristično je prostorno značenje *opće direktivnosti*, kod kojega granica trajektorova kretanja nije fiksirana, kao i iz njega izvedeno vremensko značenje, kod kojega se „događaj odvija tako da se približava, usmjeruje vremenskom odsječku označenom VL“ (Pranjkoć 2001: 16).

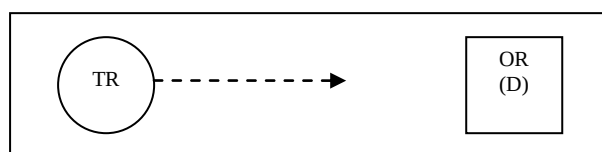
(173) Gledao je prema brdima u daljini, ali ih zbog kratkovidnosti nije niti zapazio.

To je, naravno, nemoguće u scenarijima kontaktne perceptivne direktivnosti koji uključuju mentalno fokusiranje orijentira kao ciljne točke i upravo je na toj konceptualnosemantičkoj činjenici utemeljeno njegovo akuzativno kodiranje (usp. potpoglavlje 2.3.1.1 o objektnom akuzativu):

(174) *Gledali smo nebo, ali ga od oblaka nismo mogli vidjeti.

(175) *Gledao je brda u daljini, ali ih zbog kratkovidnosti nije niti zapazio.

Konceptualni prikaz takve perceptivne usmjerenosti trajektora prema orijentiru donosi slika 54., kod koje je uočljiva izravna motiviranost ranije opisanom strukturom prototipnih scenarija usmjerenoga kretanja. No budući da se ovdje ipak radi o usmjerenoj percepciji kao metaforičkoj ekstenziji fizičkoga kretanja, taj je apstraktniji i konceptualno teže dostupan vid direktivnosti prikazan tankom isprekidanom strelicom.

Slika 54. Perceptivna usmjerenost kao specifična elaboracija objedinjujuće dativne sheme

Kada je u pitanju dativ s prijedlogom *k(a)*, specifične i vrlo zanimljive elaboracije sheme usmjerenosti moguće su u scenarijima kretanja poput onih u primjerima (176) i (177).

(176) On u zadnje vrijeme rijetko zalazi k nama.

(177) Petar dugo nije svraćao k roditeljima.

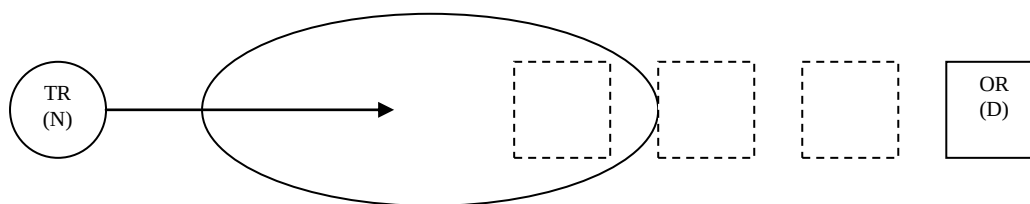
U primjerima (176) i (177) dativ s prijedlogom *k* možemo, usprkos uočljivoj adlativnoj komponenti, ujedno smatrati i elaboracijom koncepta osobe mete budući da u njima konstrukcija tipa *k + dativ* ne podrazumijeva nužno prisutnost dativnoga orijentira na odredištu, već uključuje lokaciju na kojoj on živi kao dio sfere privatnosti, koja je i u slučaju odsutnosti vlasnika odnosno osobe mete i dalje snažno obilježena njome, pa dativni referenti zapravo prema metonimijskom principu DIO ZA CJELINU označavaju mjesto na kojem borave.

Stoga je, primjerice, uporaba konstrukcija tipa $k + \text{dativ}$ ovjerena i u sljedećim specifičnim kontekstima:

(178) Idem k roditeljima zaliti cvijeće jer su od ponedjeljka na godišnjem odmoru.

(179) Došao sam k svom liječniku pola sata nakon što je otišao iz ordinacije.

Taj je scenarij, karakterističan za konstrukcije tipa $k(a) + \text{dativ}$, shematski prikazan na slici 55.

Slika 55. Ostvaraj koncepta osobne sfere pomoću konstrukcije tipa $k + \text{dativ}$ u scenarijima fizičke odsutnosti njezina nositelja

Na slici 55. prikazana je usmjerenost trajektova kretanja koje se završava u sferi vlasništva dativnoga orijentira, no on u navedenoj sferi nije fizički prisutan, već ju je napustio u nekom prethodnom razdoblju i još se uvijek nalazi izvan nje. Ipak, njegovo dativno kodiranje omogućeno je činjenicom da se vlasnički odnos ne mijenja bez obzira na aktualnu udaljenost posjednika i posjedovanoga predmeta, pa sfera vlasništva ostaje obilježena svojim nositeljem i u trenucima kada je on fizički odsutan. Ta činjenica označena je isprekidanim kvadratićem koji označava početni položaj orijentira prije odlaska s mjesta na kojemu inače živi ili radi, dok drugi i treći isprekidani kvadratić sumarno predstavljaju faze njegova odlaska. S druge strane, kvadratić punih linija predstavlja aktualni položaj orijentira u opisanom scenariju.

Za razliku od konstrukcija tipa $k + \text{dativ}$, kombinacije dativa s prijedlogom *prema* u prototipnim prostornim scenarijima označavaju čistu adlativnost te na razini kodiranih scenarija impliciraju fizičku prisutnost samoga dativnoga orijentira prema kojemu je usmjereno kretanje, percepcija ili djelovanje trajektora. U tom smislu scenarije kodirane tim konstrukcijama ne možemo smatrati ostvarajima koncepta osobne sfere, već se radi o scenarijima čiste prostorne usmjerenosti iz koje proizlazi svijest o približavanju, pa se kao rezultat te svijesti na konceptualnoj razini profilira sfera prostorne blizine dativnoga orijentira u koju ulazi sam trajektor. Iz te je sastavnice adlativnih scenarija metaforički izveden

apstraktniji koncept osobne sfere koji gotovo u pravilu podrazumijeva žive dativne referente, dok u adlativnim scenarijima kodiranim prijedlogom *prema* i dativom kao prostorni orijentiri mogu funkcionirati i živi i neživi referenti. No oni, ponovimo to, nužno moraju biti fizički prisutni u kodiranim prostornim scenarijima kako bi koncept prostorne blizine bio ostvariv, dok se koncept osobne sfere, koja je trajno obilježena osobom metom, može aktivirati bez obzira na fizičku odsutnost dativnoga referenta. To postaje jasnije ukoliko u svjetlu navedenih činjenica promotrimo primjere (180-183).

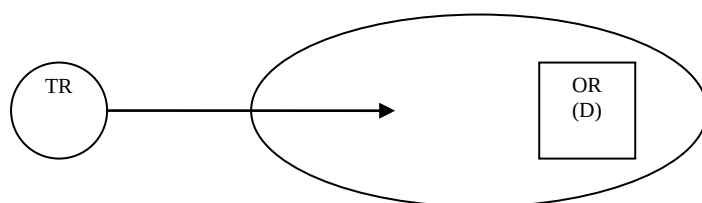
(180) Okrenuo se prema ocu.

(181) Bili su okrenuti prema školi.

(182) Išao je prema prijatelju.

(183) Zaputio sam se prema izlazu iz dvorane.

U svim je navedenim primjerima za konceptualizaciju glagolskoga procesa nužno profiliranje fizičke prisutnosti dativnih orijentira na razini kodiranoga scenarija, budući da je prema njima usmjerena percepcija ili samo kretanje orijentira. U svakom slučaju, svi navedeni scenariji predstavljaju vrlo očite elaboracije dativne sheme usmjerenosti budući da u njima dativni referenti funkcioniraju kao čisti prostorni orijentiri, pa u tom smislu obilježje njihove živosti prestaje biti ključno. Konceptualni prikaz takvih prostornih odnosa u scenarijima fizičkoga kretanja (primjeri (182) i (183)) donosi slika 56.

Slika 56. Prototipni ostvaraj shematičnoga dativnoga koncepta usmjerenosti u scenarijima kretanja kodiranog konstrukcijom *prema* + *dativ*

Naravno, moguće su i različite metaforičke elaboracije ovoga koncepta. Sljedeći su primjeri tako, primjerice, utemeljeni na konceptualnoj metafori STAVOVI I EMOCIJE SU FIZIČKA SILA, pa se u tom smislu objekti kritičkoga promišljanja (184) ili ljubavi (185) konceptualiziraju kao prostorne točke prema kojima su usmjerene navedene aktivnosti i emocije.

(184) Imao je jasan kritički stav prema takvim pojavama.

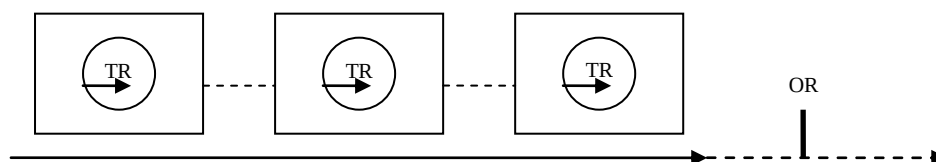
(185) Osjećao je veliku ljubav prema bratovoj djeci.

Dakako, vrlo su česta i metaforička preslikavanja prostorne domene na vremensku, što je omogućeno već i samim pravocrtnim poimanjem vremena, te je konceptualizacija procesa, s obzirom na profiliranost njegove temporalne dimenzije, u vidu kretanja prema nekoj točki na vremenskoj osi zapravo metaforički izvedena iz predodžbe usmjerenoga kretanja u prototipnim prostornim scenarijima i zajedno s njima uklapa se u generičku dativnu shemu usmjerenosti. Takve metaforičke ekstenzije uočavamo u primjerima (186-188), u kojima su na temelju kompatibilnosti temeljnih sastavnica kodiranih vremenskih scenarija i shematičnoga koncepta usmjerenosti orijentiri kodirani upravo konstrukcijama *k + dativ* i *prema + dativ*, a konceptualni prikaz navedenih odnosa donosi slika 57.

(186) Zaspali smo tek k jutru.

(187) K ljetu je vrijeme postajalo sve toplije.

(188) Prema kraju godine stanje se polako mijenjalo nabolje.

Slika 57. Konstrukcije tipa *k/prema + dativ* i elaboracija sheme usmjerenosti u vremenskom značenju

Gornjom slikom sekvencijski je prikazan proces u kojemu određeni trajektor, predstavljen kružnicom u svakoj pojedinoj fazi, prolazi kroz unutarnju promjenu koju simbolizira puna strelica unutar njega. Takva promjena trajektora karakteristična je upravo za gornje primjere (186-188), a u skladu s linearnom naravi konceptualizacije vremena i s njim povezanoga događajnoga slijeda, sam je proces u svom trajanju na predodžbenoj razini **usmjeren** i **približava se** određenoj točki na vremenskoj osi koja je u skladu s tim konceptualnosemantičkim činjenicama kodirana upravo dativom s prijedlogom *prema* ili *k(a)*. Na nešto drugačije elaboracije toga shematičnoga koncepta nailazimo pak u primjeru (189).

(189) U borbi nas je bilo pet prema dva.

U navedenom je primjeru uporaba konstrukcije *prema* + *dativ* utemeljena na scenariju suprotstavljenosti koji nužno uključuje perceptivnu usmjerenost, kao i usmjerenost aktivnosti prema antagonističkom orijentiru, pa možemo smatrati da je upravo na toj konceptualnosemantičkoj komponenti utemeljeno dativno kodiranje orijentira. Na temelju aktualne ili potencijalne, tj. omogućene perceptivne usmjerenosti prema orijentirima utemeljeno je i kodiranje konstrukcijom *prema* + *dativ* u primjerima (190-192).

(190) Prema Ivanu sjedi Ana.

(191) Već sat vremena stoje jedno prema drugom.

(192) Zauzmite mjesta prema lijevoj strani pozornice.

U primjerima (190-192) dativno kodiranje orijentira u statičnim scenarijima utemeljeno je na samoj **implikaciji perceptivne usmjerenosti** trajektorâ prema dativnim referentima, pa u tom smislu navedeni scenariji predstavljaju nešto rubnije ostvaraje objedinjujuće dativne sheme. Tako se u primjeru (190) implicira da je *Ana* kao statični trajektor prilikom sjedenja prednjim dijelom okrenuta prema *Ivanu* kao orijentiru, a situacija je slična i u primjeru (191), gdje dvoje ljudi stoji okrenuto jedno prema drugom. U primjeru (192) shematični koncept usmjerenosti ostvaruje se također na implicitnoj razini, s obzirom na položaj sjedala u odnosu na pozornicu, budući da će osobama koje popune ta mjesta ujedno biti omogućena i perceptivna usmjerenost prema dativnom referentu.

Konstrukcija tipa *prema* + *dativ* ponekad se upotrebljava i u značenju uspoređivanja nominativnoga trajektora i dativnoga orijentira, a njezina je uporaba u tom slučaju također utemeljena na konceptualnosemantičkim činjenicama, budući da se u komparativnim kontekstima trajektor i orijentir na predodžbenoj razini sučeljavaju kako bi se prvi od njih kroz taj odnos vrednovao, tj. kako bi se odredio prema orijentiru s obzirom na stupanj izraženosti neke zajedničke osobine (npr. *To nije ništa prema onome što su oni učinili, Ča je pusta Londra prema Splitu gradu* itd.). Budući da je u konvencionalnom scenariju sučeljavanja dvaju entiteta snažno istaknuta upravo komponenta usmjerenosti, tj. simetrične orijentiranosti jednoga elementa prema drugomu, konceptualizacija uspoređivanja u vidu „odmjeravanja snaga“ sučeljenih elemenata otvara prostor za dativno kodiranje orijentira u kombinaciji s prototipnim prostornim prijedlogom *prema*.

2.2.2.2 Dativ s prijedlozima nadomak, nadohvat, nasuprot, usprkos, unatoč i protiv

I dativni referenti uz prijedloge *nadomak*, *nadohvat*, *nasuprot*, *usprkos*, *unatoč* i *protiv* uklapaju se na različite načine u shematični koncept usmjerenosti.

(193) Hodočasnici su se našli nadomak selu.

(194) Brod je još bio nadohvat pogledu.

Dativno je kodiranje u dvama navedenim primjerima utemeljeno na aktiviranju koncepta blizine, koji, kao što je dosad pojašnjeno na primjerima različitih značenja besprijedloznoga dativa, proizlazi iz predodžbe usmjerenoga kretanja i predstavlja na konkretan, fizički ili pak apstraktan, metaforički način jednu od zajedničkih komponenti velikoga dijela dativnih značenja (pa smo u skladu s tim govorili o usmjerenosti fizičkoga kretanja, ali i o metaforičkoj usmjerenosti percepcije, djelovanja ili posljedica odnosno rezultata određenoga čina prema dativnim referentima kao ciljnim entitetima). U slučajevima kodiranja prijedložno-padežnim konstrukcijama koje uključuju prijedloge *nadomak* i *nadohvat*¹⁰² aktivira se dakle koncept blizine, tj. neposrednoga prostornoga okruženja dativnoga referenta koji se u velikom broju dativnih značenja metaforički preslikava na shematični koncept osobne sfere, a upravo su prijedlozi kako u navedenim tako i u brojnim sličnim primjerima konkretizatori prostornoga odnosa lociranosti trajektora u neposrednom okruženju orijentira. U prvom se primjeru blizina ostvaruje u svom konkretnom, fizičkom obliku, a proizlazi iz usmjerenosti trajektora (*hodočasnika*) prema orijentiru (*selo*) i njegova dolaska u neposredno prostorno okruženje toga orijentira. U drugom se primjeru koncept blizine aktivira u vidu polja percepcije, budući da vizualna dostupnost broda podrazumijeva i njegovu relativnu fizičku blizinu u odnosu na promatrača. Sam je primjer, naravno, metaforičke naravi, tj. uporaba prijedloga *nadohvat* utemeljena je u ovom slučaju na konceptualnoj metafori GLEDANJE JE DODIRIVANJE. Dakako, u tom slučaju aktiviranje koncepta blizine ne proizlazi iz usmjerenoga kretanja trajektora prema orijentiru, pa primjer (194) predstavlja parcijalan ostvaraj shematičnoga dativnoga koncepta usmjerenosti. U njemu je, dakle, ostvarena shematična komponenta neposrednoga prostornoga okruženja, ali bez prethodne usmjerenosti iz koje bi proizlazila svijest o približavanju trajektora orijentiru.

¹⁰² Za navedene prijedloge karakteristično je prostorno značenje *adlokativnosti* (usp. Pranjković 2001: 9).

(195) Nasuprot školi nalazilo se kazalište lutaka.

U primjeru (195) dativno je kodiranje također utemeljeno na predodžbi prostorne usmjerenosti, iako je njime kodiran statičan scenarij.¹⁰³ Naime podrazumijeva se da je kazalište lutaka s druge strane ceste okrenuto prema školi svojim prednjim dijelom, tj. pročeljem s ulaznim vratima. Takav se položaj, analogno scenarijima koji uključuju živa bića okrenuta prednjim dijelom tijela, a samim time i perceptivno usmjerena prema nekom fizičkom objektu, također konceptualizira kao vid usmjerenosti, tj. specifičan ostvaraj jedinstvene dativne superscheme. Jasno je, dakle, da metaforički utemeljeni primjeri poput *Škola je okrenuta prema bolnici*, *Crkva gleda prema zapadu* i sl. podrazumijevaju usmjerenost prednjega dijela odnosno pročelja građevine prema dativnom orijentiru. U primjerima koji uključuju živa bića kao trajektore takav položaj za rezultat ima perceptivnu usmjerenost prema dativnom orijentiru, a u navedenim slučajevima koji uključuju nežive trajektore perceptivna se usmjerenost metaforički preslikava na građevinske objekte koji su prema dativnim orijentirima usmjereni svojom prednjom stranom. To je metaforičko preslikavanje posebno istaknuto u primjeru *Crkva **gleda** prema zapadu*, a držimo da je upravo na metaforičkom poimanju građevinskih objekata kao živih bića utemeljeno i dativno kodiranje orijentira uz prijedlog *nasuprot* u primjeru (195), budući da se kao bitna komponenta scenarija i tu pojavljuje sučeljenost trajektora i orijentira, što primjere ovoga tipa ujedno povezuje i s nekim prethodno opisanim scenarijima u kojima su odnosi tih dviju sastavnica konceptualne strukture u statičnim scenarijima bili kodirani prijedložno-padežnom konstrukcijom *prema + dativ*.

(196) Postupili su usuprot njegovoj želji.

(197) Nasuprot njegovim silnim nastojanjima sve je ostalo isto.

(198) Unatoč velikoj vrućini ostali smo na igralištu.

U primjerima (196-198) dativno je kodiranje pak utemeljeno na predodžbi **usmjerenosti djelovanja**, tj. energije uložene u procese označene glagolima *postupiti* i *ostati* u smjeru koji je suprotan djelovanju konkretnih ili apstraktnih sila poput nečije želje i nastojanja ili vrućine.

¹⁰³ Prijedlogu *nasuprot* inherentno je prostorno značenje *frontalne lokativnosti* (usp. Pranjković 2001: 10), a na konceptu „prostorne suprotnosti“ utemeljena je njegova uporaba u adverzativnom značenju (usp. Pranjković 2001: 25), karakterističnom i za prijedlog *protiv*.

Odnos dvaju antagonista, tj. elemenata čije je djelovanje orijentirano u oprečnim smjerovima, nužno uključuje, kao što je već ranije napomenuto, kontinuiranu usmjerenost jednoga antagonista prema drugomu. Takva konceptualizacija sučeljavanja utemeljena je uvelike na tjelesnome iskustvu: kada se nekomu ili nečemu fizički odupiremo, okrenuti smo svojim prednjim dijelom prema tom objektu, a naša fizička snaga i percepcija usmjerene su prema njemu. U tom se smislu odupiranje trajektora nečijim željama, nastojanjima ili pak vremenskim prilikama u gornjim primjerima s prijedlozima *usuprot*, *nasuprot* i *unatoč*¹⁰⁴ konceptualizira kao djelovanje koje proizlazi iz drukčijih stavova ili težnji koje se ne uklapaju u aktualnu situaciju i koje je usmjereno prema antagonističkom orijentiru. Sama predodžba takve usmjerenosti trajektorova djelovanja za rezultat ima dativno kodiranje orijentira kojima se u gornjim primjerima iskazuje neposluh ili im se fizički opire.

(199) To je učinjeno protiv njegovoj izričitoj volji.

(200) Istaknuli su se u borbi protiv nadirućim Turcima.

Iako su arhaični i danas se mogu pronaći samo u starijim književnim djelima, primjeri konstrukcija koje uključuju dativ s prijedlogom *protiv* također se uklapaju u shemu usmjerenosti na gore opisani način. Naime procesi djelovanja protivnoga nečijoj volji ili sudjelovanja u ratu protiv neprijateljske vojske također uključuju komponentu usmjerene aktivnosti trajektora prema orijentiru. Sučeljeni trajektor i orijentir i u ovom slučaju ispoljavaju fizičku silu u suprotnim smjerovima, a na predodžbi usmjerenosti fizičkoga djelovanja prema protivniku, koja je sasvim očita u navedenim primjerima, temelji se i dativno kodiranje orijentira. Stoga se dativ s prijedlogom *protiv*, bez obzira na svoju arhaičnost, na konceptualnoj razini bez problema uklapa u jedinstvenu direktivnu supershemu. S druge strane, o konceptualnosemantičkim temeljima suvremenoga pojavljivanja prijedloga *protiv* isključivo u kombinaciji s genitivom vidi u poglavlju 2.1.2.19.

2.3 Akuzativ

Najraznovrsniji akuzativni referenti, kako u besprijedložnoj tako i u prijedložnoj uporabi, predstavljaju specifične ostvaraje **shematičnoga koncepta cilja**. I navedeni je koncept, poput

¹⁰⁴ Za prijedlog *unatoč*, kao i za prijedlog *usprkos*, karakteristično je nedimenzionalno značenje *permisivnosti* (usp. Pranjković 2001: 25).

ostalnih shematičnih koncepata koji objedinjuju značenja drugih kosih padeža, utemeljen na jednom specifičnom prostornom odnosu. Taj se odnos ostvaruje kroz izravnu interakciju i prijenos fizičke energije s jednoga tijela na drugo u prototipnim scenarijima kontaktne direktivnosti. Pritom je prvo tijelo u pravilu aktivno, dok je drugo pasivno, a dobri su primjeri takvih scenarija procesi označeni glagolima tipa *razbiti*, *udariti*, *dotaknuti*, *gurnuti*, *poljubiti* itd. Na temelju lako uočljive zajedničke osobine aktanata u scenarijima kontaktne direktivnosti, tj. njihove ciljne funkcije u različitim glagolskim procesima koji uključuju energijski prijenos, uspostavlja se shematični koncept cilja u koji se uklapaju i drugi akuzativni referenti u scenarijima koji ne uključuju izravan prijenos energije, ali su ipak kompatibilni s određenim aspektom iste sheme i predstavljaju njezin specifičan ostvaraj na neki drugi način. U narednim potpoglavljima pokušat ćemo stoga dokazati da su različita akuzativna značenja redom uklopiva u taj shematični koncept.

Shematični koncept cilja predstavlja integriranu cjelinu i funkcionira kao jedan od temeljnih obrazaca, tj. strukturnih okvira ljudskoga poimanja odnosa među entitetima u vanjskom svijetu. No ta se cjelina može raščlaniti na nekoliko bitnih komponenata kako bi se dodatno istaknule njezine razlike u odnosu na shematične koncepte ishodišta, usmjerenosti, smještenosti i paralelizma koji objedinjuju različita značenja i funkcije drugih kosih padeža. U skladu s odnosima aktanata u prototipnim scenarijima kontaktne direktivnosti na kojima je utemeljena, akuzativna shema cilja uključuje jedan entitet koji je inicijalno usmjeren prema drugomu, približava mu se i dolazi s njim u **kontakt**, čime se njihova početna distanca u potpunosti neutralizira, a energija izvornoga entiteta prenosi se uslijed kontakta na ciljni entitet, kao u slučaju kontakta dviju kugli na bilijarskom stolu, od kojih je prva dinamična, dok je druga, koja predstavlja ciljnu točku njezina kretanja, statična sve dok ne dođe do kontakta i **prijenosa energije**.¹⁰⁵ Također je bitno napomenuti i da je bitna sastavnica ovoga

¹⁰⁵ Predodžba prototipnoga scenarija kontaktne direktivnosti, koji ujedno funkcionira kao izvorna domena u raznovrsnim metaforičkim preslikavanjima na odnose u apstraktnijim i konceptualno teže dostupnim domenama, izravno se uklapa u **model bilijarske kugle** (engl. *billiard-ball model*) o kojemu govori R. Langacker (1991: 13-14):

„We think of our world as being populated by discrete physical objects. These objects are capable of moving about through space and making contact with one another. Motion is driven by energy, which some objects draw from internal resources and others receive from the exterior. When motion results in forceful physical contact, energy is transmitted from the mover to the impacted object, which may thereby be set in motion to participate in further interactions. Let us refer to this way of thinking about the world as the **billiard-ball model**. This archetypal folk model exerts a powerful influence on both every-day and scientific thought, and no doubt reflects fundamental aspects of cognitive organization. Our concern here is with its linguistic import, particularly its role in providing the conceptual basis for certain grammatical constructs. Among these constructs are the universal categories **noun** and **verb**. Aspects of the billiard-ball model correspond directly to the noun and verb prototypes:

shematičnoga koncepta činjenica da ciljni entitet biva **zahvaćen procesom kao cjelina**, a ne parcijalno, što predstavlja konceptualnosemantički temelj kodiranja većine izravnih objekata akuzativom, a ne genitivom. Kao što je već napomenuto, u prototipnim scenarijima kontaktne direktivnosti ostvaruju se sve karakteristične sastavnice ciljne sheme, dok u pojedinim rubnim scenarijima akuzativno kodiranje može biti utemeljeno i na aktualizaciji tek jedne od opisanih sastavnica, a ne na ostvaraju ciljnoga koncepta u cjelini.

Shematični koncept cilja ostvaruje se u tom smislu na različite načine već i u slučaju akuzativnoga kodiranja izravnoga objekta, što znači da akuzativni referenti mogu, kao završna karika u lancu prijenosa energije, predstavljati ciljnu točku fizičkoga djelovanja agentivnih trajektora (*Dijete je razbilo prozor, Pas je ugrizao djevojčicu*), ali i aktualnu ili potencijalnu ciljnu točku u scenarijima perceptivnoga kontakta (*Dječak je vidio psa, Marko je tražio ključeve*) ili mentalnoga kontakta (*Ivan želi novi bicikl, Starac sanja svoju kuću*). No uz navedene primjere manje ili više izravne zahvaćenosti ciljnih akuzativnih referenata nekim vidom fizičke, perceptivne ili mentalne aktivnosti trajektora, što je karakteristično za objektni akuzativ koji se pojavljuje uz prijelazne glagole, akuzativni referenti mogu se uklapati u shematični koncept cilja i na druge načine. Tako je jedna od njegovih specifičnih perifernih elaboracija i vremenski akuzativ, kojim se implicira da je određeno razdoblje u **cijelosti zahvaćeno** kakvim glagolskim procesom, ali ovaj put, naravno, ne kao izravni objekt, tj. sudionik u glagolskom procesu (*Pisao sam seminar prošli tjedan, Bio sam tamo ovo ljeto, Baviti ću se tim problemom sljedeći mjesec* itd.). U tim slučajevima akuzativni orijentiri nisu kao cjelina zahvaćeni fizičkim djelovanjem nominativnih trajektora, već samim trajanjem procesa, pa su profilirani u vidu temporalne dimenzije glagolske radnje. No sama činjenica njihove potpune zahvaćenosti procesom čini ih kompatibilnima s jednom od gore navedenih karakterističnih sastavnica shematičnoga koncepta cilja, koji se u ovom perifernom značenju, dakle, ostvaruje parcijalno. Sličan je slučaj i s akuzativom mjere, kojim se najčešće također izriče količina vremena utrošenog na izvršavanje glagolskoga procesa. Tako je izraženo vrijeme u tom smislu kao jasno određena cjelina zahvaćeno procesom (*Radio sam cijelu noć, Spavao sam čitavo popodne, Putovao sam cijeli tjedan* itd.). U slučaju akuzativnoga kodiranja vremensko razdoblje zahvaćeno glagolskim procesom profilira se sumarno, kao cjelina, a ne sekvencijski, tj. kao niz susljednjih dijelova, čime bi se dodatno naglasilo trajanje radnje, a što je karakteristično za funkciju vremenskoga genitiva i izravno je povezano s konceptom

discrete physical objects are clearly prototypical for the class of nouns, and their energetic interactions for the class of verbs.“

partitivnosti (usp. *Radio sam cijele noći, Spavao sam čitavog popodneva, Putovao sam cijeloga tjedna*), o čemu će biti više riječi nešto kasnije.

Kao što se iz ovoga uvodnoga dijela već može nazrijeti, akuzativno kodiranje gramatički je eksponent shematičnoga koncepta cilja čija je bitna komponenta zahvaćenost orijentira kao **cjeline**, no akuzativni referenti ne moraju biti zahvaćeni samim djelovanjem agentivnih trajektora kao ciljne točke u lancu prijenosa energije, tj. ne moraju se ostvariti kao izravni rečenični objekti, već mogu predstavljati i temporalnu dimenziju koju glagolski proces također zahvaća u cijelosti. I akuzativni referenti u prijedložnoj uporabi uklapaju se, naravno, na različite načine u isti shematični koncept, a njegove će specifične elaboracije biti detaljno opisane u narednim poglavljima

2.3.1 Besprijedložni akuzativ

Besprijedložni akuzativ pojavljuje se najčešće u funkciji izravnoga objekta, ali je u suvremenom hrvatskom jeziku, iako neusporedivo rjeđi, sasvim uobičajen i u nekim drugim funkcijama o kojima će biti više riječi u narednim poglavljima.

2.3.1.1 Akuzativ izravnoga (direktnoga) objekta

Akuzativ izravnoga (direktnoga) objekta prototipna je elaboracija shematičnoga koncepta cilja. On dolazi kao dopuna prijelaznim glagolima i u rečenici označuje predmet koji je na manje ili više izravan način kao cjelina zahvaćen aktivnošću agentivnoga trajektora. Prototipni primjeri konkretne zahvaćenosti akuzativnoga orijentira kao cilja trajektorove aktivnosti vidljivi su u rečenicama (201-203), koje uključuju scenarije izravnoga prijenosa fizičke energije.

(201) Dijete je udarilo psa.

(202) Pas je ugrizao dijete.

(203) Marko je otvorio prozor.

Akuzativni referenti u navedenim primjerima specifični su i po konceptualnoj istaknutosti koja nije karakteristična za entitete kodirane drugim kosim padežima, a ta konceptualna

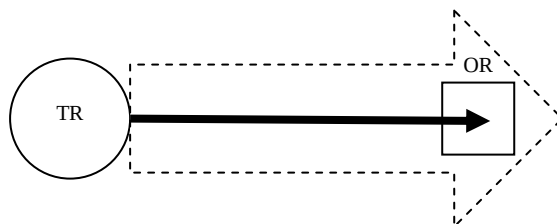
istaknutost proizlazi iz njihove izravne zahvaćenosti glagolskim procesom i završne dinamičnosti koja im se na razini kodiranih scenarija može pripisati. Budući da je djelovanje nominativnih referenata, uz popratnu perceptivnu fokusiranost, usmjereno na njih kao na završnu točku u lancu prijenosa energije, tj. oni su tim djelovanjem kao cjelina izravno zahvaćeni, opisanim se akuzativnim referentima može pripisati obilježje dinamičnosti koja nije u kontradikciji s njihovom pasivnošću u navedenim glagolskim procesima, već proizlazi iz izravne uključenosti u energijski lanac. Budući da su dinamični elementi scenarija ujedno i kognitivno istaknuti u odnosu na statične, tj. one koji ni na koji način ne sudjeluju u lancu prijenosa energije, izravni objekti, koji se u hrvatskom jeziku najčešće kodiraju besprijedložnim akuzativom (uz specifične slučajeve kodiranja genitivom koji su opisani u poglavljima 2.1.1.5 i 2.1.1.6), predstavljaju na konceptualnoj razini najistaknutiji element aktivne rečenice nakon subjekta kodiranog nominativom.¹⁰⁶

Konceptualizacija procesa koji su označeni prijelaznim glagolima nužno zahtijeva profiliranje najmanje dvaju elemenata na razini konceptualne strukture, od kojih je prvi, trajektor, zapravo izvor energije ili inicijator aktivnosti (bilo da se radi o fizičkoj, perceptivnoj ili mentalnoj aktivnosti), dok je drugi, orijentir, završna karika u akcijskome lancu, tj. ciljna točka u procesu koji inicira trajektor. Pritom je bitno napomenuti kako prototipni scenariji fizičke interakcije, u kojima je nominativni trajektor (tj. rečenični subjekt) živo biće, istovremeno uključuju i fizički kontakt i perceptivnu fokusiranost odnosno mentalni kontakt s akuzativnim orijentiranjem (tj. rečeničnim objektom). Kombinacija perceptivnoga i fizičkoga kontakta koja se ostvaruje u takvim slučajevima shematski je prikazana na slici 58., gdje je prvi, apstraktniji vid kontakta, prikazan isprekidanom dvodimenzionalnim strelicom koja označava perceptivnu usmjerenost živoga i svjesnoga trajektora i u cijelosti zahvaća orijentir kao ciljnu točku, dok masno otisnuta središnja strelica označava usmjerenost konkretne fizičke energije koja također zahvaća orijentir kao svoj cilj.

¹⁰⁶ Ovdje je vrlo zanimljivo napomenuti i kako neke funkcionalne sintakse (npr. Givón 1984) prioritet u tom smislu daju pragmatici, pa se i gramatičke relacije subjekta i objekta zamjenjuju pragmatičkom kategorijom *topika*. Subjekt se tako naziva *primarnim rečeničnim topikom* (engl. *primary clausal topic*), a objekt *sekundarnim rečeničnim topikom* (engl. *secondary clausal topic*), dok hijerarhija pridruživanja *topika* izgleda ovako (prema Givón 1984) :

Agent > Dative / Benefactive > Patient > Locative > Instrument / Associative > Manner adverbs.

S druge strane, u kognitivnoj je gramatici veza između topikarnosti i tematskih uloga nešto kompleksnija, tj. dodatno se proširuje vezom s empatijskom hijerarhijom, hijerarhijom živosti te hijerarhijom određenosti. (usp. Langacker 1991: 306-309, 313-317, 321-324).

Slika 58. Kombinacija mentalnoga i fizičkoga kontakta u prototipnim scenarijima koji uključuju izravan prijenos energije živoga trajektora na orijentir

No akuzativom, dakako, mogu biti kodirani i orijentiri u scenarijima koji sadrže samo neke od spomenutih elemenata, tj. u kojima se ne ostvaruje fizički, već samo perceptivni ili mentalni kontakt trajektora s orijentirrom. To je, primjerice, slučaj u primjerima (204-206).

(204) Marko je gledao Anu.

(205) Dijete je slušalo pjesmu.

(206) Pas je zapamtio dijete.

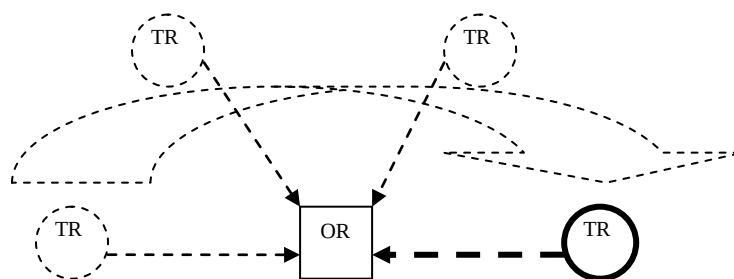
Zahvaćenost ciljnoga orijentira perceptivnom aktivnošću u primjerima (204) i (205) odnosno mentalnom aktivnošću u primjeru (206), koja se ostvaruje bez popratne fizičke interakcije, prikazana je na slici 59. isprekidanom dvodimenzionalnom strelicom. Ona simbolizira perceptivnu ili mentalnu aktivnost koja obuhvaća orijentir kao svoju ciljnu točku, pa takav specifičan ostvaraj ciljne sheme također otvara prostor akuzativnom kodiranju orijentira.

Slika 59. Perceptivni ili mentalni kontakt trajektora s orijentirrom kao elaboracija ciljne sheme

Na nešto drukčiji ostvaraj ciljne sheme nailazimo u dinamičnim scenarijima koji su označeni glagolima kao što su *preskočiti*, *preletjeti*, *preteći* i sl. Ukoliko se zapitamo kakva je konceptualnosemantička motivacija za akuzativno kodiranje orijentira u rečenicama s

navedenim i drugim sličnim glagolima, kao odgovor nam se nameće jedna vrlo jednostavna činjenica: iako u scenarijima označenim trima navedenim glagolima ne dolazi do fizičkoga kontakta između trajektora i orijentira, mentalni je kontakt itekako prisutan, tj. orijentir je tijekom takvih glagolskih procesa, koji gotovo u pravilu uključuju žive vršitelje kao agentivne trajektore, **zahvaćen** sviješću samoga trajektora, nalazi se u njegovom mentalnom fokusu prilikom izvršavanja procesa i u tom smislu predstavlja cilj same aktivnosti, iako na kraju procesa ne dolazi do njihovoga fizičkoga kontakta. Kao i u ranije navedenim slučajevima, i ovdje je bez profiliranja orijentira nemoguća konceptualizacija glagolskoga procesa budući da je trajektorovo djelovanje usmjereno upravo na njega, a taj je odnos kao još jedna u nizu elaboracija ciljne sheme prikazan na slici 60.

Slika 60. Perceptivna zahvaćenost orijentira od strane trajektora u translokativnim procesima¹⁰⁷

Na slici 60. sumarno je prikazan proces translociranja trajektora u odnosu na orijentir koji može biti statičan (npr. *Atletičar je preskočio ljestvicu*, *Želim preletjeti Atlantik avionom*) ili dinamičan (npr. *Pretekao sam autobus koji se sporo kretao*), a njegovo akuzativno kodiranje motivirano je konstantnom perceptivnom odnosno mentalnom zahvaćenošću orijentira od strane agentivnoga trajektora koji se tijekom procesa translocira u odnosu na njega. Putanja tog translociranja predložena je dvodimenzionalnom lučnom strelicom, isprekidani kružići simboliziraju pojedine faze trajektorova kretanja, a isprekidane strelice označavaju njegovu stalnu fokusiranost na orijentir uslijed koje opisani scenarij predstavlja elaboraciju akuzativne sheme cilja. Kružnica i strelica s desne strane slike otisnute su nešto debljim linijama budući da predstavljaju posljednju fazu translociranja koja se sumarnim skeniranjem procesa dodatno

¹⁰⁷ O sumarnoj translokativnosti kao shematičnom značenju hrvatskoga glagolskoga prefiksa *pre-* vidi u Belaj (2008).

ističe. Drukčiji tip zahvaćenosti orijentira kao cjeline uočljiv je pak u scenarijima posjedovanja, sadržavanja i sl. (npr. *Marko ima novi automobil, Ova bočica sadrži opasnu kiselinu* itd.), budući da je u njima odnos nominativnoga trajektora i akuzativnoga orijentira statičan, no sami procesi označeni glagolima *imati, posjedovati, sadržavati* i sl. ne mogu se konceptualizirati mimo profiliranja orijentira kao cjeline koja je na neki način fizički zahvaćena u odnosu s trajektorom. Na temelju takvoga profiliranja orijentira kao zahvaćene cjeline možemo pak govoriti o parcijalnom ostvaraju ciljne sheme, koja akuzativne referente u ovim scenarijima na konceptualnoj razini povezuje s prototipnim izravnim objektima¹⁰⁸, tj. zahvaćenim cjelinama koje predstavljaju ciljnu točku u dinamičnom lancu prijenosa energije.

2.3.1.2 Vremenski akuzativ

Vremenski akuzativ predstavlja jednu od rubnih elaboracija ciljne sheme budući da u tom značenju akuzativni referent nije fizički zahvaćen glagolskim procesom kao završna karika u lancu prijenosa energije niti je agentivni trajektor na njega perceptivno ili mentalno fokusiran, već se koncept zahvaćenosti na razini konceptualne strukture ostvaruje s točke gledišta vanjskoga promatrača. Naime vremenskim se akuzativom profilira temporalna dimenzija kakvoga procesa, a njezino padežno kodiranje utemeljeno je na predodžbi **zahvaćenosti cjelovitoga vremenskoga razdoblja samim trajanjem procesa**. Ta je zahvaćenost cjelovitoga vremenskoga razdoblja glagolskim procesom na konceptualnoj razini analogna prototipnoj fizičkoj zahvaćenosti cjelovitih akuzativnih orijentira u procesima označenim prijelaznim glagolima, a možemo ju uočiti u primjerima (207-209).

(207) Prethodnu noć pisao sam seminar.

(208) Objašnjavao sam ti to onaj dan.

(209) Plovio sam Jadranom prošli mjesec.

Ponovimo, [PROCESI] ili temporalne relacijske predikacije razlikuju se od atemporalnih [ODNOSA] po tome što posjeduju pozitivan vremenski profil. Mogućnost akuzativnoga kodiranja njihove vremenske dimenzije proizlazi pak iz činjenice da je odnos glagolskoga procesa i vremenskoga razdoblja u kojemu se on odvija moguće strukturirati u skladu sa

¹⁰⁸ O radijalnom ustroju kategorije objekta vidi u Belaj (2003).

shematičnom predodžbom zahvaćenosti, koja predstavlja karakterističnu sastavnicu akuzativne sheme cilja. Slijedom takvoga poimanja [PROCESI] se na konceptualnoj razini ostvaruju kao entiteti koji metaforički zahvaćaju određena vremenska razdoblja, pa ona u skladu s time mogu biti kodirana akuzativom, također na temelju konceptualne metafore VREMENSKI ODNOSI SU PROSTORNI ODNOSI.

U primjerima (207-209), kao i u drugim sličnim primjerima, vremenski akuzativ zamjenjiv je vremenskim genitivom, no i u ovom slučaju može se opravdano tvrditi da genitivno kodiranje bitno mijenja konceptualnosemantičke odnose i da samim time analogni primjeri s vremenskim genitivom ne bi bili istoznačni, već samo bliskoznačni primjerima s akuzativno kodiranim vremenskim odnosima. Naime vremenskim se genitivom, na temelju koncepta dijelnosti kao jednoga vida genitivne sheme ishodišta, naglašava trajanje procesa i potiče njegova konceptualizacija kroz zasebne faze (usp. poglavlje 2.1.1.7). On je, dakle, vezan uz sekvencijski uvid, dok je uporaba vremenskoga akuzativa motivirana sumarnom konceptualizacijom istoga procesa kojom se navedene faze objedinjuju i tvore čvrstu cjelinu, odnosno dolazi do određenoga vida „kondenzacije“ samoga glagolskoga procesa na konceptualnoj razini. U tom smislu glagolski proces u rečenici *Plovio sam brodom prošli tjedan* neće biti konceptualiziran jednako kao onaj u rečenici *Plovio sam brodom prošloga tjedna*, budući da je trajanje procesa dodatno naglašeno vremenskim genitivom, pa ćemo ga u tom slučaju konceptualizirati sekvencijski, dok akuzativ u vremenskom značenju, kao i u prototipnim značenjima, profilira svoje referente kao čvrste cjeline zahvaćene glagolskim procesom, pa će za njega biti karakteristično sumarno skeniranje.

2.3.1.3 Akuzativ mjere

Akuzativ mjere označuje količinu i njegovom se upotrebom shematični ciljni koncept ostvaruje na sličan način kao i kod vremenskoga akuzativa – profiliranjem komponente zahvaćenosti cjeline glagolskim procesom. Dapače, njime se često i izražava upravo mjera vremena, kao što se vidi i u primjerima (210-212).

(210) Kasnim sa završetkom radova već tjedan dana.

(211) Šutjeli su kratko vrijeme.

(212) Čekali smo ih dvije godine.

U primjerima (210-212) akuzativno se kodiranje vremenskoga razdoblja ponovno može promatrati kao gramatički eksponent shematičnoga koncepta cilja, koji se pak i u ovom perifernom značenju ostvaruje parcijalno, tj. samo kroz komponentu zahvaćenosti vremenskoga razdoblja kao manje ili više jasno definirane cjeline glagolskim procesom.

Međutim akuzativ mjere pojavljuje se i u vezi s prostornim odnosima, kao i s drugim predmetima i/ili tvarima čija se količina može mjeriti, kao što vidimo i iz primjera (213-215).

(213) On je visok dva metra.

(214) Selo je udaljeno jednu milju.

(215) To računalo je skuplje tisuću eura.

U navedenim primjerima akuzativom nije kodirana količina vremena, već se u primjeru (213) radi o visini, u primjeru (214) o udaljenosti, a u primjeru (215) o količini novca. No u svim navedenim slučajevima akuzativom je kodirana količina odnosno mjera u kojoj je nekakva standardna veličina zahvaćena statičnim procesom označenim kombinacijom pomoćnoga glagola i pridjeva odnosno imenskim predikatom i na taj se način svi oni uklapaju u shematičnu komponentu zahvaćenosti cjeline koja je karakteristična za akuzativni koncept cilja.

2.3.1.4 Akuzativ s infinitivom

J. Silić i I. Pranjković (2005: 224) navode kako je akuzativ s infinitivom konstrukcija „koja se često susreće u starijim tekstovima, posebice uz glagol *(u)činiti*, npr. *Učini skupiti svu gospodu, Zatim učini zapaliti Rim, Grobnicu je za života činio iskopati*“, te da takvih konstrukcija u suvremenom jeziku više nema, a „ako se gdje i susretnu (npr. u kakvu tekstu književnoumjetničkoga stila), izrazito su obilježene.“ S druge strane, akuzativ s infinitivom pojavljuje se i u rečenicama s perceptivnim glagolima koje su u hrvatskom jeziku također snažno obilježene i čiji se nastanak može pripisati utjecaju latinskoga jezika (npr. *Gledao sam ga trčati, Vidio sam ga skakati, Prošle noći čula ga je lupati vratima, Svake subote slušao ju je pjevati* itd.). No s tim tipom konstrukcija situacija je nešto drukčija budući da su u njima akuzativom kodirane dopune perceptivnim glagolima, a ne glagolima u infinitivu. One se po tome strukturno razlikuju od prethodno navedenih rečenica u kojima mjesto akuzativnim dopunama otvaraju sami glagoli u infinitivu (*skupiti gospodu, zapaliti Rim, iskopati*

grobnicu), no u ovom je kontekstu ključno naglasiti da dva navedena tipa konstrukcija imaju jedno bitno zajedničko obilježje po kojemu se akuzativni referenti u njima mogu svrstati u istu kategoriju. Naime i u jednom i u drugom slučaju akuzativom su kodirane dopune prijelaznim glagolima. S obzirom na to, akuzativni referenti o kojima se govori u ovome poglavlju zapravo pripadaju kategoriji akuzativa izravnoga objekta.

Što se, dakle, tiče uklapanja samih akuzativnih referenata u ciljnu supershemu, a s obzirom na činjenicu da se u svim navedenim konstrukcijama pojavljuju uz prijelazne glagole, možemo zaključiti da se oni kao orijentiri koji su u cijelosti zahvaćeni glagolskim procesom uklapaju u jedinstveni shematični koncept cilja na isti način kao i akuzativni referenti opisani u poglavlju o objektnom akuzativu. U tom bi se smislu akuzativ s infinitivom po mišljenju autora ove disertacije mogao promatrati kao specifičan tip objektnoga akuzativa, a tek potom i kao zasebna (pod)skupina.

2.3.1.5 Načinski akuzativ

Načinski akuzativ obično se pojavljuje u nekim više ili manje frazeologiziranim konstrukcijama, i to u kombinaciji s prijedložnim akuzativom, npr. *Idu ruku pod ruku, Stajali su rame uz rame, Hodali smo nogu pred nogu* (usp. Silić, Pranjković 2005: 224). No takve frazeologizirane konstrukcije nastale su na temelju elipse čije nam razrješenje, koje nužno uključuje kakav prijelazni glagol, također govori da se ovdje zapravo radi o objektnom akuzativu (usp. *Šetali smo (tako da smo položili) ruku pod ruku, Stajali smo (tako da smo prislonili) rame uz rame, Hodali smo (tako da smo stavljali) nogu pred nogu*). U tom se smislu i referenti kodirani besprijedložnim akuzativom u ovoj skupini uklapaju u jedinstvenu ciljnu shemu poput drugih izravnih objekata, budući da su kao ciljni orijentiri oni i ovdje u cijelosti zahvaćeni procesom koji je označen prijelaznim glagolom. S obzirom na to, i ovu bismo akuzativnu skupinu zapravo trebali smatrati specifičnim ostvarajem objektnoga akuzativa.

2.3.2 Akuzativ s prijedlozima

Za razliku od genitiva, akuzativ dolazi uz znatno manji broj prijedloga, i to u pravilu dimenzionalnih. To su prijedlozi *kroz, niz, uz, na, o, po, u, mimo, među, nad, pod, pred* i *za*.

2.3.2.1 Akuzativ s prijedlozima kroz, niz i uz

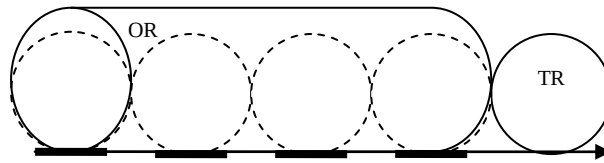
Iako je prijedlogom *kroz* profilirana u prostornim scenarijima etapna translokativnost (usp. Belaj 2008)¹⁰⁹, čitav tijek procesâ u kojima je odnos trajektora i orijentira kodiran konstrukcijom *kroz* + *akuzativ*, od početne faze u kojoj trajektor krećući se prelazi granicu vanjskoga prostora i unutrašnjega dijela orijentira, preko njegova transfera unutrašnjošću pa sve do ponovnoga napuštanja granica orijentira, uklapa se u shematični akuzativni koncept cilja putem dviju njegovih karakterističnih sastavnica – **kontaktnosti** trajektora i orijentira i **zahvaćenosti** orijentira kao cjeline glagolskim procesom. Iako sam akuzativni orijentir ne predstavlja ujedno i ciljnu točku trajektorove aktivnosti, dva navedena aspekta njegova odnosa s trajektorom (kontaktnost i zahvaćenost), koji predstavljaju karakteristične sastavnice shematičnoga akuzativnoga koncepta cilja, temelj su akuzativnoga kodiranja u ovom slučaju. U scenarijima koji uključuju kretanje trajektora kroz orijentir komponenta kontaktnosti ostvaruje se u svom prototipnom, fizičkom vidu, budući da je tijekom kretanja kroz unutrašnjost orijentira trajektor s njim, tj. s njegovim pojedinim dijelovima, u stalnom dodiru, a sam je orijentir na taj način ujedno i zahvaćen trajektorovim kretanjem. To vidimo i u primjerima (216) i (217).

(216) Kamion je jurio kroz tunel.

(217) Dugo je puzao kroz uski prolaz.

U primjerima (216) i (217) kodirani su scenariji prolaska trajektora kroz unutrašnjost orijentira, nakon čijega se napuštanja putanja trajektorova kretanja potencijalno nastavlja, ali zahvaljujući kontaktnosti trajektora i orijentira koji je kao cjelina zahvaćen njegovim kretanjem u profiliranome dijelu glagolskoga procesa ti scenariji predstavljaju parcijalnu elaboraciju ciljne sheme. Konceptualni prikaz takvoga ostvaraja jedinstvene akuzativne sheme nalazi se na slici 61.

¹⁰⁹ Za navedeni je prijedlog karakteristično i vremensko značenje *protemporalnosti*, a „to je vrsta istovremenosti u kojoj je istaknut sem protežnosti; događaj se odvija paralelno s vremenskim tijekom označenim VL“ (Pranjković 2001: 15), a njime se, doduše na ponešto arhaičan način, može označiti i sredstvo (*instrumental u užem smislu*) (usp. Pranjković 2001: 26).

Slika 61. Scenarij kretanja trajektora kroz orijentir kao parcijalni ostvaraj akuzativne sheme cilja

Na slici 61. prikazan je prostorni scenarij prolaska trajektora kroz orijentir, koji je predstavljen horizontalno položenim trodimenzionalnim simbolom u obliku valjka. Isprekidani kružići označavaju faze prolaska trajektora kroz orijentir, a masno otisnutim linijama u donjem dijelu prikaza sugerira se gore spomenuta kontaktnost trajektora i orijentira u svakoj pojedinoj fazi kretanja kao činjenica koja je karakteristična upravo za akuzativnu shemu cilja. Također, orijentir je kao cjelina zahvaćen trajektorovim kretanjem, pa je na tim dvjema konceptualnosemantičkim činjenicama utemeljeno njegovo akuzativno kodiranje.

Česte su, naravno, i metaforičke ekstenzije opisanoga koncepta etapne translokativnosti u kojima se prostorni odnosi preslikavaju na vremenske, i to na temelju uočljive analogije između linearnosti kretanja karakteristične za opisane prostorne scenarije i linearnoga poimanja vremena te konceptualizacije samoga bivanja kao metaforičkog pravocrtnog kretanja po vremenskoj osi. U tom se smislu vremenska razdoblja poimaju kao omeđeni prostori koji su zahvaćeni kakvim događajem, tj. kroz koje se sami događaji metaforički kreću tijekom svojih pojedinačnih razvojnih faza (*Kroz noć je bolesniku uvijek teže, Kroz cijeli srednji vijek vođeni su krvavi vjerski ratovi* itd.). U skladu s konceptualnom metaforom VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE moguće je pak manja razdoblja kao što su dani u tjednu konceptualizirati u vidu manjih dinamičnih trajektora koji promiču kroz veće statične orijentire (npr. *Danas je treća nedjelja kroz godinu.*). Vremenski orijentiri mogu se, nadalje, metaforički konceptualizirati i kao prostori koji dijele sadašnji trenutak od nekoga manje ili više izvjesnoga budućega događaja i kroz koje je potrebno proći do njegove aktualizacije (*Kroz jedan tjedan stići će i pismo, Kroz godinu dana sve će se zaboraviti, Kroz nekoliko minuta i oni će nam se pridružiti* itd.).

Slične su naravi i metaforičke ekstenzije konstrukcije *kroz* + *akuzativ* koje nastaju preslikavanjem već opisanoga prostornoga koncepta na koncept sredstva u postizanju cilja. U tim je slučajevima, naravno, moguća zamjena konstrukcije *kroz* + *akuzativ* instrumentalom, i to na temelju paralelizma koji se na konceptualnoj razini može zamijetiti između djelovanja

agentivnoga trajektora i sredstva kojim se on pritom služi (usp. poglavlje 2.5.1.1 o instrumentalu sredstva). No čini se da je u slučaju posrednijega odnosa između agentivnoga trajektora, sredstva i postignutoga cilja konstrukcija *kroz + akuzativ* vrlo logičan izbor kojim se, u skladu s opisanim prostornim odnosima trajektora i orijentira u izvornoj domeni, sekvencijskim uvidom naglašava trajnost procesa koji vodi prema ostvarivanju cilja u vidu pravocrtne putanje, dok se instrumentalom izražava znatno neposredniji i izravniji odnos između agentivnoga trajektora, sredstva i cilja. Trajnije i posrednije služenje sredstvom na putu do cilja uočljivo je upravo u slučajevima u kojima je akuzativni referent relacijska imenica kojom se nekakav [PROCES] profilira kao [STVAR], što je slučaj i u primjerima (218) i (219).

(218) *Do bogatstva je došao kroz pljačku.*

(219) *Sve je to postigao kroz ulagivanje nadređenima.*

Uporaba konstrukcije *kroz + akuzativ* omogućena je u navedenim primjerima upravo činjenicom da je posredno sredstvo u postizanju cilja zapravo duži proces u koji je agentivni trajektor i sam uključen (*pljačka* u primjeru (218) i *ulagivanje nadređenima* u primjeru (219)), a kroz koji postupno dolazi do kakve dobrobiti. Naglašeni element posrednosti u scenarijima koji uključuju dužu radnju označenu odglagolskom imenicom kao put do postizanja krajnjega cilja pogodan je upravo za kodiranje konstrukcijom *kroz + akuzativ*, a to je omogućeno upravo metaforičkim preslikavanjem scenarija kretanja kroz prostorni orijentir prema nekom cilju koji se nalazi izvan njega (npr. *Došao je u kuhinju kroz predsoblje*) na scenarije sudjelovanja u kakvoj aktivnosti koja postupno vodi do ostvarivanja „udaljenoga“ cilja koji se nalazi „izvan nje“ (npr. *Došao je do predsjedničkoga mjesta kroz prizemno manipuliranje glasačima*). Instrumentalnim kodiranjem u takvim bi se slučajevima naglasilo značenje sredstva, ali bi se ujedno izgubila značenjska nijansa posrednosti i postupnosti u ostvarivanju cilja koja je karakteristična upravo za konstrukcije tipa *kroz + akuzativ*. Da je pojavljivanje tih konstrukcija utemeljeno na opisanim konceptualnosemantičkim odnosima, potvrđuje i nemogućnost njihove upotrebe u označavanju neposrednijih odnosa između sredstva kojim se služi agentivni trajektor i cilja prema kojemu je usmjeren glagolski proces. U takvim neposrednijim scenarijima služenja sredstvom nema konkurencije instrumentalnome kodiranju (npr. *Prerezao je kruh nožem*, *Razbio je prozor loptom*) budući da njime nisu kodirane odglagolske imenice koje označuju procese u kojima sudjeluje agentivni trajektor na putu do nekog udaljenog cilja, već prototipna sredstva u vidu predmeta

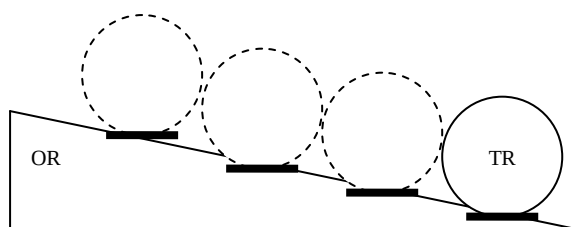
kojim se on neposredno koristi, pa samim time nisu ostvareni temeljni konceptualnosemantički preduvjeti za upotrebu konstrukcije *kroz + akuzativ*.

Kontaktnost i zahvaćenost orijentira kretanjem trajektora također su bitne komponente prostornih odnosa determiniranih prijedlogom *niz*, pa su orijentiri u ovim scenarijima, s obzirom na jasnu uočljivost tih dviju karakterističnih komponenata shematičnoga koncepta cilja, također u pravilu kodirani akuzativom.

(220) Dugo smo hodali niz brijeg.

(221) Spuštao se niz planinu.

Slika 62. donosi konceptualni prikaz toga tipa scenarija, pa je bitno još jednom naglasiti da se akuzativna shema cilja, utemeljena na prototipnim scenarijima kontaktne direktivnosti, u njemu također ostvaruje samo parcijalno, tj. kroz obilježje kontaktnosti između trajektora i akuzativnoga orijentira, dok je potencijalna direktivnost, a kako se i vidjelo u poglavlju o dativu, vezana uz neki drugi orijentir, kao primjerice u rečenici *Spuštao se niz planinu prema prvim kućama*.

Slika 62. Kontaktnost i zahvaćenost orijentira trajektorovim kretanjem u konstrukcijama tipa *niz + akuzativ* kao parcijalni ostvaraji ciljne sheme

Također, konstrukcijom *niz + akuzativ* potiče se sekvencijsko skeniranje procesa kretanja kroz pojedinačne faze u kontaktu trajektora i orijentira, dok je za kodiranje orijentira instrumentalom u istim scenarijima karakteristično sumarno skeniranje i naglasak se stavlja na paralelizam putanje kojom se pruža statični orijentir s cjelovitom i ostvarenom putanjom trajektorova kretanja (usp. *Spustio se niz ljestve* i *Spustio se ljestvama*).

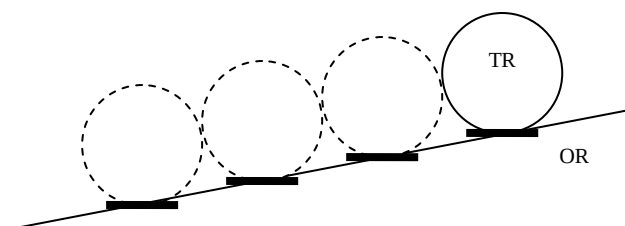
Sve to vrijedi i za konstrukcije tipa *uz(a) + akuzativ*, kojima se proces kretanja također profilira sekvencijski, a posebno je naglašena stalna kontaktnost između trajektora i prostornoga orijentira koji je zahvaćen njegovim kretanjem. Objedinjujući akuzativni koncept cilja i u ovom je slučaju ostvaren parcijalno budući da se komponenta usmjerenosti kretanja

vezuje uz neki drugi orijentir koji ne mora biti ekspliciran, kao što se vidi i u primjerima (222) i (223).

(222) Žurio je uza stube.

(223) Penjali smo se uz kamenitu stijenu.

Konceptualni prikaz takvoga parcijalnoga ostvaraja objedinjujuće akuzativne sheme cilja nalazi se pak na slici 63., a za njega važe ista objašnjenja koja su već dana uz prikaze na slikama 61. i 62.

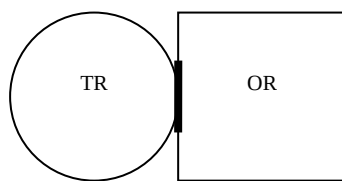
Slika 63. Kombinacija kontaktnosti i zahvaćenosti orijentira trajektorovim kretanjem u konstrukcijama tipa *uz + akuzativ* kao parcijalni ostvaraji ciljne sheme

No konstrukcijama tipa *uz + akuzativ* može se, za razliku od konstrukcija tipa *niz + akuzativ*, ostvariti i koncept kontaktnosti u statičnom odnosu, pa u tom slučaju orijentir ne predstavlja putanju zahvaćenu trajektorovim kretanjem kao što je bio slučaj u gornjim primjerima. Naprotiv, naglašena kontaktnost (ili barem izrazito visok stupanj adlokativnosti koji postaje vrlo blizak predodžbi kontaktnosti) u tom je tipu statičnih scenarija jedini element koji omogućuje akuzativno kodiranje orijentira na temelju svoje kompatibilnosti s akuzativnim konceptom cilja, budući da sve druge bitne sastavnice toga shematičnoga koncepta u ovom slučaju izostaju. Upravo takav odnos možemo vidjeti u primjerima (224) i (225).

(224) Stajao je uza zid.

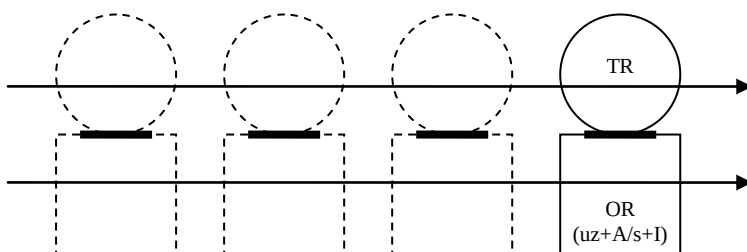
(225) Uz našu kuću sagrađena je velika stambena zgrada.

Konceptualni prikaz scenarija statične kontaktnosti (primjer 224) ili pak adlokativnosti visokoga intenziteta (primjer 225), koja u tom smislu postaje vrlo bliska predodžbi kontaktnosti, kao još rubnija elaboracija shematičnoga ciljnoga koncepta nalazi se na slici 64.

Slika 64. Statična kontaktnost kao parcijalna elaboracija shematičnoga ciljnoga koncepta utemeljenog na scenarijima kontaktne direktivnosti

Ostvaraj sličnoga odnosa horizontalne kontaktnosti moguć je, naravno, i u dinamičnim kontekstima, a kontaktnost se u tom smislu može uočiti kao konstanta prilikom kretanja trajektora i orijentira. No budući da je direktivnost trajektora i orijentira jedinstvena i vezana uz neki drugi entitet, moguće je u ovom slučaju tu komponentu paralelizma istaknuti kodiranjem orijentira konstrukcijom $s(a) + instrumental$. Ipak, na taj se način iz vida gubi komponenta neposredne kontaktnosti (ili barem izrazito visokoga stupnja adlokativnosti) koja je profilirana upravo konstrukcijom $uz + akuzativ$ (usp. *Išli su uz vas bez riječi* / *Išli su s vama bez riječi*, *Sve svoje nosim uza se* / *Sve svoje nosim sa sobom* itd.). Navedena konceptualnosemantička ambivalentnost koja u scenarijima kretanja toga tipa otvara prostor dvostrukome kodiranju orijentira prikazana je shematski na slici 65.

Slika 65. Neposredna kontaktnost i paralelizam kretanja trajektora i orijentira u okviru istoga scenarija kao konceptualnosemantički temelji dvostrukoga kodiranja orijentira

Navedeni primjer zanimljiv je jer vrlo zorno svjedoči o činjenici koja je već istaknuta u poglavlju 1.7, a tiče se mogućnosti pojavljivanja padežne konkurencije isključivo na rubnom području semantičke strukture određenoga kosog padeža, i to u slučajevima preklapanja s konceptualnosemantičkim područjem ostvaraja nekog drugog padeža. Akuzativni orijentiri u ovom tipu scenarija posjeduju od cjelokupne ciljne sheme samo obilježje kontaktnosti s trajektorom, pa se u tom smislu oni zaista nalaze na samoj periferiji akuzativne

konceptualnosemantičke strukture. S druge strane, naglašeni paralelizam u ovom slučaju omogućuje preklapanje akuzativne i instrumentalne konceptualnosemantičke strukture, što na formalnom planu rezultira konkurencijom dvaju bitno različitih prijedložno-padežnih izraza (usp. pojašnjenja uz sliku 17. u poglavlju 1.7).

2.3.2.2 Akuzativ s prijedlozima *na*, *o*, *po*, *u* i *mimo*

Konstrukcijom *na* + *akuzativ* kodira se u prototipnim scenarijima kontaktne direktivnosti odnos trajektora i orijentira koji je dvodimenzionalan ili je profiliran u svojoj dvodimenzionalnosti, a predstavlja cilj trajektorova kretanja.¹¹⁰ Upravo ta činjenica omogućuje njegovo akuzativno kodiranje, što je vidljivo i iz primjera (226-229) .

(226) Pas je pobjegao na ulicu.

(227) Glumci su izašli na pozornicu.

(228) On svaki dan ide na tržnicu.

(229) Bacali su kamenje na prosvjednike.

U svim navedenim primjerima trajektori su dinamični entiteti koji se kreću prema statičnim orijentirima i na kraju toga kretanja dolaze u kontakt s njima, tj. njihovo kretanje zahvaća orijentir kao ciljnu točku. Kretanje tih trajektora može biti samoinicijativno (226-228) ili pak potaknuto djelovanjem kakvoga agentivnoga trajektora (229). No bez obzira na to, objedinjujuća shema cilja u tim se scenarijima ostvaruje u svim svojim temeljnim sastavnicama, tj. oni objedinjuju usmjerenost kretanja, završnu kontaktnost trajektora i orijentira kao ciljne točke te zahvaćenost orijentira kao cjeline glagolskim procesom. Prijedlogom *na* pritom se orijentiri profiliraju kao dvodimenzionalni prostorni entiteti, pa je tako i u primjeru (229), gdje će prilikom konceptualizacije biti konceptualno istaknuta površina, tj. vanjski dio tijela živih akuzativnih referenata koji su pogođeni bačenim kamenjem, dok bi unutrašnjost tih referenata mogla biti profilirana prijedlogom *u* u kombinaciji s akuzativom ukoliko bi to zahtijevala konceptualizacija glagolskih procesa

¹¹⁰ Za prijedlog *na* u takvim je kontekstima karakteristično značenje *direktivno-granične lokativnosti* (usp. Pranjkić 2001: 10), a u vremenskim kontekstima prijedlog *na* pojavljuje se uz akuzativ kada su u pitanju „imenice sa značenjem dana u koji se nešto slavi i/ili obilježava“, pa se u tom smislu govori o „prostornoj temporalnosti“ (Pranjkić 2001: 15-16).

drukčije naravi (npr. *Pucali su u prosvjednike*). Metaforičke ekstenzije opisanog prostornog odnosa možemo pak vidjeti u primjerima (230-232).

(230) Doći će na Božić.

(231) Sreli smo se na Dan žena.

(232) Vidio sam ga na rođendan.

Upotreba konstrukcije *na + akuzativ* u navedenim je primjerima omogućena ontološkom konceptualnom metaforom VREMENSKA RAZDOBLJA SU OMEĐENI PROSTORI, koja nam omogućuje temporalno lociranje događaja u skladu s predodžbom kontaktnosti kao karakterističnom sastavnicom akuzativne ciljne sheme. Tako glagolske procese u trima navedenim primjerima konceptualiziramo kao fizičke entitete koji se smještaju na određeni dio vremenske crte (Božić u primjeru (230), Dan žena u primjeru (231) i rođendan u primjeru (232)). U skladu s takvom konceptualizacijom odnosa samoga događaja i njegove temporalne dimenzije, vremenski odsječak kodiran je akuzativom kao omeđen dvodimenzionalni prostor koji se nalazi u metaforičkom kontaktu s trajektorom.

Nešto su drukčije naravi metaforičke ekstenzije istoga prostornoga odnosa na scenarije u kojima su orijentiri nekakvi događaji ili aktivnosti, a u tim se slučajevima konstrukcija *na + akuzativ* pojavljuje upravo uz glagole kretanja koji potiču konceptualizaciju u skladu sa strukturnim okvirima prototipnih scenarija kontaktne direktivnosti.

(233) Marko putuje bratu na vjenčanje.

(234) Žurim na šišanje.

(235) Otišao je na studij arheologije.

Uporaba konstrukcije *na + akuzativ* i ovdje je omogućena ontološkom konceptualnom metaforom, a ona glasi DOGAĐAJI I AKTIVNOSTI SU OMEĐENI PROSTORI. Shematični koncept cilja ostvaren je u ovim scenarijima na vrlo očit način, budući da se konstrukcija *na + akuzativ* pojavljuje upravo uz glagole kretanja. Naravno, moguća je i upotreba istih konstrukcija prilikom označavanja događaja ili aktivnosti u scenarijima koji ne uključuju aktualno kretanje prema akuzativnom referentu kao ciljnoj točki, ali se i u tim slučajevima jasno implicira takvo kretanje u nekom vrlo bliskom budućem razdoblju (npr. *Upisala se na studij arheologije (pa će vrlo skoro na njega i otići)*, *Osuđen je na desetogodišnju robiju*, *Pozvan je na svadbu* i sl.), a slične su naravi i očite metaforičke ekstenzije koncepta kontaktne

direktivnosti prilikom uporabe konstrukcije *na + akuzativ* uz glagole kretanja u primjerima (236-238).

(236) Naišli smo na odobravanje.

(237) Naletjeli su na žestok otpor.

(238) Nasjeli ste na podvalu.

U trima navedenim primjerima aktivnosti kao što su *odobravanje*, *otpor* ili *podvala* profiliraju se metaforičkim preslikavanjem u vidu fizičkih entiteta s kojima je moguć, najčešće nenadani, kontakt koji proizlazi iz stvarnoga ili metaforičkoga kretanja, pa je u tom smislu i njihovo akuzativno kodiranje utemeljeno na shematičnom konceptu cilja. Zasebna elaboracija shematičnoga ciljnoga koncepta jesu i scenariji podjele kakve veće cjeline na sastavne dijelove, koji u tom smislu predstavljaju završnu, tj. **ciljnu fazu** samog procesa dijeljenja, što je slučaj i u primjerima (239-241).

(239) Razrezao je kruh na četiri podjednaka dijela.

(240) Obiteljsko nasilje možemo podijeliti na dvije temeljne skupine.

(241) Bosnu namjeravaju podijeliti na kantone.

Akuzativno kodiranje izravnih objekata u navedenim je primjerima utemeljeno na ostvaraju koncepta kontaktne direktivnosti i **izravnoj zahvaćenosti cjelina** kao što su *kruh* u primjeru (239), *obiteljsko nasilje* u primjeru (240) i *Bosna* u primjeru (241) procesima dijeljenja, no budući da svaka podjela za cilj ima određen vid strukturne dezintegracije cjeline, nastanak zasebnih dijelova koji iz te cjeline proizlaze može se smatrati **ciljem** glagolskih procesa koji označavaju podjelu, pa su i oni u tom smislu kompatibilni s akuzativnim konceptom cilja kao planirani rezultat fizičke ili strukturne podjele. Upotreba konstrukcije *na + akuzativ* moguća je, nadalje, i u kontekstu glagolskih procesa koji uključuju metaforičku, tj. mentalnu ili emocionalnu kontaktnu direktivnost, kao što je slučaj u primjerima (242-244).

(242) Treba misliti na buduće generacije.

(243) Ljutim se na vas.

(244) Pazite na mine!

U trima navedenim primjerima akuzativni referenti predstavljaju ciljnu točku mentalne direktivnosti (242) i (244) ili emocionalne direktivnosti (244) i profilirani su kao procesom zahvaćena cjelina, pa ih s obzirom na to također možemo smatrati specifičnim ostvarajima objedinjujućega akuzativnog koncepta cilja.

Upotreba konstrukcije *o + akuzativ* nešto je slabije metaforički razvedena, a u prototipnim prostornim scenarijima njome se označava direktivnost koja za rezultat ima kontakt punktualne naravi.¹¹¹ U tom se smislu orijentiri unutar takvih scenarija također uklapaju u akuzativni koncept cilja, što je vidljivo i iz primjera (245-247).

(245) Objesio je kopačke o klin.

(246) Ima običaj lupati šakom o stol.

(247) Udario sam glavom o zid.

U primjeru (245) trajektor se tijekom glagolskoga procesa, koji je iniciran od strane kakvog agentivnog trajektora, približava orijentiru koji predstavlja ciljnu točku njegova kretanja te na kraju ostaje s njim u trajnom kontaktu. Upotreba prijedloga *o* motivirana je punktualnošću orijentira s kojim trajektor dolazi u kontakt, a akuzativno kodiranje utemeljeno je upravo na komponenti završne kontaktnosti trajektora i orijentira koja proizlazi iz prethodnoga kretanja. No završni kontakt trajektora i orijentira kodiran konstrukcijom *o + akuzativ* ne mora biti trajan, kao što se vidi i iz primjera (246) i (247). On je i u tim slučajevima punktualan, baš kao i u primjeru (245), ali je, za razliku od njega, vrlo kratkoga trajanja, a nakon njega slijedi ponovno udaljšavanje trajektora od orijentira, tj. njegovo odbijanje. U svakom slučaju, kontaktna direktivnost trajektorova kretanja i ovdje je motivacija za akuzativno kodiranje orijentira.

Punktualnost kontakta koja je imanentna značenju konstrukcije *o + akuzativ* omogućuje i nijansiranje neprostornih glagolskih značenja s obzirom na intenzitet odvijanja označenih procesa. Budući da je kontakt trajektora i orijentira označen takvom konstrukcijom kraćega trajanja i zahvaća manju površinu orijentira od kontakta označenog konstrukcijom *u + akuzativ* (vidi niže u ovom poglavlju), i njegov je intenzitet znatno slabiji, a upravo je to uočljivo u metaforičkim ekstenzijama opisanoga odnosa u primjerima tipa *ogriješiti se o zakon, očešati se o nečiju privatnost* itd.

¹¹¹ U tom bi se smislu i ovdje moglo govoriti o prijedložnom značenju *direktivno-granične lokativnosti*.

Uz glagole kretanja česta je i upotreba konstrukcije *po + akuzativ*, koja je u tom smislu vrlo izravno povezana sa shematičnim konceptom cilja, što je vidljivo i iz primjera (248-250).

(248) On već dolazi po vas.

(249) Otišao sam po kruh, mlijeko i cigarete.

(250) Mnogi su joj odlazili po savjet.

No usprkos činjenici da kretanje trajektora u primjerima (248-250) ima za cilj kontakt s akuzativnim orijentirima, sama se kontaktnost u tim scenarijima ne profilira, već postoji isključivo kao namjera odnosno planirani cilj trajektorova kretanja. U tom smislu možemo govoriti o **zahvaćenosti** akuzativnoga referenta samom trajektorovom **namjerom** u izvršavanju glagolskoga procesa, a to je ono što akuzativne orijentire u ovom tipu scenarija udaljava od prototipnih situacija u kojima je kontaktnost na konceptualnoj razini aktualna.

Konstrukcijom *u + akuzativ* u prototipnim se scenarijima pak profilira prostorni odnos kontaktne direktivnosti trajektora i trodimenzionalnoga orijentira tijekom kojega prvi ulazi u unutrašnjost drugoga¹¹², a na taj se način shematični akuzativni koncept cilja u ovom tipu scenarija ostvaruje u svim svojim bitnim komponentama. Takvi su slučajevi uočljivi u primjerima (251-254).

(251) Ide svake nedjelje u crkvu.

(252) Došao je u školu.

(253) Stavio je kedu u kutiju.

(254) Spremio je bicikl u garažu.

Naime u navedenim su primjerima prijedlogom *u* profilirani trodimenzionalni statični orijentiri u čiju unutrašnjost samostalnim kretanjem (251) i (252) ili pak pomakom iniciranim od strane kakvoga agentivnoga trajektora (253) i (254) ulaze dinamični trajektor. U tom smislu orijentiri čiji je odnos prema trajektorima kodiran konstrukcijom *u + akuzativ* predstavljaju ciljnu točku, tj. odredište njihovoga kretanja i još jednu u nizu elaboracija objedinjujućeg akuzativnog koncepta cilja, a metaforičke ekstenzije toga prostornoga koncepta mogu se zamijetiti u primjerima (255) i (256), gdje je upotreba konstrukcije *u +*

¹¹² Samom prijedlogu *u* inherentno je u tom smislu značenje *intralokativnosti* (usp. Pranjković 2001: 9).

akuzativ utemeljena na konceptualnoj metafori TEKST JE OMEĐEN PROSTOR (255) odnosno DISKURS JE OMEĐEN PROSTOR (256).

(255) Tu rečenicu treba ubaciti u tekst.

(256) Stalno mi upadaju u riječ.

2.3.2.3 *Akuzativ s prijedlozima među, nad, pod i pred*

Akuzativom s prijedlogom *među*¹¹³ označava se odnos trajektora i većega broja orijentira. Taj odnos obično ne uključuje njihov završni fizički kontakt, ali se, kao što ćemo vidjeti, u scenarijima kodiranim konstrukcijom *među* + *akuzativ* ostvaruju druge karakteristične komponente shematičnoga koncepta cilja koje omogućuju akuzativno kodiranje orijentirâ. Naime u tim je scenarijima, kao i u prototipnim scenarijima kontaktne direktivnosti na kojima je utemeljen shematični koncept cilja, trajektor na početku svog stvarnog ili metaforičkog kretanja udaljen od orijentirâ te im se tijekom glagolskoga procesa približava, da bi njegovo kretanje na samom kraju zahvatilo stvarni ili metaforički prostor koji je tim orijentirima omeđen. Takav je scenarij vrlo blizak odnosu kontaktne direktivnosti između trajektora i pojedinačnoga orijentira, posebice stoga što su akuzativni referenti, iako ne predstavljaju ciljnu točku trajektorova fizičkoga kretanja, vrlo često ciljna točka mentalne ili perceptivne, tj. svjesne usmjerenosti trajektora, što je vidljivo i u primjerima (257-262).

(257) Dječak se sakrio među prazne kutije.

(258) Gradonačelnik je sišao među prosvjednike.

(259) Sjeo sam među prijatelje.

(260) Neprimjetno se uvukao među neprijateljske vojnike.

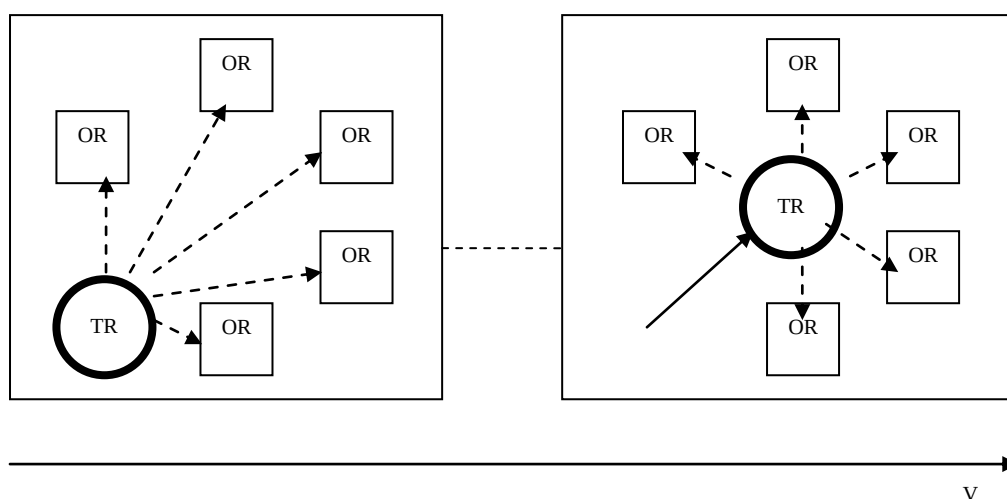
(261) Treba otići među obične ljude i pitati ih za mišljenje.

(262) Tajna policija godinama je slala doušnike među goste njegovoga lokala.

Kao što je vidljivo, svi navedeni primjeri uključuju određen vid kretanja trajektora od nedefinirane početne točke do mjesta koje je neposredno okruženo akuzativnim orijentirima.

¹¹³ U slučaju prijedloga *među* govori se o *skupnom interesivu* kao drugom temeljnom tipu *interlokativnosti*, budući da je trajektor okružen većim brojem orijentira, dok je u slučaju prijedloga *između* riječ o *linearnom interesivu*, tj. trajektor je okružen dvama orijentirima (usp. Pranjković 2001: 10).

Trajektoriji se od jedne do druge točke u primjerima (257-261) kreću samoinicijativno, dok je u primjeru (262) kretanje akuzativnoga trajektora inicirano od strane kakvoga agentivnog trajektora kodiranog nominativom. No bez obzira na tu razliku, posljednja faza njihova kretanja vrlo je bliska kontaktnom odnosu budući da trajektoriji ulaze u područje koje je determinirano prostornim rasporedom akuzativnih orijentirâ. Također, usprkos brojnosti orijentirâ i nemogućnosti istovremenog fizičkoga kontakta trajektora sa svima njima, možemo ustvrditi da se u scenarijima toga tipa na specifičan način ipak ostvaruje ciljna shema, i to s obzirom na činjenicu da su u svim navedenim primjerima na konceptualnoj razini orijentiri ostvareni kao ciljevi prema kojima je usmjerena perceptivna ili mentalna aktivnost agentivnih trajektora tijekom glagolskoga procesa, pa je za takve scenarije karakteristična upravo **mentalna kontaktnost** trajektora i orijentira. Taj apstraktniji vid kontaktnosti u ovom tipu scenarija prikazan je na slici 66. isprekidanim strelicama, dok je sam fizički transfer trajektora među akuzativne orijentire označen punom strelicom.

Slika 66. Prostorno značenje konstrukcija tipa *među + akuzativ* kao specifičan ostvaraj ciljne sheme

S obzirom na takav vid zahvaćenosti akuzativnih referenata djelovanjem trajektora, u opisanim scenarijima ostvaruje se većina bitnih karakteristika shematičnoga ciljnoga koncepta, a nisu rijetke ni metaforičke ekstenzije takvoga prostornoga odnosa. Tako se osjećaji ili stanja svijesti na temelju konceptualne metafore EMOCIJE SU OBJEKTI KOJI SE KREĆU mogu konceptualizirati kao trajektoriji koji se samoinicijativno i neprimjetno uvlače među ljude koji njima postaju zahvaćeni, što možemo vidjeti u primjerima (263) i (264).

(263) Među vojsku se uvukla panika.

(264) Među nas se uvukla zebnja.

Označavanje psihičkoga stanja imenicom *zebnja* u primjeru (264) utemeljeno je, dakako, na konceptualnoj metafori STRAH JE HLADNOĆA, a komponenta **zahvaćenosti** orijentira emocijom ili stanjem svijesti koje se metaforički uvuklo među njih također je jedan vid ostvaraja ciljnoga koncepta i izravna poveznica s prototipnim scenarijima kontaktne direktivnosti, u kojima je akuzativni orijentir kao cjelina fizički zahvaćen aktivnošću trajektora te uslijed toga dolazi i do prijenosa fizičke energije na sam orijentir.

Što se tiče akuzativnih orijentira u kombinaciji s prijedlogom *nad(a)*¹¹⁴, njihov odnos prema shematičnom akuzativnom konceptu cilja sličan je parcijalnoj elaboraciji koja je upravo opisana na primjerima konstrukcije *među* + *akuzativ* utoliko što se također ostvaruje uslijed nekog vida kretanja koje ni ovdje za rezultat nema fizičku kontaktnost trajektora i orijentira, ali je njihov prostorni odnos u završnoj fazi vrlo blizak kontaktnosti budući da trajektor zaposjeda prostor određen vertikalnom osi samoga statičnoga orijentira.

(265) Nagnuo se nad provaliju.

(266) Veliki sivi oblak nadvio se nad grad.

(267) Nada sve to stigle su i nove nevolje.¹¹⁵

Spomenuta bliskost trajektora i orijentira dodatno je pojačana perceptivnom kontaktnošću u primjeru (265), dok u primjeru (266) ta komponenta izostaje budući da neživom trajektoru ne možemo pripisati mogućnost percipiranja orijentira. No usprkos tomu akuzativni je referent na konceptualnoj razini ipak sličan ciljnoj točki u procesu kretanja nominativnoga trajektora (*oblaka*). Metaforičku elaboraciju tog prostornog koncepta vidimo pak u primjeru (267), u kojemu se konstantno pojavljivanje nevolja konceptualizira kao gomilanje fizičkih objekata tijekom kojega se novopridošli smještaju nad prethodne.

Situacija je vrlo slična i u slučajevima kodiranja odnosa trajektora i orijentira konstrukcijom *pod(a)* + *akuzativ*¹¹⁶, budući da i tu trajektor samoinicijativnim kretanjem

¹¹⁴ Za navedeni prijedlog karakteristično je značenje *supralokativnosti* (usp. Pranjković 2001: 9).

¹¹⁵ U primjeru (267) prijedlog *nada* moguće je zamijeniti prijedlogom *na* (*Na sve to stigle su i nove nevolje*), no takva zamjena rezultirat će uočljivim značenjskim pomakom budući da se akuzativnim izrazom s prijedlogom *na* naglašava nešto jači intenzitet samih nevolja nego kombinacijom s prijedlogom *nad(a)*, što je i logično jer je kontaktnost između trajektora i orijentira znatno naglašenija prijedlogom *na* nego prijedlogom *nad(a)*. Dakle intenzitet fizičke blizine metaforički se preslikava i proporcionalan je apstraktnijim intenzitetima psihičkoga ili kakvoga drugoga pritiska, a mogućnost njihove gradacije dobiva svoj formalni odraz u kombiniranju akuzativa s dvama navedenim prijedlozima kako bi se jedinstveno značenje različito stupnjevalo.

(*Izletnici su se skrili od kiše pod široku krošnju, Pas je pobjegao pod stol*) ili pak na poticaj kakvoga drugoga agentivnoga trajektora (*Roditelji stavljaju poklone pod bor, Pljačkaš je skrio oružje pod krevet*) zauzima položaj determiniran vertikalnom osi orijentira, no ovaj put u njegovu neposrednom podnožju. Stoga je nakon završetka trajektorova kretanja njihov odnos vrlo blizak odnosu kontaktnosti, a ta bliskost, kao što je slučaj i u svim upravo navedenim primjerima, ponekad može biti dodatno pojačana perceptivnom kontaktnošću živih agentivnih trajektora s akuzativnim orijentirima. No budući da fizičke kontaktnosti trajektora i orijentira u takvim scenarijima nema, ne postoji zapreka za alternativno kodiranje istoga odnosa konstrukcijom *ispod* + *genitiv*, budući da veći orijentir stabilnijega položaja vanjskom promatraču u pravilu služi kao perceptivno ishodište u procesu lociranja manjega i pokretljivijega trajektora (usp. poglavlje 2.1.2.6).

Što se pak tiče metaforičkih ekstenzija opisanoga prostornoga odnosa, u ovom su slučaju s kognitivnoga gledišta prilično zanimljiva ograničenja u njegovim preslikavanjima na vremenske odnose. Tako se konstrukcijom *pod* + *akuzativ* mogu kodirati vremenska razdoblja koja označavaju svršetak kakvoga ciklusa, bilo dnevnoga, prirodnoga ili životnoga, dok se razdoblja koja označavaju njihov početak ne mogu kodirati istom konstrukcijom. To je jasno vidljivo i u primjerima (268-270).

(268) Pod noć se sve smirilo. / *Pod dan se sve smirilo.

(269) Pod jesen šuma požuti. / *Pod proljeće šuma prolista.

(270) Pod starost je naglo počeo zaboravljati. / *Pod mladost je dobro pamtio.

Ovjeranost primjera s desne strane i neovjerenost primjera na lijevoj strani zapravo su, prema mišljenju autora ovoga rada, također utemeljene na konceptualnosemantičkim činjenicama, tj. određene su samom naravi ljudske konceptualizacije slijeda događaja i vremenskoga tijeka. Kao što je već spomenuto u kontekstu metaforičkih ekstenzija prostornoga značenja konstrukcije *nad* + *akuzativ* (gdje su se negativni događaji koji u vremenu slijede konceptualizirali kao fizički entiteti koji se metaforički slažu nad prethodne negativne događaje), uz linearnu konceptualizaciju samoga vremena kao objekta koji se kreće, moguće je i vertikalno poimanje susljednih događaja ili razdoblja kao objekata koji se smještaju jedni na druge. Upravo to potvrđuju i gore navedeni primjeri, budući da se razdoblja koja predstavljaju završetak kakvoga dužega ciklusa konceptualiziraju kao objekti koji se nalaze

¹¹⁶ Za prijedlog *pod(a)* karakteristično je prostorno značenje *sublokativnosti* (usp. Pranjković 2001: 9).

„gore“, pa se određeni entitet može na konceptualnoj razini smjestiti „pod njih“, što pak nije slučaj s razdobljima koja označavaju početak kakvoga ciklusa, kao što su npr. *dan*, *mladost*, *proljeće* i sl.

Situacija je vrlo slična i u slučaju konstrukcije *pred*¹¹⁷ + *akuzativ*, s tim što u prostornim scenarijima koji su kodirani konstrukcijom ovoga tipa trajektor u završnoj fazi kretanja dolazi u položaj određen neposrednom blizinom prednje strane orijentira odnosno zaposjeda prostor određen njegovom horizontalnom osi. To je vidljivo i iz primjera (271) i (272), u kojima akuzativni referenti predstavljaju specifičan ostvaraj ciljne sheme u konceptualizaciji kretanja trajektora.

(271) Prosvjednici su izašli pred policiju.

(272) Boca je doletjela pred vrata.

Opisani prostorni odnos također je plodan za metaforička preslikavanja na vremenske odnose, pa se, ovaj put u skladu s linearnim poimanjem vremena, događaji koji neposredno prethode određenom vremenskom orijentiru smještaju pred isti taj orijentir na vremenskoj osi, kao što se može vidjeti i iz primjera (273-275).

(273) Pred mrak je počela i kiša.

(274) Bilo je to pred sam rat.

(275) Došla je tek pred večeru.

Pritom valja napomenuti i da mogućnost kodiranja vremenskih odnosa prototipno prostornim prijedlogom *pred* i akuzativom očito govori u prilog lokalistički utemeljenoj analizi istih odnosa u slučaju kodiranja konstrukcijom *prije* + *genitiv* (usp. potpoglavlje 2.1.2.7), kojom je konstrukcija *pred* + *akuzativ* u primjerima (273-275) u pravilu zamjenjiva.

2.3.2.4 Akuzativ s prijedlogom za

U različitim značenjima konstrukcije *za* + *akuzativ* shematični koncept cilja parcijalno se ostvaruje u svojim različitim temeljnim aspektima. Tako je kodiranje prostornih odnosa

¹¹⁷ Za navedeni prijedlog karakteristično je prostorno značenje *prelokativnosti*, a u kombinaciji s akuzativom može označavati i *prijevremenost* (usp. Pranjković 2001: 9, 14).

konstrukcijom *za*¹¹⁸ + *akuzativ* u scenarijima fizičkoga kretanja trajektora motivirano završnom fazom glagolskoga procesa, koja je vrlo bliska konceptu kontaktnosti unutar ciljne sheme i u kojoj je položaj trajektora s gledišta vanjskoga promatrača određen blizinom stražnje strane orijentira. U tom smislu trajektor također zaposjeda prostor koji je neposredno određen horizontalnom osi orijentira, što je vidljivo u primjerima (276-278).

(276) Sunce je zašlo za Medvednicu.

(277) Mačka se zavukla za ormar.

(278) Starac je sjeo za kuću.

U primjeru (276) kretanje trajektora je, naravno, prividno, tj. aktiviranje dinamičnoga strukturnoga okvira zapravo je rezultat statičnoga položaja promatrača koji uslijed Zemljine rotacije konceptualizira Sunce kao objekt koji se kreće, a Medvednica kao orijentir s takve je točke gledišta lako uklopiva u akuzativni koncept cilja, baš kao i statični orijentiri čiji je odnos s dinamičnim trajektorima kodiran konstrukcijama tipa *nad* + *akuzativ*, *pod* + *akuzativ* i *pred* + *akuzativ*. Akuzativni referent u tom primjeru ne predstavlja ciljnu točku trajektorova kretanja, ali je uklopiv u shematični koncept cilja upravo zbog karakterističnoga odnosa s trajektorom koji je u završnoj fazi, s obzirom na perspektivu promatrača, vrlo blizak konceptu kontaktnosti. Na isti je način motivirano i akuzativno kodiranje orijentira u primjerima (277) i (278), samo što u njima možemo nominativnim trajektorima pripisati stvarnu dinamičnost. S druge strane, odnosi u primjerima tipa *zapeti za nogu od stola*, *uhvatiti se za glavu*, *povući koga za uho* i sl. nešto su drukčije naravi. Naime u navedenim je primjerima odnos kodiran konstrukcijom *za* + *akuzativ* nešto bliži prototipnim scenarijima kontaktne direktivnosti budući da se u njima, kao rezultat dinamičnoga glagolskoga procesa, zaista ostvaruje kontakt trajektora i orijentira. Taj je kontakt u prvom primjeru nenamjeren te orijentiru ne možemo pridružiti značenje stvarnoga cilja. Akuzativno je kodiranje u njemu utemeljeno samo na fizičkom kontaktu nominativnoga referenta s orijentirima koji biva zahvaćen glagolskim procesom, pa stoga opisani scenarij predstavlja parcijalni ostvaraj ciljne sheme. S druge strane, u ostalim primjerima orijentiri ujedno predstavljaju i cilj glagolske radnje, pa je u njima shematični akuzativni koncept ostvaren u potpunosti. U primjerima (279) i (280) nailazimo pak na drukčiji tip elaboracije ciljnoga koncepta.

¹¹⁸ U takvim slučajevima prijedlogu *za* inherentno je prostorno značenje *postlokativnosti*, a konstrukcijom *za* + *akuzativ* često se kodiraju i nedimenzionalna *finalna* značenja (usp. Pranjković 2001: 9, 21).

(279) Najavljen je let za London.

(280) To je vlak za Rijeku.

Akuzativno kodiranje samih gradova u navedenim je primjerima motivirano upravo činjenicom da oni predstavljaju ciljnu točku kretanja, ali sama kontaktnost trajektora i orijentira pritom nije profilirana, nego ostaje implicitna. Akuzativni orijentiri predstavljaju u tom smislu ostvaraje ciljnoga koncepta na potencijalnoj razini, a metaforičke ekstenzije opisanoga odnosa vidljive su pak u primjerima (280) i (281).

(281) Svadba je zakazana za drugu subotu.

(282) Premijerovo svjedočenje najavljeno je za sljedeću srijedu.

U primjerima (281) i (282) na prethodno opisanim prostornim odnosima utemeljena je konceptualizacija metaforičkih vremenskih orijentira kao potencijalnih odredišnih točaka na koje se iz trenutne perspektive smještaju budući događaji, analogno planiranom kontaktu trajektora i akuzativnih orijentira u primjerima (279) i (280). S druge strane, u primjerima (283-285) padežno kodiranje motivirano je objedinjujućom shemom na izravni način, budući da su akuzativom kodirani upravo ciljevi koje agentivni trajektori žele postići, tj. konkretni ili apstraktni entiteti koje žele prisvojiti uzimajući aktivan udio u glagolskim procesima.

(283) Tukli su se za koricu kruha.

(284) Borili su se za vlast.

(285) Ratovali su za slobodu.

Na sličan se način u shematični koncept cilja uklapaju i akuzativni referenti u primjerima (286-288).

(286) Prodao je automobil za avionsku kartu.

(287) Zamijenila je kuću za stan.

(288) Dao bih sve medalje za ovaj trenutak.

Naime u navedenim primjerima akuzativni referenti u kombinaciji s prijedlogom *za* predstavljaju predmet kakve želje ili potrebe, a u tom se smislu na konceptualnoj razini i ostvaruju kao specifični ciljevi u procesima zamjene, što motivira njihovo padežno kodiranje.

S druge strane, ciljna shema ostvaruje se vrlo izravno i u primjerima (289-291), u kojima akuzativni referenti ne predstavljaju ciljeve u procesu zamjene.

(289) Pokupovali smo sve što treba za godišnji odmor.

(290) Ta će orada poslužiti za dobar objed.

(291) To je stroj za kemijsko čišćenje.

Naime u primjerima (289-291) konstrukcijom *za* + *akuzativ* označena je kao ciljni koncept upravo namjena, i to kao metaforička ciljna lokacija na kojoj trajektor u budućnosti treba ispuniti svoju svrhu, pa su i u ovom slučaju akuzativni referenti uklopivi u shematični koncept cilja kao i u drugim dosad opisanim slučajevima.

2.4 Lokativ

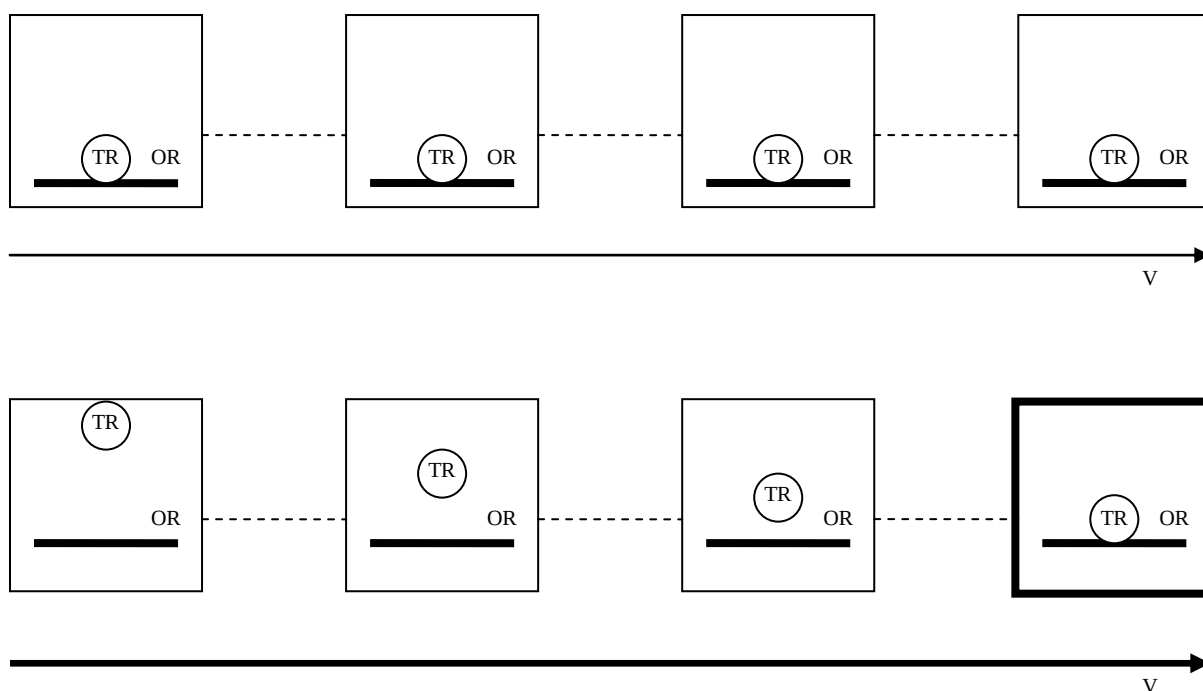
Za razliku od svih ostalih kosih padeža, *za* čiju je uporabu u kodiranju prostornih scenarija, pa slijedom toga i u njihovim raznolikim metaforičkim ekstenzijama, često karakteristična dinamičnost trajektora u odnosu na orijentir, lokativom se najčešće kodiraju scenariji u kojima su statični trajektori tijekom cjelokupnoga glagolskoga procesa smješteni unutar granica lokativnih orijentira (npr. *Kreda je u kutiji*, *Spavao sam u dnevnom boravku*, *Razgovarali smo u predvorju*) ili je pak, nešto rjeđe, aktivnost dinamičnih trajektora u cijelosti distribuirana unutar granica orijentira (npr. *Hodao je po kući*, *Rasipao je stvari po podu* itd.). Stoga se upravo komponenta sadržanosti kakvoga entiteta u granicama orijentira od početka do kraja glagolskoga procesa može smatrati konceptualnosemantičkim temeljom lokativnoga kodiranja, bilo da se radi o konkretnim prostornim scenarijima ili o njihovim metaforičkim ekstenzijama. S obzirom na to, a u formalnoj opreci prema dativu, s kojim lokativ dijeli zajednički inventar gramatičkih morfema za padežno označavanje, ovaj padež obavezno se pojavljuje **u kombinaciji s kakvim prostornim prijedlogom** čije se značenje može također dovesti u vezu s konceptom kontinuirane smještenosti trajektora u granicama orijentira, dok je kod dativa zamjetna težnja da postane **antiprepozicional**, pa u kombinaciji s njim dosljedno ostaju samo prijedlozi čije je temeljno značenje upravo usmjerenost te su u tom smislu kompatibilni sa shematičnim konceptom koji objedinjuje različita dativna značenja. Lokativ se pak pojavljuje u kombinacijama s prijedlozima *na*, *o*, *po*, *u* i *pri*, a svaka od njih bit će

opisana u zasebnom poglavlju kako bi se jasno istaknula međusobna povezanost lokativnih značenja na razini zajedničkoga shematičnoga koncepta smještenosti.

2.4.1 Lokativ s prijedlogom *na*

Lokativom s prijedlogom *na* kodiraju se prostorni orijentiri koji su profilirani u svojoj dvodimenzionalnosti, ali i apstraktni referenti koji se iz određenoga razloga na taj način metaforički konceptualiziraju. Naime koncept dvodimenzionalne podloge zapravo je dio značenjskoga profila prijedloga *na* i predstavlja u tom smislu orijentir na čijoj je površini smješten trajektor¹¹⁹, a značenjski doprinos lokativa sastoji se u činjenici da se trajektor na površini orijentira, tj. unutar njezinih granica, nalazi na početku, tijekom i na kraju glagolskoga procesa i ni u jednoj ih fazi profilirane situacije ne napušta. Nasuprot tomu, prostorni odnos koji je kodiran konstrukcijom s prijedlogom *na* i akuzativom (npr. *Helikopter se spustio na krov*) uključuje lociranost trajektora izvan granica orijentira na početku glagolskoga procesa, njegovo približavanje orijentiru – koji se i ovdje konceptualizira kao površina, odnosno profiliran je njegov dvodimenzionalni aspekt, iako u stvarnosti, kao što je to slučaj u navedenome primjeru s krovom, on može posjedovati i treću dimenziju – i smještenost trajektora unutar granica orijentira u završnoj fazi procesa, koja svršenim glagolima biva i dodatno profilirana, odnosno u tom je slučaju konceptualno istaknut sam rezultat glagolskoga procesa (konačna lociranost helikoptera na krovu u navedenom primjeru). Ključna konceptualna razlika između konstrukcija tipa *na + lokativ* i onih tipa *na + akuzativ* shematski je prikazana na slici 67. U skladu sa značenjem prijedloga *na* orijentir se u oba slučaja konceptualizira kao dvodimenzionalna podloga, dok se semantički doprinos padeža očituje, s jedne strane, u razlici između početne razdvojenosti trajektora i orijentira koji, u skladu sa shematičnim akuzativnim konceptom cilja, dolaze u kontakt tek na kraju glagolskoga procesa u slučaju konstrukcije s akuzativom te, s druge strane, statičnosti, tj. nepromijenjenosti situacije od početne do završne faze u slučaju kodiranja lokativom (usp. *Helikopter je stajao na krovu*).

¹¹⁹ U tom se smislu prijedlogu *na* pripisuje prostorno značenje *supralokativnosti* (usp. Pranjković 2001: 9).

Slika 67. Semantički doprinos padeža u konstrukcijama tipa *na + lokativ* (gore) i *na + akuzativ* (dolje)

Slika 67. prikazuje, dakle, konceptualnosemantičku opreku na kojoj je utemeljeno lokativno odnosno akuzativno kodiranje orijentira u konstrukcijama s prijedlogom *na*. Gornji dio slike prikazuje statičan scenarij u kojemu je trajektor smješten u granicama orijentira tijekom cjelokupnoga procesa označenog nesvršenim glagolom *stajati*, dok donji dio slike prikazuje scenarij u kojemu se kontakt između trajektora i orijentira ostvaruje tek u posljednjoj fazi glagolskoga procesa. Budući da se svršenim glagolima u pravilu profilira upravo rezultat, tj. posljednja faza glagolske radnje, njezino je završno profiliranje naznačeno masno otisnutim okvirom, dok vodoravna strelica predstavlja vremenski tijek glagolskih procesa.¹²⁰ Iako se prostorni odnosi u scenarijima kodiranim konstrukcijom *na + lokativ* ostvaruju kroz širok spektar specifičnijih elaboracija kojima se ovdje nećemo posebno baviti (usp. *Ima sat na ruci*, *Naći ćemo se na uglu*, *Okupili su se na ulici*, *Sjedio je na čelu stola*, *Kuća mu je na početku sela*, *Riba se peče na ulju* itd.), svi se oni, budući da profiliraju lociraniost kakvoga entiteta

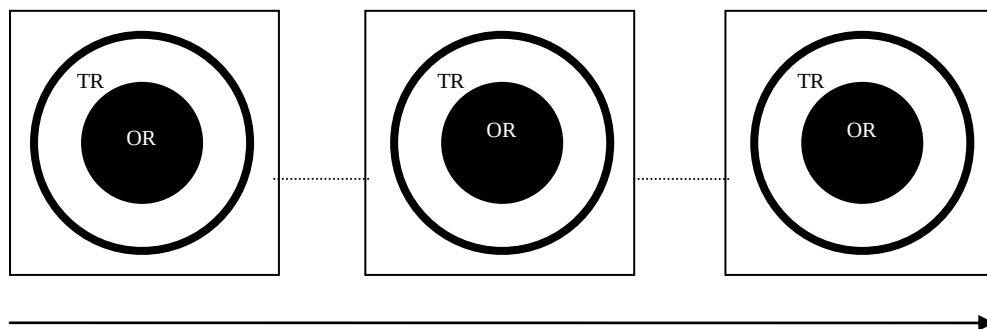
¹²⁰ Strelica koja predstavlja vremenski tijek u donjem prikazu deblje je otisnuta budući da se akuzativom profilira upravo **izmjena odnosa** trajektora i orijentira, tj. **dogadjajni slijed u određenom vremenu**, dok je za gornji prikaz karakteristična **statičnost** odnosno **izostanak bilo kakve promjene** u odnosu trajektora i orijentira.

([STVARI] ili [PROCESA]) na površini dvodimenzionalno profiliranoga orijentira, daju svesti na shematični koncept smještenosti u kojemu je položaj trajektora konstantan i determiniran je granicama orijentira, a koji na shematičnoj razini objedinjuje i druga lokativna značenja.

Moguće su, naravno, i različite metaforičke ekstenzije opisanoga prostornoga koncepta utemeljene na ontološkim konceptualnim metaforama kao što su AKTIVNOSTI SU OMEĐENI PROSTORI (*Na povratku s izleta doživjeli su nesreću, Na putovanju je izgubio novčanik, Brz je na servisu, Jak je na udarcu*), DOGAĐAJI SU OMEĐENI PROSTORI (*Bio sam na svadbi, Na skupštini će biti burno, Sreli smo se na proglašenju pobjednika*), JEZICI SU OMEĐENI PROSTORI (*Dokument je pisan na meni nepoznatom jeziku, Ispričavao se na lošem engleskom*), VREMENSKA RAZDOBLJA SU OMEĐENI PROSTORI (*Obračuni su na početku godine, Na kraju ljeta mnogi su bez novaca*), VREMENSKE OKOLNOSTI SU OMEĐENI PROSTORI (*Nije ugodno stajati na vjetru, Čekao sam ga na kiši, Ostali smo na suncu*) itd.

2.4.2 Lokativ s prijedlogom o

Poput prijedloga *na*, i prijedlog *o* dolazi u kombinacijama s akuzativom i lokativom, a ako je temeljni konceptualnosemantički doprinos prijedloga *na* predodžba orijentira kao dvodimenzionalne površine u kontaktu s trajektorom, tada za prijedlog *o* na sličan način možemo ustvrditi da profilira punktualni kontakt trajektora i orijentira. U konstrukcijama s lokativom i prijedlogom *o* orijentiri su konkretni fizički ili apstraktni, metaforički izvedeni entiteti koji fiksiraju svoje trajektore odnosno određuju granice njihovoga potencijalnoga fizičkoga ili metaforičkoga kretanja (usp. *Kopačke mu već dugo vise o klinu, Život joj visi o koncu, Ovisan je o heroinu* itd.), ali ovaj put ne kao omeđeni dvodimenzionalni prostori unutar kojih su trajektorii smješteni, već kao punktualni objekti uz koje su trajektorii čvrsto vezani. Shematski prikaz značenja prijedloga *o* s lokativom donosi slika 68., a činjenica da orijentiri, kao što je iz prikaza vidljivo, determiniraju položaj statičnih trajektora na početku, tijekom i na kraju glagolskih procesa u navedenim i drugim sličnim primjerima predstavlja konceptualnosemantičku komponentu na kojoj je utemeljeno njihovo lokativno kodiranje.

Slika 68. Prostorno značenje konstrukcije *o* + *lokativ* – fiksiranost trajektora u odnosu na stalan položaj punktualnoga orijentira

Prijedlogom *o* u konstrukcijama s akuzativom profiliran je pak drugi vid odnosa trajektora i orijentira, a to je punktualnost njihovoga završnoga kontakta, kao u već opisanim primjerima tipa *udariti glavom o zid*, *očušati se o kuću* i sl. (usp. poglavlje 2.3.2.2). Sami akuzativni orijentiri, kao što se vidi i iz navedenih primjera, mogu pritom biti dvodimenzionalni i trodimenzionalni. S druge strane, trajna punktualnost bitna je odrednica lokativnih orijentira u kombinaciji s prijedlogom *o*. Usto treba napomenuti i da je u pojedinim konstrukcijama s prijedlogom *o* i akuzativom prisutno značenje odbijanja kao rezultat prethodnoga usmjerenoga kretanja te kratkoga i intenzivnoga kontakta trajektora s orijentirima, tj. akuzativnim referentom koji je u tom smislu kompatibilan s objedinjujućim matičnim konceptom cilja, dok lokativni scenariji ne sadrže sličnu implikaciju.

Različite metaforičke ekstenzije opisane prostorne sheme također nisu rijetkost, pa su tako brojni primjeri konceptualizacije praznika, dana i kraćih vremenskih razdoblja kao punktualnih objekata u čijem se neposrednom okruženju odvijaju glagolski procesi, koji se u skladu s tim i lociraju na vremenskoj crti s obzirom na položaj poznatih otprije „točaka“ (*Posjetit ću ga o Božiću*, *O ponoći se začula pucnjava*, *O ručku se treba odmoriti* itd.), a na sličan se način, u vidu punktualnih orijentira o kojima metaforički „vise“, tj. ovise trajektorije, često konceptualiziraju i izvori ovisnosti, financiranja ili opstanka (*Već je dugo ovisan o teškim drogama*, *Neka putuje o svom trošku*, *Život mu visi o koncu* i sl.). S druge strane, i same teme koje **omeđuju granice diskursa** mogu se u skladu s istom predodžbenom shemom metaforički konceptualizirati kao gravitacijske točke koje razgovor, pisani tekst ili kakvu mentalnu aktivnost drže na okupu (npr. *Govorilo se o tome na sjednici*, *Razmišljao sam o*

njegovim postupcima, Dobio sam potvrdu o nekažnjavanju, Djeca vole priče o vješticama i sl.)

2.4.3 Lokativ s prijedlogom *po*

Temeljno značenje prijedložno-padežnoga izraza *po*¹²¹ + *lokativ* može se definirati kao distributivnost, tj. sustavna i pravilna ili pak proizvoljna i nepravilna, stihijska raspoređenost entiteta unutar granica dvodimenzionalnoga ili trodimenzionalnoga orijentira. Upravo spomenuta raspoređenost unutar granica orijentira koja se može uočiti od početka do kraja procesa označenoga glagolom konceptualni je preduvjet uporabe lokativa u kodiranju scenarija toga tipa. U tom su smislu prostorni scenariji kodirani konstrukcijom u primjerima (292-297) reprezentativni primjeri opisanoga odnosa.

(292) Igračke su razbacane po podu.

(293) Učenici su trčali po školskom dvorištu.

(294) Tražim cigarete po cijeloj kući.

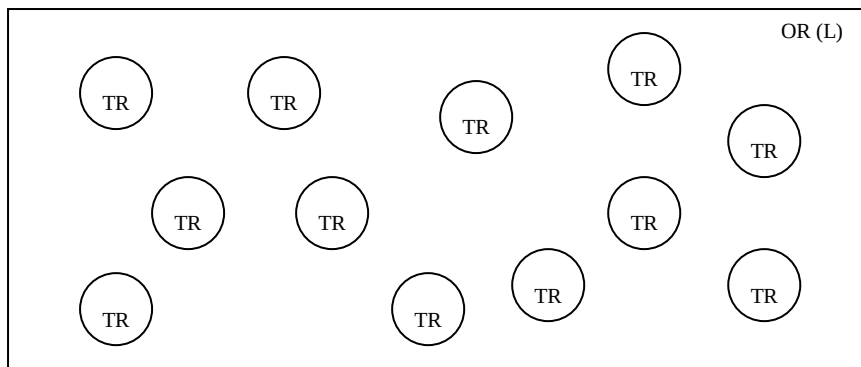
(295) Cijeli dan šeću po šumi.

(296) Cijele godine putuje po svijetu.

(297) Marko je dobio po glavi.

U primjeru (292) statični trajektori nepravilno su distribuirani u granicama dvodimenzionalnoga orijentira, no treba napomenuti kako je ta njihova statičnost ipak rezultat prethodne dinamičnosti kodirane trpnim glagolskim pridjevom. Sama distribuiranost takvih statičnih trajektora u granicama orijentira, tj. na njegovoj površini, ujedno je i temelj kodiranja orijentira lokativom s prijedlogom *po*, a opisani odnos prikazan je na slici 69.

¹²¹ I prijedlogu *po* inherentno je u kontekstu označavanja prostornih odnosa značenje *supralokativnosti* (usp. Pranjković 2001: 9).

Slika 69. Raspoređenost statičnih trajektora unutar granica orijentira kao ostvaraj sheatičnoga koncepta smještenosti

U primjerima (293-296) na isti je način unutar granica orijentira distribuirana sama aktivnost (kretanje) trajektora, a u primjeru (297) radi se pak o trodimenzionalnome orijentiru, ali je lokativom s prijedlogom *po* opet profilirana njegova vanjska površina. Scenarij kodiran navedenom rečenicom konceptualizirat ćemo najvjerojatnije tako da tragove udaraca kao rezultate prethodne aktivnosti nenavedenoga agentivnoga trajektora distribuiramo širom vanjske površine glave nominativnoga referenta. Naime osnovna je pretpostavka uporabe navedene rečenice u okviru konkretnoga iskaza to da je proces udaranja već okončan, a na površini glave (čije granice u tom smislu predstavljaju orijentir) mogu se uočiti njegovi tragovi.

Dakako, mogući su i scenariji u kojima granice orijentira unutar kojih je distribuirana glagolska radnja nisu fizičke, no to nije zapreka njihovoj metaforičkoj konceptualizaciji u prostornim okvirima, a samim time i lokativnom kodiranju. Takvi su slučajevi očiti u primjerima (298-300).

(298) Radnici su kopali po kiši.

(299) Raznosili smo poštu po velikoj hladnoći.

(300) Po noći može biti opasno ići kroz grad.

U trima navedenim primjerima meteorološke i vremenske okolnosti odvijanja glagolskih procesa konceptualiziraju se također kao orijentiri čije su vanjske granice manje-više jasne (prostor kiše omeđen je suhom okolicom, područja hladnoće graniče s toplijim područjima, a noć na konceptualnoj razini graniči s danom), tj. na temelju konceptualnih metafora

VREMENSKE OKOLNOSTI SU OMEĐENI PROSTORI i VREMENSKA RAZDOBLJA SU OMEĐENI PROSTORI neprostorni orijentiri unutar kojih je distribuirana glagolska radnja također bivaju kodirani lokativom s prijedlogom *po*. S druge strane, metaforička preslikavanja prototipnih prostornih značenja konstrukcije *po + lokativ* na apstraktne sfere u kojima se ostvaruje kakvo obilježje nominativnoga referenta vidljiva su u primjerima (301-303).

(301) Sin mu je *po* rezultatima bolji od ostalih.

(302) Učenik je uzoran samo *po* ponašanju.

(303) Ona je *po* naravi najveselija u svome društvu.

Naime u primjerima (301-303) lokativni referenti (*rezultati, ponašanje, narav*) predstavljaju apstraktne sfere u kojima se ostvaruju određene kvalitete nominativnih referenata označene pridjevom u funkciji predikatnoga imena, dok im izvan tih sfera ista svojstva ne mogu biti pripisana. U toj činjenici krije se konceptualnosemantička motivacija za lokativno kodiranje navedenih orijentira. Metaforička preslikavanja prostornih značenja na neprostorne sfere poput planova, zakona i nacrtu, kojima je unaprijed zacrtan i određen, tj. metaforički omeđen tijek kakvoga procesa, vidljiva su pak u primjerima (304-306).

(304) Sve je građeno *po* nacrtu.

(305) Poslovi teku *po* planu.

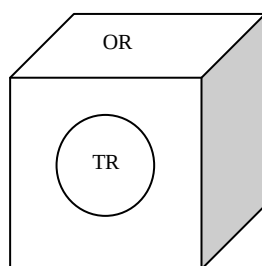
(306) Postupit ćemo *po* zakonu.

U primjerima (304-306) može se govoriti o ekstenzijama temeljnoga prostornoga značenja lokativa s pridjedlogom *po* budući da lokativni referenti u njima predstavljaju čimbenike koji unaprijed određuju ili predviđaju tijek kakvoga glagolskoga procesa, tj. određuju mu metaforičke granice, pa se u slučaju odvijanja radnje prema *nacrtu* u primjeru (304), *planu* u primjeru (305) ili *zakonu* u primjeru (306) tijek procesa metaforički konceptualizira kao kretanje distribuirano unutar jasno zacrtanih granica, što predstavlja motivaciju za njihovo lokativno kodiranje, a slične je konceptualnosemantičke naravi i lokativno kodiranje u primjerima tipa *Situacija je po predsjedniku prilično jednostavna, Njegov je postupak po meni sasvim pogrešan* itd., budući da u navedenim konstrukcijama sfera percepcije odnosno mišljenja lokativnih referenata predstavlja apstraktni prostor u kojemu se atributantima (*situacija, njegov postupak*) pridružuju osobine označene pridjevom u funkciji predikatnoga imena, pa je upravo tom činjenicom motivirano i njezino kodiranje konstrukcijom *po +*

lokativ. Također, vrlo je važno na ovome mjestu istaknuti i moguću konkurenciju prijedloga *po* i *prema* prilikom kodiranja opisanih odnosa. Naime u primjerima ovoga tipa ta su dva prijedloga međusobno zamjenjiva (*Situacija je po/prema predsjedniku prilično jednostavna, Takvi su stavovi po/prema meni sasvim pogrešni* itd.), što za rezultat može imati i različite odgovore na pitanje koji padež u navedenim slučajevima dolazi uz prijedlog *prema*. U skladu s prvim stajalištem, *prema* kao prijedlog koji u prototipnim prostornim kontekstima označava usmjerenost dolazi isključivo s dativom, dok je drugo moguće stajalište, utemeljeno na zamjenjivosti padežnih izraza s prijedlozima *po* i *prema* u navedenim kontekstima, da se prijedlog *prema* u tim slučajevima kombinira s lokativom. Autoru ovoga rada u tom je smislu bliže prvo stajalište, prema kojemu prijedlog *prema* dolazi isključivo s dativom, i to iz sljedećega razloga: njegova je upotreba u primjerima ovoga tipa utemeljena na konceptualnoj metafori ZNANJE JE GLEDANJE, što postaje očito ukoliko navedene primjere parafraziramo na sljedeći način: *Situacija je prema predsjedniku prilično jednostavna* > *Predsjednik vidi situaciju prilično jednostavnom*, *Takvi su stavovi prema meni sasvim pogrešni* > *Ja takve stavove vidim sasvim pogrešnima*. Kada se na taj način osvijeste spomenuti metaforički odnosi, postaje jasno da nominativni referenti u navedenim parafrazama mogu „vidjeti“, tj. metaforički sagledati, a samim time i spoznati, samo one aspekte *situacije* ili *stavova* koji su dostupni njihovoj percepciji, tj. one sastavnice akuzativnih referenata koje su prema njima metaforički usmjerene, baš kao što i u prototipnim prostornim scenarijima promatrač vidi samo onaj dio fizičkoga objekta koji je orijentiran, tj. okrenut prema njemu. Ukoliko, dakle, prihvatimo tezu o metaforičkoj utemeljenosti uporabe prijedloga *prema* u navedenim kontekstima, postaje jasno da se opisane situacije bez problema uklapaju u dativnu shemu usmjerenosti, pa u tom smislu možemo reći da se prijedlog *prema* i u tim slučajevima kombinira s dativom, dok prijedlog *po*, u skladu s gore opisanom elaboracijom shematičnoga koncepta smještenosti, dolazi s lokativom. S druge strane, mogućnost izražavanja istoga značenja prijedložno-padežnim izrazima tipa *po* + *lokativ* i *prema* + *dativ* proizlazi iz činjenice da se radi o perifernim značenjima, koja se u tom smislu nalaze u području preklapanja semantičkih struktura dvaju navedenih padeža na način koji je detaljno prikazan i obrazložen u poglavlju 1.7.

2.4.4 Lokativ s prijedlogom *u*

Konstrukcijom *u + lokativ* u prostornim se kontekstima najčešće profiliraju trodimenzionalni orijentiri u čijoj je unutrašnjosti smješten trajektor¹²², ali je i taj koncept pogodan za brojne metaforičke ekstenzije prostornih odnosa na odnose koje se uspostavljaju u apstraktnim i konceptualno teže dostupnim domenama, pa se tako elementi prostornoga značenja i u ovom slučaju vrlo često preslikavaju na domene poput vremena, društvenih skupina, aktivnosti, duševnih stanja itd. Konceptualni prikaz tako kodiranih prostornih odnosa donosi slika 70.

Slika 70. Prostorni odnos profiliran lokativom s prijedlogom *u* kao elaboracija sheme smještenosti

Semantikom prijedloga *u* u kombinacijama s lokativom i akuzativom bavila se u jezikoslovnoj kroatistici Ljiljana Šarić (2006), pa stoga ovdje upućujemo i na njezinu temeljitu analizu toga pitanja. Ukratko, temeljna je teza njezinoga rada, s kojom se autor ove disertacije u potpunosti slaže, to da su konstrukcije tipa *u + lokativ* gramatički eksponenti koncepta sadržanosti kakvoga entiteta u granicama trodimenzionalnoga orijentira tijekom cijeloga glagolskoga procesa, za razliku od dvodimenzionalnih orijentira koji se profiliraju prijedlogom *na*. Prototipni scenariji označeni takvim konstrukcijama jesu, naravno, oni kod kojih su orijentiri zaista ostvareni u trima konkretnim prostornim dimenzijama i njihove su vanjske granice čvrste i jasne (npr. *Kreda je u kutiji*). Takvi scenariji pružaju nam strukturni okvir i za konceptualizaciju rubnih slučajeva, u kojima orijentiru nedostaje neko od prototipnih obilježja, budući da nije fizički omeđen sa svih strana (npr. *Automobil je ostao u tunelu*, *Voda je u čaši*), vanjske mu granice nisu toliko jasne ili pak nisu fizičke prirode (npr. *Sjedim u mraku*, *Kuće su u magli*) ili ga se tek metaforički konceptualizira kao omeđen prostor, a zapravo se radi o događaju, mentalnoj ili društvenoj aktivnosti raspoloženju, stanju i

¹²² Značenje *intralokativnosti* inherentno je, dakako, prijedlogu *u*, a iz tog se prostornog značenja metaforički izvodi i njegovo značenje *intratemporalnosti* (usp. Pranjković 2001: 9, 16).

sl. (npr. *Poginuo je u ratu, Pokojnici žive u našem sjećanju, Pjeva u crkvenom zboru, Aktivan je u stranci, Danima je u depresiji, Navijači su u euforiji, Umro je u samoći, Zemlja je u izolaciji* itd.). U skladu s konceptualizacijom takvih neprototipnih orijentira u vidu urednih i jasno omeđenih trodimenzionalnih prostora (bilo njihovim „mentalnim popravljanjem“ o kojemu govori i geštalt-psihologija (usp. poglavlje 1.6.1) kada su u pitanju „nesavršeni“ prostorni orijentiri ili pak metaforičkim preslikavanjem prostornih odnosa na odnose u apstraktnijim i konceptualno teže dostupnim domenama), omogućeno je i kodiranje odnosa u navedenim primjerima upravo prijedložno-padežnom konstrukcijom tipa *u + lokativ*.

Temeljnoj tezi LJ. Šarić o radijalnom ustroju značenja prijedloga *u* u kombinacijama s akuzativom i lokativom treba još, u skladu s osnovnim ciljem ove disertacije, pridodati i to da su sva značenja kodirana konstrukcijom *u + lokativ* u cijelosti kompatibilna s objedinjujućim lokativnim konceptom smještenosti. Budući da se autorica bavi samo tim dvjema specifičnim konstrukcijama i prijedložnim značenjima koja se u njima ostvaruju, ona implicitno opisuje samo horizontalnu dimenziju prijedložno-padežne semantike u različitim prostornim scenarijima i njihovim metaforičkim ekstenzijama. No kako je konstrukcija *u + lokativ* samo jedna od prijedložno-padežnih kombinacija u kojima se taj padež pojavljuje, bitno je još jednom naglasiti da se na vertikalnoj osi strukture lokativnoga značenja svi navedeni slučajevi uklapaju u jedinstvenu lokativnu shemu.

2.4.5 Lokativ s prijedlogom *pri*

Konstrukcijom tipa *pri + lokativ* u prostornim se kontekstima označava scenarij blizine lokativnom orijentiru¹²³, ali pritom motivaciju za njegovo lokativno kodiranje ne predstavlja sama blizina, već statičnost trajektora i konstantnost njegova položaja tijekom cijeloga glagolskoga procesa koja je određena upravo čvrstim i stabilnim položajem orijentira. Upravo na činjenici da orijentiri u primjerima ovoga tipa tijekom glagolskoga procesa određuju položaj trajektora kao stalan i nepromjenjiv temelji se njihovo lokativno kodiranje, kao i mogućnost uklapanja tih scenarija u objedinjujuću lokativnu shemu smještenosti.

(307) Živjeli su *pri* moru.

(308) Kuća im je *pri* vrhu brda.

¹²³ U tom je smislu i za prijedlog *pri* karakteristično značenje *adlokativnosti*.

(309) Helikopter je dugo lebdio pri zemlji.

(309) Ostali su pri izlazu.

U primjerima (307-309) položaj trajektora fiksiran je i ne mijenja se tijekom profiliranoga scenarija, a određuje se s obzirom na postojanje statičnoga i otprije poznatoga orijentira. Svijest o statičnosti trajektora proizlazi iz njegova neizmijenjena odnosa prema također statičnom orijentiru, koji u tom smislu determinira njegov položaj. Slijedom tako uspostavljenih konceptualnosemantičkih odnosa stvorene su osnovne pretpostavke za lokativno kodiranje orijentira, budući da opisani prostorni scenariji predstavljaju specifičan ostvaraj shematičnoga koncepta smještenosti. Njihove metaforičke ekstenzije vidljive su pak u primjerima (310-313).

(310) Obitelj je bila pri objedu.

(311) Pri davanju izjave izrekao je dosta neistina.

(312) Poginuo je pri opsadi grada.

(313) To se događalo pri kraju njegova mandata.

U primjeru (310) predodžba statičnosti trajektora temelji se na neizmijenjenosti njegova odnosa (naravno, u okvirima profilirane situacije) prema orijentiru koji nije prostorne naravi, ali je njegovo lokativno kodiranje omogućeno konceptualnom metaforom DOGAĐAJI SU FIZIČKI OBJEKTI. Na istoj konceptualnoj metafori temelji se i uporaba konstrukcije *u + lokativ* u primjerima (311) i (312), u kojima se određuje metaforička lokacija glagolskih procesa s obzirom na njihovu istovremenost s lokativno kodiranim događajima kao orijentirima, dok je uporaba iste konstrukcije u primjeru (313) omogućena konceptualnom metaforom VREMENSKA RAZDOBLJA SU FIZIČKI OBJEKTI. Dakle u svim navedenim primjerima glagolski procesi vremenski se lociraju kroz uspostavu odnosa s kakvim događajem ili razdobljem kao statičnim orijentirima, koji određuje i fiksira njihov položaj na vremenskoj osi i u skladu s tim biva kodiran lokativom. Na sličan se način različiti entiteti mogu metaforički locirati i u odnosu na kakvu statičnu točku na ljestvici vrijednosti (npr. *Voda ključa pri temperaturi od 50 stupnjeva*), stanje svijesti (*Taj se posao može raditi samo pri punoj koncentraciji*, *Ostao je pri zdravoj pameti usprkos dubokoj starosti*), popratne okolnosti (*Pri takvu razvoju medicine može se očekivati i skoro pronalaženje lijekova za najteže bolesti*) i sl. U navedenim primjerima različiti se glagolski procesi, naime, na temelju ekstenzije prostornih značenja dovode u odnos metaforičke blizine s kakvim preduvjetom vlastite realizacije, a budući da bez

ostvarivanja tih preduvjeta navedeni procesi ne mogu biti realizirani, tj. njihova je realizacija smještena u kontekst ostvarenja prethodnih pretpostavki, shema smještenosti u kojoj orijentir determinira statičan položaj nekog drugog entiteta, bilo da se radi o [STVARI] ili [PROCESU], pogodna je za konceptualno strukturiranje navedenoga tipa odnosa.

2.5 Instrumental

Poput drugih kosih padeža, i instrumental se s obzirom na različite uporabne kontekste ostvaruje u širokom spektru značenja i funkcija, ali je pritom za sve instrumentalne referente karakteristično uklapanje u neki od aspekata sheme paralelizma koja je opisana u poglavlju 1.7. U tom je smislu, moglo bi se reći, upravo navedeni shematični koncept inherentan samom instrumentalu, dok se pojedinačna značenja izvode iz uporabnih konteksta i predstavljaju njegove specifične elaboracije, ali ih se ne može pripisati isključivo padežu, već samom kontekstu u kojemu se taj padež ostvaruje. U narednim poglavljima pokušat će se stoga dokazati peta temeljna podteza ovoga rada, prema kojoj se sve specifične instrumentalne skupine koje definira *Gramatika hrvatskoga jezika* (Silić, Pranjković 2005: 234-239) uklapaju u jedinstveni shematični koncept paralelizma koji je izveden iz prostorne predodžbe zajedničkoga usmjerenoga kretanja dvaju fizičkih objekata.

2.5.1. Besprijedložni instrumental

Instrumental u besprijedložnoj uporabi podijeljen je u *Gramatici hrvatskoga jezika* na sljedeće skupine: instrumental sredstva, subjektni instrumental, predikatni instrumental, prostorni instrumental ili prosekutiv, vremenski instrumental, instrumental indirektnoga objekta, instrumental podrijetla ili ablativni instrumental, instrumental osnovne osobine i pridjevski instrumental.

2.5.1.1 Instrumental sredstva

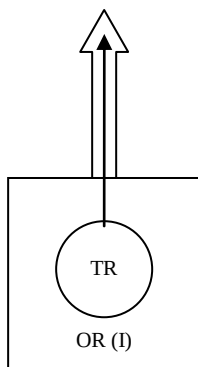
Instrumentalom sredstva označuje se predmet pomoću kojega se obavlja kakva radnja, a navedena značenjska skupina, uz prijedložno ostvareni instrumental društva, predstavlja

središnje ili prototipno značenje instrumentala i kod njega je vezu sa shematičnim konceptom paralelizma najlakše uočiti. U prototipnim situacijama radi se dakle o scenarijima u kojima kakav agentivni trajektor vrši radnju označenu glagolom služeći se pritom nekim za tu svrhu raspoloživim sredstvom. Koncept paralelizma i sinkroniziranosti, tj. usklađenosti kretanja instrumenta s namjerama i djelovanjem agentivnoga trajektora pritom je prilično očit. Tako primjerice u rečenici *On na posao dolazi automobilom, a ona autobusom* na konceptualnoj razini možemo lako zamijetiti odnos paralelizma odnosno potpunoga preklapanja putanja trajektorâ koji su označeni ličnim zamjenicama u nominativu i orijentirâ, tj. prijevoznih sredstava koja su kodirana instrumentalom. Važno je u ovom kontekstu upozoriti i na ključnu razliku između orijentira koji su u prototipnim prostornim scenarijima kodirani instrumentalom i onih koji su u takvim scenarijima kodirani genitivom, dativom, akuzativom ili lokativom. Kao što smo mogli uočiti u prethodnim poglavljima, orijentire koji su kodirani drugim kosim padežima u pravilu konceptualiziramo kao statične entitete i upravo u odnosu na njih uočavamo i vrednujemo kretanje, tj. dinamičnost trajektora. To je očito u primjerima u kojima se ostvaruju njihova prototipna značenja. Tako se rečenicom *Izašao je iz kuće* na konceptualnoj razini profilira glagolskim procesom uspostavljena prostorna distanca između dinamičnoga trajektora i statičnoga genitivnoga orijentira, a u rečenici *Trčao je prema kući* profilira se pak smanjivanje prvotne distance približavanjem trajektora statičnom dativnom orijentiru. U rečenici *Utrčao je u kuću* na konceptualnoj razini dolazi pak do potpunoga poništavanja prethodne distance koja je odvajala dinamični trajektor od statičnoga ciljnoga orijentira, tj. glagolski proces rezultira njihovim kontaktom, dok se rečenicom *Proveo je u kući cijelo popodne* na konceptualnoj razini profilira simetrična statičnost trajektora i orijentira. Nasuprot toj obostranoj statičnosti u navedenoj konstrukciji kojom je kodirano prototipno lokativno značenje, u prototipnim instrumentalnim značenjima nailazimo na obostranu dinamičnost, tj. simetričnost gibanja obaju temeljnih elemenata konceptualne strukture. Instrumentalni orijentiri u primjerima tipa *Marko putuje autobusom, Ivana reže kruh nožem* itd. kreću se zajedno s nominativnim trajektorima, pa promatrač njihovo kretanje konceptualizira kao paralelno, tj. zajednički usmjereno i potpuno usklađeno.

Opisani koncept zajedničkoga usmjerenoga kretanja, paralelizma i preklapanja putanja dinamičnih trajektora i orijentira predstavlja temelj, tj. ishodišnu točku iz koje se instrumental kao konceptualnosemantička kategorija širi i obuhvaća druga, sve apstraktnija i konceptualno teže dostupna značenja. I ovdje se dakle tvrdi da je između središnjih, prototipnih značenja instrumentala sredstva (i društva) i ostalih njegovih značenja uvijek moguće pronaći manje ili više izravnu motivacijsku nit, tj. da rubna značenja uvijek na konceptualnoj razini dijele jednu

ili više osobina s prototipom, a ujedno se s njim uklapaju i u jedinstvenu konceptualnu supershemu.

Odnos zajedničkoga usmjerenoga kretanja, paralelizma i potpunoga poklapanja putanja dinamičnih nominativnih trajektora i instrumentalnih orijentira u gore navedenim primjerima koji uključuju služenje prijevoznim sredstvima shematski je prikazan na slici 71.

Slika 71. Preklapanje putanja trajektora i orijentira u scenariju služenja prijevoznim sredstvom kao specifičan ostvaraj sheme paralelizma

Na slici 71. prikazan je odnos nominativnoga trajektora i instrumentalnoga orijentira u scenariju služenja prijevoznim sredstvom. Trajektor koji je predložen kružnicom pritom se nalazi u unutrašnjosti orijentira predloženog kvadratom, široka strelica koja je usmjerena od orijentira prema gornjem dijelu slike označuje putanju njegova kretanja, a tanka strelica koja se od trajektora pruža u istome smjeru označuje putanju kretanja konceptualno istaknutoga lika prvoga plana. Njihovo potpuno poklapanje odnosno predodžba paralelizma koja iz njega proizlazi osnovna je pretpostavka instrumentalnoga kodiranja orijentira, tj. samoga sredstva kojim se trajektor služi.

Konceptualizacija procesa koji uključuju korištenje sredstvom može, naravno, biti i nešto drukčije naravi, ali se u bitnim komponentama ti scenariji također podudaraju sa shematičnim konceptom paralelizma. Takav je primjerice slučaj s konceptualizacijom scenarija u primjerima (314-316).

(314) Ivan reže kruh nožem.

(315) Ana otključava vrata novim ključem.

(316) Mehaničar popravlja motor automobila posuđenim alatom.

Scenariji služenja manjim priručnim sredstvima razlikuju se od gore opisanih scenarija služenja prijevoznim sredstvima primarno po odnosu veličina. Ovdje su, za razliku od scenarija putovanja vlakom ili automobilom, trajektori višestruko veći od orijentira koji su kodirani instrumentalom. Također, za razliku od činjenice da je kretanje trajektora u scenarijima prijevoznoga sredstva rezultat kretanja samoga sredstva, tj. možemo govoriti o nekoj vrsti pasivnoga pokretanja lika prvoga plana, u navedenim je slučajevima upravo trajektor onaj kojemu možemo pripisati inicijalnu dinamičnost, dok se orijentir (instrument) pokreće zahvaljujući izvanjskom poticaju trajektora, kao neka vrsta njegove „produžene ruke“. Dakle temeljne pretpostavke za uklapanje tih dvaju tipova scenarija u jedinstvenu instrumentalnu shemu paralelizma ostaju neupitne. Bez obzira na odnos veličina i aktivnost/pasivnost gibanja trajektora i orijentira, njihovo je kretanje i dalje usmjereno prema istome cilju, a putanje im se u potpunosti poklapaju. Ipak, važno je ovdje ukazati na još jednu bitnu razliku između navedenih tipova rečenica u kojima su instrumentalom kodirani različiti vidovi pomoćnih sredstava u realizaciji glagolske radnje. Naime u scenarijima s instrumentalom sredstva kao što su *Otvorila je vrata novim ključem* ili *Mehaničar popravlja motor automobila posuđenim alatom*, a za razliku od primjera tipa *On putuje automobilom, ona autobusom*, ne možemo govoriti o dinamičnosti odnosno pokretanju cijeloga trajektora, već samo jednoga njegovoga dijela. Kod značenja sredstva to je obično ruka koja je u izravnom kontaktu s instrumentalnim referentom, pa se ovdje zapravo radi o konceptualnoj metonimiji podtipa CJELINA ZA DIO budući da upravo ruka agentivnoga trajektora predstavlja aktivnu zonu unutar veće cjeline i njezino je kretanje profilirano na konceptualnoj razini. Instrument se, dakle, kao što smo već rekli, u ovim slučajevima konceptualizira kao „produžena ruka“ trajektora i putanja njegova kretanja poklapa se s putanjom ruke kao dijela agentivnoga trajektora, a ne s putanjom trajektora kao cjeline.

2.5.1.2 Subjektni instrumental

Subjektni instrumental označuje također jedan vid sredstva, ali se rabi u pasivnim konstrukcijama za oznaku efektor, tj. nekakve vanjske ili unutarnje nežive sile u funkciji pokretača radnje.¹²⁴

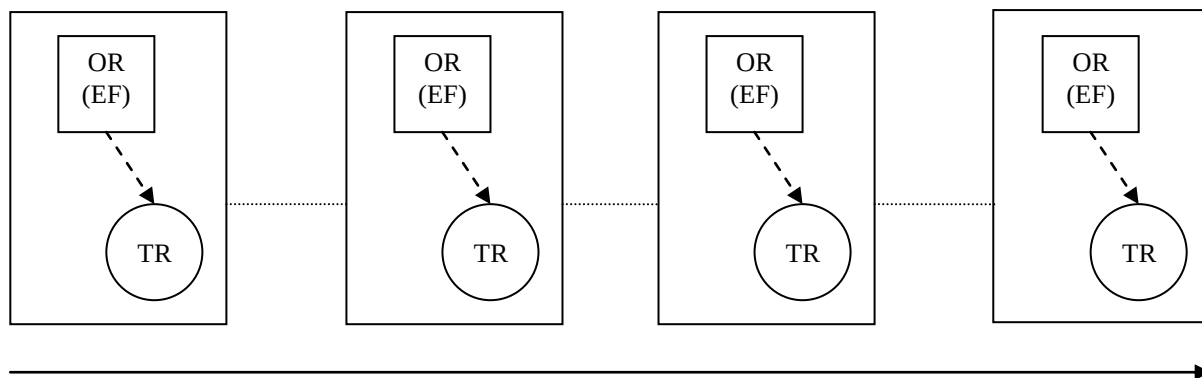
¹²⁴ Kad se takve konstrukcije preoblikuju u aktivne, pokretač radnje označen instrumentalom postaje rečenični subjekt (npr. *Tuga je shrvala roditelje*, *Tama je sve obavila* itd.) pa se zato se takav instrumental zove subjektnim (Silić, Pranjković 2005: 234).

(317) Roditelji su shrvani tugom.

(318) Oblak je pokrenut vjetrom.

(319) Djeca su obuzeta strahom.

Navedeni primjeri instrumentalnoga kodiranja apstraktnih vršitelja radnje, kojima se može pripisati semantička uloga efektor, također predstavljaju jednu od elaboracija objedinjujućega instrumentalnoga koncepta paralelizma. Shema paralelizma ostvaruje se u scenarijima toga tipa na temelju činjenice da je zahvaćenost nominativnoga referenta određenim stanjem ili procesom označenim trpnim glagolskim pridjevom od početka do kraja praćena prisutnošću efektor, tj. uzročnika istoga stanja stvari. Budući da stalna prisutnost efektor (*tuge* u primjeru (317), *vjetra* u primjeru (318) i *straha* u primjeru (319)) koji uzrokuje stanje stvari označeno trpnim pridjevom uvjetuje trajanje samoga procesa, odnos između profiliranoga elementa scenarija odnosno nominativnoga trajektora koji je zahvaćen procesom (*roditelji*, *oblak*, *djeca*) i orijentira, tj. efektor čijom je prisutnošću trajanje procesa uvjetovano, konceptualizira se kao supostojanje, tj. specifičan metaforički vid paralelizma. Ta konceptualnosemantička činjenica predstavlja osnovnu motivaciju za instrumentalno kodiranje samih orijentira, a opisani odnos shematski je prikazan na slici 72.

Slika 72. Subjektni instrumental kao elaboracija instrumentalne sheme paralelizma

Slika 72. prikazuje, dakle, konceptualno ustrojstvo rečeničnih konstrukcija u kojima su instrumentalom kodirani apstraktni vršitelji, tj. prouzročitelji kakvoga stanja ili procesa. Ti efektori predstavljeni su pravokutnim oblicima, dok kružnice u donjem dijelu predstavljaju trajektore odnosno trpitelje stanja i procesa označenih pasivnim konstrukcijama. Isprekidane

strelice simboliziraju pak djelovanje efektorâ na nominativne referente. Svaki vertikalni pravokutnik simbolizira po jednu od faza opisanoga procesa, a vodoravna strelica predstavlja vremensku dimenziju njegove realizacije. Objedinjujući instrumentalni koncept paralelizma ovdje je uočljiv kroz sekvencijski uvid u proces, tj. kroz dovođenje njegovih pojedinačnih faza u odnos kronološke susljednosti. Naime da bi stanje označeno trpnim pridjevom u pasivnim konstrukcijama ovoga tipa trajalo, nominativni trajektor kao trpitelj i instrumentalni orijentir kao prouzročitelj stanja moraju supostojati u specifičnom odnosu označenom kosim isprekidanim strelicama koje upućuju na smjer djelovanja efektorâ. To njihovo supostojanje kroz sve pojedine faze glagolskoga procesa na konceptualnoj je razini kompatibilno sa shemom paralelizma baš kao i zajedničko kretanje u gore opisanim slučajevima uporabe instrumentala u značenju sredstva. Stoga sama kompatibilnost opisanoga tipa scenarija s instrumentalnom shemom paralelizma predstavlja, dakako, i u ovom slučaju motivaciju za instrumentalno kodiranje orijentirâ.

2.5.1.3 Predikatni instrumental

U hrvatskom se jeziku predikatni instrumental pojavljuje relativno rijetko i uz vrlo ograničen broj glagola. Instrumentalom može biti kodiran imenski dio predikata uz neki od oblika kopulativnoga glagola *biti* ili pak uz semikopulativne prijelazne i neprijelazne glagole kao što su *proglasiti*, *smatrati*, *učiniti* ili *postati*, *ostati*, *djelovati* itd., a dosadašnje rasprave o predikatnom instrumentalu uglavnom su se svodile na popisivanje glagola uz koje instrumental kao predikatno ime može stajati te na općenite tvrdnje o njegovu značenju ili porijeklu. Tako M. Ivić (1954: 147-158) predikatni instrumental dovodi u usku vezu s vrlo arhaičnim tzv. apozicijskim instrumentalom tipa *Djevojkom sam obično navraćala kod vas* (*Dok sam bila djevojka, navraćala sam kod vas*) kao podvrstom šire, i također arhaične, kategorije instrumentala osnovne osobine (usp. poglavlje 2.5.1.8.), a u kontekstu generativnih opisa vrijedan je spomena i članak M. Mihaljevića (1982-1983) u kojemu se iznose argumenti u prilog tezi o instrumentalu kao strukturnom padežu iza akuzativnoga objekta u tzv. „malim klauzama“ uz glagole tipa *smatrati* (*smatrati nekoga nekim ili nečim*) gdje NP-u u instrumentalu nije pridružena tematska uloga instrumenta u odnosu na instrumental kao inherentni padež u slučajevima tipa *razbiti nešto nečim* gdje se instrumentalnoj NP pridružuje ta tematska uloga. Također, za temeljitiju i opsežniju semantičku analizu predikatnoga instrumentala usp. i Belaj, Tanacković Faletar (2010).

Glagoli *držati*, *smatrati*, *zvati* (*nazvati*, *prozvati*), *imenovati*, *proglasiti* i *učiniti* semikopulativni su prijelazni glagoli koji u kombinaciji s imenicama čine semikopulativne predikate (npr. *Držali su ga čudakom*, *Smatrao ih je prijateljima*, *Zvala ga je ocem*, *Imenovali su ga predsjednikom*, *Proglasili su ga kradljivcem*, *Vojska ga je učinila muškarcem* i sl.), a svi ti glagoli sadrže jedno zajedničko obilježje: njima se akuzativni referent ili izravni objekt rečenice **identificira** s imenskim dijelom predikata, tj. s instrumentalnim referentom. Kada je pak u pitanju instrumental kao predikatno ime kod neprijelaznih glagola, on najčešće, uz oblike kopulativnoga glagola *biti*, uključuje semikopulativne glagole *ostati*, *postati*, *pokazati se*, *činiti se*, *učiniti se* i *djelovati*, npr. *Njegov brat bio je predsjednikom stranke*, *Najstariji igrač ostao je kapetanom momčadi*, *Naš susjed postao je članom dobrotvornoga društva*, *Mladi boksač pokazao se dobrim borcem*, *Taj gospodin činio se poštenim čovjekom* itd. I u slučaju upravo navedenih primjera možemo primijetiti sličnu pravilnost – u njima se nominativni referenti, tj. rečenični subjekti, na određen način uvijek **identificiraju** s imenskim dijelovima predikata, tj. s instrumentalnim referentima. Slijedom navedenoga, kada je u pitanju predikatni instrumental u hrvatskom jeziku, može se zaključiti kako je identifikacija instrumentalnoga referenta s nekim istaknutim članom rečeničnoga ustrojstva, bilo da se radi o subjektu ili objektu, činjenica koja tu instrumentalnu podskupinu bez ostatka objedinjuje na značenjskom planu.

U tom pak svjetlu možemo lako i vrlo nedvosmisleno uočiti narav uklapanja predikatnoga instrumentala u objedinjujuću shemu paralelizma, budući da se samo identificiranje jednoga entiteta s drugim na konceptualnoj razini ostvaruje u vidu njihovoga metaforičkoga sjedinjavanja na duže ili kraće vrijeme, a iz te činjenice proizlazi i njihova kompatibilnost s prototipnom predodžbom prostornoga paralelizma na kojoj je utemeljena sama instrumentalna supershema.

2.5.1.4 Prostorni instrumental ili prosekutiv

Prostorni instrumental ili prosekutiv vrlo je čest i njime se u pravilu profilira putanja kojom se odvija kretanje trajektora, kao što je vidljivo iz primjera (320-323).

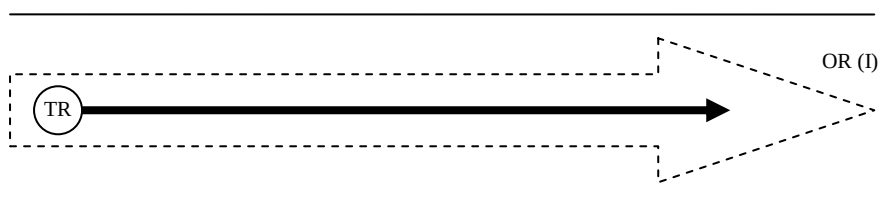
(320) Učenici su hodali desnom stranom pločnika.

(321) Kolona oklopnih vozila prošla je gradom.

(322) Zarobljenici će izaći na slobodu uskim prolazom.

(323) Brodovi smiju ploviti samo sredinom uvale.

Prostorni instrumental također predstavlja jednu od specifičnih elaboracija objedinjujućega instrumentalnoga koncepta paralelizma, a njegova motiviranost prototipnim značenjima sredstva i društva također je neupitna. No ono što instrumentalne referente u navedenom značenju razlikuje od onih u značenjima sredstva i društva jest njihova statičnost. Stoga ovdje ne možemo govoriti o paralelizmu koji se ostvaruje na temelju istosmjernosti kretanja nominativnoga i instrumentalnoga referenta i potpunoga preklapanja njihovih putanja, već je u pitanju nešto drukčiji ostvaraj objedinjujuće instrumentalne sheme. Radi se, naime, o tome da su sami orijentiri u gore navedenim primjerima profilirani u vidu prostornih linija kojima se kreću trajektorije kodirani nominativom. Osnovna je karakteristika takvoga instrumentalnoga kodiranja orijentira, dakle, konceptualno isticanje aspekta pravocrtnosti. Sami orijentiri, dakako, mogu biti i najčešće jesu dvodimenzionalni (cesta, put, staza) ili trodimenzionalni (tunel, hodnik, prolaz), no instrumentalnim se kodiranjem profilira samo njihova dužina kao dimenzija u odnosu na koju se vrednuje kretanje trajektora. Možemo stoga zaključiti da takvi dvodimenzionalni i trodimenzionalni orijentiri, iako su po prirodi statični, posjeduju na konceptualnoj razini jasno izraženo obilježje putanje. Konceptualna istaknutost toga inherentnoga obilježja nedvojbeno proizlazi iz samoga znanja da se njima mogu kretati različiti trajektorije, a vrlo su često instrumentalni referenti prosekutivne skupine upravo objekti namijenjeni kretanju i nesmentanom protjecanju prometa (ceste, tuneli, prolazi, kanali itd.). Kada se pak dinamični trajektorije (pješaci, vozila i sl.) zaista pravocrtno kreću duž tih statičnih orijentira, putanja njihova kretanja preklapa se s opisanom inherentnom putanjom orijentira. Može se stoga zaključiti da je upravo poklapanje dviju putanja i ovdje ključ koji nas vodi do odgovora na pitanje iz kojih su razloga određeni prostorni orijentiri kojima je determinirano kretanje trajektora kodirani upravo instrumentalom. Opisano poklapanje tih dviju pravocrtnih putanja, inherentne putanje statičnoga orijentira i aktualizirane putanje dinamičnoga trajektora, kao specifična elaboracija instrumentalne sheme paralelizma prikazano je na slici 73.

Slika 73. Prostorni instrumental kao elaboracija sheme paralelizma

Na slici 73. važno je pojasniti nekoliko stvari. Ona prikazuje scenarij u kojemu je statični orijentir dvodimenzionalan ili trodimenzionalan, no iako se radi o višedimenzionalnim orijentirima, konceptualno je istaknuta njihova dužina, tj. putanja potencijalnoga kretanja trajektora, dok im širina i visina prilikom interpretacije gore navedenih primjera nisu profilirane. Konceptualnu istaknutost dužine orijentira, koja predstavlja putanju mogućega kretanja trajektora, simbolizira široka strelica koja je otisnuta isprekidanim linijama budući da svijest o takvoj putanji nije rezultat aktualnoga kretanja, već je ona nešto posrednija i možemo ju pripisati samom znanju o mogućnosti kretanja duž orijentira. Trajektori se pak po takvim orijentirima kreću pravocrtno i kontinuirano, pa je stoga putanja koju oni opisuju svojim gibanjem konkretnija i konceptualno istaknutija. Upravo je iz tog razloga ona na slici, za razliku od inherentne putanje statičnoga orijentira, otisnuta punom i debljom strelicom. Iz činjenice da se dvije opisane putanje (inherentna koja pripada orijentiru i aktualna koja se pridružuje dinamičnom trajektoru) prilikom same predodžbe kretanja u potpunosti podudaraju proizlazi i instrumentalno kodiranje orijentira, dok je trajektor, koji svoju istaknutost unutar opisanoga scenarija može zahvaliti upravo vlastitoj dinamičnosti, tj. aktualnom kretanju koje automatski preusmjerava vizualni fokus promatrača, upravo zbog te istaknutosti kodiran nominativom i pripada mu uloga rečeničnoga subjekta.

2.5.1.5 Vremenski instrumental

Vremenski instrumental rezerviran je za neka specifična vremenska značenja i načelno se ograničuje na uzak krug referenata. Tako primjerice kad imenica znači dan, posebno u tjednu, onda se veže uz učestale glagole (ili čak neučestale čini učestalima) i dobiva značenjsku nijansu „svaki“. Imenice koje označuju dan u tjednu pritom se upotrebljavaju u jednini, npr. *Nedjeljom se odmaramo, Rade samo utorkom, Vikendom je uvijek kod kuće* (usp. Silić,

Pranjković 2005: 235). Usto, vremenski instrumental jedna je od metaforičkih ekstenzija prototipnih prostornih značenja te još jedna u nizu elaboracija objedinjujućega koncepta paralelizma, a činjenica da se vremenska razdoblja kao orijentiri u određenim okolnostima kodiraju instrumentalom proizlazi iz metaforički utemeljenoga pravocrtnoga poimanja vremenskoga tijeka, tj. radi se o iskazima u čijoj pozadini možemo prepoznati konceptualnu metaforu VRIJEME JE PROSTOR odnosno podmetaforu VREMENSKI ODNOSI SU PROSTORNI ODNOSI.

Važno je odmah naglasiti kako je za kodiranje vremenskoga orijentira instrumentalom na konceptualnoj razini bitan njegov kontinuitet, tj. **neprekinutost vremenske linije** u vidu metaforičke putanje s kojom se u tom slučaju može uspostaviti metaforički odnos paralelizma kao temeljni preduvjet instrumentalnoga kodiranja orijentira. Na takvim konceptualnosemantičkim temeljima, tj. na predodžbi neprekinute vremenske linije na kojoj se metaforički lociraju učestali glagolski procesi, nastaju rečenice s instrumentalno kodiranim orijentirima u primjerima (324-327).

(324) Čekao sam ga satima.

(325) Radio je tjednima.

(326) Brinula se mjesecima.

(327) Bolovala je godinama.

Taj temeljni konceptualnosemantički preduvjet instrumentalnoga kodiranja ne može pak biti ispunjen ukoliko između vremenskih razdoblja u kojima se odvijaju glagolski procesi postoje veći prekidi, tj. ukoliko je kontinuitet vremenskih orijentira narušen i nemoguće ih je uklopiti u shematični koncept paralelizma dviju cjelovitih putanja. Upravo su stoga konstrukcije u primjerima (328-330) neovjerene.

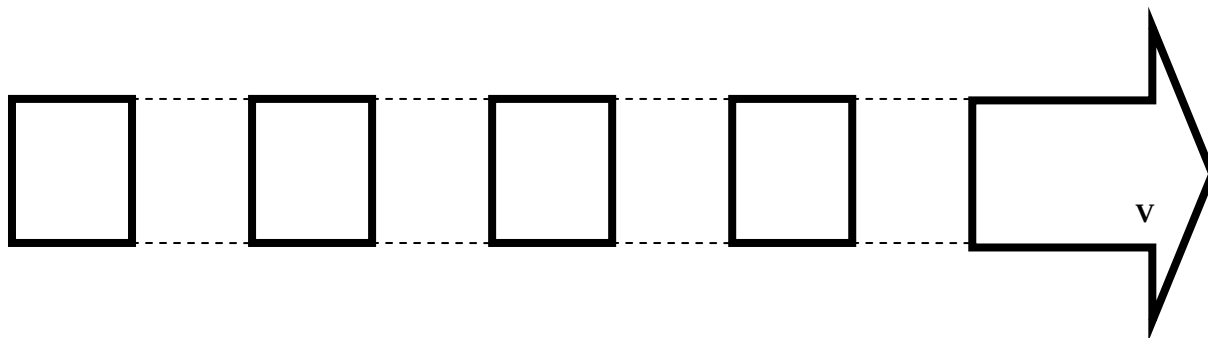
(328) *Čekao sam ga srijedama.

(329) *Brinula se veljačama.

(330) *Bolovao je zimama.

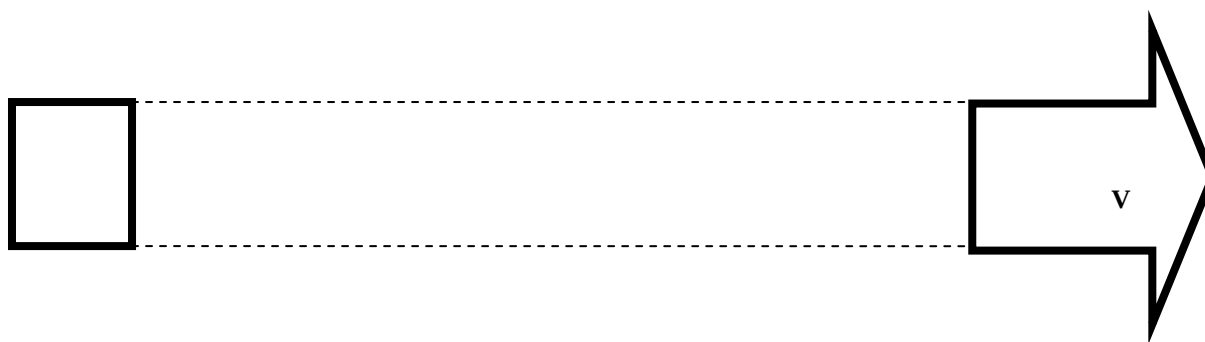
S druge strane, rečenica *Bdjela je noćima* potpuno je ovjerena, iako se i noćna razdoblja nalaze u diskontinuitetu, tj. bivaju prekinuta razdobljima dana. No takav je diskontinuitet ipak vrlo relativan budući da je ljudski um često sklon, sukladno psihološkom načelu pregnantnosti (usp. definiciju u poglavlju 1.6.1), uspostavljati „dobar geštalt“ kada su god za to ostvarene

minimalne mogućnosti, tj. prilikom konceptualizacije „popravljati“ nesavršene oblike i u njima prepoznavati već poznate koncepte. Budući da je smjenjivanje dana i noći pravilno i noćna su razdoblja u prosjeku jednako duga kao i njihovi prekidi, „dobar geštalt“ može se postići uspostavom prividnoga kontinuiteta, tj. zanemarivanjem „praznina“ koje se pojavljuju pravilno i nisu preduge, kao i u vizualnom primjeru pravilnoga niza kratkih crta koje se, s obzirom na međusobnu blizinu i zgusnutost, ipak konceptualiziraju kao jedna cjelovita linija. Na taj se način isprekidani vremenski tijek u predodžbi ipak svodi na idealni koncept kontinuiteta, što je osnovni preduvjet za instrumentalno kodiranje vremenskoga orijentira. Tek takvom, kontinuiranom vremenskom tijeku na konceptualnoj se razini može pridružiti metaforička putanja analogna inherentnoj putanji prostornih orijentira opisanoj u prethodnome poglavlju. Opisana uspostava „dobroga geštalta“, tj. prividnoga vremenskoga kontinuiteta u slučaju slabije izraženoga diskontinuiteta, prikazana je na slici 74.

Slika 74. Postizanje „dobroga geštalta“ i privida kontinuiteta neutraliziranjem manjih vremenskih praznina

No isti postupak nije moguć ukoliko su razdoblja diskontinuiteta višestruko veća od razdoblja kontinuiteta, pa su upravo stoga neostvarive rečenice tipa **Čekao je srijedama* ili **Radio je ljetima*, čija je neovjerenost sasvim očito konceptualnosemantički uvjetovana. Upravo ta činjenica naglašena je na slici 75., koja prikazuje dva snažnije odvojena, tj. međusobno znatno udaljenija razdoblja kao što su dvije susjedne srijede između kojih postoji razmak od šest dana ili pak dva ljeta koja su međusobno razdvojena razdobljem od devet kalendarskih mjeseci.

Slika 75. Nemogućnost stvaranja privida kontinuiteta uslijed znatnije konceptualne razdvojenosti dvaju vremenskih odsječaka

S obzirom na tako veliku konceptualnu distancu između dvaju vremenskih odsječaka, možemo zaključiti kako u navedenim situacijama nisu ostvareni niti minimalni uvjeti za mentalno „ispravljanje“ nesavršene situacije odnosno postizanje „dobroga geštalta“. No takvi „diskontinuirani“ vremenski orijentiri, ukoliko je kakva radnja za njihova trajanja učestala, ipak mogu biti kodirani instrumentalom jednine, npr. *Radio je srijedom/petkom/vikendom*. Instrumentalni referent u navedenom primjeru nije, dakako, jedna konkretna srijeda, petak ili vikend, već je značenje tih imenica generičko i ostvaruje se metonimijski, po principu DIO ZA CJELINU, pa se srijeda, petak i vikend zapravo odnose na više srijeda, petaka i vikenda u nizu. Tako je u navedenom primjeru na planu izraza, u kombinaciji s metonimijskom ekspanzijom značenja singularnih oblika, ipak postignut privid vremenskoga kontinuiteta kao neprekinute linije s kojom se, u potpunom skladu s instrumentalnom shemom paralelizma, poklapa kontinuitet trajanja glagolskih procesa. U tom smislu možemo zaključiti kako je i u ovoj značenjskoj skupini instrumentalno kodiranje vremenskoga orijentira, baš kao i njegova nemogućnost, utemeljeno na bazičnim i prostorno utemeljenim konceptualnosemantičkim odnosima.¹²⁵

2.5.1.6 Instrumental indirektnoga objekta

Instrumental indirektnoga objekta dolazi kao dopuna uz glagole koji zahtijevaju objekt u besprijedložnome instrumentalu te također predstavlja jednu od elaboracija objedinjujućega

¹²⁵ U skladu s tim, moglo bi se raspravljati i o korisnosti uvođenja pojma *vremenskoga prosekutiva* kako bi se dodatno naglasila determiniranost vremenskoga značenja instrumentala karakterističnim prostornim odnosima.

instrumentalnoga koncepta paralelizma budući da se odnosi između nominativnih i instrumentalnih referenata u glagolskim procesima ovoga tipa konceptualiziraju kao kontinuirana združenost od početka do kraja glagolskoga procesa. Instrumentalom su u takvim slučajevima, kao što se vidi i iz primjera (331) i (332), obično kodirane odglagolske imenice.

(331) Njegov otac bavi se izrađivanjem suvenira.

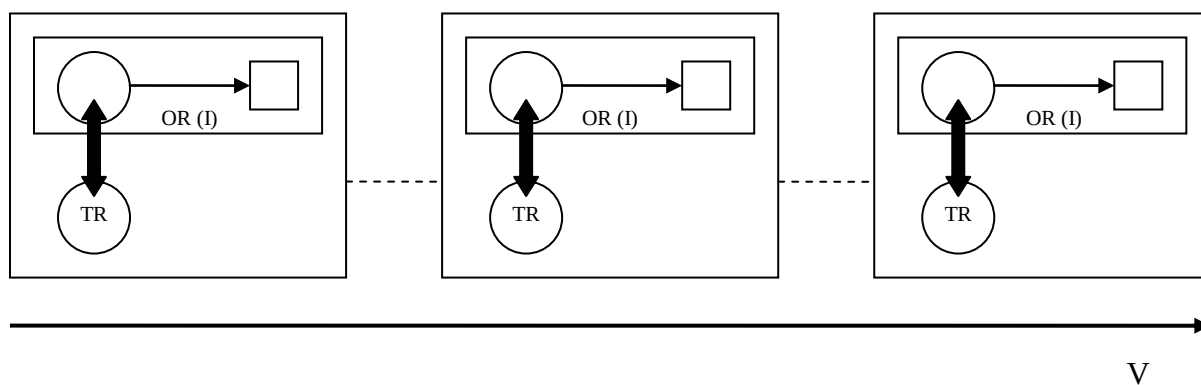
(332) Susjedov sin zabavlja se gađanjem glinenih golubova.

Budući da je nominalizacija, kao što je pojašnjeno u poglavljima 2.1.1.2 i 2.1.1.3 koja se bave subjektivnim i objektivnim genitivom, gramatički eksponent sumarnoga uvida u [PROCES] označen glagolom za koji je na konceptualnoj razini karakterističan sekvencijski uvid, s naglaskom na njegovoj cjelovitosti i konačnosti, a ne na trajanju i izmjeni njegovih faza, nominativni referent koji označuje vršitelja radnje (*otac* u primjeru (331) i *sin* u primjeru (332)) i instrumentalom kodirana odglagolska imenica koja sumarno označava samu radnju kao [STVAR], tj. ograničeno područje unutar kakve domene (*izrađivanje*, *gađanje*), na konceptualnoj su razini združeni tijekom procesa označenih glagolima *baviti se* i *zabavljati se*.

Tako, kao i u slučaju subjektivnoga instrumentala (usp. poglavlje 2.5.1.2), bavljenje izradom suvenira u primjeru (331) i zabavljanje gađanjem glinenih golubova u primjeru (332) možemo prikazati sekvencijski, a u svakoj fazi glagolskoga procesa, od njegova početka do kraja, nominativni i instrumentalni referenti na konceptualnoj su razini nerazdruživo povezani. Budući da su instrumentalni referenti u tim primjerima odglagolske imenice, orijentir u donjem prikazu (slika 76.) zapravo je procesne, tj. **relacijske naravi**¹²⁶, ali je kao ograničeno područje unutar matične domene prikazan sumarno i s neutraliziranim temporalnim profilom koji bi bio karakterističan za same [PROCESE], dok trajektor iz faze u fazu procesâ označenih glagolima kao što su *baviti se* i *zabavljati se* uzima udio u toj relaciji, budući da mu zapravo pripada uloga agensa u procesu označenom odglagolskom imenicom. Ta istovjetnost trajektora i samoga agensa u procesu koji je označen odglagolskom imenicom

¹²⁶ Važno je napomenuti i da se genitivni referenti koji se u navedenim primjerima pojavljuju uz instrumentalno kodirane odglagolske imenice ujedno uklapaju u shematični ishodišni koncept na način koji je već opisan i prikazan u poglavlju o *objektivnom genitivu*, tj. kao **autonomna konceptualna ustrojstva** koja u okviru **neautonomne predodžbe procesa označenoga odglagolskom imenicom** imaju funkciju **konceptualnih ishodišta**, budući da ih možemo zamisliti neovisno o njihovom sudjelovanju u bilo kakvom procesu, dok je predodžba samoga procesa, s druge strane, nemoguća ukoliko se isključi prethodna svijest o njegovim sudionicima (usp. poglavlje 2.1.1.3).

na razini konceptualnoga ustrojstva naznačena je okomitom dvosmjernom strelicom koja ih spaja, a zahvaljujući toj konceptualnosemantičkoj činjenici može se u rečenicama (331) i (332) izbjeći dekomponiranje predikata (usp. *Njegov otac bavi se izrađivanjem suvenira* / *Njegov otac izrađuje suvenire*, *Susjedov sin zabavlja se gađanjem glinenih golubova* / *Susjedov sin gađa glinene golubove*). Veliki pravokutni okviri koji objedinjuju opisane sastavnice konceptualne strukture predstavljaju pak faze procesa označenih samim glagolima *baviti se* i *zabavljati se*, a paralelizam u odnosu trajektora i orijentira uočljiv je, baš kao i u slučaju subjektnoga instrumentala, u njihovoj sekvencijskoj združenosti koja je karakteristična i za prototipna instrumentalna značenja. Uklapanje toga odnosa u shematični koncept paralelizma i ovdje je, dakle, temelj instrumentalnoga kodiranja odglagolnih imenica kao orijentira u glagolskim procesima.

Slika 76. Instrumental indirektnoga objekta kao elaboracija shematičnoga koncepta paralelizma

U nekim pak primjerima instrumental indirektnoga objekta karakterizira snažnija prisutnost značenja sredstva, pa se u njima shematični koncept paralelizma ostvaruje kroz sudjelovanje nominativnoga vršitelja i instrumentalnoga sredstva u istom procesu, a u takvim slučajevima uporabe objektnoga instrumentala, važno je napomenuti, nisu instrumentalom kodirane odglagolne imenice, što predstavlja ključnu razliku između gore opisanih primjera i primjera (333) i (334).

(333) Moj susjed trguje pirotehničkim sredstvima.

(334) Prijatelji ga opskrbljuju namirnicama.

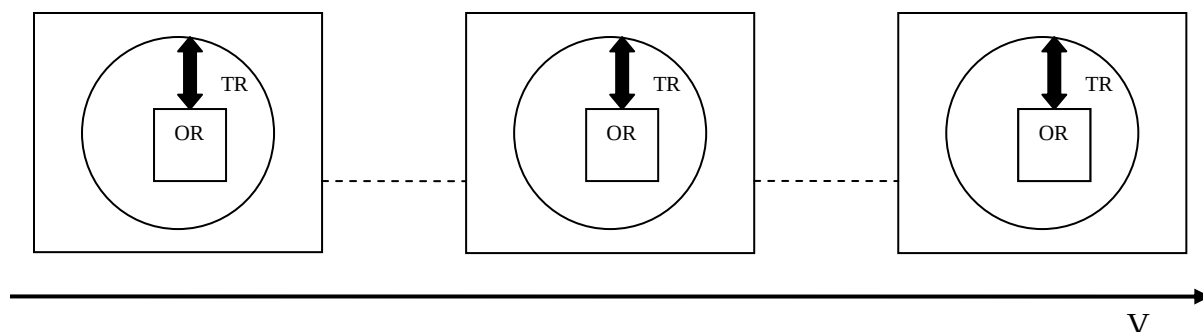
Tako interpretacija primjera (333) podrazumijeva aktiviranje predodžbe sudioništva u procesu kao specifičnoga ostvaraja koncepta paralelizma, budući da je za izvršenje glagolskoga procesa nužna prisutnost nominativnoga referenta (agentivnoga trajektora) i instrumentalnoga referenta u svim njegovim pojedinim fazama, baš kao i u primjeru (334).

Ponekad je pak konceptualnosemantički odnos instrumentala indirektnoga objekta i nominativnoga referenta donekle sličan onom kod instrumentala koji u kombinaciji s prijedlogom *s(a)* označava kakvu karakterističnu pojedinost nominativnoga referenta, budući da se instrumentalno kodirani orijentir i nominativno kodirani trajektor u takvim slučajevima ostvaruju kroz odnos dijela i cjeline, pa se u takvim slučajevima koncept paralelizma ostvaruje kroz postojanost odnosno nepromjenjivost kognitivne distance koja ih dijeli tijekom dužega vremena. To je vidljivo u primjerima (335) i (336).

(335) MOL-ova ponuda obiluje pogodnostima.

(336) Mercedesova vozila odlikuju se velikom sigurnošću u prometu.

Ipak, uz uočljivu sličnost na konceptualnosemantičkoj razini, bitno je naglasiti i razliku između ovoga tipa instrumentala indirektnoga objekta i instrumentala karakteristične pojedinosti koja je formalne naravi i sastoji se u činjenici da je u prvom slučaju instrumentalna dopuna uvedena glagolom, dok je u drugom slučaju prijedložni instrumental pridružen imenici i ima funkciju atributa (primjerice *soba s pogledom*, *čaj s limunom* itd.). Opisana elaboracija sheme paralelizma, utemeljena na činjenici da je instrumentalni orijentir zapravo sastavni dio nominativnoga trajektora te zbog toga distanca koja ih razdvaja ostaje neizmijenjena od početka do kraja glagolskoga procesa, shematski je prikazana na slici 77.

Slika 77. Instrumental indirektnoga objekta u primjerima (335) i (336) kao elaboracija sheme paralelizma

Naravno, shema paralelizma u opisanom je slučaju najočitije ostvarena kroz komponentu ekvidistantnosti trajektora i orijentira tijekom cijeloga glagolskoga procesa. Ta je komponenta, naime, karakteristična upravo za prototipne scenarije paralelnoga kretanja iz kojih je izveden shematični instrumentalni koncept, a na njezinoj je pojavi (označenoj dvosmjernom strelicom u gornjem prikazu) utemeljeno i instrumentalno kodiranje indirektnoga objekta kao parcijalnoga ostvaraja iste objedinjujuće sheme u primjerima (335) i (336).

2.5.1.7 Instrumental podrijetla ili ablativni instrumental

Instrumental podrijetla ili ablativni instrumental označuje neku „sastavnicu“ nominativnoga trajektora na osnovi koje se govori o specifičnom aspektu njegova podrijetla, što je vidljivo i u primjerima (337-340).

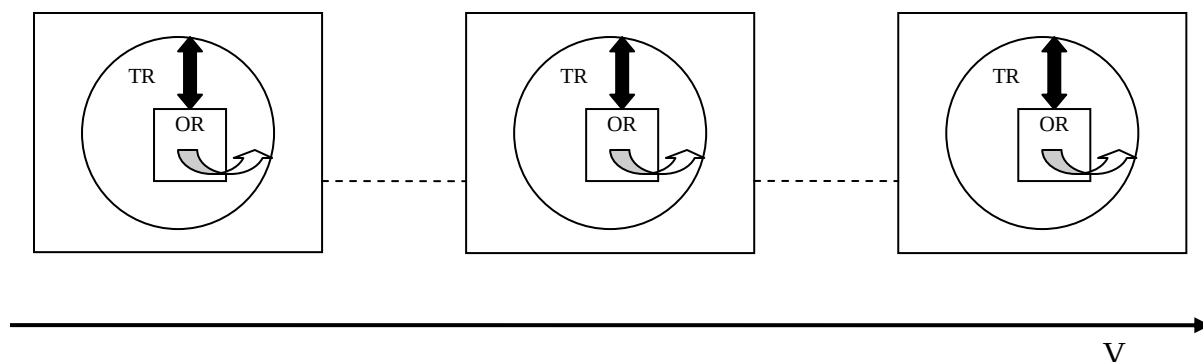
(337) On je rodom Slovenac.

(338) Oni su podrijetlom s juga.

(339) Marko je starinom Splitsanin.

(340) Oni su kućom gostioničari.

Instrumentalno kodiranje i u navedenim je primjerima utemeljeno na konceptu paralelizma, tj. na njenoj metaforičkoj ekstenziji, budući da se u njima profiliraju specifične biografske činjenice na temelju kojih se govori o podrijetlu osobe (mjesto rođenja, pripadnost porodici, mjesto rođenja i života predaka i sl.). Pritom navedeni aspekti podrijetla predstavljaju stalnu odrednicu osobe o kojoj se govori, osobinu koja predstavlja njezin sastavni dio i koja je s njom združena tijekom cijeloga života, pa se postojanje i trajanje određene osobine poklapa s postojanjem i trajanjem njezina nositelja. Iz takve naravi odnosa same osobe i nekoga specifičnoga aspekta njezinoga podrijetla proizlazi i njegova konceptualizacija u vidu paralelizma, tj. poklapanja metaforičkih vremenskih putanja osobine i njezina nositelja, uslijed čega sam aspekt podrijetla biva kodiran instrumentalom. Taj je odnos prikazan na slici 78.

Slika 78. Instrumental podrijetla kao ostvaraj sheme paralelizma

Gornja slika prikazuje konceptualno ustrojstvo rečenica (337-340). Tri pravokutnika označavaju faze života pojedinaca i skupina ljudi o kojima se govori u tim primjerima, a oni su pak kao trajektorije označeni kružnicama unutar kronološki susljednih vremenskih sekvenci. Specifični aspekti podrijetla predstavljaju na konceptualnoj razini orijentire, koji kao urođene osobine trajektora predstavljaju nepromjenjivu činjenicu, tj. njihov sastavni dio u svim životnim razdobljima. Slijedom toga njihove se temporalne putanje nalaze u metaforičkom odnosu paralelizma, koji postaje uočljiv upravo kroz vremenski slijed i ekvidistantnost urođene osobine i njezina nositelja (koja je naznačena dvosmjernom strelicom) u svim fazama njegova života. S druge strane, zakrivljena strelica sugerira činjenicu da se specifičan aspekt podrijetla u ovom slučaju pripisuje nositelju osobine kao cjelini i na taj ga način tijekom cijeloga života određuje, a donja vodoravna strelica simbolizira vremenski tijek, koji se u ovom slučaju poistovjećuje sa životnim vijekom nominativnoga trajektora.

2.5.1.8 Instrumental osnovne osobine

„Instrumental osnovne osobine određuje imenski pojam (obično subjekt) po kakvoj osobini, i to tako da to određenje vezuje za predikat. Valja napomenuti i da je danas takav instrumental, koji je zapravo poseban tip imenskoga predikatnog proširka, rijedak i obilježen kao zastario ili regionalan.“ (Silić, Pranjković 2005: 235)

(341) Ana je djevojkom bila vrlo šutljiva.

(342) Ivan se rodio lovcem.

Arhaični primjeri (341) i (342) uklapaju se u instrumentalnu shemu paralelizma na sličan način kao i primjeri uporabe predikatnoga instrumentala opisani u poglavlju 2.5.1.3 Naime i u navedenim se slučajevima nominativni referenti *Ana* i *Ivan* identificiraju s instrumentalnim referentima *djevojka* i *lovac*. Ti instrumentalni referenti označuju članove općenitijih kategorija i njihova je realizacija uvjetovana egzistencijom nominativnih referenata kao konkretnih ostvaraja, tj. predstavnika kategorije, pa se u tom smislu temporalne putanje njihove egzistencije međusobno preklapaju, baš kao i u primjerima uporabe predikatnoga instrumentala tipa *Bio je predsjednikom* ili *Ostao je članom stranke*.

2.5.1.9 Pridjevski instrumental

Pridjevski instrumental najčešće dolazi kao dopuna uz pridjeve *bogat*, *siromašan*, *krcat* i sl., kao što je slučaj i u primjerima (343-345).

(343) Slavonija je bogata šumom.

(344) Usprkos školovanju ostao je siromašan duhom.

(345) Skladište je krcato raznovrsnom robom.

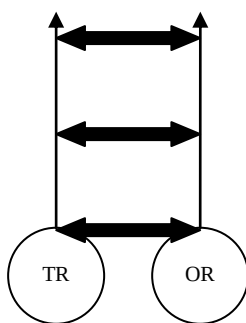
Shematični koncept paralelizma na kojemu se temelji instrumentalno kodiranje u navedenim primjerima ostvaruje se na način koji je vrlo sličan već opisanoj elaboraciji istoga koncepta u primjerima instrumentala podrijetla. Naime u tim primjerima instrumentalom su bili kodirani različiti aspekti podrijetla poput mjesta rođenja, pripadnosti porodici, prebivališta i sl., dok su u slučaju pridjevskoga instrumentala istim padežom kodirani specifični aspekti bogatstva ili siromaštva, koji također kao trajne osobine na konceptualnoj razini predstavljaju orijentire u vidu sastavnih dijelova matičnih trajektora. I kao što se na temelju određenoga aspekta biografije, koji u slučaju instrumentala podrijetla supostoji s nominativnim referentom i na temelju toga temporalnoga paralelizma biva kodiran instrumentalom, govori o podrijetlu pojedinca, tako se i s aspekta posjedovanja određenoga materijalnoga ili duhovnoga dobra koje supostoji ili ne supostoji s nominativnim referentom govori o njegovu bogatstvu ili siromaštvu, pa se na temelju toga metaforičkoga paralelizma specifičan aspekt bogatstva ili siromaštva također kodira instrumentalom.

2.5.2. Instrumental s prijedlozima

I instrumentalni referenti u prijedložno-padežnim konstrukcijama uklapaju se na različite načine u objedinjujući koncept paralelizma, a sam instrumental u pravilu se kombinira s dimenzionalnim prijedlozima. To su prijedlozi *s(a)*, *pred(a)*, *za*, *nad(a)*, *pod(a)* i *među*.

2.5.2.1 Instrumental s prijedlogom *s(a)*

Instrumental s prijedlogom *s(a)* pojavljuje se u različitim značenjima, a značenje društva pritom je najpodudarnije sa shematičnim konceptom paralelizma¹²⁷ i, ponovimo, uz značenje sredstva funkcionira kao prototip cijele kategorije. Tako se u primjerima tipa *Došao je s prijateljem* ili *Vratio se s ocem* može jasno uočiti paralelizam u kretanju trajektora i orijentira koji je po svojoj naravi vrlo sličan paralelizmu ostvarenom u značenju sredstva. Tim su pak prototipnim odnosom, koji je prikazan na slici 79., motivirana i druga značenja instrumentala s prijedlogom *s(a)*.

Slika 79. Paralelizam kretanja trajektora i orijentira u značenju društva

Slika 79. prikazuje odnos prostornoga paralelizma koji se izravno ostvaruje u instrumentalnom značenju društva uz glagole kretanja. Pritom se trajektor i orijentir kreću paralelnim putanjama koje su označene tankim okomitim strelicama, dok vodoravne dvosmjerne strelice simboliziraju njihovu međusobnu udaljenost tijekom kretanja, koja ostaje

¹²⁷ *Socijativ* je primarno značenje prijedloga *s(a)* u kombinaciji s instrumentalom, a socijativnoga je podrijetla i specifično načinsko značenje koje se izražava istim prijedložno-padežnim izrazom, npr. *obraćati se komu s naklonošću*, *raditi što s ljubavlju* itd. (usp. Pranjković 2001: 20, 26).

neizmijenjena, tj. identična od početka do kraja procesa. Ta je neizmijenjenost distance između trajektora i orijentira tijekom cjelokupnoga glagolskoga procesa vjerojatno najbitnija pojedinačna komponenta prototipnoga scenarija paralelnoga kretanja i upravo je na njezinu postojanju često utemeljeno instrumentalno kodiranje različitih orijentira u statičnim scenarijima. Budući da će ta činjenica osobito doći do izražaja pri opisu značenjskoga ustrojstva prijedložno-padežnih izraza instrumentalne skupine u ovome i narednim poglavljima, nužno je ovdje posebno istaknuti ekvidistantnost trajektora i orijentira u prototipnom scenariju zajedničkoga kretanja kao ključnu konceptualnosemantičku komponentu i temelj instrumentalnoga kodiranja u brojnim drugim perifernim značenjskim skupinama.

Shema paralelizma ostvaruje se pak u primjerima (346-348) na nešto posredniji način nego u upravo opisanim primjerima s glagolima kretanja, no oni se bez obzira na to mogu smatrati njezinim elaboracijama.

(346) Marko se druži samo sa starijima.

(347) Susjedi razgovaraju s Anom.

(348) Ivan se stalno svađa s kolegama.

Naime u primjerima (346-348) može se vrlo lako prepoznati jedna ključna karakteristika prototipnih scenarija paralelnoga fizičkoga kretanja: i trajektor i orijentir, tj. subjekt kodiran nominativom i neizravni objekt kodiran prijedložnim instrumentalom, **aktivno sudjeluju u istom procesu**. Iako se u tim primjerima ne radi o scenarijima prostornoga kretanja i konkretnoga fizičkoga paralelizma koji se pritom može uočiti u odnosu putanja kojima se kreću trajektor i orijentir, u skladu s linearnim poimanjem vremena koje predstavlja dio značenjskoga profila u konceptualizaciji bilo kojega glagolskoga procesa, možemo govoriti o paralelizmu metaforičkih, vremenskih putanja kojima se kreću trajektori i orijentiri aktivno sudjelujući u istom procesu tijekom dužeg ili kraćeg razdoblja. Nešto drukčiju varijantu sheme paralelizma, a s obzirom na spomenutu simetričnost aktivnosti trajektora i orijentira, možemo pak uočiti u primjerima (349-351).

(349) Borili su se s puškom u ruci.

(350) Marko im je prišao s bokalom vina.

(351) Djed sada hoda sa štapom.

U primjerima (349-351) konstrukcije tipa *s(a) + instrumental* imaju funkciju priložnih oznaka načina, no usprkos činjenici da su njima kodirani neživi orijentiri koji, s obzirom na to, ne mogu s trajektorima aktivno sudjelovati u glagolskim procesima, njihovo uklapanje u jedinstvenu instrumentalnu shemu paralelizma nije upitno. Naime na konceptualnoj razini u trima navedenim primjerima instrumentalni referenti koji određuju specifične okolnosti tijekom glagolskih procesa stoje kao orijentiri u jasnom odnosu paralelizma s nominativno kodiranim trajektorima. Putanja koju prelazi osoba koja se bori u ratu i putanja koju prelazi puška u njegovoj ruci u potpunosti se poklapaju, a njihova udaljenost na konceptualnoj razini ostaje ista od početka do kraja procesa označenog glagolom *boriti se*. Puška se, dakle, od početka do kraja borbe kreće zajedno s borcem koji ju nosi i njome se koristi. Sličan je odnos trajektora i orijentira u primjeru (350), gdje je od početka do kraja trajektorova kretanja označenog glagolom *prići* udaljenost između njega i orijentira minimalna i ostaje neizmijenjena, tj. niti se povećava niti smanjuje tijekom procesa, u skladu s pretpostavkom da nominativni referent *Marko* cijelo vrijeme drži *bokal* u ruci. Iz toga proizlazi i lako uočavanje paralelizma njihovih putanja, a navedene činjenice čvrsto povezuju taj primjer s jedinstvenom instrumentalnom shemom. Sve navedeno odnosi se, naravno, i na treći primjer u kojemu je kognitivna distanca između trajektora (*djeda*) i orijentira (*štapa*) također neizmijenjena tijekom procesa označenoga glagolom *hodati* i objema se komponentama konceptualnoga ustrojstva može pripisati dinamičnost (iako ne i aktivnost), a iz toga proizlazi i uočavanje paralelizma njihovih prijedjenih putanja. Drukčiji ostvaraj shematičnoga koncepta paralelizma možemo pak uočiti u primjerima (352-354).

(352) Primili smo poklon sa zahvalnošću.

(353) S prezirom je odbio našu ponudu.

(354) S velikom zebnjom očekivali smo što će se dogoditi.

I u konceptualnosemantičkom ustrojstvu kodiranom navedenim rečenicama uočljiva je komponenta paralelizma, ali, dakako, ne u svom prototipnom prostornom vidu, već putem metaforičkoga preslikavanja. I ovdje su, naime, instrumentalom s prijedlogom *s(a)* kodirane imenske riječi koje označavaju način kao jedan od specifičnih vidova okolnosti vršenja glagolske radnje. Tako je u primjeru (352) proces primanja nagrade na konceptualnoj razini od početka do kraja praćen osjećajem zahvalnosti, što u skladu s linearnim poimanjem vremenskoga tijeka samoga procesa omogućuje uspostavu odnosa paralelizma između metaforičke putanje doživljavača (koji se za trajanja procesa metaforički kreće od njegova

početka prema kraju) i same emocije koju, u skladu s konceptualnom metaforom LJUDSKO TIJELO JE POSUDA, konceptualiziramo kao entitet smješten u unutrašnjosti doživljavača (s mogućim izvanjskim manifestacijama u vidu fizičkoga stava i sl.), pa je ona samim time metaforički združena s njim. Da je tomu tako, potvrđuju i konvencionalni metaforički izrazi tipa *biti pun zahvalnosti, u njemu nema nimalo srdžbe, izbaciti bijes iz sebe* i sl. Emocija, dakle, na konceptualnoj razini „prati“ doživljavača od početka do kraja procesa, iako joj ne možemo pripisati aktivnu dinamičnost karakterističnu za instrumentalno značenje društva. U skladu s takvom naravi poimanja glagolske radnje, primjećujemo i da je kognitivna distanca između emocije i doživljavača na konceptualnoj razini neizmijenjena od početka do kraja procesa, a iz toga proizlazi uklapanje odnosa dvaju entiteta u shemu paralelizma i čini opisani scenarij jednom od elaboracija toga objedinjujućega koncepta. Slično je i s primjerima (353) i (354), u kojima je metaforičko kretanje trajektora po vremenskoj crti od početka do kraja glagolskoga procesa praćeno osjećajima prezira odnosno straha, orijentira kodiranih instrumentalom upravo na temelju analogije između odnosa emocije i doživljavača tijekom procesa i paralelizma dvaju fizičkih objekata, trajektora i orijentira, prilikom njihovog istosmjernog kretanja.

(355) S prvim danima veljače došli su i računi za struju i plin.

(356) S godinama je postajao sve šutljiviji.

(357) I na batine su se s vremenom naučili.

Kodiranje orijentira prijedložnim instrumentalom u primjerima (355-356) utemeljeno je pak na konceptualnoj metafori VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE, a paralelno s tim kretanjem vremena po metaforičkoj putanji odvijaju se i određeni procesi označeni glagolima u trima navedenim rečenicama.¹²⁸ Kao što je ranije već više puta napomenuto, linearno poimanje tijeka glagolskoga procesa proizlazi iz činjenice da svaki proces posjeduje pozitivan temporalni profil, a samo se vrijeme konceptualizira u skladu s prostornom predodžbom pravocrtnoga kontinuiteta. U tom se smislu metaforička putanja koja povezuje početak i kraj glagolskoga procesa u potpunosti poklapa, tj. paralelna je s putanjom tijeka jednoga vremenskoga odsječka koji je u trima navedenim primjerima posebno istaknut. Interpretacija primjera (355) tako uključuje metaforičku predodžbu paralelizma vremenskoga tijeka i dolaska računa, u primjeru (356) metaforička putanja kojom se kreće trajektor od početka do

¹²⁸ I. Pranjković (2001: 17) u tom smislu govori o značenju *socijativne temporalnosti*.

kraja psihološke promjene uzrokovane starenjem paralelna je s putanjom, tj. linijom kojom se po već opisanom načelu metaforički kreću godine kao fizički objekti, a ista je stvar i s metaforičkom putanjom koju prelaze trajektori u procesu navikavanja na batine (357), tj. s njezinim paralelizmom u odnosu na putanju vremena potrebnog za izvršenje glagolskoga procesa, također metaforički konceptualiziranoga u vidu objekta koji se kreće. U primjerima (358-362) nailazimo pak na simetričnu statičnost trajektora i orijentira, no i takvi scenariji, kao što ćemo vidjeti, po jednoj bitnoj konceptualnosemantičkoj komponenti nedvojbeno mogu predstavljati još jednu u nizu elaboracija instrumentalne sheme paralelizma.

(358) soba s pogledom na more

(359) stolica s naslonom

(360) vrt s ružama

(361) čaj s limunom

(362) starac sa sijedom bradom

U primjerima (358-360) instrumentalni su referenti neke karakteristične i trajne osobine nominativno kodiranih trajektora kao što su *soba*, *stolac*, *vrt*, *čaj* i *starac*, a na sintaktičkoj razini prijedložno-padežne skupine imaju ulogu atributa, koji označava neko trajno obilježje po kojemu je karakterističan i može se prepoznati koncept označen upravnom riječju. U tom su smislu instrumentalni orijentiri kao trajne osobine zapravo sastavni dijelovi nominativnih trajektora, a metaforičke putanje postojanja trajektorâ u vremenu paralelne su s putanjama orijentirâ, tj. osobina ili fizičkih sastavnica koji su kroz to vrijeme s njima nerazdruživo povezane, iako ni trajektorima ni orijentirima u navedenim sintagmama ne možemo pripisati bilo kakav vid stvarne, tj. prostorne dinamičnosti.

2.5.2.2 Instrumental s prijedlozima *pred(a)* i *za*

Ni u slučajevima uporabe konstrukcija tipa *pred* + *instrumental*, kojima se najčešće kodiraju orijentiri u statičnim scenarijima, pridruživanje instrumentala nije utemeljeno na aktiviranju cjelokupnoga strukturnoga okvira paralelizma odnosno istosmjernoga kretanja, već se te konstrukcije uklapaju u jedan karakterističan dio sheme paralelizma koji ju čini različitom od shematičnih struktura koje objedinjuju značenja drugih padeža. Ta karakteristična

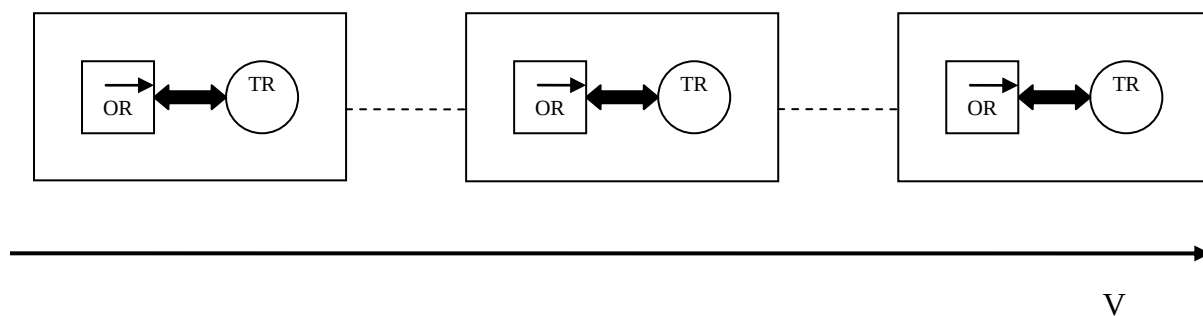
komponenta sheme paralelizma jest ekvidistantnost, tj. konstantna i nepromijenjena udaljenost između trajektora i orijentira od početka do kraja procesa.

Kada malo pažljivije analiziramo scenarije u kojima je određen prostorni ili metaforički odnos između trajektora i orijentira kodiran prijedlogom *pred*, čini se da je uporaba instrumentala uz taj prijedlog motivirana upravo komponentom ekvidistantnosti trajektora i orijentira tijekom cijeloga glagolskog procesa. Oni se, naime, na kraju procesa nalaze na istoj međusobnoj udaljenosti koja ih je dijelila na njegovu početku i koja se tijekom procesa nije mijenjala, što je karakteristično i za dinamične scenarije zajedničkoga usmjerenoga kretanja i predstavlja poveznicu koja instrumentalne referente u konstrukcijama s prijedlogom *pred* čini kompatibilnima s objedinjujućim instrumentalnim konceptom paralelizma.

(363) Učenici su čekali pred kazalištem.

(364) Ivan je pjevao pred publikom.

U primjerima (363) i (364) prostorna se distanca između trajektora (*učenici, Ivan*) i orijentira (*kazalište, publika*) ne mijenja od početka do kraja procesa označenih glagolima *čekati* i *pjevati*, što predstavlja izravnu poveznicu s prototipnim scenarijima zajedničkoga usmjerenoga kretanja. Na slici 80. upravo je ta činjenica istaknuta dvosmjernom strelicom koja povezuje statične elemente scenarija i u svim fazama sekvencijskoga prikaza njihovoga prostornoga odnosa zadržava identičnu dužinu. Strelica unutar kvadrata koji simbolizira instrumentalni orijentir sugerira položaj njegovoga prednjega dijela, dok je statičan položaj nominativnoga trajektora određen upravo kroz specifičan odnos prema njegovoj prednjoj strani.

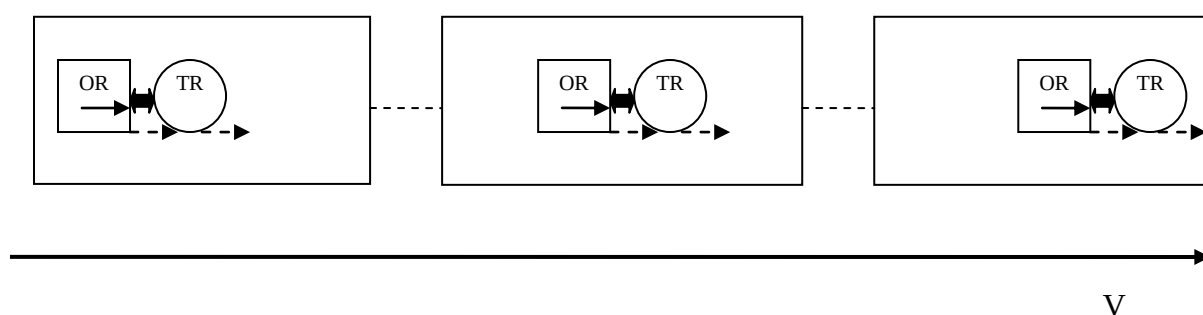
Slika 80. Ekvidistantnost kao parcijalan ostvaraj shematičnoga koncepta paralelizma i temelj instrumentalnoga kodiranja

S druge strane, konstrukcijom *pred + instrumental* mogu biti kodirani i prostorni odnosi dinamičnih trajektora i orijentira, no pritom njihova ekvidistantnost tijekom cijeloga glagolskoga procesa kao bitna razlikovna komponenta, tj. specifično obilježje sheme paralelizma, ponovno predstavlja motivaciju za instrumentalno kodiranje orijentira u navedenim scenarijima. Upravo je ta činjenica vidljiva i u primjerima (365) i (366).

(365) Vojnik je bježao pred progoniteljima.

(366) Ranjena lisica trčala je pred lovačkim psima.

U navedenim su primjerima konstrukcijom *pred + instrumental* kodirani dinamični scenariji koji uključuju fizičko kretanje, ali odnos između putanja koje pritom prelaze trajektori (*vojnik, lisica*) i orijentiri (*progonitelji, psi*) ne može se opisati kao prototipni paralelizam, već se radi o njegovom specifičnom i perifernom vidu, budući da se orijentiri naknadno kreću putanjama koje su u prethodnoj fazi trajektori opisali svojim kretanjem. No i u takvom vidu paralelizma postoji konstanta koja je karakteristična za scenarije kodirane instrumentalom – razdaljina između trajektora i orijentira ostaje neizmijenjena od početka do kraja glagolskoga procesa odnosno tijekom onoga dijela procesa koji je profiliran nesvršenim glagolima. Ako se progonjena osoba kreće približno istom brzinom kao i njezini progonitelji, distanca koja ih razdvaja ostat će u svim fazama procesa približno jednaka, što i jest konceptualnosemantička komponenta na kojoj je utemeljeno instrumentalno kodiranje u navedenim slučajevima. Slika 81. donosi konceptualni prikaz opisanih odnosa.

Slika 81. Konstrukcija *pred + instrumental* kao ostvaraj sheme paralelizma u kodiranju dinamičnih scenarija

Na slici 81. kvadratići simboliziraju dinamične instrumentalne orijentire pred kojima se kreću također dinamični trajektor i označeni kružnicama, a njihova ekvidistantnost tijekom glagolskoga procesa označena je dvosmjernom strelicom identične dužine u svakoj fazi procesa. Isprekidane strelice u njihovu podnožju sugeriraju usmjerenost kretanja, a samo kretanje trajektora i orijentira naznačeno je njihovom promjenom položaja unutar pravokutnih okvira koji predstavljaju faze glagolskoga procesa. Pune strelice unutar orijentira sugeriraju pak položaj njihovoga prednjega dijela prilikom kretanja. Situacija je slična i u primjeru (367), no on je dodatno zanimljiv zbog metonimijskoga odnosa koji treba razriješiti prilikom interpretacije iskaza.

(367) Okrivljenik se dugo skrivao pred zakonom.

Konceptualnosemantički odnosi kodirani navedenom rečenicom slični su odnosima opisanim u primjerima (365) i (366), u kojima se paralelizam ostvaruje kroz preklapanje putanja trajektora i orijentira koji ga slijedi, s tim da u ovom slučaju pravilna interpretacija zahtijeva i uspostavu metonimijskoga odnosa tipa CJELINA ZA DIO budući da je imenicom *zakon* označena samo jedna njegova komponenta – policija ili kakva druga institucija koja ga provodi.¹²⁹ Budući da orijentir slijedi kretanje trajektora, a dio procesa skrivanja koji je profiliran nesvršenim glagolom ne uključuje završnu fazu uhićenja od strane policije, na konceptualnoj se razini aktivira svijest o neizmijenjenosti distance koja ih razdvaja, što i ovdje predstavlja motivaciju za instrumentalno kodiranje.

U primjerima (368-370) mogu se pak uočiti metaforička preslikavanja prvotno opisanih statičnih prostornih odnosa karakterističnih za konstrukciju *pred + instrumental* na odnose elemenata u vremenskoj domeni.

(368) Pred njim je lijepa budućnost.

(369) Pred tobom je puno neriješenih pitanja.

(370) Velika su uzbuđenja pred nama.

U navedenim je primjerima predodžba odnosa trajektora i orijentira, tj. kakvoga budućega razdoblja ili događaja i osobe koja ih treba doživjeti, posredovana metaforom VRIJEME JE

¹²⁹ Druga moguća interpretacija istoga primjera uključivala bi pak metonimijski odnos tipa DIO ZA DIO, a cjelina bi u tom slučaju bila općenito vlast, koja se dijeli na sudsku, izvršnu i zakonodavnu, pa u tom slučaju zakon kao DIO zakonodavne vlasti stoji za provoditelje zakona koji su DIO izvršne vlasti.

PROSTOR odnosno podmetaforom VREMENSKI ODNOSI SU PROSTORNI ODNOSI. Samim time određeni dio vremena koji treba proteći do buduće točke susreta trajektora s orijentirrom predstavlja metaforičku distancu analognu prostornoj distanci u prototipnim primjerima, a prezentom glagola *biti* u navedenim je rečenicama profiliran aktualni trenutak u kojemu nastaje iskaz i koji je dovoljno kratak da se ta distanca konceptualizira kao neizmijenjena.

Kod instrumentala s prijedlogom *za* uspostavljaju se vrlo slični odnosi, s tim da je sada trajektor smješten ili se kreće iza, a ne ispred orijentira, što je bio slučaj u primjerima s prijedlogom *pred*. Pritom je i ovdje ključna sastavnica scenarija u kojima su prostorni ili kakvi metaforički odnosi orijentira i trajektora kodirani prijedlogom *za* i *instrumentalom* zapravo neizmijenjena distanca koja ih razdvaja. To je vidljivo u primjerima (371-375).

(371) Razgovaraju za kućom.

(372) Cigareta mu je stajala za uhom.

(373) Cijeli je dan sjedio za računalom.

(374) Od jutra su hodali za nama.

(375) Starac je potrčao za tramvajem.

Rečenicama u primjerima (371-373) kodirani su scenariji u kojima se statičan položaj trajektora određuje s obzirom na lokaciju stražnjega odijela statičnoga orijentira. Pritom je njihova ekvidistantnost kao bitna komponenta instrumentalne sheme paralelizma i ovdje temelj padežnoga kodiranja orijentira. U primjerima (374) i (375) nailazimo pak na dinamične scenarije u kojima trajektori slijede kretanje orijentira, a s obzirom na činjenicu da se obje sastavnice scenarija tijekom glagolskoga procesa kreću sličnom brzinom, i njihova distanca ostaje neizmijenjena, a tom konceptualnosemantičkom činjenicom motivirano je instrumentalno kodiranje orijentira.

U slučaju konstrukcija tipa *za* + *instrumental* posebno su zanimljiva metaforička preslikavanja prostorne domene na domenu emocija, pa ćemo stoga neka od njih detaljnije analizirati na temelju primjera (376-379).

(376) Ja još uvijek čeznem za boljim životom.

(377) Ona i danas žaluje za pokojnikom.

(378) Ne treba tugovati za izgubljenim.

(379) Ludovao je za njom tri godine.

U navedenim primjerima emocionalni se odnos trajektora prema orijentiru metaforički konceptualizira kao konstantno praćenje nedostupnoga i željenoga objekta u želji da ga se dostigne. Tako je u primjeru (376) odnos trajektora (*ja*) prema orijentiru (*bolji život*) kodiran instrumentalom budući da potonji kao predmet neostvarene želje neprestano „izmiče“ onomu koji mu teži, ali je osoba bez obzira na to i dalje fokusirana na njega i tako ga metaforički nastavlja slijediti u težnji da ga napokon dostigne. Prilikom takve metaforičke usmjerenosti prema željenom objektu, koja iz nekog razloga ne rezultira njegovim konačnim dostizanjem, distanca koja dijeli trajektor od orijentira tijekom cjelokupnoga glagolskoga procesa ostaje konstantna, tj. neizmijenjena, što predstavlja konceptualnosemantičku motivaciju za instrumentalno kodiranje. Slična je i situacija u primjeru (377), budući da scenarij žalovanja za pokojnikom uključuje i svijest o njegovoj nepovratnosti, a sama se smrt često, sukladno konceptualnoj metafori ŽIVOT JE PUTOVANJE, i konceptualizira u prostornim okvirima kao *put bez povratka, odlazak na drugi svijet* i sl. Nakon smrti ožalošćena je osoba duže ili kraće vrijeme fokusirana na predodžbu pokojnika, ali mu on sam ostaje zauvijek nedostižan, a takva se situacija uklapa u strukturni okvir koji nam pruža scenarij prostornoga praćenja orijentira od strane trajektora budući da je onaj koji žali trajno fokusiran na osobu za kojom žali i kojoj bi se ponovno htio približiti, no ona mu ostaje nedostupna od početka do kraja procesa budući da se distanca koja ih razdvaja ne smanjuje. Ta konceptualnosemantička činjenica koja se ostvaruje uslijed opisanoga metaforičkoga preslikavanja zaslužna je i ovdje za instrumentalno kodiranje orijentira. Situacija je slična i u primjeru (378), gdje se govori o tugovanju za neodređenom izgubljenom stvari kao orijentirrom koji je tijekom procesa jednako metaforički udaljen od trajektora u svim fazama glagolskoga procesa, dok u primjeru (379) glagol *ludovati* zapravo znači neuzvrraćeno voljeti koga i njegova je uporaba utemeljena na metafori STRAST JE LUDILO, budući da osoba trajno obuzeta ljubavlju po svom ponašanju postaje slična osobi koja uslijed obuzetosti kakvim psihičkim poremećajem ne može kontrolirati svoje postupke. S obzirom da je takva ljubav neuzvrćena, a strast koja ju prati nezadovoljena, i ovdje se odnos između trajektora i orijentira metaforički konceptualizira kao trajno trajektorovo „praćenje“ orijentira koji mu neprestano izmiče. S obzirom na karakterističnu ekvidistancu između trajektora i orijentira u svim fazama tako konceptualiziranoga procesa, instrumental je i u ovom slučaju pogodan za kodiranje orijentira kao elementa za kojim se metaforički kreće trajektor. Preslikavanje prostornoga odnosa ekvidistance na odnose elemenata u vremenskoj domeni vidljivo je pak u primjerima (380) i (381).

(380) Dogovorit ćemo se za ručkom.

(381) Razgovarali su za misom.

U navedenim je primjerima, ponovno u skladu s linearnim poimanjem vremena, na konceptualnoj razini prisutan paralelizam u odnosu agentivnih trajektora koji sudjeluju u navedenim glagolskim procesima (*dogovoriti se, razgovarati*) i tijeka kakvog događaja koji se metaforički poklapa s odvijanjem glagolske radnje (*ručak, misa*). Metaforički paralelizam može se na konceptualnoj razini ostvariti i između dvaju događaja ili vremenskih razdoblja u neposrednom kronološkom slijedu, što je vidljivo u primjerima (382-384).

(382) Za sukobom je uslijedilo primirje.

(383) Prolazi mi dan za danom.

(384) Propuštao je godinu za godinom.

U navedenim se primjerima, u skladu s konceptualnom metaforom VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE, događaji (*sukob* i *primirje* u primjeru (382)) i razdoblja (*dani* i *godine* u primjerima (383) i (384)) na vremenskoj osi konceptualiziraju kao fizički objekti koji se kreću i promiču jedni za drugima pred statičnim promatračem, pa ta činjenica predstavlja izravnu poveznicu s prototipnim scenarijima prostornoga kretanja u ranije opisanim primjerima.

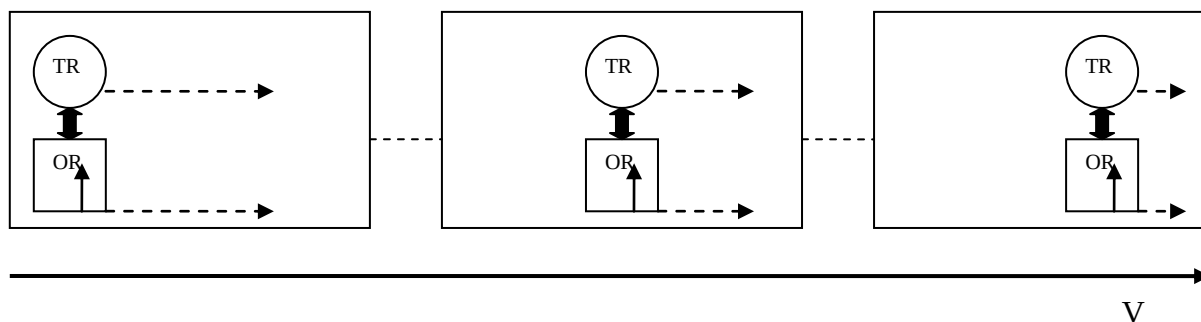
2.5.2.3 Instrumental s prijedlozima *nad(a)* i *pod(a)*

U slučaju uporabe instrumentala s prijedlogom *nad(a)* konceptualnosemantički odnosi vrlo su slični onima koji su već opisani u prethodnom poglavlju, s tim da se, naravno, u ovom slučaju trajektor tijekom glagolskoga procesa nalazi poviše orijentira, ali je na razini kodiranih scenarija i dalje jasno uočljiva komponenta njihove ekvidistantnosti tijekom glagolskoga procesa, koju i u ovom slučaju smatramo konceptualnosemantičkim temeljom instrumentalnoga kodiranja orijentira. Distanca koja dijeli trajektor od orijentira i u tim se scenarijima ne smanjuje niti se povećava, tj. od početka do kraja glagolskoga procesa, bilo da on uključuje kretanje ili je statičan, ostaje jednaka. Ta činjenica, ponovimo, predstavlja izravnu poveznicu sa shemom paralelizma koja objedinjuje instrumentalna značenja i koja je utemeljena na prototipnom prostornom scenariju zajedničkoga usmjerenoga kretanja trajektora i orijentira, tijekom kojega se distanca između tih dvaju elemenata konceptualne strukture također ne mijenja, već ostaje identična od početka do kraja njihovoga kretanja. U

slučaju dinamičnih scenarija koncept paralelizma ostvaruje se na vrlo izravan način, što je vidljivo i u primjeru (385).

(385) Policijski helikopter letio je nad jurećim vlakom.

Rečenica u primjeru (385) označava dinamičan scenarij pri kojemu se trajektor tijekom procesa koji je profiliran nesvršenim glagolom *letjeti* nalazi poviše orijentira.¹³⁰ Pritom su putanje koje svojim kretanjem opisuju trajektor i orijentir paralelne, a distanca koja ih razdvaja jednaka je u svim fazama glagolskoga procesa. Po toj je činjenici opisani scenarij sličan prototipnim scenarijima zajedničkoga usmjerenog kretanja u socijativnom značenju, a samim time i uklopiv u objedinjujuću instrumentalnu shemu. Slika 82. donosi konceptualni prikaz takvih dinamičnih scenarija, u kojima je orijentir instrumentalno kodiran na temelju očitoga uklapanja u instrumentalnu shemu paralelizma. Jasno, simboli na slici 82. imaju identična značenja kao i oni u konceptualnim prikazima odnosa kodiranih konstrukcijama *pred + instrumental* i *za + instrumental*, dok okomita strelica unutar orijentira sugerira vertikalni položaj, tj. položaj njegovoga gornjega dijela.

Slika 82. Konstrukcije tipa *nad + instrumental* u dinamičnim scenarijima kao ostvaraj shematičnoga koncepta paralelizma

Situacija je, naravno, nešto drukčija u slučajevima kada se konstrukcijom *nad + instrumental* kodira orijentir, tj. njegov odnos prema trajektoru u kakvom statičnom scenariju, kao što se može vidjeti i iz primjera (386-388).

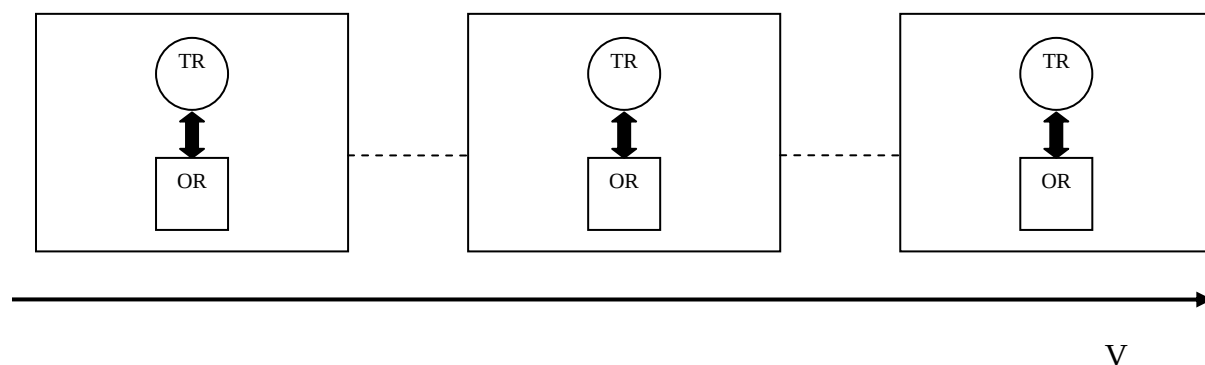
¹³⁰ Važno je napomenuti i da se uporabom prijedloga *nad* i *pod* u prostornim značenjima najčešće profilira udaljenost trajektora i orijentira koja je znatno manja od udaljenosti kodirane prijedlozima *ispod* i *iznad*, a isto važi i za uporabu prijedloga *za* i *pred* u opreci prema prijedlozima *iza* i *ispred*.

(386) Bjegunac je stajao nad dubokim ponorom.

(387) Majka je cijelu noć bdjela nad bolesnim djetetom.

(388) Nad vratima visi stara ploča s natpisom.

Primjeri (386-388) ne uključuju glagole kretanja, već označuju statične scenarije, ali bitnu komponentu nepromjenjivosti distance koja tijekom statičnog glagolskog procesa dijeli trajektora i orijentir u njima možemo vrlo lako uočiti. Dakle tijekom procesa označenih glagolima *stajati*, *bdjeti* i *visjeti* odnos između trajektora i orijentira (*bjegunca* i *ponora* u primjeru (386), *majke* i *djeteta* u primjeru (387) i *ploče* i *vrata* u primjeru (388)) ne uključuje ni udaljšavanje ni priblijšavanje, već početna distanca koja ih dijeli ostaje neizmijenjena sve do svršetka procesa. Po toj su konceptualnosemantičkoj komponenti navedeni primjeri slični gore opisanim primjerima koji uključuju scenarije kretanja i u kojima su dinamični prostorni odnosi između trajektora i orijentira također determinirani prijedlogom *nad*, a instrumentalno kodiranje orijentira motivirano je paralelizmom putanje njegova kretanja s putanjom kretanja trajektora, iz čega proizlazi i nepromjenjivost distance koja ih dijeli. U skladu s tim, slika 83. donosi konceptualni prikaz statičnih scenarija u kojima je prostorni odnos trajektora i orijentira profiliran prijedlogom *nad*, a sam je orijentir na temelju opisanih konceptualnosemantičkih činjenica također kodiran instrumentalom.

Slika 83. Statični scenariji kodirani konstrukcijom *nad* + *instrumental* kao parcijalna elaboracija shematičnoga koncepta paralelizma

Naravno, i metaforičke ekstenzije ovoga tipa prostornih odnosa brojne su i česte, a njihova interpretacija utemeljena je u tim slučajevima najčešće na orijentacijskim konceptualnim metaforama poput, primjerice, metafore DOBRO JE GORE, tj. njezinih podmetafora

DAROVITOST JE GORE, KVALITETA JE GORE, ZNANJE JE GORE, VLAST JE GORE, KONTROLA JE GORE, POBJEDA JE GORE i sl.

(389) On je po darovitosti svakako bio nad svojim vršnjacima.

(390) Mercedes je automobil nad automobilima.

U primjeru (389) razlika u darovitosti između jednoga učenika i njegovih vršnjaka konceptualizira se kroz uspostavu distance na vertikalnoj vrijednosnoj ljestvici, tj. na temelju prostornoga odnosa lociranosti trajektora iznad orijentira, u skladu s već spomenutom metaforom DAROVITOST JE GORE. Ta kognitivna distanca između darovitoga učenika i njegovih vršnjaka tijekom vremena ostaje nepromijenjena, tj. ne smanjuje se niti se povećava, budući da je njihova razlika u kvaliteti trajno obilježje kodiranoga scenarija. U primjeru (390) na sličan se način ostvaruje predodžba razlike u kvaliteti automobila, koja se također temelji na odnosu prostorne lociranosti kvalitetnijega trajektora iznad manje kvalitetnih orijentira, u skladu s konceptualnom metaforom KVALITETA JE GORE.

(391) Vladao je gotovo nad cijelom Europom

(392) Imao je kontrolu nad svim poslovima banke

Primjeri (391) i (392) predstavljaju pak elaboracije orijentacijske konceptualne metafore KONTROLA JE GORE, a odnos između trajektora i orijentira u njima je uspostavljen na sličan način, budući da se odnosi osoba kojima pripada vlast i onih kojima se vlada u primjeru (391) te osoba kojima pripada mogućnost kontrole i onih koje se kontrolira u primjeru (392) konceptualiziraju u okvirima statičnoga prostornoga scenarija supralokativnosti. Taj njihov odnos predstavlja konstantu tijekom dužega vremena, pa samim time metaforička distanca koja razdvaja trajektore i orijentire ostaje neizmijenjena. Upravo na tom metaforički posredovanom aspektu njihova odnosa utemeljeno je i u ovim primjerima instrumentalno kodiranje orijentira.

Stvari izgledaju vrlo slično i u slučaju kodiranja odnosa trajektora i orijentira konstrukcijom *pod + instrumental*, a jedina je bitna razlika to da se položaj trajektora u takvim scenarijima određuje s obzirom na donji dio orijentira, dok se metaforičkim ekstenzijama toga prostornoga koncepta, najčešće u skladu s orijentacijskom konceptualnom metaforom KONTROLA JE GORE odnosno KONTROLIRANI OBJEKTI SU DOLJE, mahom profiliraju različiti aspekti kontroliranosti trajektora, njihovog potencijalnog djelovanja ili

kretanja od strane instrumentalnih orijentira. Rečenicama u primjerima (394-397) označeni su statični prostorni scenariji u kojima je odnos trajektora i orijentira kodiran konstrukcijom *pod + instrumental*.

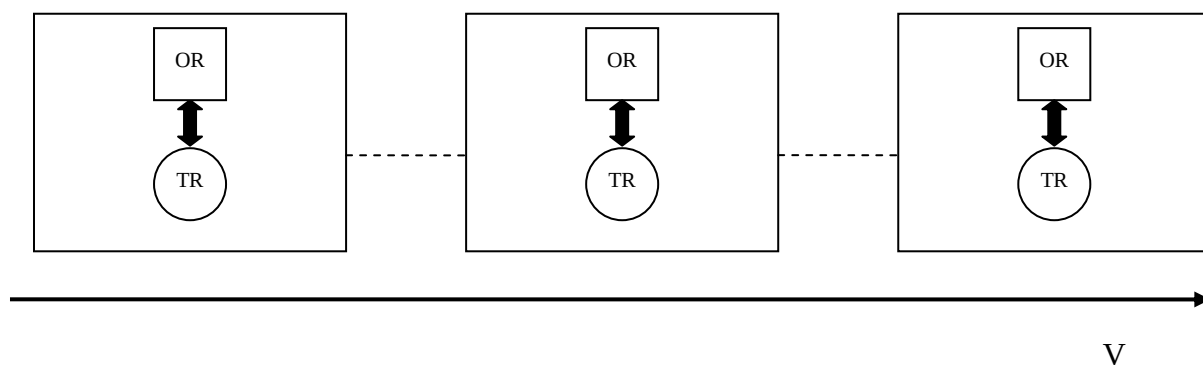
(394) Spavali su pod mostom.

(395) Vrt je pod kućom.

(396) Pod nama je bila provalija.

(397) Olovka ti je pod nosom.

U svim navedenim primjerima zamjetna je prostorna ekvidistanca između orijentira i trajektora tijekom dužega razdoblja, a na toj je činjenici utemeljeno i instrumentalno kodiranje supralociranoga orijentira. Konceptualni prikaz toga tipa odnosa trajektora i orijentira nalazi se na slici 84., za koju, naravno, važe objašnjenja analogna onima u primjeru statičnih scenarija kodiranih konstrukcijom *nad + instrumental*.

Slika 84. Statičnih odnosa kodirani konstrukcijom *pod + instrumental* kao parcijalna elaboracija shematičnoga koncepta paralelizma

Metaforički je pak utemeljena uporaba konstrukcije *pod + instrumental* u primjerima (398-402).

(398) Dobro se osjećamo pod njegovim zapovjedništvom.

(399) Taj je igrač još uvijek pod ugovorom.

(400) Takve dokumente treba čuvati pod ključem.

(401) Vlada stalno radi pod pritiskom.

(402) Bolesnik je sada pod narkozom.

Naime u svim se navedenim primjerima, sukladno kolektivnoj svijesti (koja je, dakako, utemeljena na tjelesnom iskustvu) da prostorno nadređen položaj omogućuje veći stupanj kontrole nad prostorno podređenim entitetima, trajektoriji, koji su na različite načine kontrolirani od strane orijentira, metaforički konceptualiziraju kao fizički objekti smješteni ispod kakvog drugog entiteta. Budući da se opisani odnos ne mijenja tijekom vremena, ostvarena je metaforička ekvidistanca između trajektora i orijentira kao osnovna pretpostavka instrumentalnoga kodiranja u ovom slučaju.

Metaforička ekvidistanca karakteristična je, dakako, i za sam odnos označitelja i označenoga, tj. naziva i onoga koji ga nosi, budući da su oni u većoj ili manjoj mjeri uvijek nerazdruživo vezani, a na toj je činjenici utemeljeno kodiranje odnosa naziva kao orijentira i označenoga koncepta kao trajektora u različitim glagolskim procesima konstrukcijom *pod + instrumental* (*Krije se pod lažnim imenom, Pisao je pod raznim pseudonimima* itd.).¹³¹

2.5.2.4 Instrumental s prijedlogom među

Na semantičkom polu konstrukcija tipa *među + instrumental* odnosi izgledaju vrlo slično. Naravno, prijedlogom *među* profilira se omeđenost, tj. okruženost trajektora većim brojem orijentira, a instrumentalno kodiranje samih orijentira utemeljeno je i ovdje na njihovom paralelizmu s trajektorom u dinamičnim scenarijima odnosno na ekvidistanci trajektora i orijentirâ u statičnim scenarijima. Koncept paralelizma ostvaruje se tako najizravnije uz glagole koji označavaju neki vid kretanja, kao što je slučaj u primjerima (403-405).

(403) Među zlatnim ribicama plivala je i jedna crvena.

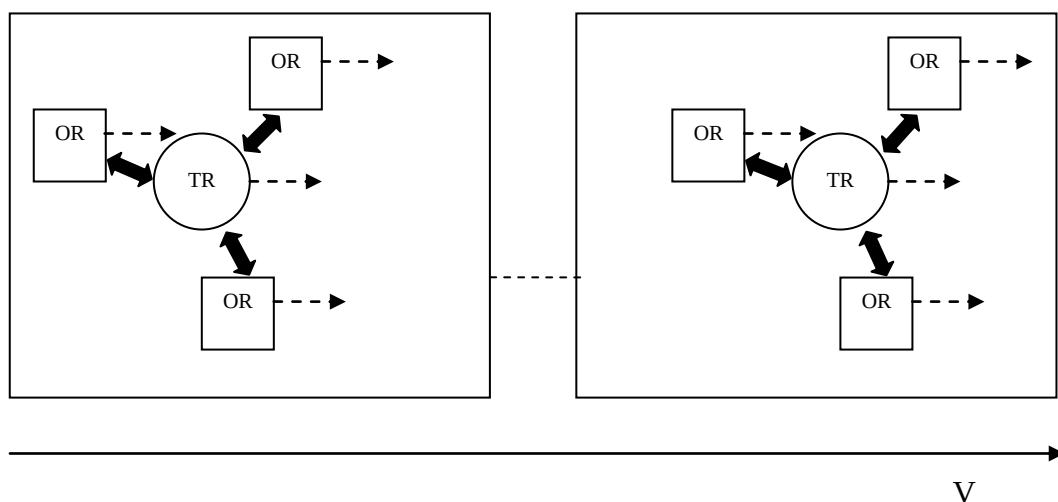
(404) Zalutala lastavica letjela je među vrapcima.

(405) Gradonačelnik je s naporom trčao među aktivnim sportašima.

U svim navedenim primjerima nominativni su trajektorii okruženi većim brojem orijentira čije se instrumentalno kodiranje temelji na odnosu paralelizma i poklapanju putanja koje trajektorii

¹³¹ Zanimljivo je napomenuti kako kodiranje odnosa naziva i njegova nositelja prijedlogom *pod* govori ponešto i o naravi ljudskoga poimanja samoga znaka, budući da je jasno kako označeni koncept, koji je metaforički smješten dolje, u tom smislu prethodi nazivu, koji mu se naknadno pridružuje i uslijed toga je lociran „gore“.

i orijentiri opisuju svojim istosmjernim kretanjem. Naravno, kao rezultat takvoga kretanja javlja se i svijest o stalnosti i nepromjenjivosti prostorne razdaljine koja ih dijeli tijekom cijeloga glagolskoga procesa, tj. o njihovoj ekvidistantnosti tijekom kretanja. Shematski prikaz opisanoga tipa scenarija donosi slika 85.

Slika 85. Združeno kretanje trajektora i većega broja orijentira kao elaboracija sheme paralelizma

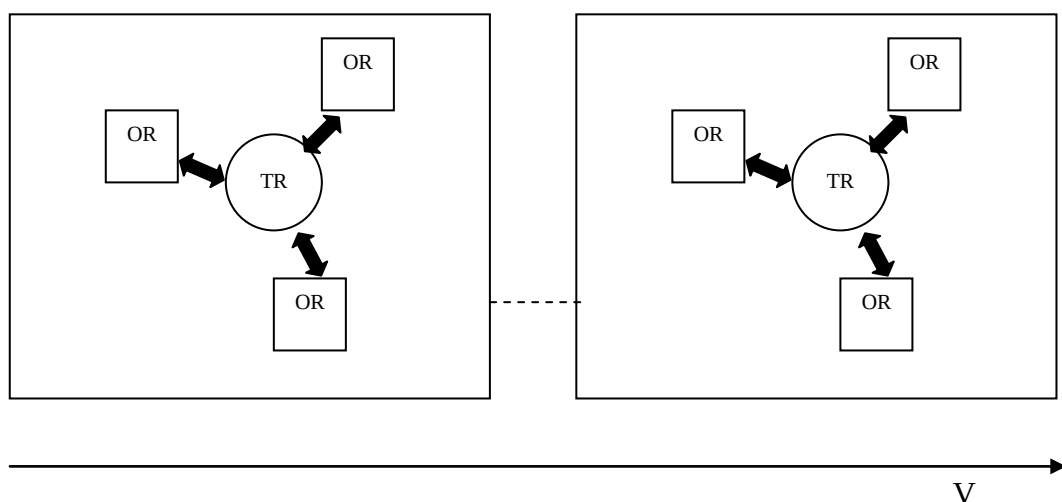
Kao i u ranije opisivanim slučajevima uporabe instrumentala u kombinacijama s prijedlozima *pred*, *za*, *nad* i *pod* u kodiranju dinamičnih prostornih scenarija, na slici 85. koncept paralelizma ostvaruje se na izravan način zajedničkim usmjerenim kretanjem trajektora i orijentirâ koji ga okružuju, a njihov pomak u kasnijoj fazi procesa sugerira se translacijom simbola prema desnoj strani okvira u odnosu na početni položaj s lijeve strane. Dvosmjerne pak strelice i ovdje ukazuju na ekvidistancu između trajektora i orijentirâ kojima je okružen tijekom cijeloga glagolskoga procesa, a to je ujedno i konceptualnosemantička komponenta koja omogućuje instrumentalno kodiranje orijentira u statičnim scenarijima poput onih u primjerima (406-408).

(406) Račun je vjerojatno među knjigama.

(407) Kradljivac je zasigurno još među gostima.

(408) On je uvijek među lijepim ženama.

U primjerima (406-408) prostorna distanca koja dijeli nominativne trajektore od orijentirâ koji ih okružuju ostaje neizmijenjena tijekom neodređenog razdoblja, a na temelju te konceptualnosemantičke činjenice, koja predstavlja izravnu poveznicu s odnosima trajektora i orijentira u prethodno opisanim dinamičnim scenarijima paralelnoga kretanja, sami orijentiri bivaju kodirani upravo instrumentalom. Taj je tip odnosa prikazan na slici 86., na kojoj dvosmjerne strelice upućuju na ekvidistancu, ali izostaje pomak istaknutih elemenata konceptualne strukture u odnosu na prostornu pozadinu koji je karakterističan za dinamične scenarije.

Slika 86. Ekvidistantnost trajektora i orijentirâ u statičnim scenarijima kao parcijalna elaboracija sheme paralelizma

Slične su naravi i konceptualnosemantički odnosi u primjerima (409) i (410), gdje se kvaliteta koja se pripisuje nominativnim trajektorima ostvaruje isključivo u okruženju pripadnika kakve kategorije višega reda.

(409) Psi su najodaniji među životinjama.

(410) Napadači su najskuplji među nogometašima.

Instrumentalom su u tom slučaju kodirani drugi pripadnici nadređene kategorije, tj. druge vrste životinja u odnosu na pse u primjeru (409) i nogometaši s drugim funkcijama u igri u odnosu na napadače u primjeru (410). Sadržaj navedenih rečenica također strukturiramo u skladu s već opisanim konceptualnim okvirom statičnih scenarija u kojima je trajektor

okružen većim brojem orijentirâ, pa stoga pripadnost određene jedinice ili vrste nekoj kategoriji višega reda poimamo kao statičnu smještenost većega broja jedinice ili vrsta u istu skupinu, unutar koje je distanca između pojedinih članova stalna i ne mijenja se.

3. UMJESTO ZAKLJUČKA: KOGNITIVNI MEHANIZMI PADEŽNOGA KODIRANJA I PITANJE AUTONOMIJE SINTAKSE

S obzirom da je jedna od temeljnih postavki kognitivne gramatike, koja u središte svoga proučavanja postavlja značenje jezičnih jedinica utemeljeno na enciklopedijskom znanju i determinirano konkretnim uporabnim kontekstima, to da su jezične strukture zapravo odraz struktura ljudskoga uma, a jezik je na taj način postavljen u dinamičan odnos s ostalim ljudskim kognitivnim sposobnostima (prije svega s vizualnom percepcijom), autor ovoga rada smatra potrebnim na samome kraju detaljnije obrazložiti kognitivne principe i mehanizme koji prema njegovom mišljenju, a u skladu s analizom semantike kosih padeža u središnjem dijelu, omogućuju pravilno padežno kodiranje.

Ponovimo još jednom, značenja simboličnih jedinica, tj. njihovi semantički polovi kao konvencionalizirana konceptualna ustrojstva, ostvaruju se u konkretnim uporabnim kontekstima kroz konceptualizaciju, a sama konceptualizacija podrazumijeva i uključuje vizualizaciju¹³², koja je neostvariva i nezamisliva izvan prostorne domene. Slijedom toga možemo ustvrditi, a u tome nam daju za pravo i neke općepoznate neurološke postavke (usp. poglavlje 1.6.2 koje govori o teoriji prostorno zasnovanih *kognitivnih mapa* kao univerzalnih strukturnih okvira na kojima se temelji velik dio ljudske spoznaje), kako je samo značenje u cijelosti, izravno ili posredno, utemeljeno na prostornim odnosima.

Simbolične su jezične jedinice, bilo da prema tradicionalnim podjelama pripadaju gramatičkoj ili leksičkoj razini, zapravo konvencionalizirani spojevi izraza i sadržaja, tj. konvencionalnoga glasovnoga ustrojstva koje predstavlja njihov fonološki pol i konvencionalnoga konceptualnoga ustrojstva koje čini njihov semantički pol. Bitno je još jednom naglasiti da kognitivna gramatika ne uspostavlja gore navedenu podjelu razina jezičnoga opisa, već leksik i gramatiku promatra kao kontinuum¹³³:

¹³² U prilog tomu, zanimljivo je napomenuti, govori i sama etimologija glagola *predočavati* odnosno odglagolske imenice *predočavanje*, što je hrvatski ekvivalent pojmu konceptualizacije.

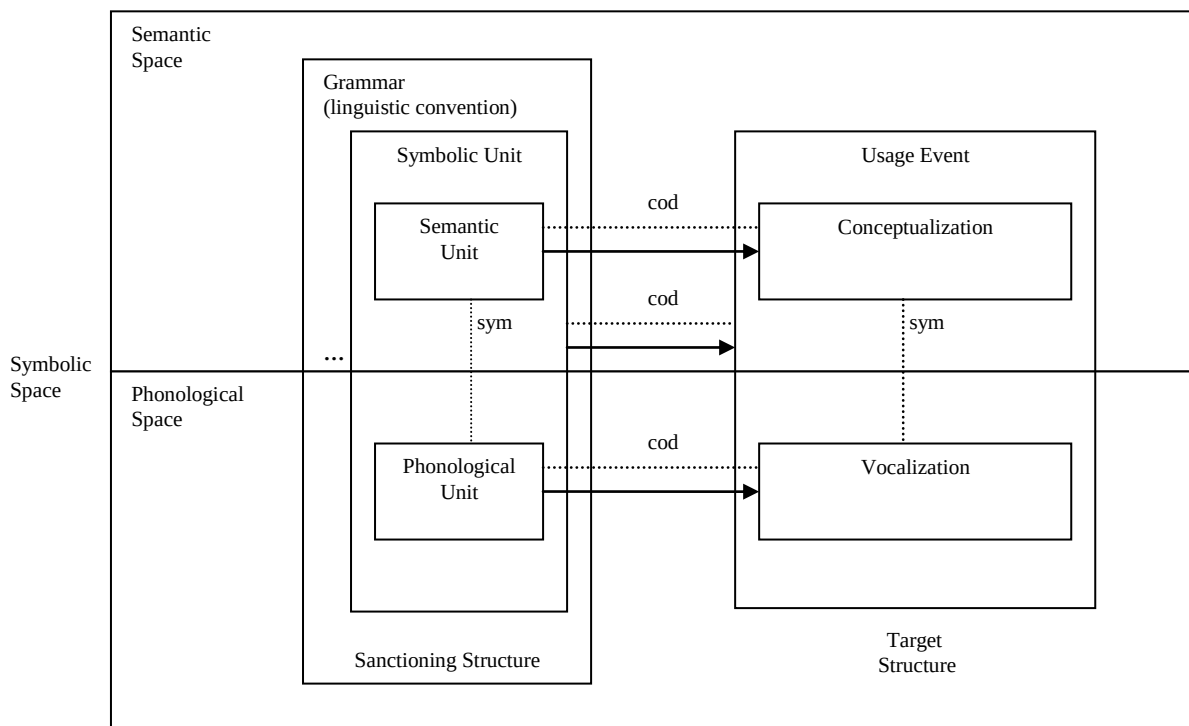
¹³³ Preciznije, kognitivna gramatika poznaje navedenu razliku, no ona se smatra arbitrarnom.

Grammatical structure is claimed to be symbolic in character: it consists in the conventional symbolization of semantic structure **and forms a continuum with lexicon** [istaknuo G. T. F.]. (Langacker 1987: 76)

Sve jedinice gramatičke strukture, a to, dakako, uključuje i morfološki ostvarene padeže, simbolične su naravi i mogu se opisati kao konvencionalizirane veze fonoloških i semantičkih jedinica, tj. određenoga konvencionalnoga fonološkoga ustrojstva s istim takvim semantičkim ustrojem. Prema R. Langackeru, navedeni polovi simboličnih jedinica ostvaruju se u *fonološkom i semantičkom prostoru*, koji predstavljaju temeljne aspekte strukturiranja ljudske spoznaje.¹³⁴ U skladu s takvim viđenjem, isti autor odnos fonološkoga i semantičkoga prostora, gramatike i samoga čina jezične uporabe prikazuje na sljedeći način:

¹³⁴ Cognitive grammar posits just three basic types of structures: **semantic**, **phonological**, and **symbolic**. Symbolic structures are obviously not distinct from the others, but rather combine the two. A symbolic structure is **bipolar**, consisting of a **semantic pole**, a **phonological pole**, and the association between them. I will assume that one can validly postulate **semantic space** and **phonological space** as two broad aspects of human cognitive organization. We can think of semantic space as the multifaceted field of conceptual potential within which thought and conceptualization unfold; a **semantic structure can then be characterized as a location or a configuration in semantic space**. Mapping out the various domains of semantic space and their interrelationships, at least in rudimentary terms, is clearly prerequisite to any kind of definitive semantic analysis [istaknuo G. T. F.].

Phonological space, similarly, is our range of phonic potential, i. e. our capacity to deal with sounds, and with speech sounds as a special case. Linguists are not at all unaccustomed to thinking about phonic potential in spatial terms. For example, a vowel chart showing the high-low and front-back parameters represents an attempt to map out the domain of phonological space; it characterizes a range of articulatory potential, and a vowel articulation can be defined (at least in part) as a location within this range. A speech spectrogram, plotting energy distribution along the parameters of time and frequency, is a graphic display of sounds from the acoustic standpoint; a sound can be defined acoustically as a configuration (e.g. a particular formant structure) in this spatially conceived domain. Though semantic space is far more complex and harder to elucidate, I see no reason to doubt that it can in principle be handled in similar fashion. The notions of semantic and phonological space may not yet be fully substantive, but neither are they inherently mysterious; it will be more profitable to work towards explicating these notions than to reject them out of hand. (Langacker 1987: 76-77)

Slika 87. Odnos fonološkoga i semantičkoga prostora, gramatike i komunikacijskoga konteksta (Langacker 1987: 77)

Polazeći od navedene definicije fonološkoga i semantičkoga prostora (nap. 71), R. Langacker definira i treći temeljni aspekt ljudske kognitivne organizacije – bipolarni simbolički prostor koji zapravo predstavlja kombinaciju (ili, preciznije rečeno, koordinaciju) fonološkoga i semantičkoga prostora. Simbolično gramatičko ustrojstvo može se dakle definirati kao konfiguracija u simboličkom prostoru. Preciznije, simbolična struktura sastoji se od semantičke strukture kao jednoga pola, fonološke strukture kao drugoga pola i poveznice koja ta dva pola čvrsto sjedinjuje. Na gornjoj su slici poveznice između semantičkoga i fonološkoga pola prikazane okomitim isprekidanim crtama s oznakom *sym*, a takva mentalistička koncepcija jezičnih jedinica automatski nas, naravno, navodi na uočavanje analogije između Langackerovih pojmova *fonološka jedinica*, *semantička jedinica* i *simbolična jedinica* i njihovih strukturalističkih ekvivalenata *označitelj (izraz)*, *označenik (sadržaj)* i *jezični znak*.¹³⁵ Vodoravne isprekidane crte sa simbolom *cod* označavaju pak

¹³⁵ Ipak je vrlo važno napomenuti da se u strukturalističkim metodološkim okvirima o *označitelju (izrazu)*, *označeniku (sadržaju)* i *jezičnom znaku* govori samo u kontekstu leksičkih jedinica, dok se analogni Langackerovi pojmovi *fonološka jedinica*, *semantička jedinica* i *simbolična jedinica* odnose na jedinice svih razina jezičnoga opisa. Te se razine, ponovimo, u metodološkim okvirima kognitivne gramatike ne odvajaju strogo, već samo arbitrarno, dok se načelno smatra kako one tvore kontinuum.

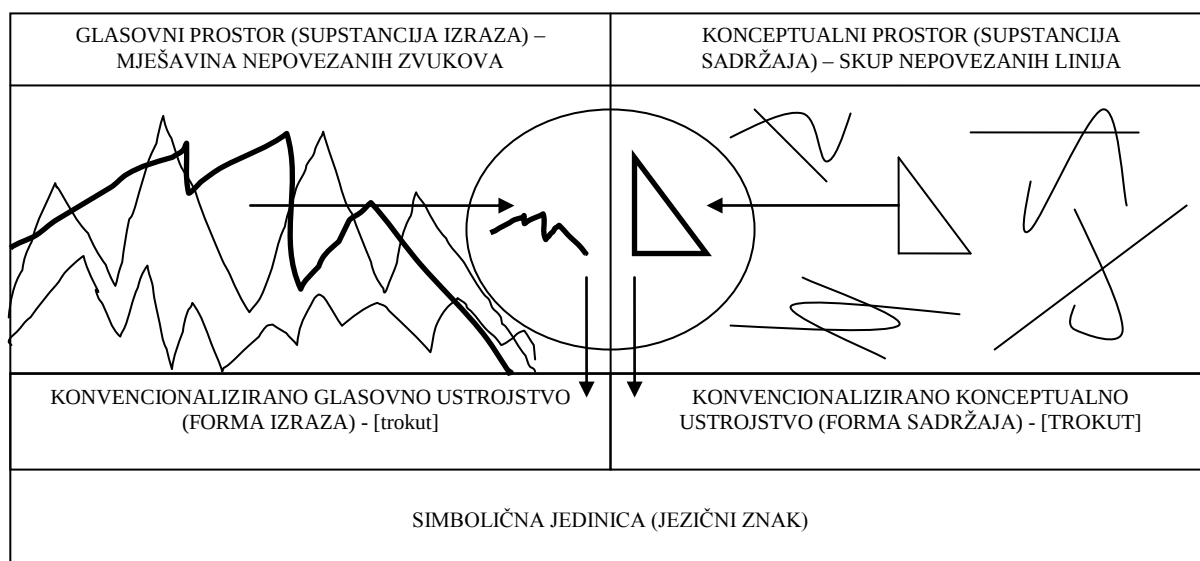
gramatičko kodiranje. One predstavljaju poveznicu između gramatike kao uređenoga sustava, tj. strukturiranoga inventara konvencionalnih jezičnih jedinica s jedne strane i konkretnih uporabnih konteksta s druge strane. Simbol *cod* podrazumijeva, dakle, proces gramatičkoga kodiranja prilikom formiranja iskaza, a pritom gramatička sastavnica kao strukturirani inventar konvencionalnih jedinica simbolične naravi ima ulogu ovjeravatelja (engl. *sanctioning structure*) upotrijebljenoga iskaza, tj. ciljne strukture (engl. *target structure*).¹³⁶ Da pojasnimo, to znači da je svako uspješno gramatičko kodiranje omogućeno **nužnom količinom preklapanja između konceptualiziranoga sadržaja u konkretnom uporabnom kontekstu i konvencionalnoga koncepta koji predstavlja semantički pol gramatičke jedinice, kao i nužnom količinom preklapanja glasovnoga ostvaraja u konkretnom uporabnom kontekstu s konvencionaliziranim fonološkim polom iste jedinice.** Ako, primjerice, simboličnu jedinicu poput imenice *drvo* prikazemo kao koordinaciju fonološke jedinice [drvo] i semantičke jedinice koja odgovara konceptu (predodžbi) velike uspravne biljke koja raste iz zemlje i ima stablo i krošnju s lišćem¹³⁷, nužna razina preklapanja semantičkih polova bit će zadovoljena i ukoliko predodžba u konkretnom uporabnom kontekstu uključuje drvo bez lišća tijekom zime ili pak drvo viđeno iz zraka, a ne iz uobičajene ljudske perspektive. Isto će tako nužna razina preklapanja fonoloških polova konvencionalne i upotrijebljene jedinice biti zadovoljena ukoliko realizacija fonema [v] bude nešto otvorenija nego što je to uobičajeno, sve dok ne postoji mogućnost njegova miješanja s nekim drugim fonemom. U tom će smislu, uz navedena minimalna odstupanja koja se mogu tolerirati, upotrijebljena jedinica biti ovjerena od strane simbolične strukture koja predstavlja jezičnu konvenciju i na fonološkoj i na semantičkoj razini.

Osim analogije sa strukturalističkim terminima *izraza* i *sadržaja jezičnoga znaka* koja se čitatelju nameće prilikom proučavanja Langackerovih definicija *fonološkoga* i *semantičkoga pola simbolične jedinice*, u opisanom se modelu može uočiti još jedna vrlo

¹³⁶ Symbolization is the relation between a structure in semantic space and one in phonological space, whether this relationship constitutes a unit in the grammar of a language or is created on the spot as a specific usage event. Coding, on the other hand, takes place across the boundary between convention and usage. It is a matter of finding an appropriate target structure that „fits“ a sanctioning unit within some expected range of tolerance. **Note that a tolerably good fit must be achieved at both poles in a typical instance of use: the conceptualization must be plausibly categorized by the semantic unit to which it corresponds, and similarly, the vocalization, by the corresponding phonological unit (which must symbolize the semantic unit)** [istaknuo G. T. F.]. The overall coding relation between the sanctioning symbolic unit and the target is therefore derivative of the individual coding relations at the semantic and phonological poles. (Langacker 1987: 77)

¹³⁷ Iako se mogu navesti i drukčiji primjeri, ovdje radi jednostavnosti opisujemo za naše podneblje prototipian primjerak drveta.

zanimljiva analogija, a ona je vezana uz pojmove *fonološkoga* i *semantičkoga prostora*, u kojima se navedeni polovi ostvaruju. Fonološki prostor, u kojemu se ostvaruju konkretna glasovna ustrojstva, zapravo predstavlja ukupnost ljudskoga glasovnog potencijala. S druge strane, semantički prostor, u kojemu se ostvaruje sama predodžba, nije ništa drugo nego ukupnost ljudskoga konceptualnoga potencijala. Drugim riječima, fonološki i semantički prostor zapravo su „građevni materijal“ od kojega su načinjeni izraz i sadržaj. Oni predstavljaju ukupan glasovni i konceptualni potencijal, a konvencionalizirana fonološka i semantička ustrojstva u određenom jeziku njihovu realizaciju, tj. aktualizaciju. Stoga fonološki prostor predstavlja *supstanciju izraza*, a konvencionalno fonološko ustrojstvo kao što je [drvo] pak *formu izraza*. S druge strane, semantički prostor predstavlja *supstanciju sadržaja*, a konvencionalno konceptualno ustrojstvo kao što je predodžba drveta *formu sadržaja*. Naravno, simetrična raščlamba izraza i sadržaja na njihovu formu i supstanciju karakteristična je za danski strukturalizam (usp. Hjelmslev 1980 [1943]: 51-60), kao i stalno naglašavanje činjenice da je sâm jezik forma, a ne supstancija.¹³⁸ Opisana terminološka analogija prikazana je i pojašnjena slikom 88. na primjeru imenice *trokut*.

Slika 88. Danski strukturalizam i kognitivna gramatika – terminološka analogija

¹³⁸ Iako Hjelmslev supstancijom izraza i supstancijom sadržaja ne smatra ukupnost glasovnog materijala odnosno izvanjezičnih fenomena, već samo glasovni sastav, tj. fizički ostvaraj konkretne jedinice o kojoj je riječ, odnosno, kada je riječ o supstanciji sadržaja, konkretni izvanjezični predmet kao referent iste te jezične jedinice, navedena analogija može se uspostaviti budući da sama supstancija izraza pripada glasovnom prostoru u kojemu se realizira, dok supstancija sadržaja, analogno tomu, pripada ukupnosti izvanjezičnih fenomena, tj. konceptualnom prostoru.

Ako gornju sliku povežemo s odnosima na slici 87., uvidjet ćemo da ona prikazuje lijevu polovicu prethodne slike, tj. samu jezičnu konvenciju, ali ne i njezin ostvaraj u nekom uporabnom kontekstu. No kao što je gore već istaknuto, da bi predodžba koja nastaje u konkretnom uporabnom kontekstu (usp. desni dio slike 87.) bila pravilno gramatički kodirana, tj. da bi se uspješno povezala s određenom semantičkom jedinicom i, slijedom toga, označila pripadajućim glasovnim ustrojstvom u svrhu komunikacije, između nje (konkretna predodžba) i toga konvencionaliziranoga konceptualnoga ustrojstva mora biti ostvarena dovoljna razina preklapanja. Stoga je u okviru ovoga rada, barem prema mišljenju njegova autora, vrlo važno barem pokušati odgovoriti na koji se način i u skladu s kojim mehanizmima pojedinačnoj predodžbi pridružuje određena sadržajna forma kada je u pitanju semantika kosih padeža. U pokušaju davanja odgovora na navedeno pitanje zadržat ćemo se na području kognitivne lingvistike, budući da metodološki aparat kojim ona raspolaže pruža i za to vrlo dobro polazište.

Jedna od podteorija kognitivne lingvistike jest i *teorija konceptualne integracije*. Pomoću te teorije u narednom će se dijelu ovoga poglavlja **padežno kodiranje** pokušati prikazati kao **proces koji je u potpunosti utemeljen na semantičkim odnosima i samim time duboko prožet prostornim konceptima**. No prije toga treba ukratko pojasniti samu bit teorije konceptualne integracije, kao i kontekst njezina nastanka u okvirima kognitivne lingvistike.

3.1 Teorija konceptualne integracije i padežno kodiranje

Teorija *konceptualne integracije* (CIT ili Conceptual Blending) razvila se tijekom posljednjih petnaestak godina, uglavnom u radovima Gillesa Fauconniera i Marka Turnera (Fauconnier-Turner, 1996, 1998, 1999, 2002; Turner-Fauconnier, 1995, 2000).¹³⁹ Međutim pretpostavke za njezin nastanak stvorene su petnaestak godina ranije, unutar teorije *konceptualne metafore* (CMT) (Lakoff, Johnson, 1980; Lakoff, 1987) koja je navela Fauconniera i Turnera na zauzimanje bitno drukčijega gledišta u proučavanju dinamike kognitivnih procesa. Naime teorija konceptualne metafore podrazumijeva standardan **dvodomenski** pristup u interpretaciji figurativnih iskaza. Navedena teorija bavi se uglavnom

¹³⁹ Važno je napomenuti i da je sama *teorija konceptualne integracije* izrasla iz prethodno uspostavljene *teorije mentalnih prostora* (Fauconnier-Turner 1994).

konvencionalnim metaforičkim izričajima koji su široko rasprostranjeni među pripadnicima određene kulture¹⁴⁰ i motivirani zajedničkom konceptualnom metaforom

Jedan je od klasičnih primjera funkcioniranja dvodomenskoga modela konceptualne metafore opis konceptualizacije bijesa posredstvom konceptualne metafore BIJES JE VRUĆINA. Ta je metafora izrazito plodna u brojnim jezicima i kulturama te su joj stoga posvećeni brojni radovi (Kövecses, 1986; Lakoff, 1987; Lakoff and Kövecses, 1987). Bjes kao emocija u ljudskom konceptualnom sustavu predstavlja apstraktnu domenu koja izmiče mogućnostima „izravne“ predodžbe. Stoga se on vrlo često konceptualizira putem posrednika – konkretnije i fizičkom iskustvu bliže domene vrućine, čiji se pojedini elementi povezuju s elementima bijesa po principu analogije, tj. međusobne sličnosti pojedinačnih elemenata dvaju scenarija. Na primjeru konceptualne metafore BIJES JE VRUĆINA i njoj pripadajuće podmetafore BIJES JE VRUĆA TEKUĆINA U ZATVORENOJ POSUDI mogu se objasniti brojni konvencionalni metaforički iskazi (primjerice *kipjela je od bijesa, dizali su mu tlak, eksplodirat ću, pušilo mu se iz ušiju* i sl.), uz stalni naglasak na poveznicama između konkretne domene izvora i apstraktne domene cilja, tj. između scenarija ključanja tekućine u zatvorenoj posudi i scenarija bjesne osobe. Konceptualna metafora služi nam dakle poput svojevrsne „proteze“, priručnoga mentalnoga alata kojim se koristimo kada neki izvanjezični fenomen ne možemo pojmiti jednostavnim i izravnim načinima uvida u stvarnost.

Teorija konceptualne metafore usredotočena je, kako vidimo, na mentalnu prezentaciju iskustava koja su konceptualno teže dostupna putem konvencionalnih iskaza motiviranih određenom konceptualnom metaforom. Iz toga proizlazi i prva zamjerka koja je upućena na njezinu adresu, a tiče se činjenice da ta teorija ne uspijeva objasniti velik broj figurativnih iskaza koji nisu motivirani konceptualnim metaforama. Primjer su takvih slučajeva rečenice *Ovaj je kirurg pravi mesar, Novi rekorder prestigao je svoga davnog prethodnika za dvije stotine sekunde u samoj završnici utrke* i sl. Ti su primjeri figurativne naravi, ali ih ne možemo objasniti nijednom postojećom konceptualnom metaforom, tj. ne uklapaju se u standardni dvodomenski model kojim se služi TCM. Tim modelom ne može se rasvijetliti složenost i dinamika kognitivnih procesa zastupljenih tijekom misaonih operacija koje pokreće interpretacija iskazâ navedenoga tipa.

Upravo takvi nedostaci glavni su razlog nastanka i razvoja višeprostrornoga modela teorije konceptualne integracije koja, kako je već rečeno, tijekom posljednjih petnaestak godina doživljava velik zamah. Njome je stvoren novi okvir za analiziranje analogije,

¹⁴⁰ O međusobnoj uvjetovanosti konceptualne metafore i kulturnoga konteksta vidi u Kövecses (2005, 2006).

interpretaciju protučinjeničnih iskaza i drugih jezičnih i kognitivnih fenomena, pa je uskoro došlo i do oštre konkurencije između novonastale teorije i teorije konceptualne metafore, budući da pobornici teorije konceptualne integracije često smatraju kako višeprostorni model kojim se u svome opisu služe ima veću objasnidbenu moć te kao takav može obuhvatiti i konceptualnu metaforu kao jedan od svojih podtipova.

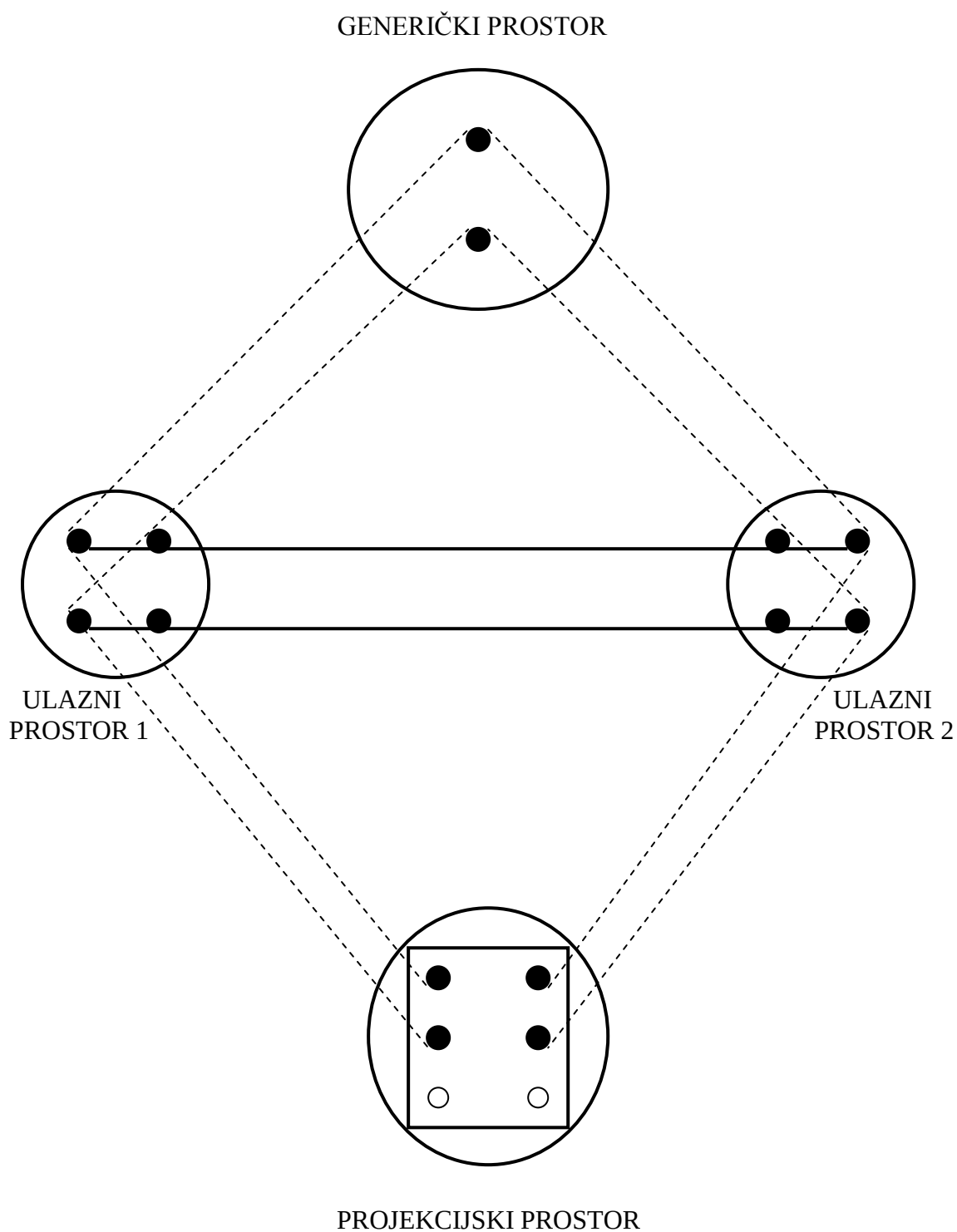
Teorija konceptualne integracije nužno uvažava i preuzima rezultate do kojih je u istraživanju došla teorija konceptualne metafore, ne osporavajući njezin udio u dinamici kognitivnih procesa na koju je primarno usmjerila svoje proučavanje. Prva, a ujedno i ključna razlika između dviju teorija tiče se dakle broja mentalnih prostora koji se unutar dvaju modela pretpostavljaju. Teorija konceptualne metafore tako barata dvama prostorima, koji se u okviru te teorije nazivaju **domenom izvora i cilja**, a između njih postoje **izravne poveznice** koje se uspostavljaju prema načelu analogije, tj. sličnosti između elemenata koji ih čine i odnosa u kojima se ti elementi nalaze. U suprotnosti prema dvodomenskom modelu teorije konceptualne metafore, Fauconnier i Turner uspostavljaju tzv. **višeprostorni model** prikazan na slici 86., koji u prototipnim primjerima¹⁴¹ uključuje:

- ulazni prostor 1 i 2 koji su srodni domeni izvora i cilja konceptualne metafore
- generički prostor koji sadrži elemente zajedničke dvama ulaznim prostorima i predstavlja njihovu neizravnu poveznicu te licencira preslikavanja iz jednoga u drugi ulazni prostor
- projekcijski prostor¹⁴² (engl. *blend*) koji je ključan za interpretaciju iskaza jer se u njemu pojavljuje potpuno nov scenarij, sastavljen od elemenata iz dvaju ulaznih prostora.

Vidimo kako se teorija konceptualne integracije služi pojmom **mentalnih prostora**, za razliku od **domena** koje pripadaju teoriji konceptualne metafore. Upravo se time stavlja naglasak na tijek i dinamiku kognitivnih procesa umjesto pukoga prikaza njihovih rezultata, budući da se mentalni prostori definiraju kao mali konceptualni paketi koji nastaju za vrijeme mišljenja i govorenja sa svrhom lokalnoga razumijevanja i djelovanja, a međusobno su povezani i mogu se mijenjati širenjem mišljenja i diskursa.

¹⁴¹ U ovome radu nećemo se baviti modelima konceptualne integracije koji uključuju tri i više ulaznih prostora ili umnožene projekcijske prostore, već ćemo se zadržati na prikazu funkcioniranja njezinoga temeljnog modela.

¹⁴² Ovaj mentalni prostor posjeduje vlastitu logiku, dinamičan je i otvoren prema različitim mogućnostima interpretacije, uvjetovanim znanjem, iskustvima, maštom i sposobnostima predočavanja pojedinca (usp. Fauconnier, Turner 2002).

Slika 89. Temeljni model konceptualne integracije (Fauconnier, Turner 2002:46)

Kako bismo dodatno pojasnili logiku procesa konceptualne integracije, poslužit ćemo se slikovitim izvanjezičnim primjerom pomoću kojega Fauconnier i Turner (2002) objašnjavaju njezin prototipni model. To je poznata zagonетка o budističkom redovniku koji

se jednoga dana u zoru zaputio iz podnožja prema vrhu brda, gdje je dospio pred kraj istoga dana. Nekoliko dana proveo je u meditaciji na vrhu brda, a potom se jednog dana, također u svitanje, zaputio nazad. Na kraju se postavlja sljedeće pitanje: postoji li točka na kojoj se, hodajući uzbrdo i nizbrdo, redovnik našao u identičnim trenucima tijekom dvaju različitih dana putovanja?

Način rješavanja ove zagonetke vrlo slikovito predočava proces konceptualne integracije. Naime ako u traženju odgovora redovnikov uspon odvojimo od njegova silaska, pokušavajući na planinskoj stazi odrediti točku na koju je stupio u identičnim vremenskim odsječcima tijekom dvaju različitih dana, naići ćemo na nerješive poteškoće. Međutim ako dva odvojena putovanja iste osobe zamislimo kao istovremena putovanja dviju osoba, jedne koja se uspinje na brdo i druge koja se njega silazi, lako ćemo locirati točku njihova susreta na zajedničkoj stazi. Takvo rješenje omogućava nam upravo misaoni proces nazvan konceptualnom integracijom.

Pokušajmo sada na upravo opisanom primjeru pojasniti temeljni model konceptualne integracije koji smo prikazali na slici 89. Za rješavanje zagonetke potrebno je najprije uspostaviti dva ulazna prostora. U prvome se nalazi redovnik koji putuje od podnožja prema vrhu brda i razdoblje od zore do sumraka koje mu je za taj put bilo potrebno. Drugi ulazni prostor uključuje redovnika koji putuje od vrha prema podnožju brda te vrijeme od zore do sumraka posljednjega dana. Generički prostor okuplja i ovjerava njihove sličnosti: osobu koja se kreće u nekom (ovdje neodređenom) smjeru, put koji spaja podnožje i vrh brda te razdoblje od zore do sumraka nekog neodređenog dana. Ipak rješenje našega pitanja ne nalazimo niti u jednom od triju opisanih mentalnih prostora. Ono se ostvaruje u četvrtome, projekcijskom prostoru. Tu dva vremenski odvojena putovanja iste osobe u suprotnim smjerovima postaju istovremena putovanja dviju osoba koje se brdskom stazom kreću jedna ususret drugoj. Tek unutar takvoga scenarija može se, kao rezultat kretanja u suprotnim smjerovima, pojaviti i tražena točka njihova susreta. Nakon što smo ju locirali unutar projekcijskoga prostora, ona se projicira nazad u ulazne prostore kao novina koju nam je omogućio proces konceptualne integracije i odgovor na postavljeno pitanje.

Već sada možemo izvesti i neke općenite zaključke o prirodi toga procesa. Kao što smo vidjeli, sva četiri mentalna prostora temeljnoga modela međusobno su povezana. U ovom slučaju poveznicu čini identitet odnosno istovjetnost redovnika i njegova puta u dvama ulaznim prostorima. Te su sličnosti ovjerene u generičkom prostoru, ali novina koja donosi rješenje nalazi se u projekcijskom prostoru. U tom mentalnom prostoru, ključnom za rješavanje ovoga zadatka, neki prvotno odijeljeni entiteti postaju istovjetni (dva različita dana

postala su jedan dan, a dva puta postala su isti put), dok se s drugima događa obrnuto (isti redovnik, koji u ulaznim prostorima putuje uzbrdo i nizbrdo, projiciran je u projekcijskom prostoru u vidu dviju osoba koje putuju u suprotnim smjerovima).

Teorija konceptualne integracije, kao što je već navedeno, pruža plodnu podlogu i za interpretaciju protučinjeničnih iskaza, analogije, frazeološke modifikacije itd., a nemogućnost objašnjavanja takvih i sličnih iskaza pomoću standardnoga dvodomenskoga modela teorije konceptualne metafore bila je, kao što smo već napomenuli, pobornicima teorije konceptualne integracije jedan od glavnih argumenata za tvrdnju kako ta teorija ima veću objasnidbenu moć, pa stoga može obuhvatiti i metaforičke i nemetaforičke iskaze kao svoje pojedinačne realizacije.

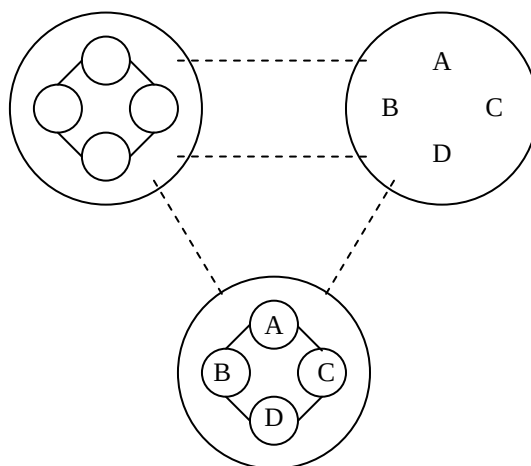
Prema načinima nastanka projekcijskoga prostora Z. Kövecses (2006) razlikuje četiri temeljna tipa mreža konceptualne integracije.

Along the gradient of “blend-production” there are certain locations where we find characteristically different ways of blending that we can think of as the prototypes of conceptual integration. We can single out four such locations along the continuum: **simplex networks, mirror networks, single-scope networks, and double-scope networks** [istaknuo G. T. F.]. These four different types of network represent increasingly complex systems of cognitive operations with which blends are created (Kövecses 2006: 276).

Za ilustraciju *jednostavnih mreža*¹⁴³ kao prvoga, najjednostavnijega tipa konceptualne integracije, koji je shematski prikazan na slici 90., mogu nam poslužiti nazivi za članove obitelji, tj. njihova uporaba u nekom konkretnom kontekstu. Kod toga tipa konceptualne integracije najteže je primijetiti postojanje različitih mentalnih prostora i osvijestiti proces njihova povezivanja. Leksemi kao što su *otac, majka, sin, kći* itd. raspoređeni su u mreži obiteljskih odnosa. Koncept obitelji čini dakle podlogu koja je nužna za njihovo razumijevanje. Obiteljski odnosi nalaze se stoga u prvom ulaznom prostoru, a leksemi *otac, majka, sin, kći* itd. u mreži obiteljskih odnosa predstavljaju shematična čvorišta koja se prema potrebi popunjavaju konkretnim sadržajima. Konkretni pojedinci koji mogu popuniti mjesta u shematičnom sustavu obiteljskih odnosa (npr. *Ivan, Marija, Marko* itd.) nalaze se kao

¹⁴³ U ovome su radu engleski nazivi *simplex networks, mirror networks, single-scope networks* i *double/multiple-scope networks* Z. Kövecsesa prevedeni kao *jednostavne mreže, zrcalne mreže, jednookvirne mreže* i *dvookvirne/višeokvirne mreže*.

nestrukturirana skupina u drugom ulaznom prostoru. Mreža konceptualne integracije ovdje se, dakle, temelji na uspostavi strukturiranoga ulaznoga prostora obiteljskih odnosa i nestrukturiranoga ulaznoga prostora koji čine konkretni pojedinci. Generički prostor¹⁴⁴ apstrahira sličnosti dvaju ulaznih prostora (u oba prostora radi se o ljudima koji mogu biti muškoga ili ženskoga spola), a u projekcijskom prostoru dolazi pak do konceptualne integracije elemenata dvaju ulaznih prostora: *Ivan je Markov otac, Marija je Markova majka, Marko je Marijin sin* itd.

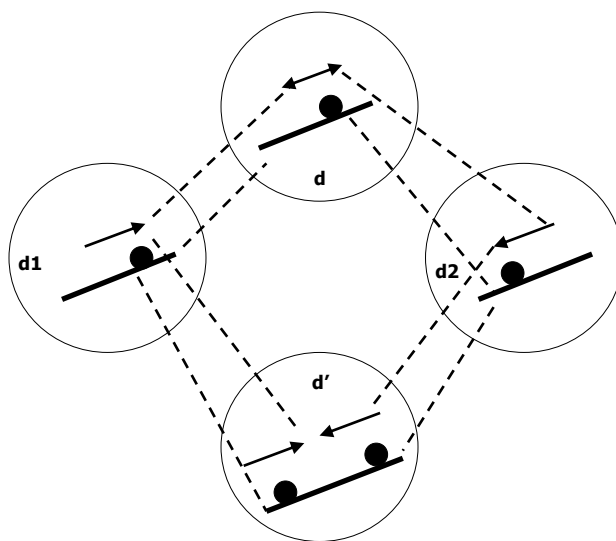

Slika 90. Jednostavne mreže sa strukturiranim odnosima u prvom ulaznom prostoru i nestrukturiranom skupinom entiteta u drugom ulaznom prostoru

Za ilustraciju *zrcalnih mreža* kao drugoga tipa mreža konceptualne integracije, koji je shematski prikazan na slici 91., može nam poslužiti primjer budističkoga redovnika kojim smo se poslužili pri objašnjavanju temeljnoga modela konceptualne integracije u uvodu. Ovdje je na prvi pogled jasno da postoje dva ulazna prostora: u jednome je scenarij putovanja iz podnožja prema vrhu, a u drugome scenarij povratka s vrha brda u podnožje. Oni su strukturirani na isti način, a razlikuju se po tome što redovnik u prvom ulaznom prostoru putuje uzbrdo, a u drugome nizbrdo, kao i po činjenici da su dani njihova putovanja različiti. Treći je prostor generički prostor. On sadrži informacije koje su zajedničke dvama ulaznim prostorima. Tu je pojedinac koji se kreće, put od podnožja do vrha brda te neodređeni smjer kretanja i vrijeme putovanja. Naravno, tu je i projekcijski prostor u kojemu dva redovnika hodaju jedan ususret drugomu tijekom istoga dana. Taj novi okvir proizlazi iz strukture okvira dvaju ulaznih prostora, u kojima se brdskom stazom u različitim smjerovima kreće samo

¹⁴⁴ Na slici 90., kao i na slikama 92. i 93., generički prostor radi jednostavnosti prikaza nije posebno naznačen, ali se njegova uspostava u mreži konceptualne integracije uvijek podrazumijeva.

jedna osoba. Točka i vrijeme njihova susreta na zajedničkoj stazi potom se projiciraju nazad u ulazne prostore kao novina, tj. rješenje postavljene zagonetke.

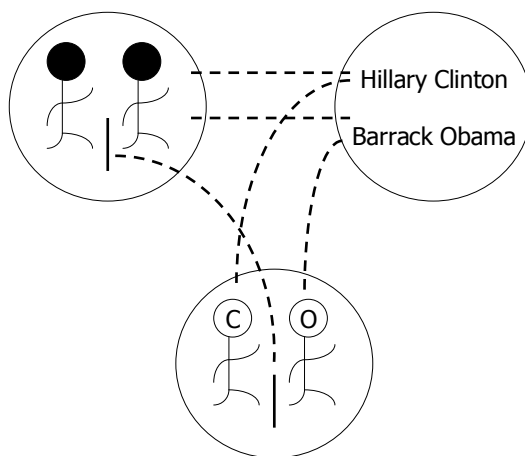

Slika 91. Zrcalna mreža: zagonetka budističkoga redovnika

As we have seen so far in the section, the previous two types of conceptual integration – simplex networks and mirror networks – are not metaphor-based conceptual integrative processes. But the kind of conceptual blending I am about to discuss here involves, on this view, many of the standard examples of conceptual metaphor. In the theory of conceptual integration, conceptual metaphor is one kind of conceptual integration (Kövecses 2006: 280).

Kao primjer *jednookvirne mreže*, trećega tipa mreža konceptualne integracije (slika 92.), može nam poslužiti metaforički iskaz *Obama dobiva utrku* koji se u medijima često pojavljivao potkraj nadmetanja za predsjedničku kandidaturu između sadašnjega američkog predsjednika Barracka Obame i njegove demokratske protukandidatkinje Hillary Clinton. Termin *jednookvirna mreža* temelji se na činjenici da takve mreže konceptualne integracije posjeduju projekcijski prostor čija je struktura u cijelosti izvedena iz strukturnoga okvira jednoga ulaznoga prostora. Dva ulazna prostora odgovaraju domenama izvora i cilja sa „standardnoga“ gledišta teorije konceptualne metafore, a strukturni okvir ulaznoga prostora koji odgovara domeni izvora preslikava se u projekcijski prostor. Rečenica *Obama dobiva utrku* utemeljena je na metafori IZBORI SU UTRKA. Taj metaforički iskaz može se promatrati

kao primjer konceptualne integracije na sljedeći način: struktura domene izvora (scenarija utrke) preslikava se na projekcijski prostor, a shematične uloge trkača u tom scenariju popunjavaju se u njemu konkretnim pojedincima iz domene cilja (Barrack Obama i Hillary Clinton). Tako dobivamo projekcijski prostor koji i jest i nije nov s obzirom na strukturu ulaznih prostora. Njegova novina sastoji se u popunjavanju scenarija utrke iz domene izvora konkretnim pojedincima iz domene cilja, ali odnosi u projekcijskom prostoru mogu se svesti na strukturni okvir jednoga ulaznoga prostora, tj. izvorne domene. Autor ove disertacije stoga drži da je termin *jednookvirna mreža* primjeren prijevod engleskoga termina *single-scope network*.¹⁴⁵

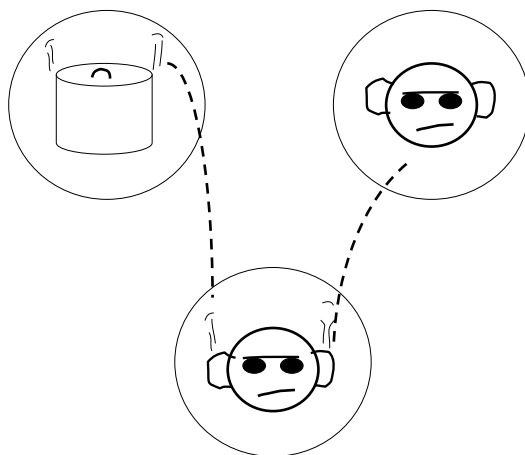
Slika 92. Prikaz funkcioniranja jednookvirne mreže na primjeru *Obama dobiva utrku*

Dvookvirne/višeokvirne mreže predstavljaju četvrti tip mreža konceptualne integracije, a jedan primjer dvookvirne mreže prikazan je na slici 93. Kod dvookvirnih mreža oba su ulazna prostora važna za strukturiranje odnosa u projekcijskom prostoru. Pojedini dijelovi strukture ulaznih prostora 1 i 2 preslikavaju se u projekcijski prostor tvoreći u njemu novi strukturni okvir koji se ne može svesti niti na jedan od polazišnih okvira u ulaznim prostorima. To

¹⁴⁵ U skladu s navedenim, autor ove disertacije drži kako bi se s dobrim razlozima mogla dovesti u pitanje stvarna kognitivna, tj. strukturna razlika između trećega i prvoga tipa mreža konceptualne integracije. Naime način nastanka samoga projekcijskoga prostora isti je u oba navedena slučaja, samo što je kod jednookvirnih mreža riječ o metaforičkim preslikavanjima kod kojih je izvorna domena sadržana u prvom ulaznom prostoru, dok ni u elementima drugoga prostora ni u načinu uspostave projekcijskoga prostora nema nikakve razlike u odnosu na jednostavne mreže, kod kojih se također u prvom prostoru nalaze strukturni okviri koji se popunjavaju konkretnim pojedincima iz drugoga ulaznoga prostora. S obzirom na to, može se tvrditi da je razlika samo u aktualnoj dinamičnosti iz koje proizlazi bogatija strukturiranost prvoga ulaznoga prostora kod trećega tipa mreža konceptualne integracije.

možemo ilustrirati na primjeru već navedenoga konvencionalnoga metaforičkoga iskaza *Pušilo mu se iz ušiju*. Radi se, naravno, o ostvaraju konceptualne metafore BIJES JE VRUĆA TEKUĆINA U ZATVORENOJ POSUDI, a dijelovi strukture prvoga ulaznoga prostora integrirani su u projekcijskom prostoru s dijelovima strukture drugoga ulaznoga prostora, budući da u prvome, konkretno, ne postoje uši, dok u drugome nema vruće pare, a ipak se oba navedena elementa nalaze u projekcijskom prostoru. Struktura projekcijskoga prostora predstavlja novinu u odnosu na oba ulazna prostora i njihove strukturne okvire. Budući da u kreiranju projekcijskoga prostora sudjeluju strukturni okviri obaju ulaznih prostora, autor smatra i kako je naziv *dvookvirna mreža* primjeren ekvivalent engleskomu nazivu *double-scope network*.

What happens here is that an angry person's head with the ears becomes the container in the source, and the smoke (steam) in the source will be seen as coming out of the ears (and not through the orifices of the container). This is a true conceptual fusion of certain elements of both source and target in the blend. The blend goes beyond simply instantiating existing frame roles in the source with participants in the target frame, as we saw was the case with single-scope networks (Kövecses 2006: 283-284).

Slika 93. Prikaz funkcioniranja dvookvirne mreže na primjeru *Pušilo mu se iz ušiju od bijesa*

Nakon ove poduže, ali nužne teorijske digresije, vratimo se na gore postavljeno pitanje o kognitivnim mehanizmima gramatičkoga kodiranja na značenjskom planu, tj. pravilnoga povezivanja konvencionalne semantičke jedinice s konkretnom predodžbom koja se ostvaruje

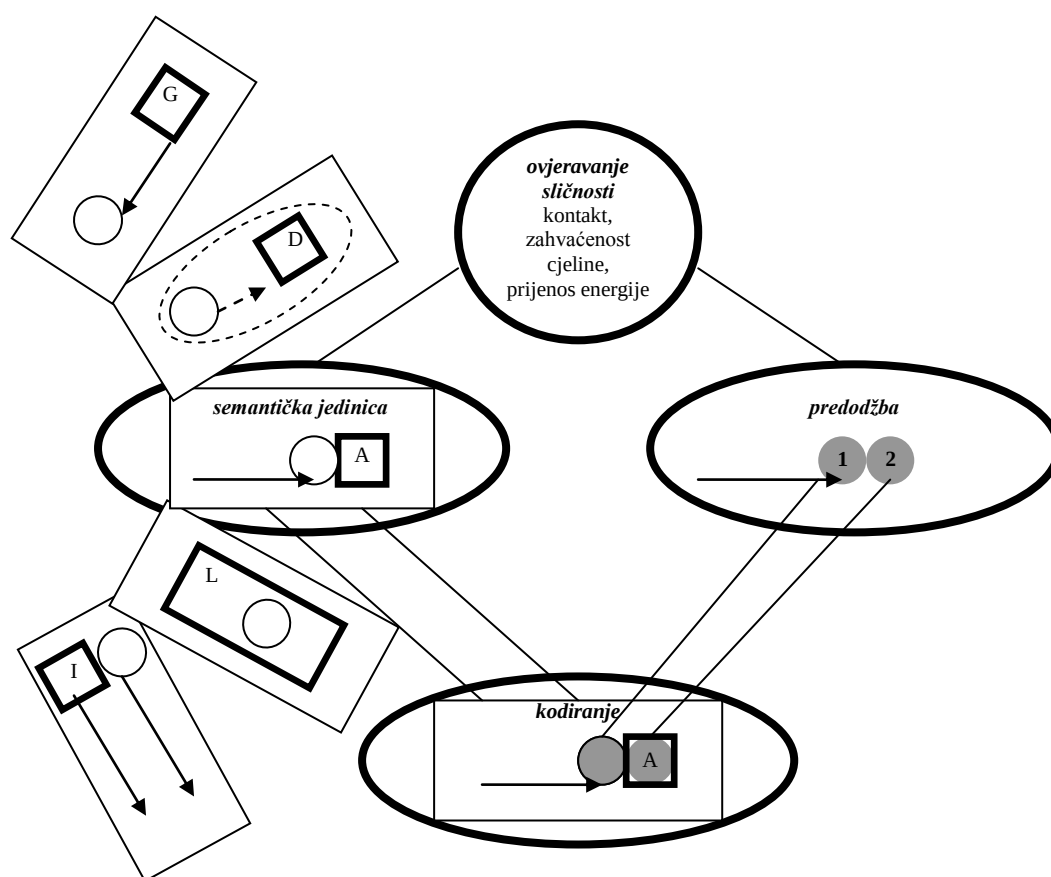
u uporabnom kontekstu. Ako, dakle, konceptualna integracija predstavlja univerzalni kognitivni mehanizam, logičnom se čini pretpostavka da on djeluje i na razini gramatičkih odnosa, a upravo to pokušat ćemo dokazati na primjeru padežnoga pridruživanja.

Za opis padežnoga kodiranja kao kognitivno utemeljenoga procesa ključna je treća skupina mreža konceptualne integracije koje su gore opisane. To su jednookvirne mreže u kojima cjelovit strukturni okvir scenarija koji nastaje u projekcijskome prostoru postoji u prvome ulaznom prostoru i od tamo se preslikava, da bi se zatim popunio konkretnim elementima iz drugoga ulaznoga prostora (vidi sl. 92.). I dok je u objašnjavanju figurativnih iskaza poput gore navedenoga primjera *Obama dobiva utrku* vrlo lako uočiti odnose po kojima su karakteristične jednookvirne mreže, tj. činjenicu da u prvom ulaznom prostoru postoji scenarij utrke koji predstavlja strukturni okvir budućega projekcijskoga prostora, dok u drugom ulaznom prostoru postoje Hillary Clinton i Barack Obama kao konkretni pojedinci koji taj okvir popunjavaju, u slučaju padežnoga kodiranja posao opisivanja sadržaja dvaju ulaznih prostora znatno je zahtjevniji. Ako padežno kodiranje pokušavamo opisati kao proces konceptualne integracije jednookvirnoga tipa, moramo si postaviti nekoliko uvodnih pitanja:

1. Od čega se sastoji strukturni okvir u prvom ulaznom prostoru i koja je njegova uloga?
2. Što čini konkretan sadržaj drugoga ulaznoga prostora kojim se popunjava strukturni okvir iz prvoga?
3. Od čega se u slučaju padežnoga kodiranja prikazanog kroz proces konceptualne integracije sastoji generički prostor koji ovjerava sličnosti između dvaju ulaznih prostora?
4. Kakav je sadržaj projekcijskoga prostora i u čemu je njegova novina?
5. Koji dio mreže konceptualne integracije omogućuje padežno kodiranje?

Kako bismo odgovorili na prvo postavljeno pitanje, vratit ćemo se tezi o prostornoj utemeljenosti cjelokupne ljudske predodžbe koja predstavlja osnovno polazište ovoga rada. Ako, dakle, temeljni prostorni koncepti, tj. odnosi fizičkih tijela u prostoru – kojih postajemo svjesni zahvaljujući njihovu aktualnom ili potencijalnom gibanju – predstavljaju strukturni okvir za cjelokupnu ljudsku spoznaju, tj. konceptualizaciju odnosa kako među konkretnim tako i među apstraktnim entitetima koji čine naš konceptualni univerzum, a ta se predodžbena struktura zrcali u strukturi samoga jezika, tada se pri opisu padežnoga kodiranja kao procesa konceptualne integracije vrlo logičnim čini u prvi ulazni prostor kao potencijalne strukturne

okvire postaviti shematične koncepte ishodišta, usmjerenosti, cilja, smještenosti i paralelizma koji objedinjuju značenja kosih padeža na način opisan u središnjem dijelu rada. No ako se ti shematični koncepti nalaze u prvom ulaznom prostoru, čime je popunjen drugi? Do odgovora na to pitanje možemo doći na sljedeći način: ako navedeni prostorno utemeljeni koncepti u prvom ulaznom prostoru predstavljaju okvire koji služe **strukturiranju same predodžbe** i koji su na shematičnoj razini inherentni pojedinim kosim padežima, pa ih slijedom toga možemo smatrati *semantičkim jedinicama* (koje su združene s gramatičkim morfemima za padežno označavanje na fonološkom polu), tada je logično da se u drugom ulaznom prostoru nađe nekakva **konkretna predodžba** koja se ostvaruje u specifičnom komunikacijskom kontekstu. Upravo ta predodžba iz drugoga ulaznoga prostora uklapa se prilikom kodiranja u shematični strukturni okvir, tj. generički koncept koji popunjava prvi ulazni prostor, i to na jednak način kao što Barack Obama i Hillary Clinton popunjavaju shematična mjesta u scenariju utrke (slika 92.). Sve navedeno pojasnit ćemo na shematskom prikazu koji donosi slika 94.

Slika 94. Konceptualna integracija kao kognitivni mehanizam padežnoga kodiranja

Na slici 94. prototipna četveroprostorna mreža konceptualne integracije prikazana je kao kognitivni mehanizam padežnoga kodiranja. U drugom ulaznom prostoru nalazi se nekakav konkretan percipirani scenarij, kao što je, primjerice, iznenadni sudar dvaju automobila. U prvom ulaznom prostoru nalazi se pak slobodno mjesto za neku od predodžbenih shema koje su vezane uz morfološki označene padeže. Ukoliko, dakle, želimo komunicirati o automobilskom sudaru koji smo vidjeli, potrebno je taj scenarij rečenično kodirati, a samim time i padežno označiti njegove sudionike. Padežno kodiranje, kao što je pokazano u središnjem dijelu ovoga rada, utemeljeno je uvijek na manje ili više izravnom uklapanju određenih elemenata konkretnoga scenarija u neku od pet temeljnih predodžbenih shema koje objedinjuju značenja kosih padeža u hrvatskome jeziku. U navedenom primjeru sudara automobila to je uklapanje utemeljeno na očitim sličnostima između akuzativne sheme cilja i samoga scenarija sudara, a upravo te sličnosti ovjerava generički prostor. Kao što vidimo na slici 94., i ciljna shema u prvom ulaznom prostoru i konkretni scenarij u drugom dijele iste karakteristike, a to su kontaktnost dvaju entiteta, rezultativna zahvaćenost drugoga entiteta kao cjeline određenim procesom i činjenica da uslijed kontakta dolazi do prijenosa energije. Na temelju takvoga poklapanja konceptualiziranoga scenarija sudara automobila u drugom ulaznom prostoru i konvencionalne akuzativne sheme cilja u prvom, entitet br. 2 kao orijentir bit će za komunikacijske potrebe kodiran upravo tim kosim padežom. S druge strane, ukoliko generički prostor ovjeri manji stupanj sličnosti između konkretnoga scenarija i određene konceptualne sheme, kao npr. u rečenici *Slika visi nad vratima* gdje se odnos trajektora i orijentira uklapa u instrumentalnu shemu paralelizma samo na temelju njihove ekvidistantnosti, ali ne i zajedničkoga usmjerenoga kretanja, moguće je alternativno padežno kodiranje, budući da se takav orijentir istovremeno uklapa i u genitivnu shemu ishodišta, i to samom činjenicom da kao veći, statičan i lakše uočljiv entitet predstavlja pogodnu polaznu točku, tj. perceptivno ishodište u procesu lociranja manjega i pokretljivijega trajektora od strane vanjskoga promatrača. Upravo na tim konceptualnosemantičkim temeljima, uslijed maloga broja sličnosti između okvirne sheme i predodžbe konkretnoga scenarija, može se u brojnim slučajevima pojasniti padežna konkurencija kao česta pojava kada su u pitanju rubna značenja, tj. periferni ostvaraji određenoga shematičnoga koncepta koji padežna značenja drži na okupu. S druge strane, ukoliko je broj osobina koje konkretan scenarij dijeli s generičkom padežnom shemom veći, do konkurencije teško može doći. U tom smislu, kao što je prikazano i na slici 94., možemo reći da generički prostor omogućuje padežno kodiranje budući da **ovjerava sličnosti** između shematičnoga koncepta cilja i konkretne predodžbe automobila koji je pretrpio udarac, a ono se pak odvija u projekcijskom prostoru, u kojemu sudionik

određenoga scenarija na temelju sličnosti koje je ovjerio generički prostor biva **integriran** u odgovarajuću konceptualnu shemu, a samim time i padežno označen. Slijedom navedenoga, same morfološke padeže možemo zaključno definirati kao gramatičke eksponente konvencionalnih predodžbenih shema u skladu s kojima se na konceptualnoj razini strukturiraju najrazličitiji scenariji, a te temeljne sheme možemo pak smatrati jednim vidom *kognitivnih mapa* (usp. poglavlje 1.6.2), tj. univerzalnih mentalnih obrazaca koji su utemeljeni na prostornim odnosima i u skladu s kojima strukturiramo svoja neposredna iskustva, čineći na taj način mogućom samu spoznaju, ali i komunikaciju o njoj.

3.2 Autonomija sintakse?

Budući da semantička analiza, naravno, u ovoj disertaciji nipošto nije bila sama sebi svrhom, već se njezinom provedbom tek željelo otvoriti nešto širi prostor za buduću raspravu o strukturnoj (ne)uvjetovanosti sadržajem kada su u pitanju gramatički odnosi, na samom kraju ne ostaje nam ništa drugo doli upitno intonirati naslov zaključnoga potpoglavlja. Teza o autonomiji sintakse jedno je od temeljnih uporišta generativne gramatike od trenutka njezina nastanka, dok je njezina „narav i definicija posebno problematizirana u Chomsky (1977), a sažeta u Newmayer (1992: 783, 1998: 23) i u Croft (1995: 494) kao *skup gramatičkih (sintaktičkih odnosno formalnih) osobina (gramatičkih primitiva) čija se kombinatorna načela ne oslanjaju ni na kakve izvanjezične čimbenike te se ne mogu izvesti iz bilo kakvih semantičkih ili pragmatičkih (diskursnih) kategorija*“ (usp. Belaj 2010b). Teza o autonomiji sintakse uključuje pak tri tijesno povezane, ali načelno neovisne, teze:

1. *tezu o arbitrarnosti sintakse*
2. *tezu o sustavnosti tih arbitrarnih elemenata i*
3. *tezu o neovisnosti tog sustava.*

Prva podteza odnosi se na nemogućnost zamjene sintaktičkih elemenata, kao i pravila po kojima se oni kombiniraju, bilo kakvim semantičkim ili pragmatičkim elementima odnosno semantičkim ili pragmatičkim pravilima, a da se istovremeno zadrži isti stupanj predvidljivosti gramatike kakav omogućuju sintaktička pravila. Spomenuta predvidljivost za rezultat pak ima pravilnost sintaktičkih obrazaca koji tvore gramatički sustav, a taj je pak

sustav neovisan o bilo kakvim vanjskim čimbenicima i temelji se isključivo na pravilima i odnosima koji vladaju među njegovim unutarnjim elementima.

No i Croft i Newmeyer, kao što uočava B. Belaj, prilikom uspostave gore navedene definicije ne razlikuju jasno „slabu“ od „jake“ autonomije, pa tako autonomiji sintakse pristupaju kao svojevrsnoj mješavini „slabe“ i „jake“ autonomije, a primjerima koje navode dokazuju isključivo prvu od njih.

'Slaba' autonomija (usp. Langacker 2005: 103-104) odnosi se na činjenicu da se formalna struktura jezika ne može u potpunosti predvidjeti iz semantičkih i pragmatičkih čimbenika te da jednom oblikovana gramatika odrasloga pripadnika neke jezične zajednice, sastavljena od *konvencionaliziranih* strukturnih obrazaca, načelno nije više podložna promjenama, a i nije ju moguće pretvoriti u nekakav semantički ili pragmatički kodni algoritam. [...] S druge strane 'jaka' autonomija pretpostavlja da sintaksa predstavlja zasebnu jezičnoopisnu razinu odvojenu i od semantike i od pragmatike, a čiji opis zahtijeva skup nedjeljivih gramatičkih primitiva strukturiranih po urođenim načelima i parametrima, neovisno o bilo kakvim izvanjezičnim čimbenicima. [...] **Nadalje, treba također razlikovati pojmove izvodivosti forme iz značenja ili komunikacijskih faktora od motiviranosti značenjem** [istaknuo G. T. F.] Teza o 'jakoj' autonomiji ta dva pojma vrlo slabo razlikuje. Izvodivost, kako je već rečeno, razumijeva mogućnost potpune derivacije sintaktičkih struktura iz semantičkih i pragmatičkih čimbenika, dok motiviranost znači dopuštanje većega ili manjega utjecaja semantičko-pragmatičkih čimbenika na formu odnosno motiviranost signalizira 'oslabljenu' izvodivost. (Belaj 2010b)

S obzirom na navedeno, a pod pretpostavkom da je autor ove disertacije u njezinom središnjem dijelu, barem u većoj mjeri, uspio dokazati semantičku **motiviranost** padežnoga kodiranja, kao i dodatno pojasniti kognitivne mehanizme koji u tom procesu sudjeluju, provedenu analizu semantičke strukture kosih padeža u hrvatskome jeziku možemo smatrati prilogom u korist teze o „slaboj“ autonomiji sintakse, tj. pokušajem da se teza o „jakoj“ autonomiji što dosljednije ospori. Dakako, empirijsko dokazivanje utemeljenosti takve analize u okvirima psiholoških ili neuroloških istraživanja predstavljalo bi nov i nadasve velik interdisciplinarni

izazov, no čini se kako je to uistinu jedini način da se narav odnosa gramatike i ljudskoga uma pokuša egzaktno rasvijetliti. Upravo na taj način kognitivna lingvistika vratila bi se svojim izvorima, dok bi ovdje iznesene teze mogle biti potvrđene, revidirane ili u cijelosti opovrgnute na temelju čvrstih dokaza, a ne na temelju načelnih „unutardisciplinarnih“ slaganja ili neslaganja na aktualnoj lingvističkoj sceni.

LITERATURA

Anderson, J. M. (1971). *The grammar of case: towards a localistic theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Anderson, J. M. (1977). *On case grammar*. London: Croom Helm.

Bachman, C. W. (1980). „The role data model approach to data structures“. U Deen, S. M., P. Hammersley (ur.). *Proceedings of the International Conference on DataBases*, str. 1–18. University of Aberdeen: Heyden & Son.

Barić, E. i dr. (1995). *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

Bekkum, W. van, J. Houben, I. Sluiter, K. Versteegh (1997). *Emergence of Semantics in Four Linguistic Sciences: Hebrew, Sanskrit, Greek, Arabic*. Amsterdam: John Benjamins.

Belaj, B. (2001). „Prototipnokontekstualna analiza povratnih glagola u hrvatskom jeziku“. *Suvremena lingvistika*, god. 27, sv. 1-2, br. 51-52, str. 1-11.

Belaj, B. (2003). „On some peripheral types of accusative direct object in Croatian: A cognitive analysis“. *Jezikoslovlje*, 4.2, 263-278, Osijek.

Belaj, B. (2008). *Jezik, prostor i konceptualizacija-Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*. Osijek: Grafika.

Belaj, B. (2010a). „Prostorni odnosi kao temelj padežnih značenja – shematičnost i polisemija hrvatskoga prijedložno-padežnog izraza *od+genitiv*“. M. Birtić, D. Brozović-Rončević (ur.), *Sintaksa padeža*, zbornik radova znanstvenoga skupa *Drugi hrvatski sintaktički dani*. Zagreb – Osijek: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Filozofski fakultet u Osijeku.

Belaj, B. (2010b) „Gramatika i značenje“. (u tisku)

Belaj, B., D. Kučanda (2007). „On the syntax, semantics and pragmatics of some subject-like NPs in Croatian”. *Suvremena lingvistika* 33.1: 1-12.

Belaj, B., G. Tanacković Faletar (2008). „Space, conceptualization and case meaning: a cognitive account of the dative in Croatian”, usmeno izlaganje održano na međunarodnom znanstvenom skupu *Cognitive Linguistics between Universality and Variation*, Dubrovnik, 30. rujna – 1. listopada 2008. (odobreno za tisak)

Belaj, B., G. Tanacković Faletar. (2010). *Konceptualnosemantički temelji gramatičkih odnosa: predikatni instrumental u hrvatskome jeziku*. (u tisku)

Berlin, B., Kay, P. (1969). *Basic color terms: their universality and evolution*. Berkeley: University of California Press.

Binder, M. D., N. Hirokawa, U. Windhorst (ur.). (2009). *Encyclopedia of Neuroscience*. Berlin – Heidelberg: Springer-Verlag.

Blake, Barry J. (1994). *Case*. Cambridge textbooks in linguistics, Cambridge: Cambridge University Press.

Bloomfield, L. (1933). *Language*. New York: Holt, Rinehart & Winston.

Boas, F. (1911). *Introduction to Handbook of American Indian Languages*. Washington: Government printing office.

Bopp, F. (1836). *Vocalismus oder sprachvergleichende Kritiken über J. Grimm's deutsche Grammatik und Graff's althochdeutschen Sprachschatz : mit Begründung einer neuen Theorie d. Ablauts / von Franz Bopp*. Berlin: Nicolischen Buchhandlung.

Brdar, M. (2007). *Metonymy in Grammar: Towards Motivating Extensions of Grammatical Categories and Constructions*. Osijek: Filozofski fakultet.

Brdar, M., R. Brdar-Szabó (1993). FG and prototype theory: A case study from English, German, Croatian and Hungarian. *WPFG* 51.

Bresnan, J. (2001). *Lexical Functional Syntax*. Oxford: Blackwell.

Bresnan, J. (ur.) (1982). *The Mental Representation of Grammatical Relations*. Cambridge: MIT Press.

Burston, M. A. (1977). *A Semantic Analysis of the Pali Case System*. Unpublished Ph.D. Dissertation, Cornell University.

Butt, M. (2006). *Theories of Case*. Cambridge: Cambridge University Press.

Calboli, G. (1972). *Linguistica moderna e il Latino: i casi*. Bologna: Riccardo Patron.

Chafe, W. (1970). *Meaning and the structure of language*. Chicago: Chicago University Press.

Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.

Chomsky, N. (1977). *Essays on form and interpretation*. Amsterdam: Elsevier North Holland.

Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.

Chomsky, N. (1982). *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*. Cambridge – Massachusetts – London: The Massachusetts Institute of Technology.

Chomsky, N. (1986). *Knowledge of Language*. New York: Praeger.

Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: MIT Press.

Cook, W. (1979). *Case grammar: development of the matrix model*. Washington: Georgetown University Press.

Croft, W. (1995). „Autonomy and functionalist linguistics“. *Language*, 71, str. 490-532.

Croft, W., A. D. Cruse. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dąbrowska, E. (1997). *Cognitive semantics and the Polish Dative*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

Daneš, F. (1966). „The relation of centre and periphery as a language universal“. *Travaux Linguistique de Prague* 2, str. 9 – 21.

Dik, S. (1978). *Functional grammar*. Amsterdam: North Holland.

Fauconnier, G., M. Turner. (1994). *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, prvo izdanje 1985., MIT Press.

Fauconnier, G., M. Turner. (1996). „Blending as a central process of grammar“. Adele E. Goldberg (ur.), *Conceptual Structure, Discourse and Grammar*. Stanford: CSLI, str. 113 – 130.

Fauconnier, G., M. Turner. (1998). „Conceptual integration networks“. *Cognitive Science* 22: 2, str. 133 – 187.

Fauconnier, G., M. Turner. (1999). „Metonymy and Conceptual Integration“. Klaus-Uwe Panther, G. Radden (ur.), *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, str. 77 – 91.

Fauconnier, G., M. Turner. (2002). *The Way We Think, Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. Basic Books, paperback edition.

Fillmore, Ch. (1968). The Case for Case. Bach, E., Harms, R. (ur.), *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart and Winston, str. 1-88.

Fillmore, Ch. (1977). „The Case for Case Reopened“. Cole, P., J. Sadock (ur.) *Syntax and Semantics: Grammatical Relations*, str. 59-81.

Givón, T. (1984). *Syntax: A Functional – Typological Introduction, Vol. I*. Amsterdam: John Benjamins

Haegeman, L. (1991). *Introduction to government and binding theory*. Oxford: Blackwell.

Halliday, M. A. K. (1967-8). „Notes on transitivity and theme in English“, 1., 2. i 3. dio. *Journal of Linguistics* 3: 199-244, 4: 189-215.

Harris, R. (ed). (1999). *Foundations of Indo-European Comparative Philology 1800-1850*, vol. 1-13. Logos Studies in Language and Linguistics, Routledge.

Havers, W. (1911). *Untersuchungen zur Kasusyntax der indogermanischen Sprachen*. Straßburg: Verlag von Karl J. Trübner.

Heider, E. Rosch. (1972). “Universals in Color Naming and Memory”. *Journal of Experimental Psychology*, 93, str. 10-20.

Hjelmslev, L. (1935). *La catégorie des cas: Etude de grammaire générale I*. Copenhagen: Munksgaard (Acta Jutlandica: Aarsskrift for Aarhus Universitet 7.1).

Hjelmslev, L. (1937). *La catégorie des cas: Etude de grammaire générale II*. Copenhagen: Munksgaard (Acta Jutlandica: Aarsskrift for Aarhus Universitet 9.3).

Hjelmslev, L. (1980). *Prolegomena teoriji jezika*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske (prijevod na hrvatski jezik). U danskom izvorniku: Hjelmslev, L. (1943). *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse*. Copenhagen.

Hrvatska enciklopedija, svezak 9. (2007). (ur.) Dalibor Brozović. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Isačenko, A. (1965). *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka. Morfologija*. Moscow: Jazyki slavjanskoj kultury.

Ivić, M. (1954). *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj (Sintaksičko-semantička studija)*. Beograd: Srpska akademija nauka.

Jackendoff, R. (1990). *Semantic Structures*. Cambridge: MIT Press.

Jakobson, R. (1936). Beiträge zur Allgemeinem Kasuslehre: Gesamtbedeutungen der russischen Kasus. *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, 6, str. 240-288.

Jakobson, R. (1958). „Morfoložoćeskie nabljudenija nad slavjanskim sklonenijem: Sostav russkih padežnyh form“. U *American Contributions to the Fourth International Congress of Slavists*. Haag: Mouton.

Jakobson, R. (2008). *O jeziku*. Zagreb: Disput.

Janda, L. A. (1993). *A Geography of Case Semantics: The Czech Dative and the Russian Instrumental*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

Kalin, B. (2004). *Povijest filozofije*. Zagreb: Školska knjiga.

Katićić, R. (1986). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Katz, J. J., P. M. Postal (1964). *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*. Cambridge: MIT Press.

Klimov, G. A. (1973). *Očerki obščej teorii ergativnosti*. Moskva: Nauka.

Köhler, W. (1972). *The Task of Gestalt Psychology*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Kövecses, Z. (1986). *Metaphors of anger, pride, and love: A lexical approach to the study of concepts*. Amsterdam: Benjamins.

Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture: Universality and variation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kövecses, Z. (2006). *Language, mind, and culture: A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Kučanda, D. 1996. "What is the dative of possession?" *Suvremena lingvistika* (41-42) 22.1-2: 319-332.

Kučanda, D. 1998. "Is dative subject a viable syntactic notion?" *Suvremena lingvistika* (45-46) 24.1-2: 3-16.

Kuna, B. (1999). *Izricanje posvojnosti genitivom u hrvatskom književnom jeziku* (magistarski rad). Zagreb: Filozofski fakultet.

Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things, What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: Chicago University Press.

Lakoff, G., M. Johnson. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago – London: The University of Chicago Press.

Lakoff, G., Z. Kövecses. (1987). „The cognitive model of anger inherent in American English“. D. Holland, N. Quinn (eds.), *Cultural models in language and thought*, str. 195–221. Cambridge: Cambridge University Press.

Langacker, R. W. (1982). Space Grammar, Analysability, and the English Passive. *Language*, 58, 1, str. 22-80.

Langacker, R. W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 1*. Stanford, California: Stanford University Press.

Langacker, R. W. (1991). *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 2*. Stanford, California: Stanford University Press.

Langacker, R. W. (1999). *Grammar and Conceptualization*. Berlin: Mouton.

Langacker, R. W. (2005). „Construction Grammars: cognitive, radical and less so“. Ruiz de Mendoza, F. J., S. M. Peña Cervel (ur.), *Cognitive Linguistics, Internal Dynamics and Interdisciplinary Interaction; Cognitive Linguistics Research 32*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

Langacker, R. W. (2008). *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press.

Longacre, R. E. (1976). *An anatomy of speech notions*. Lisse: Peter de Ridder.

Lyons, J. (1977). *Semantics, Vol. 2*. Cambridge – London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney: Cambridge University Press.

Mel'čuk, I. A. (1986). Toward a Definition of Case. Brecht, R. D., Levine, J. S. (ur.), *Case in Slavic*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc., str. 35-85.

Mihaljević, M. (1982-1983). „Instrumental iza objekta u akuzativu uz glagole *smatrati*, *učiniti*, *zvati*...“. *Suvremena lingvistika*, 23-24, 11-16, Zagreb.

Mihaljević, M. (1998). *Generativna sintaksa i semantika*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

Mrazek, R. (1964). „Sintaksis ruskogo tvoritel'nogo“. U *Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas Philosophica 94*. Prag: Státní pedagogické nakladatelství.

Newmeyer, F. J. (1992). „Iconicity and generative grammar“. *Language*, 68, str. 756-796.

Newmeyer, F. J. (1998). *Language Form and Language Function*. Cambridge: The MIT Press.

O'Keefe, J., L. Nadel (1978). *The Hippocampus as a Cognitive Map*. Oxford: Oxford University Press.

Palić, I. (2006). *Dativ u savremenom bosanskom jeziku (sintaksičko-semantički opis)*. Doktorski rad. Sarajevo: Filozofski fakultet.

Potebnja, A. A. (1888). *Iz zapisok po ruskoj grammatike I–II*. Kharkov: Izdanie Knizhnago Magazina D. N. Poluekhova.

Pranjkočić, I. (2001). *Druga hrvatska skladnja: Sintaktičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Riemsdijk, H. van. (1983). „The case of german adjectives“. F. Heny and B. Richards (eds.). *Linguistic categories: auxiliaries and related puzzles*. Vol. 1, 223-252. Dordrecht: Reidel.

Robins, R. H. (1967). *A short history of linguistics*. London: Longman.

Schooneveld, C. H. van. (1978). *Semantic transmutations: prolegomena to a calculus of meaning*. Phylsardt series in Prague linguistics, Phylsardt: Bloomington.

Silić, J., I. Pranjkočić (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.

Sittig, E. (1931). *Das Alter der Anordnung unserer Kasus und der Ursprung ihrer Bezeichnung als 'Fälle'*. Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft 13, Stuttgart: Kohlhammer.

Starosta, S. (1988). *The case for lexicase*. London: Frances Pinter.

Strickland, B. R. (ur.) (2000). *Gale Encyclopedia of psychology*, 2. izdanje. Detroit – New York – San Francisco – London – Boston – Woodbridge, CT: Gale Group.

Šarić, Lj. (2006). „Preliminarna semantička analiza hrvatskog prijedloga *u* i njegovih slavenskih ekvivalenata“. *Jezikoslovlje* 7, 1-2, str. 1-43, Osijek

Šarić, Lj. 2008. *Spatial Concepts in Slavic, A Cognitive Linguistic Study of Prepositions and Cases*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Talmy, L. (2000). *Toward a Cognitive Semantics*. Volume I. Cambridge MA: MIT Press.

Taylor, J. R. 2002. *Cognitive Grammar*. New York: Oxford University Press.

Tolman, E. C. (1948). „Cognitive maps in rats and men“. *The Psychological Review*, 55(4), str. 189-208.

Turner, M., G. Fauconnier. (1995). „Conceptual integration and formal expression“. *Metaphor and Symbolic Activity* 10/3, str. 183 – 203.

Turner, M., G. Fauconnier. (2000). „Metaphor, metonymy, and binding“. A. Barcelona (ed.), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*, Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 133 – 149.

Van Valin, Robert, D. Jr., LaPolla, Randy. J. (1997). *Syntax, structure, meaning and function*, Cambridge: Cambridge University Press.

Whorf, B. Lee. (1956). *Language, Thought, and Reality*. New York: John Wiley & Sons, and The Technology Press of M.I.T.

Wierzbicka, A. (1972). *Semantic Primitives*. Frankfurt: Athenäum Verlag.

Wierzbicka, A. (1980). *The case for surface case*. Ann Arbor: Karoma.

Wierzbicka, A. (1988). *The Semantics of Grammar*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Wittgenstein, L. (1969). *Filosofska istraživanja*. Beograd: Nolit. Prvo posthumno izdanje: *Philosophische Untersuchungen*. Oxford: Basil Blackwell, 1953.

Žic-Fuchs, M. (1991). *Znanje o jeziku i znanje o svijetu, Semantička analiza glagola kretanja u engleskom jeziku*. Zagreb: SOL.